

ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА
ім. ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА
НАН УКРАЇНИ

К Н Я Ж А

XI

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

ДОБА

І С Т О Р І Я І К У Л Ь Т У Р А

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

Леонтій ВОЙТОВИЧ

Віра ГУПАЛО

Олександр СИТНИК

Ігор СОЛЯР

Александр МУСІН

Марта ФОНТ

ЛЬВІВ 2017

УДК 94(477.83-25)“1256/1387”

Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2017. – Вип. 11: Княжий Львів 1256–2016. – 256 с.

Збірник присвячено проблемам найдавнішого періоду історії Львова та його широкого історичного контексту. Проаналізовано комплекс історичних та писемних джерел до початків Львова, постаті його засновника і будівничого – князя Лева Даниловича й вірогідну причетність до його заснування короля Данила Романовича, розглянуто спірні проблеми перших десятиліть історії міста та окремі аспекти його історії найближчої післякняжої доби.

Редакційна колегія:

Александрович В., доктор історичних наук
(відповідальний редактор)

Войтович Л., професор, доктор історичних наук
(заст. відповідального редактора)

Гупало В., доктор історичних наук

Ситник О., доктор історичних наук

Соляр І., доктор історичних наук

Мусін А., професор, доктор історичних наук

Фонт М., професор, доктор габілітований

Опубліковано за сприяння Фонду Катедр Українознавства,
освітньої неприбуткової доброчинної інституції (США)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 16443-4915 Р від 19.02.2010

ISSN 2221-6294

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017

**КНЯЖИЙ
ЛЬВІВ
1256–2016**

**До річниці першої писемної
згадки про Львів**

КНЯЖА ДОБА

Святослав ТЕРСЬКИЙ

**ПОСЕЛЕНСЬКА СТРУКТУРА-АГЛОМЕРАЦІЯ
РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЛЬВОВА:
ЗАУВАЖЕННЯ ДО СИСТЕМНОГО ВИВЧЕННЯ**
9

Остап ЛАЗУРКО, Микола ШНІЦАР

**МАТЕРІАЛИ КНЯЖОЇ ДОБИ В ІСТОРИЧНІЙ
ЧАСТИНІ ЛЬВОВА**
15

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

**ПОЧАТКИ БІОГРАФІЇ КНЯЗЯ ЛЕВА ДАНИЛОВИЧА
ТА ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ІСТОРИЇ ЛЬВОВА**
23

Леонтій ВОЙТОВИЧ

**ЛЬВІВ У XIII СТОЛІТТІ: НОВА СПРОБА
ПОДОЛАННЯ СТАРИХ СТЕРЕОТИПІВ**
51

Віталій ЛЯСКА

**(БЕЗ)ЛЮДНІ ПОЛЯ МІЖ ЛЬВОВОМ ТА БЕЛЗОМ
У XIII СТОЛІТТІ**
75

Александр МУСИН

**КОЛОКОЛ СВЯТОГО ЮРА 6849 ГОДА: МЕЖДУ
ЛЬВОВОМ, ПЛОЦКОМ, ПЕТЕРБУРГОМ И
ТЕРЕБОВЛЕЙ**
95

Богдана ПЕТРИШАК

**УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА В НАЙДАВНІШІЙ
АКТОВІЙ КНИЗІ ЛЬВІВСЬКОГО МАГІСТРАТУ
1382–1389 РОКІВ**
121

Роман ГОЛИК

**(НЕ)ЗНАНЕ МІСТО?: КНЯЖИЙ ЛЬВІВ У
СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ, РАНЬОМОДЕРНІЙ ТА
МОДЕРНІЙ КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ**
129

З М І С Т

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

“DLACZEGO NIE SPRÓBOWAĆ SZALEŃSTWA”:

КОРОЛЬ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ ЯК

OPUNKTOWANA “ISTOTA BIOLOGICZNA”?..

Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej

rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w.

(Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi

Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. –

T. 4). – Kraków, 2016. – 412 s., іл.

157

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

ЩО З НАУКИ ГОМЕРА НЕ ЗАСВОЮЄТЬСЯ НАВІТЬ

ЧЕРЕЗ ТРИ ТИСЯЧІ РОКІВ...

Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI

століть зі збірки Національного музею у Львові

імені Андрія Шептицького: альбом-каталог. – Київ,

2014. – 348 с., іл.

196

АНОТАЦІЇ 252

SUMMARY 252

Святослав ТЕРСЬКИЙ

ПОСЕЛЕНСЬКА СТРУКТУРА-АГЛОМЕРАЦІЯ РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЛЬВОВА: ЗАУВАЖЕННЯ ДО СИСТЕМНОГО ВИВЧЕННЯ

Питання ранньої історії Львова є важливою складовою археології княжої доби, тому його неможливо ґрунтовно з'ясувати поза ширшим галицько-волинським контекстом. Як відомо, розвиток поселенських структур великих міст Галицько-Волинської держави підпорядковувався певним закономірностям. Особливо багато паралелей можна провести між структурами головних волинських міст, розташованих суцільною смугою вздовж межі лісової та лісостепової зон. Львів, заснований у долині р. Полтви на межі Малого Полісся та галицького Опілля, географічно належить до басейну р. Західний Буг. Тому природно шукати паралелі його територіальній організації, насамперед, серед волинських міст.

Автор детально вивчав територіальні структури Володимира, Лучеська, Пересопниці та ряду менших міст Волині. Задовільному збереженню їх давніх культурних напластувальних сприяло, в одних випадках, перенесення центру поселенської активності, в інших – періодичний занепад самих міст. Завдяки цьому в культурних шарах виразно формувалися т.зв. закриті комплекси. Їх поступальний розвиток чергувався з періодами занепаду, які найпростіше зафіксувати на пам'ятках. Наявність таких комплексів, що включали, окрім масового матеріалу, предмети із вузьким датуванням, допомагає з'ясувати проблему датування археологічних пластів. Завдяки цій особливості культурних шарів волинських міст вдалося вибудувати власну хронологічну шкалу.

Інша справа – археологія Львова – міста, яке поступально, без помітних періодів занепаду, розвивалося на одному місці майже вісім століть. Поведені за цей час розбудови, ландшафтні зміни та, подекуди, суцільна забудова території створили проблему належного фіксування давніх культурних напластувальних археологічними методами.

Упродовж останніх десятиліть запропоновано декілька спроб каталогізувати інформацію стосовно підсумків різночасових розкопок¹. У єдину систему зведено різні за інформативністю та достовірністю хронології дослідження, що, природно, викликало певний скепсис частини науковців². Тому щирі намагання з'ясувати питання ранньої історії міста за умови недостатньої якості джерел та недосконалої методики їх інтерпретації часто приводили до хибних висновків. Отже, ключовим питанням археології Львова залишається правильне датування масового археологічного матеріалу.

¹ Діба Ю., Петрик В. Планувальна структура до локаційного Львова // Семінарії “Княжі часи”. – Львів, 2002. – С. 40–59; Бандрівський М. Археологія найдавнішого Львова // Вісник НТШ. – Львів, 2006. – Ч. 35. –

С. 23–26; Мацкевий Л. Археологічні пам'ятки Львова. – Львів, 2008. – С. 70, 81–82.

² Див. у цьому збірнику: Лазурко О., Шніцар М. Матеріали княжої доби в історичній частині Львова. – С. 21.

Аналізуючи матеріали розкопок Олексія Ратича на Високому замку, а також розкопів інших дослідників (1992 р., територія сучасного ринку “Добробут”, зокрема), автор дійшов висновку про систематичне зістарення здобутих тоді матеріалів³. Сприяло цьому усталене до того в науці уявлення про нібито тотальну зміну матеріальної культури України у середині XIII ст., тоді, коли насправді щось подібне відбулося лише наприкінці XIV – на початку XV ст., уже за нових історичних умов як наслідок припливу західних колоністів, серед яких було чимало ремісників. Свідченням цього є непоодинокі знахідки характерних для періоду з-перед середини XIII ст. енкалпіонів, причорноморських амфор, половецьких казанів у закритих комплексах навіть пізнішого часу⁴.

Свого часу автор уклав докладний історичний нарис археологічних робіт у Львові станом на 2005 р.⁵, опрацьовано низку колекцій з розкопок у центральній частині міста, здійснено власні археологічні спостереження за поширенням давніх культурних напластувань в різних частинах Середмістя і його околиць⁶. Завдяки цьому встановлено недоведеність присутності культурних пластів з-перед середини XIII ст. поміж матеріалами проведених до того часу досліджень⁷. Натомість на конкретних прикладах показано, що в середньовічних культурних шарах, зазвичай, найпотужнішими є пласти XIV–XV ст. Вони присутні в усіх розкопах першої надзаплавної тераси правого берега р. Полтви. Найдетальніший аналіз їх формування, зокрема, проведено за результатами розкопок 1997 р. на узбіччі головного для Львова кінця XIII ст. Ринкового майдану. Дослідження на площі 500 м² дали змогу встановити функціонування поряд кварталу східних купців та ремісників⁸. До речі, глибший аналіз імпорту, зокрема східного, допоміг би в майбутньому краще хронологічно розрізнити культурні горизонти.

Натомість, лівий берег р. Полтви вивчений вкрай недостатньо. Досі середньовічні археологічні матеріали тут фіксувалися лише на урочищі Клепарів (територія сучасного пивзаводу), де, зокрема, виявлено датований у вузьких часових межах скарб празьких грошів⁹.

³ Терський С. В. До проблеми датування археологічного матеріалу періоду Галицько-Волинської держави // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 2001. – Вип. 10. – С. 130–158.

⁴ Лазурко О., Шніцар М. Середньовічний скарб культових речей зі Львова // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2012. – Вип. 16. – С. 339–349.

⁵ Терський С. В. Археологічні виставки; Археологічні дослідження; Археологічні музеї // Енциклопедія Львова: У 6-и т. – Львів, 2007. – Т. 1: А–Г. – С. 101–112.

⁶ Див.: Терський С. В. Многослойное поселение на территории исторического центра г. Винники близ Львова // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н. э. – V в н. э. Материалы Международной археологической конференции 10–14 октября 1994 г. – Тирасполь, 1994. – С. 19–22; Його ж. З далекого минулого княжих Винник під Львовом // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 1994. – Вип. 2–3. – С. 22–38; Його

ж. Археологічні дослідження Львівського історичного музею у Львові та околиці (роботи 1995–2006 рр.) // Археологія & фортифікація України. Збірник матеріалів Сьомої Міжнародної науково-практичної конференції. – Кам’янець-Подільський, 2017. – С. 336–339.

⁷ Терський С. В. Високий замок у Львові: археологічний коментар // Галицька брама. – Львів, 2006. – № 1–2(133–134): Високий замок: незалежна експертиза. – С. 28.

⁸ Його ж. Старий Ринок у Львові (за даними археологічних досліджень) // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України. Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. – Івано-Франківськ; Галич, 1998. – С. 61–64; Його ж. Старий Ринок у Львові (деякі підсумки археологічного вивчення) // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2004. – Вип. 7. – С. 332–338.

⁹ Оприк В., Рожко М. Скарб срібних монет з вул. Клепарівської у м. Львові // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2008. – Вип. 12. – С. 393–406.

Лише 2016 р. під час розвідок, які автор провів спільно з краєзнавцем Назаром Кравцем, вперше виявлено сліди давніх культурних пластів на терені пізнішої Цитаделі. Як відомо, основний комплекс споруд Цитаделі зведено упродовж 1852–1856 рр. на південній околиці Львова на горах Вроновська, Каліча, Пелчинська (Познанська), що в результаті значних земляних робіт утворили велике плато. Після проведення такого перепланування культурні шари, як вважалося, загалом, мали б бути знищені. Очевидно, саме тому сюди не навідувалися археологічні експедиції. На проведені тоді значні переміщення ґрунту вказує рів та вал при головній споруді Цитаделі – центральній триповерховій казармі, що має біля торців дві квадратні в плані, триярусні вежі з гарматними та стрілецькими бійницями. Рови глибиною близько 5 м з кам'яними контрескарпами влаштовані також навколо чотирьох самостійних веж, розташованих на кутах плато. З південної, напільної, сторони кутові вежі поєднує високий вал, крізь нього проходила в'їзна брама Цитаделі. Для захищеного сполучення між центральною казармою та вежами прокладено заглиблені шляхи, надійно прикриті земляними брустверами¹⁰. Внаслідок проведених земляних робіт частина давніх культурних напластувань мала б бути похована у підосвах валів, а решту, навпаки, викинута на поверхню.

Саме на поверхні насипу валу, облаштованого з ґрунту, виїнятого з рову південніше описаної центральної триповерхової казарми, вдалося зібрати кераміку культури лійчастого посуду, періодів пізньої бронзи (фракійського гальштату?) та XII–XIV ст., крем'яні відщепи. Ці знахідки дають підстави припустити, що вигідні для облаштування поселень пагорби лівого берега р. Полтви активно підключено до формування міської агломерації Львова від самих початків його історії.

Городище, яке могло існувати на горі Вроновських (Шембека), варто пов'язувати з контролем над давньою Соکیلницькою дорогою біля самого підніжжя узвишшя, а також, дорогою на Галич річковою долиною поруч. Натомість, відомий з писемних джерел XIV ст. монастир святого Юра, розміщений аналогічно, у сприятливому для оборони місці, контролював дорогу на Перемишль.

Як відомо, на узгір'ях над давньою Соکیلницькою дорогою краєзнавці у XIX ст. фіксували доісторичні кургани та рештки, ймовірно, ідола (святилище?)¹¹,

¹⁰ Піняжко Т. О. Львівська Цитадель. – Львів, 2008.

¹¹ Див.: Pauli Ž. Starożytności Galicyjskie. – Lwów, 1840. – S. 5 (“W zachodnio-południowej stronie miasta Lwowa, wznosi się nad zakładem naukowym imienia Ossolińskich dość wysoka góra dziś Wronowską zwana, przypięrająca do góry Kaliczej (Mancomontium) i do szanów tureckich. Dawniej nosiła nazwę góry Szemberka i pamiętna jest r. 1672 w oblężeniu Lwowa przez Turków, którzy na takową działą swe wytoczyli. Na szczycie tej góry obok nowszemi czasy utworzonego rondelu, spostrzegamy ogromne płyty kamienne koło siebie leżące i ile się zdaje nie naturą, lecz rękami ludzkiemi złożone. Szczególniejszy kształt tej góry okrągłej, nad całą okolicą panującej, pomienione płyty do owych podobne, jakie przy dawnych pogańskich ołtarzach napotyamy, kilka tam-

że wykopanych popielnic wnioskować każą, iż miejsce to jeszcze za czasów pogaństwa religijnym obrzędом było poświęcone. Na szczególniejszą jednakże uwagę zasługuje posąg, dawniej ziemią zartyty, dziś do połowy odkopany i w zachodnio-północnej ścianie tarassu stojący, ile się zdaje jeden z najstarożytniejszych pomników Lwowa. Jest on z jednej ogromnej sztuki piaskowca, z przodu tylko wyrobiony, w tyle nad głową pozostała nierówna bryła, co prowadzi na domysł, że był niegdyś wmurowany. Głowa prawie bez szyi okrągła, lewa ręka spoczywa na piersiach, prawa zaś opuszczona na dół; u spodu rodzaj pasa. Reszta odłamana może dotąd gdzie jeszcze w ziemi spoczywa. Cała wysokość posąga przechodzi półtora łokcia, szerokość zaś u dołu koło pasa wynosi trzy ćwierci łokcia. Kto wie azali nie jest to jakoweś bożyszczce dawnych pogańskich

знахідки кам'яних сокир та ножів¹². Аналіз давньої топографії за мапою 1766 р. навіть дозволив свого часу розмістити на північному виступі узгір'я середньовічне городище¹³. Однак, упродовж усього ХХ ст. археологам так і не випало нагоди підтвердити присутність тут археологічних пластів та з'ясувати їх культурну належність.

Виходячи з наведених фактів, апріорі вартувало б допустити, що у Львові діяли ті ж закономірності при формуванні міської території, що й в інших великих волинських містах, виражені через концентрацію життя навколо річкової заплави. До такого висновку автора підштовхнув аналіз результатів археологічних пошуків попередників, а також власних досліджень.

Так, до певної міри головною містотворчою віссю Львова випадає визнавати р. Полтву, не розділяючи, відтак, її береги на міський та приміський. Адже для згаданих волинських міст ріки (Лука, Стир, Стубла) були об'єднаними, а не роз'єднаними фактором. Саме в долинах рік вирувало ремісничче та торговельно-сервicedне, яке потребувало близької води. До певної міри, це засвідчили також результати згаданого вивчення території на місці нинішнього ринку "Добробут".

Завдяки проведеним упродовж останніх тридцяти років розкопкам встановлено, що освоєнню долини р. Полтви передувала низка давніших поселень. Зокрема, за доби енеоліту вздовж балто-чорноморського вододілу виникли укріплені поселення культури лійчастого посуду на території Малих Грибовичів, Ситихова, Винників (ур. Жупан та Лисівка). Їх розташування у вигідних для оборони місцях свідчить про складні відносини з сусіднім пізньотрипільським населенням, яке просувалося з боку Поділля. На території пізнішого Львова могли існувати, щонайменше, два таких городища – на Замковій горі та Цитаделі, де зібрана кераміка відповідного походження.

Свідченням заселення доби бронзи є окремі знахідки в районі Цитаделі, парку Знесіння та поодинокі кургани (парк Івана Франка тощо).

Наступним археологічно помітним заселенням долини р. Полтви в межах Старого міста стали порівняно потужні напластування культури фракійського гальштату, зафіксовані на правому березі на пл. Підкови у 1993 р.¹⁴, на місці будівництва підземного переходу в СІП № 62 по вул. Театральній у 1982 р. та 1992 р. на місці планованого будівництва готелю "Золотий лев" (тепер ринок "Добробут"). Виявлення 2016 р. тогочасних матеріалів на протилежному, лівому березі р. Полтви, ймовірно, здатне вказувати на наявність там укріпленого центру, характерного для цієї культури.

З пізньоримської доби помітною кульмінаційною зоною в заселенні долини р. Полтви став мис біля підніжжя Замкової гори, вздовж краю першої надзаплавної тераси якого у більшості розкопів, починаючи від 1992 р.¹⁵, віднайдено матеріали та споруди черняхівської, празької, райковецької культур. Очевидно, поселення поступально розвивалося упродовж IV–X ст.

Значно менше слідів періоду підпорядкування Побужжя Київській державі. Виразні поселення X–XII ст. відомі поза межами Старого міста, зокрема,

naszych przodków, sama niekształtna rzeźba wskazuje już na najodleglejsze czasy, a wkleśle oczy służyły może do wkładania drogich jaśniejących kamieni...").

¹²Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. – Lwów, 1918. – S. 168.

¹³Дуба Ю., Петрик В. Планувальна струк-

тура... – Рис. 12.

¹⁴Див., наприклад: Могитич Р. Розкопки на площі Підкови у Львові // Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація". – Львів, 1997. – Ч. 8. – С. 67–71.

¹⁵Див.: Лазурко О., Шніцар М. Матеріали... – С. 17.

на Знесінні (здогадне городище “Святовитове поле”), по вул. Науковій, у підльвівських Чишках¹⁶ тощо. Для цього періоду археологи зауважили певне скорочення заселення даної території, що є характерним для галицько-волинських земель загалом¹⁷. Систематичні дослідження, проведені в Старому місті від 1970-х років, поки, на нашу думку, не дають достатніх підстав виділяти стратиграфічні горизонти XII – початку XIII ст. Навряд чи зручна для заселення долина р. Полтви стояла пустою, проте малоімовірно, аби поселення, що існували тут, мали шанс перерости у місто. Головною перешкодою покликаний був стати сусідній Звенигород, куди стікався увесь додатковий продукт з обов’язкової для міст такого рангу округи – 30 км – добовий перехід війська.

Розвитку поселенської структури в долині р. Полтви дав шанс переможний похід хана Батия у 1241 р., коли несподівано для володарів Галицько-Волинської держави стали очевидними переваги укріплень на одних пагорбах із крутими схилами. Падіння Звенигорода визначило потібно побудови нового адміністративного центру великокнязівської влади – нового пункту збору податків. Князівській фортеці на Замковій горі серед інших укріплень, які з’явилися у цій частині держави, не було конкурентів. Саме князі будували монументальні споруди храмів і сприяли появі масштабних міських укріплень, яких, безперечно, потребував новий князівський центр. Лише у добре захищеному місці могла відбутися концентрація численних економічно активних переселенців – німців, вірмен і т.зв. “сарацинів”¹⁸.

Проблемою системного археологічного вивчення Львова є майже повна відсутність стаціонарних досліджень широкими площами. Для прикладу, навіть розкоп “Золотий лев” (1992), який системно досліджували з рівня кінця XVIII ст. до материка, з різних причин не дав змоги сформувати надійну хронологічну колонку львівських старожитностей, не говорячи вже про фіксування у стратиграфії відомих з писемних джерел пожеж. Зокрема, здивування викликає датування ряду системних розкопок досліджених споруд широким періодом – кінцем XIII ст.–1381 р.¹⁹, враховуючи відоме знищення Львова військами волинського князя Дмитра-Любарта²⁰.

Отже, в історичній частині Львова на сьогодні не досліджено закритих комплексів та, взагалі, культурних нашарувань, які можна було б надійно датувати XIII ст. Також, попри значні земляні роботи останніх років²¹, не доведено безперервної тяглості упродовж X–XIII ст. поселення на території Замкового (старостинського) передмістя.

¹⁶ Терський С. В. З історії міста Винники (IX–XIV ст.) // Міжнародна археологічна конференція “Еволюція розвитку слов’янських градів VIII–XIV ст. у передгір’ї Карпат і Татр”, Львів, 27–29 вересня 1994 р.: Тези доповідей і повідомлень. – Львів, 1994. – С. 39–40; Його ж. Розвідкові роботи Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 році. – Львів, 1996. – С. 73–75.

¹⁷ Филитчук М. А. Слов’янські поселення VIII–X ст. в Українському Прикарпатті. – Львів, 2012. – С. 146; Пшеничний Ю., Ткач В. Городище Медунова гора біля с. Мирогоща і пов’язаний з ним мікрорегіон у слов’яноруський час // Археологія & фортифікація

України. Збірник матеріалів П’ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції / Відп. ред. В. С. Травінський. – Кам’янець-Подільський, 2015. – С. 136–137.

¹⁸ Терський С. В., Овчинников О. Г., Войнаровський В. М. Чинбарський спеціалізований комплекс XV–XVI ст. з розкопок на площі Старий Ринок у Львові 1997 року // Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття та Волині. – Львів, 2007. – Вип. 11. – С. 295–314.

¹⁹ Могитич Р. Розкопки... – С. 67–71.

²⁰ Про це див.: *Joannis de Czarnkowi. Cronicon Polonorum // Monumenta Poloniae Historica. – Leopoldis, 1872. – T. 2. – S. 630.*

²¹ Див.: Лазурко О., Шницар М. Матеріали... – С. 15–22.

Важливим моментом розгляду питання формування поселенської структури – агломерації ранньосередньовічного Львова є врахування пам'яток з обох берегів р. Полтви: ріка не роз'єднувала, а, навпаки, об'єднувала їх. Адже відомо, що її лівобережжя розвивалося завдяки проляганню тут важливих доріг: на Перемишль та Галич, а також до найближчих соляних джерел Прикарпаття в районі сучасного Дрогобича (т.зв. Сокільницький шлях). Мабуть, шляхи на Перемишль (теперішня вул. Городоцька) та Галич, а також Белз були головними структуротворчими вісями міста, сформованого на кордонах Звенигородської, Белзької та Перемишльської земель. Натомість, Сокільницький шлях, правдоподібно, виник як відгалуження шляху на Галич, що мав починатися від відомого ще з XV ст. мосту через р. Полтву поряд з південно-західним рогом укріплень Середмістя²².

А, загалом, проблема із з'ясуванням археологічного образу міста виникла в результаті цілеспрямованої політики знищення науки. Навіть отримання дозвільних документів для проведення археологічних досліджень державні чинники зараз сприймають лише як власний “комерційний проект”.

*Львівський історичний музей
Національний університет “Львівська політехніка”*

²² Крип'якевич І. Історичні проходи по Львову. – Львів, 1991. – С. 115–116.

Остан ЛАЗУРКО, Микола ШНИЦАР

МАТЕРІАЛИ КНЯЖОЇ ДОБИ В ІСТОРИЧНІЙ ЧАСТИНІ ЛЬВОВА

Останнім часом з'являється немало статей, присвячених долокаційному Львову. В основному, дослідники базуються на історичних джерелах, залучаючи часто не перевірені матеріали археологічних досліджень, що проводились від другої половини XIX ст. до 90-х років XX ст. На їх основі виникають гіпотетичні реконструкції княжої доби. За останнє десятиліття проведено низку археологічних робіт, в результаті яких вдалося зафіксувати майже два десятки нових місцезнаходжень матеріалів княжої доби, що дають змогу прояснити ситуацію та частково спростувати існуючі досі уявлення про княжий Львів.

Археологічні дослідження, проведені в другій половині XX ст., знайшли достатньо широке висвітлення у науковій літературі. Так, в 1955–1956 рр. експедиція під керівництвом Олексія Ратича вивчала територію Високого Замку та Підзамча. Однак, на Підзамчі жодних культурних напластувань, давніших від пізнього Середньовіччя тоді не виявлено. Набагато цікавіші матеріали здобуто на Замковій горі, проте, на жаль, незважаючи на багаті речові матеріали, не було зафіксовано збереженого культурного шару. Крім немалої кількості кераміки, тоді віднайдено мідні хрести-енколпіони, скляні браслети, наконечники стріл, шпори та ін.¹

У 1975 р. на Замковій горі працювала експедиція під керівництвом Романа Багрія й вони зосереджувалися на західній частині гори. Як і давніше, встановлено, що культурний шар зруйновано. Речовий матеріал хронологічно відносився до XI–XIV ст. Важливим здобутком експедиції стала локалізація залишків кутової вежі на південно-західній частині мису. Від неї збереглися завали каміння, скріпленого розчином, та рови шириною до 1,6 м. Серед завалу знайдено уламки посуду XII–XIV ст.² Наступного року роботи на Замковій горі продовжено. Цього разу вивчено західний вал та рів на західному і північному схилах, у засипах останнього виявлено матеріали XI–XIII ст.³

Далі дослідження на Замковій горі проведено в 1982–1983 рр. Вони відбувалися на північному схилі, де виявлено частину округлого в плані фундаменту, інтерпретованого як залишки оборонної вежі. Крім того, закладено траншеї на долішній терасі. Результати дали змогу пов'язати появу зазначеної тераси з вивозом піску на потреби міста⁴.

¹ Ратич О. О. Древньюоруські матеріали з розкопок 1955–1956 рр. на Замковій горі у Львові // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (далі – МДАПВ). – Київ, 1961. – Вип. 3. – С. 115–127.

² Багрий Р. С., Могитич І. Р., Ратич А. А., Свешников І. К. Раскопки во Львове // Археологические открытия 1975 года (далі –

АО). – Москва, 1976. – С. 297–298.

³ Багрий Р., Могитич І., Свешников І. Работы древнерусского отряда Львовской экспедиции // АО 1976 года. – Москва, 1977. – С. 264–265.

⁴ Багрий Р. С., Бучко Р. В. Раскопки во Львове // АО 1982 года. – Москва, 1984. – С. 241; Багрий Р. С. Раскопки во Львове и у

У 2005 р. в рамках проекту з планованого тоді відновлення Високого замку дослідження на Замковій горі працювала експедиція Археологічно-архітектурної служби м. Львова під керівництвом Володимира Шишака. Вздовж південного схилу тераси закладено низку траншей, які знову підтвердили вже давніше засвідчену практично повну відсутність збереженого культурного шару. Лише в одній з них неподалік від телевежі вдалось простежити залишки культурного шару, в заповненні якого траплялись матеріали XII–XIII ст. – фрагменти керамічного посуду.

На час написання статті відбулися чергові дослідження Замкової гори. Цього разу працювала експедиція Рятівної археологічної служби під керівництвом Миколи Шніцара. На горішній терасі розплановано чотири траншеї, дві з яких примикали безпосередньо до основи кургану з північної та південної сторін. В обох місцях зафіксовано частково збережений культурний шар XII–XIII ст. з тогочасними матеріалами.

Щодо досліджень біля підніжжя Замкової гори зазначимо, що перші роботи тут проводилися 1975 р. на вул. Замковій та в саду школи № 19. При цьому виявлено фрагменти горщиків XI–XIV ст., бронзовий стилос-писало, фрагмент скляного браслету і два наконечники стріл для арбалетів. Розкопки продовжилися на вул. Б. Хмельницького і в саду на вул. Татарській, де зафіксовано культурні нашарування XI–XIII ст.⁵

У 2016 р при південному паркані Галицької гімназії (колишня школа № 19) дослідження проводила експедиція РАСу. У закладених траншеях виявлено кілька поховань XVIII ст. та матеріали XII–XIII ст.⁶

Упродовж останніх років по вул. Замковій археологічні роботи проводились ще в кількох місцях. За отриманими результатами можна стверджувати повну відсутність у зазначеному місці культурного шару та матеріалів княжої доби. Причиною може бути існування на цій території кар'єрів, відомих з історичних джерел⁷.

У 1975 р. розпочато дослідження в саду Онуфріївського монастиря, де виявлено споруду, в заповненні якої знайдено керамічні матеріали XI–XIII ст. До того ж часу віднесено зібраний поряд підйомний матеріал, серед якого – фрагменти посуду та бронзовий енколпійон⁸. Згодом, у 1986 р., розкопки на території монастирського саду проводилися у його долішній частині. При цьому зафіксовано сліди освоєння окремих ділянок ще у XII–XIII ст., а в XIV–XVII ст. – вже усїєї території⁹.

1977 р. досліджено церкву святого Миколая та костел святого Іоана Хрестителя під керівництвом Мар'яни Малевскої. За результатами робіт висловлено думку, що храм святого Миколая закладено не пізніше другої половини XIII ст., а костел святого Іоана Хрестителя – за часів князя Лева Даниловича¹⁰.

с. Коропуж // АО 1983 года. – Москва, 1985. – С. 258.

⁵ Багрий Р. С., Могитич І. Р., Ратич А. А., Свешников І. К. Раскопки... – С. 298–299.

⁶ Шніцар М., Підкович А. Звіт про результати археологічних досліджень на території між вулицями М. Кривоноса, вул. Замковою та вул. Насипною у м. Львові // Науковий архів НДЦ "РАС" ІА НАН України (далі – НА НДЦ РАС ІА НАНУ). – Львів, 2016. – 132 с.

⁷ Реставрація-реконструкція будинку на вул. Замковій, 9 у м. Львові. Звіт про результати археологічних вишукувань // НА НДЦ

РАС ІА НАНУ. – ТД 2014: АВ-1. – 38 с.; Реконструкція існуючої будівлі на вул. Замковій, 11 у м. Львові. Звіт про результати археологічних вишукувань // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – ТД 2014: АВ-6. – 73 арк.: 22 іл., 24 фото.

⁸ Багрий Р. С., Могитич І. Р., Ратич А. А., Свешников І. К. Раскопки... – С. 298–299.

⁹ Багрий Р. С. Исследования на территории Онуфривского монастыря во Львове // АО 1986 года. – Москва, 1988. – С. 254–255.

¹⁰ Малевская М. В., Иоанисян О. М., Могитич І. Р., Бучко Р. В. Исследования памятников архитектуры во Львове и Львовской

2017 р. при церкві святого Миколая проведено заміну комунікацій з археологічним наглядом експедиції РАСу під керівництвом М. Шніцара. У результаті підтверджено існування кладовища навколо святині, що відомо з історичних джерел. Розкрито понад 60 поховань, найраніші з яких відносяться до XIII ст. Також у шурфах, закладених на прицерковній території, вдалося виявити незначну кількість фрагментів керамічного посуду того ж часу.

Дослідження храму святого Іоана Хрестителя продовжилися у 1984 р. під керівництвом Р. Багрія. Тоді відкрито 38 поховань, що залягали у три яруси. Горішній ярус датується XVI–XVII ст., долішній – XII–XIII ст.¹¹

У 1978 р. експедиція Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР спільно з Державним історико-архітектурним заповідником у Львові під керівництвом М. Малевської продовжила археологічне вивчення львівських храмів. Під час досліджень церкви святої великомучениці Параскеви встановлено, що план XVII ст. повністю повторює контур давнішої будівлі, час спорудження якої, з огляду на розташування, відносять до кінця XIII – першої половини XIV ст.¹² Проте жодного матеріалу цього періоду тоді не виявлено. Тут варто привернути увагу до досліджень 2015 р., проведених у зв'язку з капітальним ремонтом вул. Гайдамацької та Б. Хмельницького. При цьому закладено кілька шурфів на зазначеному відтинку дороги та поблизу церкви. Жодних матеріалів княжої доби в них не виявлено¹³.

У 1992 р. відбулися перші археологічні дослідження на території колишнього Краківського передмістя, які поклали початок пошукам, не пов'язаним з культовими спорудами. Йдеться про розкопки під керівництвом Володимира Петегирича, проведені на місці будівництва готелю “Золотий Лев” (ринок “Добробут”). Вивчена площа сягала близько 1000 м² ¹⁴. Горизонт княжої доби тут присутній як один з перехідних етапів безперервного заселення правого берега Полтви починаючи від середини I тис. н. е.

Практично аналогічні результати вдалося отримати на вул. Веселій, 5 у безпосередній близькості від ринку “Добробут”. Тут у 2014–2015 рр. експедиція РАСу під керівництвом М. Шніцара дослідила ділянку втраченої забудови, де найраніші матеріали належать до слов'янського періоду¹⁵.

Беручи до уваги пл. Ярослава Осмомисла та вул. Б. Хмельницького, в історичних джерелах інтерпретовану як один з напрямків головного торгівельного шляху, цілком очевидним стало виявлення матеріалів княжого часу під час проведення капітального ремонту на цих відтинках дороги.

У 2010 р. при стику доріг на пл. Осмомисла закладено два розкопи. Окрім культурних шарів XII–XIII ст., виявлено дерев'яні палі, які, за результатами дендрохронологічного аналізу, віднесено до кінця XIII ст.¹⁶

области // АО 1977 года. – Москва, 1978. – С. 352–353.

¹¹ Багрий Р. С. Исследования во Львове // АО 1984 года. – Москва, 1986. – С. 212.

¹² Малевская М., Кос А., Рожко М., Шолохова Е. Архитектурно-археологические исследования во Львове и Львовской области // АО 1978 года. – Москва, 1979. – С. 361–362.

¹³ Шніцар М., Ткач Є. Звіт про результати пам'яткоохоронних робіт (археологічного нагляду) під час реконструкції вулиць Гайдамацької і Богдана Хмельницького у м.

Львові у 2015 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – НД 2015: АР – 2. – 170 с.

¹⁴ Петегирич В. Село над Полтвою – попередник Львова // Історія Львова: У 3 т. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256 1772. – С. 34–37.

¹⁵ Шніцар М., Ткач Є. Слов'яно-руські старожитності з археологічних досліджень на території колишнього Краківського передмістя м. Львова // Вісник рятівної археології. – Львів, 2016. – Вип. 2. – С. 101–124.

¹⁶ Лазурко О., Ткач Є., Шніцар М., Войтович М. Дослідження в м. Львів на

Неподалік від дороги розташована площа Звенигородська, де проводилися дослідження на двох територіях втраченої забудови по західній стороні. В обох випадках матеріали, датовані XII–XIII ст., виявлені в так званих господарських ямах¹⁷.

Неподалік від зазначеного місця знаходиться ділянка з адресою вул. Льва, 2, де зафіксовано велику за розмірами господарську яму та культурний шар долокаційного Львова¹⁸.

Ліву сторону від вул. Б. Хмельницького репрезентують дві ділянки. На вул. Підмурній, 5 у 2012 р. на місці майбутнього медичного центру експедиція РАСу під керівництвом Назара Войтовича простежила культурні напластування кількох горизонтів, один з яких хронологічно відноситься до княжої доби та відображений керамічним матеріалом¹⁹.

Далі на території втраченої забудови під № 27а по вул. Б. Хмельницького в розкопі, закладеному на пологій ділянці внутрішнього подвір'я, виявлено культурний шар та кілька об'єктів XII–XIII ст.²⁰

У 2016 р. проведено початкові дослідження, пов'язані з пошуком втраченої церкви святого Теодора на території однойменної площі. У північній частині ділянки закладено розвідкову траншею, у якій зафіксовано кілька поховань, що визначають одну з меж кладовища. Нижче захоронень виявлено культурний шар та об'єкти, в заповненні яких ідентифіковано матеріали слов'янського й княжого часів²¹.

Найпівнічнішим на сьогодні пунктом, де зафіксовано матеріали княжої доби, є вул. Луки Долинського, 2а. Для перевірки наявності культурного шару на її території закладено низку шурфів і лише в крайньому південному віднайдено збережений культурний шар, насичений фрагментами керамічного посуду XII–XIII ст.²²

Наступні місця досліджень з виявленими матеріалами княжої доби знаходяться на території Середмістя локаційного Львова. Крайньою південною межею поширення таких матеріалів виступають пл. Катедральна та південна частина Ринкової площі. Біля латинського собору під час проведення капітального ремонту покриття у культурному шарі виявлено фрагменти керамічного посуду XII–XIII ст. У свою чергу, на Ринковій площі вздовж південного прясла будинків закладено низку розкопів. Навпроти буд. № 20 у передматериковому шарі зафіксовано об'єкт у вигляді ряду стовпових ямок, ймовірно – сліди паркану. На цьому ж рівні знайдено декілька фрагментів кераміки XII–XIII ст. та

пл. кн. Осмомисла // Археологічні дослідження в Україні (далі – АДУ) 2010. – Київ; Полтава, 2011. – С. 215–216.

¹⁷ Войтович Н., Лазурко О. Звіт про результати пам'ятко-охоронних робіт (археологічного нагляду) на пл. Князя Ярослава Осмомисла, 3 – пл. Звенигородська, 4 у м. Львові у 2013 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – НД 2014: АР – 4. – 79 с.

¹⁸ Шніцар М., Підкович А. Я., Ткач Є. С. Дослідження по вул. Льва, 2 у м. Львові // АДУ 2015. – Київ, 2016. – С. 106–107.

¹⁹ Войтович Н., Войтович М., Ковальський-Білокрилий Я. Звіт про результати археологічних досліджень на вул. Підмурній, 5 у м. Львові у 2012 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. –

НД 2013: АР – 1. – 288 с.

²⁰ Шніцар М., Ткач Є. Звіт про результати пам'яткоохоронних робіт (археологічний нагляд) на вул. Б. Хмельницького, 27а у м. Львові у 2014 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – НД 2015: АР – 6. – Львів, 2015. – 174 с.

²¹ Шніцар М., Лазурко О. Звіт про результати археологічних досліджень на пл. Св. Теодора у м. Львові у 2016 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – Львів, 2016. – 49 с.

²² Будівництво готельного комплексу на вул. Л. Долинського, 2А зі знесенням нежитлових будівель. Звіт про результати археологічного нагляду // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – ТД 2014: АР – 6. – 128 с.

- поширення матеріалів XII-XIII ст.

- місця проведення археологічних досліджень

Рис. 1. Поширення матеріалів княжої доби на території центральної частини Львова

фрагмент скляного браслету, датування яких, як відомо, обмежене періодом до середини XIII ст. Зрозуміло, що датування споруди на основі виявлених речей є опосередкованим, але існування паркану на території сучасної площі Ринок вказує на освоєння цієї території у долокаційний період²³.

Наступним місцем з матеріалами княжої доби на Ринковій площі є буд. № 36. Під час проведення земляних робіт у внутрішньому подвір'ї зафіксовано два об'єкти, в заповненні одного з яких віднайдено фрагменти керамічного посуду XIII–XVI ст.²⁴ Виявлення матеріалів княжої доби на території буд. № 36 Ринкової площі не є випадковим, адже тильна стіна парцелі межує з територією втраченого кварталу по вул. Краківській, 6–12. Тут з 2007 по 2015 рр. (з перервами) проводилися археологічні дослідження, у результаті яких виявлено не лише поодинокі фрагменти посуду XII–XIII ст., а й цілий пласт культурного шару цього періоду. Основна його збережена частина припала на територію внутрішніх двориків будинків, де активні урбанізаційні процеси на завдали йому руйнувань²⁵.

Збереження культурного шару та об'єктів у подвір'ях будинків зафіксовано і в процесі досліджень на вул. Шевській. Так, під час земляних робіт в парцелі № 8 виявлено фрагментарне збереження культурного шару, найраніші матеріали з якого відносяться до княжої доби²⁶.

Переходячи додолу, до заплави Полтви, необхідно згадати площу Івана Підкови, де в 1997 р. зафіксовано культурний шар, долішні верстви якого насичені фрагментами кераміки культури фракійського гальштату та княжої доби (XII–XIII ст.). Найцікавішою знахідкою виявилися залишки великого дерев'яного будинку з піччю, збудованого в другій половині XIII ст., який, ймовірно, загинув під час пожежі 1381 р.²⁷

У 2012 р. при капітальному ремонті вул. Лесі Українки під час археологічного нагляду при вежі мечників виявлено уламки керамічного матеріалу, серед яких на увагу заслуговує фрагмент амфори з графіті, що відноситься до княжої доби²⁸.

Нижче по вищезазначеній вулиці у 1992 р. архітектори-реставратори Зеновій Горбач та Роман Могитич провели археологічно-архітектурні дослідження у підземеллях Преображенської церкви. Встановлено освоєння даної території від другої половини XIII ст.²⁹

Завершуючи огляд Середмістя, для повноти висвітлених місць з матеріалами княжого часу зазначимо, що на період написання статті проводилися дослідження Низького замку. На його території закладено два розкопки, в яких виявлено фрагменти керамічного матеріалу XII–XIII ст.

²³ Шишик В., Лукомський Ю., Лазурко О. Звіт про рятівні археологічно-архітектурні дослідження на площах Катедральній та Ринок у Львові в 2006. – Львів, 2007. – С. 16, 23, 34–35.

²⁴ Реставрація та пристосування нежитлових приміщень на площі Ринок, 36 у місті Львові. Звіт про результати пам'яткоохоронних робіт (археологічного нагляду) // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – ТД 2014: АР – 7. – 46 с.

²⁵ Войтович Н., Войтович М., Назар І. Археологічні дослідження у середмісті Львова на вулиці Краківській, 6–12 у 2010 році // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2012. – Вип. 14–15. – С. 255–273.

²⁶ Лазурко О., Войтович Н., Шницар М. Звіт про результати пам'яткоохоронних робіт (археологічного нагляду) на вул. Шевській, 4, 6, 8 у м. Львові у 2012–2015 рр. // Науковий архів НДЦ РАС ІА НАН України. – Львів, 2016. – 172 с.

²⁷ Могитич Р. Розкопки на площі Підкови у Львові // Вісник інституту "Укрзахідпроект-реставрація". – Львів, 1997. – Ч. 8. – С. 67–71.

²⁸ Войтович Н., Лазурко О., Шницар М., Ткач Є. Дослідження у м. Львові по вул. Лесі Українки // АДУ 2012. – Київ, 2013. – С. 229–230.

²⁹ Могитич Р. Архітектурно-археологічні дослідження підземель Преображенської церкви у Львові // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 101–103.

Перелічивши відомі на сьогодні місця, де виключно тільки в процесі археологічних досліджень встановлено наявність матеріалів XII–XIII ст., можна стверджувати, що територія поширення культурного шару княжої доби локалізується на пологому правому березі р. Полтви, починаючи від південної частини площі Ринок, і тягнеться вузькою смугою вздовж річки, закінчуючись у кварталній забудові вул. Долинського–Гайдамацької (Рис. 1). Південна межа поширення матеріалів визначена на основі досліджень, проведених на пл. Міцкевича, 9, 10, де найраніші віднайдені артефакти відносяться уже до періоду існування міста на Магдебурзькому праві. А північна межа сягає території Підзамча, де на основі археологічних досліджень їх можна окреслити, по-суті, залізничною колією. Достовірних даних щодо поширення матеріалів княжої доби на території Підзамча північніше вул. Луки Долинського на сьогодні немає.

Окремого огляду потребують результати дотеперішніх робіт на теренах Високого та Низького замків, а також прилеглих до них, особливо першого. Якщо на ділянці останнього зовсім скромна як за обсягом, так і, внаслідок цього, – реальними результатами розвідка не так давно відбулася взагалі вперше, то на поодиноких ділянках чималої території Високому замку у різний час проведено цілий ряд археологічних досліджень. Проте віднайдені при цьому матеріали та результати їх осмислення опубліковано, правда, здебільшого, достатньо скромно, іноді винятково у лаконічних коротких, позбавлених конкретики звітах. До того ж, на актуальному етапі засвоєння давнішого археологічного досвіду відповідні давні висновки, як правило, потребують певних неодмінних уточнень, актуалізації, переосмислення, а іноді й повторних узагальнень. Їх необхідність диктують як притаманні тодішнім часам загальноприйняті та повсюдно стосовані за тогочасних умов самі методики археологічної практики, так і, водночас, залучені підходи до інтерпретації отриманих матеріалів, з розвитком археологічної науки уже не тільки немало застарілі, а подекуди й взагалі віджили.

Отже, виходячи з опрацьованого ареалу поширення матеріальних решток княжої доби, встановленого за результатами дотеперішніх археологічних досліджень на терені міста, є підстави зробити висновок про безумовне підтвердження давніших, заснованих на значно скромнішому ще тоді конкретному археологічному матеріалі, здогадів про існування анонімного поселення – попередника Львова з центром на території пізнішого Краківського (в період Середньовіччя та Нової доби), а за новіших, австрійських часів – Жовківського передмістя, в найближчій околиці пізнішого магдебурзького міста. Як видно з комплексного аналізу сукупності висновків проведених досі досліджень, на цій ділянці вдалося ідентифікувати значно більше місць, де систематично траплявся матеріал XII–XIII ст. і навіть, спорадичніше, – раніших періодів. Причиною цьому міг бути також менший вплив урбаністичного розвитку міста починаючи від середини XIV ст. Йдеться про те, що на всій території Середмістя давніший культурний шар під будинками значною мірою, закономірно, практично зруйнований ще при їх спорудженні, а згодом також – неодноразових новіших перебудовах та влаштуванні комунікацій уже за новітніх часів і навіть його вцілілі залишки недоступні, принаймні, в кращому разі, – малодоступні. Він здатний локально траплятися хіба що, здебільшого, у невеликих – при знанні неодмінній середньовічній тісноті середньоскої забудови – внутрішніх подвір'ях поодиноких кам'яниць і, ще менше, – також на проїжджій частині вулиць. Проте навіть цей скромний потенціал доступної для вивчення краще

збереженої території досі все ще використано надто скромно. Тому випадало би надіятися на вірогідність потенційного відкриття поміж недослідженими ділянками на терені міста нових істотних слідів його й надалі маловідомої історії найдавніших часів. Можна сподіватися, що з новітнім достатньо бурхливим розвитком міської археології, який триває у Львові упродовж останніх років, та дальшим поступом цього процесу наступні дослідження забезпечать можливість ще більше доповнити й водночас також – немало уточнити актуальну на даний час систему уявлень про те, як повинна була, все ж таки, виглядати і далі надто мало відома княжа столиця Лева Даниловича за умов появи та самих початків її утвердження на історичній карті західноукраїнського регіону.

*Науково-дослідний центр "Рятівна археологічна служба"
Інституту археології НАН України*

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

ПОЧАТКИ БІОГРАФІЇ КНЯЗЯ ЛЕВА ДАНИЛОВИЧА ТА ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ІСТОРІЇ ЛЬВОВА

Через відсутність джерельних відомостей про початки Львова його поява – разом з найдавнішим періодом розвитку – незмінно залишаються загадкою та полем широких здогадів, не завжди, як це нерідко буває за таких обставин, не тільки достатньо обумовлених, а й навіть – оправданих. З огляду на роль міста в історії західноукраїнських земель й України загалом упродовж багатьох століть, до них не можна було не привертати уваги. Проте водночас стан джерел, знана скромність археологічного вивчення та доступного археологічного матеріалу разом з давнішим потенціалом наукових досліджень не сприяли формуванню докладнішого погляду на саму проблему. Аналіз, радше, скромної – на тлі загальновідомого значення Львова – літератури вказує головним її недоліком (так чи інакше притаманним усім дотеперішнім спробам осмислення національного минулого) немало механічне відтворення знаної з “нерозбірливості”, й не завжди навіть певного походження історіографічної традиції, принаймні окремих вибраних, з тих чи інших причин “облюбованих” “яскравіших” її моментів. Внаслідок призвичаєння оглядатися на попередників, не вдаючись при цьому до належного критичного їх сприйняття, за практикованих підходів давніша система поглядів виявляється, нерідко, здатною стати доволі активно діючим гальмом як при осмисленні комплексу доступних відомостей, так і зусиллях з дальшого наповнення самого цього комплексу.

Яскравим свідченням такого “ходіння поміж багатьма невідомими” виступає, зокрема, цілком абстрактно сприйнята дилема: Данило чи Лев повинні були заснувати місто, яку незмінно виставляють мало не центральною таємницею вступного періоду його історії. Сама по собі вона уже в формулі підказує, нібито, заздалегідь готове вирішення, немов (на перший, звичайно, тільки погляд) наділене здатністю “усунути проблему назавжди”. Пожадане прозріння, либонь, мало би не потребувати належного всебічного аналізу окремих досі все ще так і не зауважених у їх львівському тяжінні моментів з широкого контексту історичної дійсності, зводячи ситуацію до нічим не оправданого, насправді, нічого не спроможного пояснити і навіть завідомо фальшивого в самій основі, наївного та штучного за своєю природою, поверхового протиставлення. Тому варто вдатися до докладнішого розгляду нечисленних доступних відомостей, на актуальному етапі осмислення обставин не так не засвідченого в джерелах самого заснування, як початкового періоду існування Львова здатних сприйматися твердо встановленими фактами, придатними до залучення у відповідному контексті. Причому, увага повинна зосередитися, власне, на виникненні й перших десятиліттях історії міста – періоді, в дотеперішніх викладах, звично, немало “поглинутому”

ширшим контекстом¹ та заступленому міркуваннями стосовно краще знаних реалій пізнішого походження².

Хоча початковий період історії Львова відомий надто мало, не випадало би, звичайно, сумніватися, що князь Лев Данилович³ наділив місто не тільки власним іменем, а й упродовж першого, приблизно, піввіку існування мав виступати головним постійно діючим “стимулюючим чинником” розвитку нововиниклого міського організму. Отже, варто би розпочати від особи самого князя, оскільки поширене дотепер “ходіння поміж невідомими” незмінно пов’язаним з окремими моментами біографії потенційного засновника та, практично, не задокументованою вірогідною діяльністю на терені міста за умов початкового етапу його розвитку.

Появу князя Лева Даниловича в історії фіксують поодинокі згадки на сторінках літопису, утвердженого в дотеперішній свідомості під приділеною унікальній історичній хроніці держави Романовичів тільки за новіших часів, загальноприйнятою досі назвою Галицько-Волинського. Їх випереджує єдиний переказ із самого кінця 1240 р. про безрезультатне сватання короля Данила Романовича в Угорщині, коли він акурат перед самим приходом монголів прагнув заручити одного зі своїх синів з тамтешньою королювною⁴. Невдало сватаним тоді нащадком міг бути тільки не названий при цьому на сторінках літопису юний Лев⁵. Проте найраніший посередньо і побіжно задокументований факт його біографії “молодшій” львівській темі не в стані придати нічого істотного.

З огляду львівського інтересу набагато цікавішою здатна виявитися перша самостійна поява молодого княжича на сторінках літопису під 1244 р. Тоді “Ростиславъ же оумоливъ Оугоръ много . просиса оу тьста да выидеть . на Перемышль вшедшоу емоу . собравше смерды многы пыщыць . и собра на в Перемышль . Даниль же и Василко слышавше . посласта Лва млада соуца . и тако ни во бои емоу внити младау соуцоу . посла сновца своего . Всеволода . Андрѣя и такова . иньи боіаре . бившимса имъ на рѣць Сѣчници . шдолъ Ростиславъ . многи бо имъ пѣшыць бѣющоу же Аньдрѣю и таковоу . сѣкоущимъса лють . Всеволь дъ не поможе имъ . и навороти конь свои на бѣгъ . бившим же са имъ много и шѣхаша цѣли . Данилови же бивши вѣсти . и поиде собравъ вои многи и пѣшыць . и прогнаше и землѣ и иде Оугры”⁶.

¹ Див, зокрема, новіші міркування на відповідну тему: *Ісаєвич Я. Д.* Початки Львова // *Історія України-Русі (історико-археологічний збірник)*. – Київ, 1998. – С. 291; *Книш Я.* Заснування Львова // *Семінарії “Княжі часи”*. – Львів, 2002. – С. 7–13; *Його ж.* Заснування міста // *Історія Львова: У 3 т.* – Львів, 2006. – Т. 1: 1256–1772. – С. 53–56.

² Таким підходом виразно позначено, зокрема, розмірковування: *Ісаєвич Я. Д.* Початки Львова.

³ Перші в новішій літературі короткі огляди біографії князя Лева Даниловича див.: *Dąbrowski D.* *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich* (Biblioteka Genealogiczna. – Т. 6). – Poznań; Wrocław, 2002. – S. 101–113; *Войтович Л.* Штрихи до портрета князя Лева Даниловича // *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавні-*

ших часів до кінця XVIII ст.). – Київ, 2005. – Вип. 5. – С. 143–156. Докладніше див.: *Його ж.* Князь Лев Данилович (Славетні постаті Середньовіччя. – Вип. 1). – Львів, 1012; *Його ж.* Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). – Львів, 2014.

⁴ *Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей*. – Москва, 1998. – Т. 2. – Стб. 785–786, 787.

⁵ Так відповідний епізод потрактував уже: *Грушевський М.* *Історія України-Руси*. – Львів, 1905. – Т. 3: До року 1340. – С. 54, 56.

⁶ *Ипатьевская летопись*. – Стб. 797. Новіші коментарі до цього сюжету див.: *Войтович Л.* Князь Лев Данилович. – С. 31; *Dąbrowski D.* *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264)*. *Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy*. – Т. 1). – Kraków,

Ця розповідь про поразку княжих військ незмінно повинна викликати не тільки не заторкнуте в ній самій, а й мало зауважене та усе ще не пояснене зовсім, найважливіше, з огляду нашого інтересу, питання: чому “Даниль... и Василко... посласта Лва млада соуща . и како ни во бои емоу внити младоу соущоу” тоді до Перемишля. Адже ризик, як завжди за таких обставин, мав видаватися цілком очевидним, а якимось безперечним практичним військовим значенням присутність ще зовсім юного на той час княжича – “тако ни во бои емоу внити младоу соущоу” – під час кампанії, звісно, не могла бути наділеною ніяк. Чому, попри молодість, батько, все-таки, пішов на зазначений крок, нібито, як здатне видатися, – без якоїсь очевиднішої, виразніше зазначеної практичної на це потреби? Випадало би визнати, що для вирядження у похід, все ж, мусила існувати істотна причина. Отож, її логічно вдається з’ясувати тільки в наступний спосіб. Князь Лев уже на той час повинен був одержати Перемишль⁷ і, попри надто молодий вік, саме внаслідок визначеного цим наданням особистого статусу мав виступити з військом, призначеним боронити від ворожого вторгнення не так давно отримані власні володіння⁸. За такого трактування не

2012. – S. 248–249; *Петегурич В.* Битва під Ярославом 1245 року; археологічний коментар до літописної розповіді // *Colloquia Russica*. – Kraków, 2013. – Series II, vol. 1: *Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.* / Pod. red. V. Nagirnego i T. Pudłockiego. – S. 115–116; *Войтович Л.* Перемиський князь Лев Данилович // *Colloquia Russica*. – Series II, vol. 1. – S. 154; *Його ж.* Лев Данилович. – С. 48; *Його ж.* Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. – Львів, 2015. – С. 199–200.

⁷ Виходячи з наведених міркувань, доказом князювання у Перемишлі потрактував участь у битві: *Войтович Л.* Лев Данилович... – С. 48. Пор.: *Його ж.* Перемиський князь. – С. 154.

⁸ До того, відколи князь Лев Данилович повинен був мати володіння, вдавалися неодноразово, проте міркування з відповідного приводу висловлювалися винятково принагідно, без належного врахування усіх наявних з відповідного приводу відомостей і, здебільшого, винятково на “загальнотеоретичних” підставах: *Коструба Т.* Княження Льва Даниловича Завойовника Люблинщини і Закарпаття. Загальний погляд і характеристики // *Нова зоря (Львів)*. – 1936. – Ч. 766 – С. 6 (“Окрему волюсть міг дістати щойно тоді, як став повнолітнім і здібним управляти нею самостійно”, тобто, за переконанням автора, тільки в 1250-х роках); *Крип’якевич І.* Львів княжих часів // *Нариси історії Львова*. – Львів, 1956. – С. 22 (“в той час, коли виникло місто, Лев був ще юнаком і не мав свого окремого князівства”); *Книш Я.* Заснування Львова. – С. 9 (запропоновано сповнене очевидного протиріччя твердження:

найімовірнішим видається надання – Перемишльської, Галицької і Бельзької землі – “незабаром після одруження”, тобто, після 1246 чи 1247 р., й водночас – нібито, можливість такого кроку вже перед поїздкою короля Данила Романовича до монголів восени 1245 р.); *Dąbrowski D.* *Rodowód...* – S. 111 (відкликаючись до адресування документу Інокентія IV з 27 серпня 1247 р. “nato ejusdem Danielis”, ствердив: “Może on też świadczyć o osiągnięciu wówczas, to jest przed sierpniem 1247 roku, przez Daniłowicza samoistnego stanowiska w państwie halicko-wołyńskim, a to z kolei musiało się wiązać z jakąś istotną zmianą statusu księcia. Za taką z pewnością wypada uznać małżeństwo z węgierską królową i, powiązane z tym zapewne, wydzielenie dla Lwa włości”); *Войтович Л.* Де була столиця... – С. 713 (“Судячи з опису битви під Ярославом у 1245 р., Лев Данилович уже був удільним князем і очолював полк свого князівства”); *Книш Я.* Заснування міста. – С. 55; *Войтович Л.* Князь Лев Данилович. – С. 12; *Його ж.* Лев Данилович... – С. 11 (надання співвіднесено з одруженням: “За усталеною практикою, княжичі за таких обставин отримували окремі уділи”). Зіставлення цих висловлювань переконує у відсутності докладного і ближчого погляду на проблему. Щодо наведеного здогаду Я. Книша про можливість надання уділу перед від’їздом короля Данила Романовича до монголів, то в такому кроці не випадало би вбачати якоїсь практичної потреби. Коли б батько не повернувся від монголів, Лев ставав його природним наступником так само, як у 1205 р. сам Данило Романович після загибелі батька, а верхова влада в об’єднаній Галицько-Волинській

позбавлена очевидних ризиків й ніби не зовсім зрозуміла присутність юного княжича у перемишльському поході прибирає прийняттого пояснення. Тільки з урахуванням зазначеної аргументації участь, ще навіть наступного року під час битви поблизу Ярослав в очах літописця “дѣтску сущу”⁹, юного правителя вдається сприйняти логічно вмотивованою та закономірною, відомо якими міркуваннями оправданою. Щобільше, напрошується згода про можливість виділення волості власне стосовно недавно (докладніше див. далі), що й мало стати головним приводом причетності “початкуючого” правителя, не дивлячись на юний вік, у тогорічній перемишльській кампанії. Принаймні, на такий спосіб найраніший перемишльський акцент найдавнішого відображеного в джерелах етапу життєвого шляху князя (й водночас самотній, зрештою, хоч якось прив’язаний до Перемишля конкретний епізод з усієї достатньо довготривалої його біографії¹⁰) вдається у ніби прийнятний спосіб з’ясувати.

Хоча докладнішого контексту першого зафіксованого військового епізоду біографії молодого Лева Даниловича джерела не зберегли, логічно напрошується висновок, що на той час він уже мав перебувати на становищі найстаршого поміж синами короля Данила Романовича й розглядався спадкоємцем престолу. Тому, очевидно, зафіксований первістком перший син короля – Іраклій¹¹, про якого, зрештою, нічого більше не відомо¹², до того уже, мабуть, мав померти.

Найранішим достовірним свідченням про князя Лева як господаря певної, проте не названої, конкретної виокремленої для нього території зі статусом

державі все одно переходила до старшого за віком князя Василька Романовича, як це і відбулося після смерті короля Данила 1264 р. Тому сама пропозиція, радше, повинна бути визнана недостатньо обдуманого і в її істоті – позбавленою підстав.

⁹ Іпатьевская летопись. – Стб. 802.

¹⁰ У цьому зв’язку новіший шкід про Лева Даниловича як перемишльського князя (Войтович Л. Перемишльський князь... – С. 151–161) неунікнено заснований на фактах, насамперед, позаперемишльського походження разом з міркуваннями ширшого контексту. Не випадає, звичайно, шукати докладніших відомостей про тогочасне місто у новішому польському синтетичному огляді його історії. Текст написано з очевидною неподільно домінуючою перевагою “нейтральнішого” за самою природою археологічного первістка й зрозумілою для нинішніх господарів Перемишля мінімальною увагою до княжих часів. З історії міста XIII ст. наведено винятково декілька вибраних фактів зі невідмінним переважним зацікавленням до випадкових, правду кажучи, для відповідного етапу його минувшини моментів угорських і – немало перебільшених – польських. Контекст перемишльського аспекту біографії князя Лева Даниловича викладено на такий показовий для актуального польського сприйняття Перемишля у Галицько-Волинській державі та самої

запрезентованої історії спосіб: “Po śmierci Daniela, który nawet uzyskał koronę, panował Wasylko, zaś po nim rządy nad Przemyślem sprawował Lew Daniłowicz. Nieco później w latach 1264 i 1270 za jego panowania Przemyśl ponownie staje się stolicą udzielnego księstwa kijowskiego, włodzińskiego lub halickiego”. Див.: Koperski A. Początki osadnictwa słowińskiego // Dzieje Przemyśla. – Przemyśl, 2004. – Т. 1: Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne, cz. 2: Analiza źródeł i synteza. – С. 153. Наведений фрагмент як класичний приклад помилення “усього з усім”, не випадало б розглядати докладніше. Навіть званого першого перемишльського єпископа Антонія (1219–1225) на тій самій сторінці названо “Добрянським”, приписавши йому прізвисько заслуженого церковного історика Перемишльської єпархії другої половини XIX ст. Єпархіальним центром місто, як при цьому стверджено, не дивлячись на віддавна впроваджені до літератури однозначні за вимовою джерельні перекази з відповідного приводу, мало бути тільки “przypuszczalnie”.

¹¹ Іпатьевская летопись. – Стб. 732 (“первѣнѣць бо бѣ оу него . Ираклѣи”).

¹² Новіший огляд джерельних переказів про нього та найдокладніші міркування з відповідного приводу наведено: Dąbrowski D. Rodowód... – S. 99–101.

самостійного правителя нині виявляються щойно папські булли від 27 серпня та 12 вересня 1247 р., адресовані не тільки Данилові та Василькові, а й, разом з ними, – також “nato ejusdem Danielis”¹³. Вони підтверджують офіційне функціонування самостійного статусу старшого сина короля перед серпнем зазначеного року, проте про само складення такого становища за актуального стану джерел залишається, хіба, здогадуватися¹⁴. Зіставлення лаконічного переказу папських документів із залученою до відповідного контексту розглянутою інформацією “перемишльського” походження 1244 р. здатне вказати на можливість того, що цим першим володінням князя належалося стати саме Перемишлеві. Принаймні, не випадало би допускати функціонування в такому статусі якоїсь іншої території без будь-якого сліду по ньому в історичних джерелах¹⁵.

Для молодого князя за таких обставин Перемишль, безперечно, мав бути достатньо, неспокійною, делікатно кажучи, власністю, тому, закономірно, повинно постати питання, якими міркуваннями мали керуватися обидва Романовичі, приділяючи юному спадкоємцеві, власне, Перемишльське князівство. Перемишль віддавна тяжів до Галича й у другій половині 30 – першій половині 40-х років був об’єктом постійної боротьби з осілими в Галичі чернігівським князем Михайлом Всеволодовичем і його сином Ростиславом. Взаємні стосунки обох сторін літописець під 1235 р. передав зворотом “бывшю же межю ими . швогда мироу . швогда рати”¹⁶. Влітку 1237 р. король Данило Романович, вийшовши з-під Галича, “и возвративъшиса воеваста школо Звенигоро^д города же хоташа и нѣ возраста . бѣ бо стаа Бѣа в немь . шчоднаа икона”¹⁷. Тоді ж “Данилови же . в томъ же лѣ^т . пошедьшоу . на Михаила на Галич . шнем же мира просаши^м . даша емоу Перемъшль”¹⁸. Проте наступного року чернігівські князі знову “ѡаша ѡ Данила Перемъшль”¹⁹. Ще 1241 р. (насправді вже наступний рік) Перемишль належить Ростиславу Михайловичу, від імені якого там управляє рязанський князь Костянтин Володимирович. Тоді ж, після чергової втечі Ростислава з Галича, організовано знаний похід на Перемишль на чолі з двірським Андрієм, від якого в літописі зберігся яскравий лаконічний опис упокорення слуг перемишльського

¹³ Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia. – Romae, 1953. – Vol. 1. – P. 35, 36, 38.

¹⁴ Одним з прикладів таких недостатньо обміркованих здогадів сприймається, зокрема, можливість складення зазначеного статусу князя Лева “щойно незабаром після одруження (виділено – В. А.)” (Книш Я. Заснування міста. – С. 55), що здатне підводити до потенційного протиріччя з безперечним у його вимові свідченням наведених папських документів, коли сприймати одруження таким, що повинно було передувати зафіксованому в них статусові молодого князя (пор. також вище, приміт. 7).

¹⁵ Вказівки, нібито це мали бути не тільки Перемишльська, а й водночас також Галицька та Белзька землі (Книш Я. Заснування Львова. – С. 9; Його ж. Заснування міста. – С. 55), видають перенесення на контекст середини століття зафіксованої в літописному переказі званої фрази князя Володимира Василько-

вича з 1288 р. про три княжіння Лева Даниловича (Ипатьевская летопись. – Стб. 913), можуть виводитися також від поширених у літературі новіших, так само цілком здогадних міркувань. Втім, з наведеним свідченням у виразному протиріччі знаходиться зафіксована під тим же роком скарга князя Юрія Львовича на батька за намір відібрати надані йому раніше Белз, Червен і Холм: Там же. – Стб. 911. Т. Коструба твердив про три княжіння Лева Даниловича вже на 1253 р., але подавав при цьому не Белзьке, а, власне, Червенське: Коструба Т. Початки Львова // Українські вісти (Львів). – 1936. – Ч. 9(47). – С. 3. Як переконує наведене зіставлення, відповідні міркування щодо контексту середини століття цілком здогадні й не засновані на належно обумовлених підставах.

¹⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 777.

¹⁷ Там же. – Стб. 776.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же.

владики – прибічника галичан²⁰. Лише після цього, тобто, – не раніше 1242 р. юний Лев Данилович міг отримати Перемишль²¹. Розглянутий спільний з угорцями похід князя Ростислава 1244 р. мав на меті реванш й свідчив про намагання знову підпорядкувати місто. Зрештою, ще наступного року, напередодні Ярославської битви він “поиде к Перемышлю и собравъ тѣзъмьльцѣ многы сосоуды ратныиe и градныe (sic!) . и пороки . исполчивъ во̄я своа . и паки поиде . ко ярославу . и за собою встави гра^а Перемышль”²².

У пошуках пояснення чому юний князь Лев мав стати володарем Перемишля могло б видатися вірогідним прагнення на такий спосіб “ускладнити” чернігівським претендентам претензії до нього. Проте, радше, тут покликаний був відіграти свою роль ширший контекст. Коли постало питання виділення для юного княжича певного осередку з волостю, його не було шансів віднайти в ближчій околиці щойно заснованого Холма. Волинська частина держави Романовичів залишилася за Васильком Романовичем й ставити юного нащадка короля Данила туди не випадало. Зі знаних міркувань не могло йтися про Галич. Тому Перемишль як центр окремого князівства міг надаватися найбільше. Мабуть, свою роль при цьому повинна було відіграти також територіальна віддаленість від головного тогочасного фактору – монгольської загрози та врятування міста при нашесті зими 1240–1241 рр.

Хоча відзначені успіхи князя Ростислава Михайловича на місцевому ґрунті ще напередодні Ярославської битви здатні наголосити на очевидній номінальності влади юного сина Данила Романовича на початковому етапі його перемишльського урядування, про яке, крім зазначеного походу, втім, нічого більше не відомо. З огляду на можливий тоді вік Лева як нового перемишльського князя, про самостійність правління розважати, звісно, не випадало б. Надання явно мало бути розраховане “на виріст” й ця обставина певною мірою здатна відобразитися на всьому початковому періоді біографії Лева Даниловича, хоча в дотеперішніх уявленнях з відповідного приводу марно шукати належного усвідомлення самої проблеми. Втім, про перемишльське урядування не тільки початкуючого юного правителя, а й із пізнішого часу ніяких відомостей не збереглося, внаслідок чого гаданий ранній епізод виявляється однією з багатьох загадок тогочасної історії²³. Тим більше, що далі місто принагідно з’являється у літописному викладі знову щойно під 1287 р.²⁴ Тому, “логічне”, як могло би видатися, питання про можливе перенесення князя з Перемишля до новозакладеного Львова, на відкриття до якого можна натрапити в літературі²⁵, – винятково здогад, позбавлений будь-якого потенційного джерельного підтвердження. Звідсіля імовірна “перемишльська передісторія” Львова залишається поза можливостями доступності.

Наголошену в наведеному переказі 1244 р. молодість на той час князя Лева – “яко ни во бои емоу внити младоу соуцоу” – ще опукліше акцентує не набагато, однак, вимовніша під відповідним оглядом літописна розповідь про події наступного року. Вона зберегла одразу декілька згадок про участь юного князя у битві поблизу Ярослава. Короткий текст називає його тричі й при

²⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 794.

²¹ В одній з давніших публікацій Леонтій Войтович відніс початок перемишльського князювання до часу близько 1240 р.: *Войтович Л. Штрихи...* – С. 144.

²² Ипатьевская летопись. – Стб. 800.

²³ Це дуже добре показує найновіше звернення до перемишльського аспекту біографії князя: *Войтович Л. Перемиський князь...*

²⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 895.

²⁵ *Войтович Л. Лев Данилович...* – С. 158.

цьому до проблеми віку кожного разу відкликається окремо й у достатньо відмінних виразах. Спершу “Лвови же . дѣтскоу соуцоу пороучи и (батько – В. А.) Василкови . храброу соуцоу боѣриною . и крѣпкою . и да и стрежеть его во брани”²⁶. З такого висловлювання постає образ ще зовсім юного нащадка, але, на відміну від перемишльського походу попереднього року, – тепер уже допущеного до безпосередньої участі в битві, однак тільки при надійному супроводі досвідченого й бувалого у військових кампаніях опікуна з призначенням, водночас, ще й на охоронця²⁷. Проте одразу ж далі виявляється, що той же, ще ніби навіть достатньо “дитячого”, як висловився літописець, віку, молодий учасник при розгортанні битви мав зіткнутися із самим зверхником прибулих до околиць Ярослава угорських військових сил – “w того же гордаго Филю (угорського можновладця руського походження Фільнія – В. А.) . Львъ младъ сы . изломи копьє свое”²⁸. Сумніватися в правдивості цього переказу, звісно, не випадало б ніяк. Тобто, не дивлячись на наявність опікуна, юний княжич – виявляється – мав діяти на полі бою якщо не цілком, то, принаймні, досить самостійно. Приданий опікун – показово – надалі, немов виконавши відведену йому функцію (винятково) наголошення віку приділеного підопічного, зникає зовсім. Мабуть, успіхи молодого князя на полі бою вимовою реалій деактуалізували контекст молодості й наголошувати на ній надалі уже не випадало. Тому ще далі, у завершених опису вже відтворено зовсім іншого характеру картину як “Львъ ста на мѣстѣ воиномъ . посредѣ троупья . ѡвляюща побѣдоу свою”²⁹, на тлі двох попередніх наголошень його як “дѣтскоу соуцоу” та “младъ”, радше, навіть не позбавленого певного, може, навіть несподіваного акценту. Не відомо також, на який спосіб сприйняття князя на полі битви після її завершення мало провадити до трактування його “ѡвляюща побѣдоу свою”.

Окрім очевидного стрімкого розвитку образу, наведене зіставлення засвідчує також застосування свідомо залученого літературного засобу, коли при описі заледве кількогодинного перебігу подій (хоча й достатньо бурхливих у розвитку) постає являється тричі й кожного разу – в цілком іншому, немало відмінному, з вікового огляду, освітленні щодо придатності до участі в битві, наділеному яскраво вираженими ознаками послідовної еволюції. До того ж, з якихось анічим не зраджених у самому тексті міркувань авторові – випадає вважати – явно повинно було залежати на презентуванні князя “дѣтскоу соуцоу” на початку викладу, як “младого” у розвитку й тут же одразу ж – уже ніби цілком зрілим воїном-переможцем на побойовищі завершеної переможної битви. Прагнення показати його, попри стверджену першою з наведених

²⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 802.

²⁷ Реалії цього переказу навряд чи вдасться погодити з твердженням: “Судячи з опису битви під Ярославом у 1245 р., Лев Данилович уже був удільним князем і очолював полк свого князівства”, див.: *Войтович Л.* Де була столиця Лева Даниловича? Джерельний аспект проблеми // *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя.* – Київ; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 713.

²⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 804. Найдокладніше про Фільнія див.: *Волощук М.* “Филя древне прегорды” / *Fila Suprunien-*

sis. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII століття // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2011. – Вип. 20: *Actes testantibus.* Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – С. 189–196 (про засвідчену в літописі показово сутичку князя Лева з Фільнієм не згадано зовсім, зрештою, тільки побіжно відзначено й саму битву: попри очевидну вимову ярославського епізоду, автор зосередився, здебільшого, на давніших біографічних відомостях та галицьких родинних пов’язаннях свого героя).

²⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 805.

фраз молодість, дорослішим цілком очевидне, проте мотивів такого намагання літописця розгадати не вдається.

Йдеться, звичайно, винятково про літературний засіб, розрахований на звеличення, щось на зразок своєрідного короткого “прихованого панегірику”. Безперечно, в такому підході варто вбачати також свідчення вірогідних конкретних обставин укладення відповідної частини літописної оповіді, про які випадало би, хіба що, здогадуватися. Щодо очевидної алюзії до якоїсь конкретної на час укладення самої розповіді обставини біографії князя навряд чи випадало би мати сумніви: цілеспрямоване уславлення молодого князя видається цілком очевидним. Образ молодого звияжця вивищено у сконцентрованому стрімкому розвитку через залучення продуманих суто літературних засобів, проте в контексті нашого інтересу сприймається, передовсім, не так не позбавлена очевидної самостійної вартості літературна, як, насамперед, звичайно, – фактична сторона. Адже “яко ни во бои емоу внити младоу соущоу” ще під 1244, “дѣтскоу соущоу” і “младѣ” на полі битви наступного року, князь, звичайно, мав би перебувати тоді у ще достатньо молодшому віці, для якого використані в літописному викладі окреслення могли бути стосовними і вжитими за відповідних цілком “дорослих” обставин. Особливо, з огляду на виразно панегіричний – щодо молодого князя – характер розповіді. Хоч і позбавлені будь-якої конкретики, вони, все ж, здатні слугувати єдиним актуально доступним вихідним моментом для розмірковувань про можливий час народження і вік князя на середину 1240-х років³⁰, з якими безпосередньо співвідноситься й проблема початків Львова. Принаймні, на нинішньому етапі осмислення відповідного комплексу фактів, – набагато більше, ніж досі, звично, гадалося, оскільки “віковий момент” дотепер не фігурував як окремих істотний самостійний аргумент при, здебільшого, достатньо лаконічних і не завжди належно конкретних давніших розмірковуваннях стосовно початків міста над Полтвою³¹.

У новішій літературі цієї обставини не зауважив, зокрема, Я. Книш, який використав розглянуті згадки про молодого князя на полі Ярославської битви вибірково, вказавши лише, нібито відповідна літописна стаття тільки “повідомляє, що тоді “Левъ младѣ сыи”³². Водночас, ближче до кінця ще того ж абзацу,

³⁰ За практикованих досі, здебільшого, побіжних трактувань наведені фрагменти опису Ярославської битви як джерело для визначення часу народження князя Лева Даниловича не привернули належної уваги. Правда, їх зіставив ще Теофіл Коструба в лаконічному викладі з самими тільки конкретними словами, виділеними з ширшого контексту: “літописець розпачає, що він був “дѣтескъ” або “младѣ”, додаючи до цього прийняте на “1246 чи 1247” одруження й прийняте на 1254 р. народження сина. У підсумуванні стверджено: “З того виходило б, що Лев уродився після 1230-ого року, а вже ніяк не раніше, бо тоді ніяк не биг би бути названий “детским” у 1244 році”, див.: *Коструба Т. Княження...* – С. 6. Вперше всі три збережених у літописному викладі перекази навів: *Dąbrowski D. Rodowód...* – S. 102–103. Проте докладніше про цьому їх не зіставлено. Ав-

тор обмежився твердженням: “Przytozone informacje pozwalają wysnuć wniosek, że w 1244 i 1245 roku najstarszy z wówczas żyjących synów Daniela Romanowicza był człowiekiem stojącym na granicy dorosłości, jeszcze jednak po stronie wieku młodzieńczego” (Ibidem. – S. 103).

³¹ Показовим прикладом здатне, зокрема, служити наведене твердження Івана Крип’якевича “в той час, коли виникло місто (Львів – В. А.), Лев був ще юнаком і не мав свого окремого князівства”: *Крип’якевич І. Львів...* – С. 22. Див.: *Книш Я. Заснування Львова.* – С. 9. Закономірно, ще лаконічнішим щодо викладу комплексу доступних реалій відповідного процесу виявляється написаний із залученням широкого історичного контексту відповідний невеликий розділ новішої біографії князя: *Войтович Л. Лев Данилович...* – С. 54–62.

³² *Книш Я. Заснування Львова.* – С. 8.

стверджено: “Звичайно, не потрібно... надто серйозно сприймати повідомлення літопису, що *напередодні* (виділено – В. А.) битви під м. Ярославом Лев “дѣтску сущу”³³. Однак літопис, як уже зазначалося, вказує ніяк не на ситуацію “напередодні битви” – наведений фрагмент є першою трьох цитованих згадок про молодого князя, збережених в описі самої битви. Таке очевидне перекручення властивого контексту, до того ж, вибірково використаного переказу не просто зайвий раз вказує на поверховість його залучення. Окрім того, складається враження не про докладне вивчення відповідного запису літописного оповідання, а використання лише одинокого його аспекту для допасування до уже задалегідь готової конструкції – не без очевидного приречення статі “жертвою концепції”. Чому першу з наведених вказівок щодо віку князя не належить “надто серйозно сприймати” – запитання риторичне. Єдиним аргументом, що його вдається вивести з самого пропонованого міркування, є суперечність здогадам самого Я. Книша щодо можливого часу народження князя...

При дотеперішніх зверненнях до цієї проблеми прийнято датувати народження князя Лева Даниловича близько 1225 р., як це, не вдаючись до коментування, без будь-яких пояснень подав у генеалогічній таблиці Романовичів Михайло Грушевський³⁴, чи “значно після” цього року³⁵, або ж, в іншій, пізнішій версії – 1228 р.³⁶, як твердив уже після нього, але так само тільки в таблиці й теж без коментарів, Миколай де Баумгартен³⁷. Теофіл Коструба пропонував час після 1230 р., але ніяк не раніше цього року³⁸, відкликаючись до частини наведених відомостей з опису Ярославської битви. Проте ця версія, висловлена в популярному газетному виданні, фактично, виявилася не зауваженою й не увійшла до “великої науки”. Пізніші часткові модифікації обох сприйнятих канонічними пропозицій³⁹ не супроводили важливі уточнення, засновані на міркуваннях принципового наповнення. Істотніше інше, досі – при традиційно немало механічному повторенні сприйнятих непідважливо авторитетними думок попередників – не зауважене. Якщо б князь, справді, мав народитися, як за М. Грушевським, ще близько 1225 р., то на який спосіб літописцеві випало би наголосувати при описі подій 1245 р. на ще, нібито, дитячому (sic!) на той час віці, близько двадцятилітнього тоді воїна? Хоча за прикладами з інших ситуацій, звісно, не випало би визнавати вирішальної вимови, все ж, нагадаємо, що його батько одружився, приблизно, в 16-річному віці. Одразу ж після цього він мав вирушити у свій перший самостійний військовий похід⁴⁰, увінчаний приєднанням захоплених давніше “ляхами” територій, звично сприйнятий початком подальшого стрімкого розвитку біографії. Під 1213 р. у

³³ Там само. – С. 9.

³⁴ Грушевський М. Історія... – С. 568. Б До народження князя ближче цієї дати у новішому найповнішому огляді його біографії прихилився: *Войтович Л.* Лев Данилович... – С. 9.

³⁵ Баумгартен Н., де. Вторая ветвь князей галицких. Потомство Романа Мстиславича // *Летопись Историко-родословного общества в Москве.* – Москва, 1909. – Т. 5, вып. 1(17). – С. 17.

³⁶ *Ejusdem.* Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle // *Orientalia Christiana.* – Roma, 1927. –

No 1(35). – Tabl. XI.

³⁷ Новіший, найдокладніший огляд проблеми зі схиланням до часу між 1225–1229 рр.: *Dąbrowski D.* Rodowód... – S. 102–103. Водночас з'явилася також дещо вужча пропозиція стосовно 1227–1229 рр.: *Книш Я.* Заснування Львова. – С. 9.

³⁸ Коструба Т. Початки Львова. – С. 3.

³⁹ *Книш Я.* Заснування Львова. – С. 8–9; *Dąbrowski D.* Rodowód... – S. 101, 103; *Книш Я.* Заснування міста. – С. 54; *Войтович Л.* Князь... – С. 10; *Його ж.* Лев Данилович... – С. 9.

⁴⁰ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 732–733.

розповіді про події 1218 р. батько, народжений, очевидно, 1201 р., відзначений як “младъ бѣ”, “младъ съ показа моужство свое . и всю ношъ бистаса”⁴¹. Цей випадок пропонує красномовний приклад можливої участі в битві сімнадцятирічного князя й здатний слугувати недооціненим досі вартим уваги аргументом до сприйняття літописного викладу про молодого Лева Даниловича на полі Ярославської битви та, за відсутності джерел, – неминуче дискусійного питання про його вік на той час.

Перебиваючись, насамперед, відтворенням уже висловленої авторитетної думки, наступні тиражувальники ранньої версії не звернули уваги на зазначену загальнодоступну обставину, здатну цілковито заперечити можливість так раннього народження князя. Навіть запропонований у М. де Баумгартена 1228 р. давав би на 1245 р. уже близько 17 років, що також не видається прийнятним з огляду виразного наголошення у наведеному першому фрагменті літописної статті віку ще дитячого. З тих же міркувань неприйнятно й пропозиція Даріуша Домбровського бачити на полі битви особу 15–18-річну⁴², чи Ярослава Книша – 16–18-річну⁴³. Не зовсім переконливою з відповідного огляду видається навіть новіше, виснуване так само з позаджерельних міркувань пропонування 1229 р.⁴⁴ Виразно наголошена в літописному викладі “дитячість” та опіка – випадає закладати – повинні би асоціюватися зі ще очевидніше юними літами, зокрема, – на тлі відзначення приблизно 18-річного батька – короля Данила “молодим” у битві під 1218 р. Запропоноване зіставлення переконує у необґрунтованості, практично, загальновизнаного досі згодного прийнятого погляду стосовно народження князя ще, нібито, в другій половині 1220-х років. Насправді, з огляду на зафіксовані нездатність до участі у військовій кампанії під 1244 р. та навіть ще “дитячий” вік і на час Ярославської битви влітку наступного року та допущення до участі в ній тільки в супроводі опікуна, логічно може йтися не про другу половину 1220-х років, а народження вже десь тільки близько 1230 р. Тому з цього огляду випадало би в певному сенсі повернутися до “забутої”⁴⁵ пропозиції Т. Коструби про час після 1230 р., ніяк не раніше цього року. Хоча, звичайно, з огляду на згодане походження, застосована при цьому категоричність не здатна отримати підкріплення у переконливих аргументах. Само ж датування вартує визнати неунікнено умовним – у сенсі близько 1230 р. й, виходячи з вимови дворазового принагідного відзначення віку молодого князя в описі Ярославської битви, сумнівно, аби дуже раніше, принаймні ніяк не в середині чи одразу після середини 1220-х років.

Перемістивши на зазначений спосіб акценти в істотній, проте недооціненій досі у її значенні для проблеми початків Львова обставині часу народження особи, від якої тут немало повинно було залежати, здатній, зокрема, підказати можливі подальші міркування також щодо певних моментів вірогідної хронології розгортання самостійної активності молодого князя на місцевому ґрунті, як і потенційної причетності до початків міста його батька – короля Данила

Новіший коментар до викладеної ситуації з наголошенням на польському її контексті див.: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* – S. 96–97.

⁴¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 734.

⁴² *Dąbrowski D. Rodowód...* – S. 103.

⁴³ *Книш Я. Заснування Львова.* – С. 9 (“Про те із великою долею ймовірності можна

припустити, що й Левові було тоді приблизно 16–18 років. Отже, народження Лева відбулося у такому часовому проміжку: 1227–1229 рр.”).

⁴⁴ *Dąbrowski D. Rodowód...* – S. 103.

⁴⁵ У новішій літературі до неї відкликався тільки: *Книш Я. Заснування Львова.* – С. 8.

Романовича, можна перейти до наступних необхідних кроків з докладнішого осмислення теми. При цьому варто, звісно, привертати увагу, насамперед, до тих істотного наповнення обставин, які досі не викликали належного зацікавлення у львівському контексті, або ж навіть взагалі ще не мали нагоди потрапити в цьому зв'язку до поля зору.

Пізніша дата народження князя Лева Даниловича, насамперед, відкидає найновіше з-поміж запропонованих досі в літературі “датувань” заснування Львова зусиллями князя – поданий як “сенсаційний” 1240 р.⁴⁶ Адже на той час “засновників”, як тепер виявляється, мабуть, і в найкращому разі могло бути ще й навіть не дуже більше десяти років... Ситуація настільки очевидна, що вдаватися до коментування та розвивати дискусійний запал, звісно, не випадало б. Серед історіографії початків Львова це, може, навіть найяскравіший приклад цілком механічного залучення випадкових, не засвідченого походження відомостей та побудови на їх основі поспішних висновків, насправді позбавлених будь-яких підстав (і навіть не без очевидного анекдотичного забарвлення).

Останнім часом привернуто увагу також до обставини, спроможної конкретизувати *terminus post quem* для часу появи міста: Романовичі, ніби, мали отримали змогу діяти на теренах, на яких воно виникло, не раніше, як з кінцем літа 1245 р., після того, коли за нез'ясованих обставин після Ярославської битви зникає з джерел белзький князь Всеволод Олександрович⁴⁷, оскільки територія, на якій належало з'явитися Львову, давніше мала входити до Белзького князівства й не була підпорядкована Романовичам⁴⁸. Однак це міркування не видається слушним. 1235 р. Данило Романович, як уже згадано, прагнув захопити Звенигород як “галицьке” місто й про якийсь його “перехід” упродовж наступного десятиліття до белзьких князів нічого не відомо. Львів виник на теренах Звенигородської землі⁴⁹. Тому наведений аргумент з пропозицією *terminus post quem* не може бути прийнятий. Фактом залишається лише перша побіжна згадка про Львів як уже існуючий значніший осередок при описі пожежі Холма 1256 р.⁵⁰ На тлі відсутності будь-яких прямих джерельних

⁴⁶ Паславський І. Хто і коли заснував місто Львів? Вірогідні й невірогідні дати заснування столиці Галичини. – Львів, 2010. – С. 10–17. Не дивлячись на прикінцевий висновок “повідомлення французького історика Мішеля Ле Кієна про заснування Львова 1240 р. князем Левом Даниловичем ґрунтується на серйозній джерельній базі, а сама дата може вважатися цілком вірогідною” (Там само. – С. 27), про власне “джерельну базу” в наведеній пропозиції насправді не йшлося взагалі, оскільки визнавати документальну вартість свідчень автора XVIII ст., щодо ситуації середини XIII ст. у цьому конкретному випадку не випадало би ніяк. Показово, що в самого новітнього першовідкривача зазначеної дати добре знана в літературі проблема часу народження прийнятого засновника не постала зовсім, хоча вартість цього відкриття визначає саме вона.

⁴⁷ Восстанне згаданий у літописі при описі Ярославської битви: Ипатьевская лето-

пись. – Стб. 803.

⁴⁸ Войтович Л. Лев Данилович... – С. 61. Близьку хронологічну межу, як уже згадувалося, свого часу здогадно пропонував І. Крип'якевич, виходячи, однак, від гаданого часу одруження князя Лева. Це міркування також зайвий раз спростовує зазначене французького походження датування появи Львова 1240 р.

⁴⁹ Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (соціоісторична реконструкція). – Львів, 2014. – С. 443. Огляд території Звенигородської землі див.: Там само. – С. 428–446.

⁵⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 841. Очевидним “перепрацюванням у львівському інтересі” сприймається твердження Я. Книша “Складається враження, що пожежу Холма спостерігав саме Лев із своїм оточенням із Львова, завдяки чому відповідна інформація потрапила у літопис”: Книш Я. Початки Львова. – С. 9. Показово-

переказів щодо появи Львова віддаватися можливому дальшому уточненню самої вірогідної дати, звичайно, навіть не випадало б. Варто, однак, зауважити, що немає ніяких підстав твердити, ніби це мало відбутися десь одразу наступного 1246 чи 1247 р. у зв'язку з одруженням князя Лева Даниловича⁵¹, ставлячи виникнення нового міста саме до такого контексту, оскільки для цього немає ніяких переконливих підстав.

За окреслених на такий спосіб обставин важливішим видається, звичайно, не цілком надумане у львівській ситуації питання про певний рік та конкретно засновника в особі короля Данила чи його сина Лева, а, найперше, звичайно, стосовно Львова досі зовсім не зауважена проблема того, що, власне, випадало би мати на увазі під “заснуванням” й водночас також – що конкретно було засновано. За незмінного призвичаєння до відзначеного неодмінно немало механічного та поверхового використання нечисленних відомостей з відповідного приводу, збережених на сторінках унікального літописного джерела, цей момент також належить до тих, які дотепер не привернули достатньої уваги. Адже загальновідомо, наприклад, що, за свідченням літопису, Угровськ існував уже на початку століття⁵², проте під 1269 р. літописна розповідь вказує: “Данилови бо княжащоу . во Володимѣрѣ созда градъ Оугорескъ . и постави во немь пискоупа”⁵³. При побіжному та буквальному прочитанні з цього мало, нібито, виходити заснування Угровська заходами щойно, власне, короля Данила Романовича. Холм так само не повинен був з'явитися у безлюдній місцевості, оскільки знаменитий літописний епізод вибору місця для нього вказує як засновник “вопраша . тоземѣць . како именується мѣсто се”⁵⁴ й новіші археологічні дослідження підтвердили давніший історичний родовід самого населеного пункту⁵⁵. Вимова лаконічного оповідання про початки Холма щодо його заснування та найдавнішого короткого періоду розбудови цілком конкретна: закладено градець малъ”/“градѣць малъ” та одразу ж вслід за ним у короткому проміжку часу – “гра^ѣ инъи”⁵⁶. Міркування ширшого контексту підказують необхідність мати на увазі також інший загальновідомий, хоча ще більше віддалений від львівських реалій факт – київські “місто Володимира” та “місто Ярослава”. Як спресований у часі вияв тієї ж моделі, безперечно, не зайве пригадати й зазначені літописні холмські “градець” (“градѣць”) та “гра^ѣ”. Принаймні, не відому нам конкретику розвитку подій на львівському ґрунті з появою нового міста варто мати на увазі навіть за відсутності докладніших відомостей про нього.

Археологія вказує на однозначно ранішу історію поселення також і на місці Львова, проте актуально доступні результати його досліджень все ще надто скромні й, головне, – не прибрали систематичності, здебільшого випадкові та мало вимовні, а їх трактування – незмінно поверхові. До того ж, немало пропонуваніх давніше датувань (що є проблемою не тільки власне львівської археології), нерідко, виявляються достатньо малообґрунтованими, а то й взагалі – доволі

літературний виклад здатний підказати в запропонованому нічим не обумовленому здогаді неперевірене “перше захоплення”, не тільки неспроможне мати нічого спільного з прийнятними реаліями, а й з-поза прийнятих канонів жанру.

⁵¹ До вірогідного взаємозв'язку обох цих подій свого часу привертав увагу: Крип'якевич І. Львів... – С. 22.

⁵² Ипатьевская летопись. – Стб. 721

(“Влександръ приа Оугровескъ . Верещинъ Столпъ . Комовъ” – під 1204 р.).

⁵³ Там же. – Стб. 842.

⁵⁴ Там же.

⁵⁵ Польські археологи, звісно, цілком даремно вбачали в цьому якесь відкриття. Насправді вони лише підтвердили те, що стверджено в літописі й чого вони не зауважили.

⁵⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 842, 843.

сумнівними⁵⁷. Складається навіть враження щодо схильності давніших, скромних за тогочасних умов публікацій нечисленних археологічних досліджень міста перебільшувати вимову наявних свідчень до найдавнішого, дописемного періоду його історії, трактувати їх з оглядом на заздалегідь обрану “концепцію”.

Тому на актуальному етапі осмислення проблеми очевидною є необхідність комплексного перегляду як самих археологічних матеріалів та виведених від них відомостей до найдавнішого періоду історії Львова, так і запропонованих їх інтерпретацій. Цей обов'язок лежить на археологах і без такого актуального верифікування комплекс археологічних матеріалів та відомостей львівського походження, практично, не надається для повноцінного використання у подальших студіях над виникненням міста⁵⁸. Потенційні можливості археології при дослідженні найдавнішого Львова поки виявляються залученими, а їх результати – тим більше – придатними до подальшого використання у розмірковуваннях стосовно його початків все ще надто скромно.

Коли за дослідженнями, переважно, випадкових і вибіркових розвідок та докладнішого вивчення поодиноких незмінно обмежених скромних площ у різних частинах міста територію самого заселення, загалом, можна визнати локалізованою достатньо переконливо, то докладніших відомостей про поселення, яке випадає сприймати безпосереднім історичним попередником Львова, немало обмежена в можливості маневру на терені міста археологія все ще запропонувати не в стані. А до давніших її висновків з відповідного приводу випадає підходити з уже відзначеною обережністю. При цьому, зокрема, фактично відсутнє повноцінне впровадження до наукового вжитку найбагатших віднайдених досі різночасових матеріалів за результатами систематичного вивчення одинокі стосовно більшої території на околиці гаданого найдавнішого міського ареалу княжої доби – на терені ринку “Добробут”.

Аналіз літописних переказів щодо діяльності знаного з будівельної активності короля Данила Романовича вказує, коли йдеться про заснування, насамперед, на закладення укріпленої резиденції – граду⁵⁹. Принаймні, саме

⁵⁷ Новіший огляд цих матеріалів див.: *Лазурко О., Шніцар М.* Матеріали княжої доби в історичній частині Львова (див у цьому випуску, с. 15–22). Пор. також: *Терський С.* Поселенська структура-агломерація ранньосередньовічного Львова: зауваження до системного вивчення (див у цьому випуску, с. 9–14). Відкликання до необхідності перегляду датувань багатьох матеріалів з давніших археологічних досліджень на терені Львова уже стали звичними в новіших публікаціях, див, зокрема: *Його ж.* До проблеми датування археологічного матеріалу періоду Галицько-Волинської держави // *Наукові записки Львівського історичного музею.* – Львів, 2001. – Вип. 10. – С. 132–133; *Петегирич В.* Село над Полтвою – попередник Львова // *Історія Львова...* – С. 36, 37.

⁵⁸ Показово, що Віра Гупало при новішому докладному огляді заселення Звенигороду та його околиці територію самого Львова, фактично, обійшла увагою. Стверджено тільки: “Щільна забудова в межах

сучасного Львова є суттєвою перешкодою для з'ясування питання про розвиток поселенської структури...”, див.: *Гупало В.* Звенигород... – С. 443.

⁵⁹ Аналіз відповідного терміну за літописними переказами навів: *Баран О.* Образ укріпленого міста у Галицько-Волинському літописі // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Дрогобич, 200 . – Вип. 9. – С. 157–159. Правда, запропоноване трактування граду (городу) в значенні “стіна” не видається обґрунтованим, оскільки окремі використані приклади виразно вказують на стіну як елемент граду. До того ж, у не врахованому в цитованому огляді завершени опису Ярославської битви градом названий табір князя Ростислава Михайловича поблизу Ярослава – “Данило же і Василко . не идоста в городъ”, “Даниль же горо^а за^же . еже Ростиславъ создалъ”: *Ипатьевская летопись.* – Стб. 805. Тобто, властиве наповнення терміну град відповідає поняттю укріплення. Зрештою, саме в такому значенні його

так виглядає ситуація з самотнім докладніше задокументованим яскравішим прикладом – заснуванням Холма, коли король у короткому часі заклав згадані “градець малъ” (“градѣць малъ”) та “гра^а ингы”⁶⁰. Як не дивно, але холмський літопис короля Данила Романовича нічого не повідомляє про його будівельну активність поза містом⁶¹. Самотнє принагідне відзначення стосується періоду після спалення Холму, коли король “бѣ бо грады ингы жижаи противоу безбожнъмъ Татаромъ”⁶². Так само в лаконічній посмертній похвалі відзначено “иже созда города многи”⁶³. Проте вимову наведеного холмського переказу не варто абсолютизувати. Водночас у тій же розповіді король “заложи град Угровск и постави в нем бискупа”⁶⁴. Тому залучене поняття у наведеному контексті здатне не менш виразно вказувати також і на заснування, власне, міста, тобто пропонувати й очевидне ширше за змістом наповнення відповідної дії, не обмеженої спорудженням самого граду. Таке поєднання укріпленої резиденції та міста, цілком очевидно, мало спрацювати і в аналізованій львівській ситуації, хоча ця її особливість досі не викликала належної уваги. У літописі, однак, конкретно виступає тільки укріплення під 1259 р.

Перша згадка 1256 р. про місто, засвідчуючи його існування на той час та вже тоді потенційний важливіший статус (втім, до нього здатна відсилати, найперше, ситуація 1259 р.), не подає при цьому стосовно самого поселення жодної конкретної інформації. Радше, вона навіть не стосується самого міста, оскільки холмську заграву мали оглядати, власне, з Високого замку, а не з його північно-західного та західного підніжжя, яке сама Замкова гора від півночі заступає. Не випадало би, звичайно, гадати як мали співвідноситися місто й укріплена княжа резиденція, наскільки і в який спосіб давніше поселення “перетворювалося” на місто й наскільки активно, зокрема, мав відбуватися цей процес перед 1259 р. – упродовж перших, щонайбільше, півтора десятиліть існування Львова загалом, оскільки ніяких відомостей про нього немає. А повноцінне археологічне відкриття найстаршого Львова, потенційно здатного сприяти з’ясуванню відповідних обставин, усе ще випадає очікувати...

Ніяких труднощів не викликає, натомість, походження назви міста. Вона однозначно відсилає до особи старшого на той час сина короля Данила Романовича – Лева Даниловича. У зв’язку з цим випадало би тільки пригадати все ще належно так і не сприйняте у його потенційному львівському відкликанні існування за тих часів неподалік від Крем’янця на Волині не набагато старшого, як є підстави здогадуватися, досить вірогідно названого на честь Данила Романовича укріпленого поселення Данилів⁶⁵, заснованого – належалося би

залучено й у наведеному літописному переказі щодо початків активності на холмському ґрунті короля Данила Романовича

⁶⁰Ипатьевская летопись. – Стб. 842, 843.

⁶¹Александрович В. Холмське будівництво... – С. 74.

⁶²Ипатьевская летопись. – Стб. 845.

⁶³Там же. – Стб. 842.

⁶⁴Там же. – Стб. 842, 843.

⁶⁵Літопис відзначає його двічі, коли 1241 р. Батий “видивъ же Креманѣць и градъ Даниловъ . . . яко не возможно прияти емоу . . . и ѿиде” (Ипатьевская летопись. – Стб. 786) та 1259 р., коли на вимогу монголів “Левъ розмета . . . Даниловъ и Стожекъ” (Там

же. – Стб. 849). Його заснування згодом співвідноситься з раннім володимирським періодом активності короля Данила Романовича: Александрович В. Князь володимирський // Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович (Славетні постаті Середньовіччя. – Вип. 3). – Біла Церква, 2013. – С. 62–63. Наведену тут дату появи Данилова необхідно, однак, поправити на період після 1227 р., коли зі смертю луцького князя Мстислава Ярославовича Німого та його сина Івана Мстиславовича відповідна територія відійшла до Романовичів. Принагідно випадає привернути увагу до цілковитої безпідставності твердження, нібито

вважати – у володимирський період біографії короля⁶⁶. Таке вимовне співпадіння здатне вказати навіть на імовірність якоїсь певної традиції з відповідного приводу серед Романовичів, хоча, правда, інших аналогічних прикладів з їхнього середовища й не зафіксовано⁶⁷.

Істотною, не сприйнятою досі в її потенційному значенні проблемою початків Львова сприймається його сусідство з недалеким Звенигородом – одним з важливих осередків історичного перемишльсько-львівського регіону княжої доби з-перед середини XIII ст.⁶⁸ У такому контексті попередник Львова здатний сприйматися своєрідним віддаленим передмістям звенигородського осередку. Знищення Звенигороду при монгольському нападі на початку 1241 р. й поява неподалік від нього, починаючи, вірогідно, від другої половини ще того ж десятиліття, цілком певно, – не пізніше середини наступного десятиліття, Львова мала би вказувати на вірогідний перехід певної частини вцілілого населення знищеного міста та переорієнтацію пов'язаної з ним найближчої округи, а якоюсь мірою, – також, безперечно, і відповідної традиції, до Львова. Видається навіть, що поява Львова як нового, від самого початку налаштованого на активний розвиток (див. далі) міського осередку здатна була стати одним з істотних чинників, внаслідок співдії яких Звенигородові вже не належалося відродитися. Хоча питання про те, чому сталося саме так приречене залишитися нез'ясованим. В археології західноукраїнських земель відомі й інші такі покинуті з різних причин давніші поселення⁶⁹. Найяскравішим

Данилів споруджено з призначенням... на столицю Данила Романовича: *Книш Я.* Початки Львова. – С. 9. Доступні надто скромні літописні відомості про місто не пропонують для такого міркування ніяких аргументів, не надавалося воно на таке призначення і з огляду самого розташування. Не дають підстав для такого висновку й знані обставини володимирського періоду біографії короля та скромно засвідчений у літописі його шлях з Володимира через Угровськ до Холма (увагу до цього явища привернуто: *Александрович В.* Князь володимирський. – С. 63). Нова столиця засвідчена скупими літописними переказами в центрі інтересів короля уже з-перед кінця 30-х років. Найновіші зауваження з відповідного приводу див.: *Його ж.* Холм... – С. 165; *Його ж.* Холмське будівництво... – С. 42–43. Ярослав Ісаєвич у контексті початків Львова розглядав Данилів разом з Львовом серед "градів", закладених проти "безбожних татар" й, з огляду на знані війни 1240-х років, відносив їх появу до пізнішого часу – "найправдоподібніше датувати спорудження Холма, Угровська, Данилова, Львова та інших укріплених міст князівства кінцем 40 – першою половиною 50-х рр. XIII ст.". У продовженні стверджує: "Є підстави вважати, що укріплений град Львів споруджено одночасно з Холмом або невдовзі після нього", див.: *Ісаєвич Я. Д.* Початки Львова. – С. 291. Однак таке твер-

дження суперечить загальновідомому, задокументованому літописним переказом існуванню перелічених міст, окрім Львова, ще перед монгольською навалою, тому їх поява не може бути співвіднесена із заходами, спрямованими проти "безбожних татар". Зрештою, сама ця фраза, як уже зазначено, прилаштована з літописного викладу про зусилля короля шойно періоду відбудови спаленого 1256 р. Хому.

⁶⁶ До вірогідного зв'язку обох назв увагу привернуто: *Александрович В.* Князь володимирський. – С. 62. Не зайве також пригадати засвідчену згаданим епізодом 1259 р. належність Данилова (як і Стожка) на той час до володінь князя Лева Даниловича.

⁶⁷ Обидва найменування привернули увагу Я. Ісаєвича, проте при їх зіставленні відзначено тільки "паралелізм... найменувань", що "підтверджує походження назви Львова від імені князя Льва": *Ісаєвич Я. Д.* Початки Львова. – С. 291.

⁶⁸ Найдокладнішу презентацію відомостей археологічного дослідження міста запропоновано: *Гуцало В.* Звенигород...

⁶⁹ Новіший огляд цієї проблеми на матеріалах, найперше, території басейну верхів'їв Західного Бугу й Вепру з відкликанням до ситуації на інших теренах див.: *Ляска В.* "Иде Володимирь... и заа грады ихь...": Рюриковичі та "окняжіння" пле-мінних земель у верхів'ях Західного Бугу й

прикладом є знищений тоді ж Плісеськ, який так само вже не відродився. Тому проблема співвідношення давнього Звенигороду та нового Львова здатна органічно вклатися до ширшого контексту загальних історичних процесів у регіоні. Водночас вона виступає також важливим, практично не зауваженим досі аспектом загальнішого наповнення невідомої початкової історії міста над Полтвою. При цьому співвідношення обох міст у їх співіснуванні не випадало би спрощувати. Тим більше, що за археологічними матеріалами надалі на території першого з них спостерігається відродження життя. Проте воно зафіксоване, здебільшого, могильниками, завідомо обмежені свідчення яких доповнюють дані будівництва та, загалом, скромніші речові матеріали⁷⁰, на підставі яких неможливо, однак, опрацювати докладніше уявлення про характер тогочасних процесів на місцевому ґрунті. Показово, що В. Гупало, з одного боку, твердить про ситуацію “у щент зруйнованому місті”, а з іншого – на підставі поодиноких випадкових знахідок, віднесених до кола “монголо-татарських старожитностей” елітного характеру, водночас виводить “присутність певного контингенту монголо-татарської залози”, мотивуючи її міркуваннями контролю “усієї підлеглої Звенигороду території” та “протидії відродженню могутності міста”⁷¹. Однак запропонована версія видається заснованою на неправомірно підібраних підставах. Не відомо, за яких обставин залучені при цьому предмети монгольського походження мали потрапити до звенигородської землі. Тому робити виходячи з них якісь дальші висновки неоправдано. Зовсім ні на чому не заснованим передбаченням видається запропонована версія про монгольську залозу та її функції. На українських землях такі гарнізони за умов того часу не зафіксовані й сумнівно, аби Звенигородові належалося бути винятком. Так само нічим не підкріпленим домислом є згадане потенційне “відродження могутності міста”. Поява невдовзі в найближчій околиці Львова, радше, здатна заперечити таку можливість.

Проте могильники доводять продовження життя у знищеному місті. Сама їх наявність – навіть за відсутності докладніших і ширших відомостей з відповідного приводу – підказує висновок про триваліший процес своєрідного “перетікання” активності від знищеного історичного міста до його молодого сусіда-наступника в найближчій околиці й піднесення Львова на тлі поступового (і, мабуть, не без впливу його успіхів) занепаду давнього Звенигороду після руйнування 1241 р. За цими обставинами приховується безперечний істотніший факт найдавнішої історії Львова, через надто скупу їх вимову не здатний запропонувати жодних відомостей для якихось ширших міркувань стосовно відповідного аспекту ранніх кроків розвитку міста. Вірогідним видається винятково поступовий перехід вцілілого населення до нього.

Досвід монгольського нашествия, коли розташованих на узвишсях градів Крем'янець, Данилова та Холма⁷² завойовники не захопили, неминуче скеровує

Вепру // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2016. – Вип. 10: Святий Володимир Великий 1015–2015 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 128–134.

⁷⁰ Гупало В. Звенигород... – С. 10, 134, 137, 182, 185, 231, 233, 449, 456.

⁷¹ Там само. – С. 450.

⁷² Ипатьевская летопись. – Стб. 786 (“видивъ же Креманѣць и градъ Даниловъ . яко не возможно прияти емоу . и ѿиде”),

843 (“и созда градъ ингыи . егоже Татарове не возмогоша прияти . егда Батый всю землю Роускоюю поима”). Глибшого осмислення потребує також згадана монгольська відмова від захоплення Крем'янца та Данилова, нерідко цілком поверхово трактована як “невдача”. Чим викликане небажання Батия вдаватися до штурму обох укріплень? Чи справді відповідає дійсності твердження літописця, нібито вирішено, що їх неможливо

увагу до таких укріплень як фактору, здатного вплинути на вибір місця для майбутніх львівських фортифікацій – водночас не без аналогу, зрештою, у зовсім недавнього часу знаному літописному епізоді вибору місця для Холма⁷³, аналогом у такому контексті досі, здається не побаченим. Посилення уваги до відзначеного прикметного для оборонного будівництва часів короля Данила Романовича моменту позначене схильністю не враховувати очевидного його ширшого значення. Адже якщо Данилів та Стожок і Холм, справді, можна співвідносити зі своерідною вразливістю короля Данила Романовича на такі природні умови, то Крем'янець, цілком очевидно, належить до ранішого часу. Не варто також забувати й появи Холма в ще “передмонгольському” контексті.

Звичайно, між загибеллю Звенигороду та появою Львова мав пройти хоча й достатньо короткий, проте, все ж, – важливий у його конкретному навантаженні час, жоден факт з перебігу подій якого не зафіксований і внаслідок цього не відомий. Ця обставина здатна, зокрема, привернути увагу до ще однієї не зауваженої досі істотної проблеми початків Львова – їх не засвідченої у джерелах, проте від цього не менш очевидної хронології, визначеної протяжністю самого процесу будівництва та розвитку поселенської структури новозакладеного міста й резиденції. На жаль, стосовно цього періоду відомо тільки два певних факти. Найперше, літописний переказ стверджує існування самого міського поселення під такою назвою на час пожежі Холма 1256 р. Іншим є наявність у недавно закладеному місті значних, з огляду монгольських завойовників, фортифікацій, які вони вимагали зруйнувати 1259 р., що й було зроблено – князь Лев тоді “Лвовъ розмѣта”⁷⁴. Йдеться, найочевидніше, про укріплення – увага завойовників була прикута саме до них. Питання про них у дотеперішній літературі досі не стояло: дослідники згідно обмежувалися констатацією самого засвідченого в літописі факту знищення, не було зроблено спроб відшукати їх можливих слідів.

Втім, інтерес монголів до тогочасного львівського замку міг бути спровокований не тільки здогадною потенційною оборонною значимістю, яку в контексті новозаснованого за умов монгольської присутності міста завідомо скромнішого значення, звісно, не варто, однак, перебільшувати (не без очевидного “звичного” перенесення на ранній час відомостей уже пізнішого контексту). Повинно йтися, очевидно, водночас ще також і про інший, досі не зауважений сенс – новозакладене укріплення, уже на той час, безперечно, покликане було відігравати певну істотнішу роль у володіннях князя Лева Даниловича. Це видно з його ліквідації разом з іншими найважливішими пунктами Галицько-Волинської держави, до переліку яких належать Крем'янець і Луцьк князя

захопити? Радше, йшлося про відсутність наміру втягуватися до довготривалішої облоги обох невеликих фортець, завідомо не наділених якимось особливим значенням. Інакше виглядає холмська ситуація. Уже була нагода привернути увагу до того, що на холмському напрямку діяли не основні монгольські сили, а менший їх підрозділ – відгалуження головної армії з конкретним завданням, якому, звісно, не належалося довше затримуватися під тільки нещодавно закладеним віддаленим містом, хоч і резиденцією Данила Романовича: *Александрович*

В. Холм... – С. 167–168. Тому ніякого “чуда” в Холмі не те що не сталося, а й навіть не могло бути. Про холмські події як “чудо” писав: *Пуцко В.* Літописне оповідання про місто Холм // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 115. З цього приводу див.: *Александрович В.* Мистецькі сюжети холмського літопису князя Данила Романовича: нотатки до відчуття, сприйняття та інтерпретації джерела // Український археологічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2009. – Вип. 13–14. – С. 44. Пор.: *Його ж.* Холм... – С. 167–168.

⁷³Ипатьевская летопись. – Стб. 842.

Володимира Васильковича разом з його столицею Володимиром (спалений). Підлягали знищенню також укріплення столиці короля Данила Романовича – Холма, проте завдяки хитрості князя Володимира Васильковича їх вдалося врятувати⁷⁵. Уфортифікування Данилова і Стожка князя Лева Даниловича⁷⁶ знаходилися у немало віддаленій від Львова волинській околиці. Очевидно також, що вимога наїзників якоюсь мірою мала спрямовуватися ще й особисто проти князя Лева, оскільки йшлося про укріплені пункти його володінь.

Вказані при цьому місцевості відсилають до географії тогочасного княжіння Лева Даниловича. Показово, однак, що серед них не фігурує Перемишль, з якого, судячи з розглянутої першої зафіксованої військової кампанії зовсім молодого ще тоді, найстаршого на той час сина короля Данила Романовича, мала би починатися його кар'єра самостійного володаря. Не вказано також Белза, хоча вважається, ніби князь мав перейняти його невдовзі після Ярославської битви 1245 р.⁷⁷ Коли виходити від перелічених укріплень, Львів за тодішніх умов мав би виступати єдиним важливішим містом Лева Даниловича не тільки у відповідному історичному регіоні, а й володіннях загалом. А це логічно підказує, зокрема, очевидну особливу увагу початкуючого володаря до новозакладеного міста. Зі свого боку, до такого ж висновку схиляє й поява тут упродовж, щонайбільше, десятиліття перед 1259 р. укріплення, яке привернуло тоді увагу монголів як єдине у зазначеному регіоні. Саме це, мабуть, й повинно було спровокувати монгольський ультиматум. Не відомо, чому до поля зору при цьому не потрапили Перемишль та Галич. Навряд чи випадало би вбачати тут, нібито, “слабкість їх фортифікацій”⁷⁸. Принаймні, ще одразу ж після Ярославської битви монголи вимагали “дати Галич” й саме це мало спонукати короля Данила Романовича поїхати до Батия⁷⁹. Вимога Бурундая – однозначно – пропонує якийсь вибір, проте його мотиви – поза безперечним виразним спрямуванням проти князя Лева Даниловича та його володінь – залишаються невідомими.

Виходячи з викладених міркувань, випадало би вважати, що від самих початків князь повинен був приділяти новозаснованому Львову більше уваги як вірогідному – коли, навіть, не від самої його появи, то, цілком очевидно, – ще з-перед 1259 р. найважливішому, згідно з вимовою розглянутого монгольського акценту літописної статті 1259 р., центрові своїх земель. Власне ця обставина – належить здогадуватися – й мала визначити не зафіксований у джерелах і внаслідок цього не відомий у його конкретних виявах швидкий, випадало би закладати, розвиток новозаснованого міста на самих його початках.

Судячи з законічного літописного викладу про появу й стрімкий розвиток новозакладеного Холма та його активну розбудову, як випадває здогадуватися, упродовж 1240-х років⁸⁰, подібний темп для тогочасної Галицько-Волинської держави, радше, не мав бути чимось винятковим. Винятковою на холмському ґрунті виступає лише концентрація зусиль, викликана призначенням

⁷⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 850.

⁷⁵ Там же. – Стб. 849–850.

⁷⁶ Там же. – Стб. 849.

⁷⁷ Кнши Я. Заснування Львова. – С. 9 (стверджено про належність Белзької землі до володінь князя “ще за життя батька і за певний проміжок часу до першої писемної згадки про Львів”); Войтович Л. Лев Данилович... – С. 61. Втім, йдеться винятково про

здогади, не підтвержені джерелами епохи.

⁷⁸ Кнши Я. Початки Львова. – С. 9.

⁷⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 805–806.

⁸⁰ Там же. – Стб. 842–846. Найдокладніший аналіз викладеної на сторінках літопису ситуації див.: Александрович В. Холм... – С. 163–202; Його ж. Холмське будівництво... – С. 34–66.

новозакладеного міста, планами засновника щодо нього. Мабуть, раніше щось подібне певною мірою міг пережити й Угровськ, про теж короткотривалу, за вимовою скупих літописних переказів до його історії, розбудову якого так само немає практично ніяких відомостей, а археологічне його дослідження поки зупинено на початковій стадії⁸¹. Як виявляється з аналізу стосовно повніше задокументованого прикладу Холма, попри, ніби, не зовсім сприятливі зовнішні обставини, окреслені постійно присутньою монгольською небезпекою, хіба, щогілки на певний час віддаленою, бурхливий поступ визначали цілком особливі моменти виникнення й утвердження міста. Тому холмський досвід здатний підказати можливість чогось відповідного й на львівському ґрунті, цілком очевидно, – скромнішого характеру з огляду не тільки на відмінний статус обох міст та їх володарів. Розпочинаючи Холм, король Данило Романович мав за плечима тільки володимирський⁸² та, безперечно, ще скромніший – угровський досвід⁸³. У Лева Даниловича, звісно, була можливість користуватися не тільки накопиченим за той час потенціалом, а й кадрами, зокрема, випадало би здогадуватися, – холмськими, оскільки своїх власних у нього, особливо на початках розбудови новозакладеного міста, звісно, більше ще бути не могло.

Цей ще один не зауважений досі вірогідний аспект початкової львівської історії зайвий раз наочно показує усю непродуманість і поверховість звичного досі незрозумілого в його підставах відзначеного недалекогоглядного протиставлення короля Данила та його сина. Насправді ніяких аргументів для такого бачення немає й на початках Львів, природно, мав будуватися не без вірогідної особистої участі короля і навіть – видається цілком ймовірним – його холмських кадрів. Власного кадрового забезпечення, до якого у колі Романовичів відсилає знана одинока літописна згадка 1276 р. про хитрого мужа Олексу, який споруджував “городи” князям Василькові Романовичу та його синові Володимирові Васильковичу⁸⁴, у князя Лева на самих початках у достатній кількості, як уже відзначено, найвірогідніше, ще мало і не бути. У цьому здатний перекопати достатньо молодий вік князя навіть на першу половину 1250-х років, не кажучи про попередні десятиліття, внаслідок якого власною розбудованішою будівельною інфраструктурою з відповідними кадрами він розпоряджати тоді ще не мав. Ймовірність залучення, умовно кажучи, “холмських” кадрів видається достатньо вмотивованою, особливо з огляду на щойно не так давно заново⁸⁵ “відкрите” існування головного комплексу сакральних споруд Холма вже перед початком осені 1253 р.⁸⁶ Так би виглядало, що найважливіші роботи в столиці короля Данила на той час уже мали завершитися й зайняті

⁸¹ Найдокладніший досі огляд відомостей щодо Угровська див.: *Александрович В. Угровський епізод // Александрович В., Войтович Л. Король... – С. 81–95.*

⁸² *Александрович В. Князь володимирський. – С. 61–74.*

⁸³ *Його ж. Угровський епізод. – С. 81–95.*

⁸⁴ *Ипатьевская летопись. – Стб. 876.*

⁸⁵ Першим про них принагідно згадав ще Михайло Грушевський (*Історія... – Львів, 1905. – Т. 2: XI–XIII вік. – С. 382*), проте його побіжного зауваження “не побачено”, див.: *Aleksandrowycz W. Sztuka XIII-wiecznego*

Chełma. Zasadnicze problemy badawcze // Do piękna nadprzyrodzonego. Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego i grecko-katolickiego. – Chełm, 2003. – Т. 1: Referaty. – S. 56.

⁸⁶ У новітній літературі вперше на нього на прикладі собору вказано: *Александрович В. Холмська ікона Богородиці (Історичні та культурологічні студії. – Т. 1). – Львів, 2001. – С. 34.* Існування на той час комплексу холмських храмів вперше відзначено: *Ejusdem. Sztuka... – S. 56.*

на них кадри могли, певною мірою, – “вивільнитися”. Принаймні, за свідченням літописця, Холм мав бути споруджений ще до Ярославської битви 1245 р., коли король “иде же в Холмъ . с колодничи многими . иже бѣ создалъ самъ”⁸⁷. Водночас, немає свідчень їх зайнятості при будівництві “городів проти безбожних татар”, як це невдовзі відзначив літописець, розповідаючи про спалену й не відбудовану холмську вежу⁸⁸. Навпаки, з появою після ярославської перемоги татарських послів король, за словами літописця, “быѣ в печали велицѣ . зане не оутвердилъ бѣ землѣ . еѣ городами”⁸⁹. Й саме цю обставину літопис, як уже зазначено, подає головним мотивом рішення їхати до Батия.

Можливо, це не зауважене досі в такому контексті свідчення здатне приховувати ще один аргумент на користь інтенсивної розбудови Холма, спорудження якого мало поглинути всі головні зусилля першої половини 40-х років. Тому було б логічно припустити появу Львова власне в контексті заходів з “утвердження землі городами” в найближчі роки після повернення з поїздки до Батия, коли король Данило Романович у пошуках способів протистояння найзникам мав докластися до направи відзначеної упущеної можливості. Поява укріплень новозакладеного Львова в такому контексті логічно пояснює й увагу до них монголів 1259 р. Водночас сприйняття відповідних обставин здатне вказати на потенційну можливість більшої причетності короля до появи Львова, ніж це схильна допускати новітня, історіографія⁹⁰.

У наведеному зіставленні скупих задокументованих фактів стосовно тогочасної будівельної активності у колі короля Данила Романовича здатний приховуватися якийсь не відомий нам окремих потенційний аспект ранньої історії Львова. Принаймні, якщо джерела не зберегли ніяких переконливих свідчень причетності короля до початків міста, то ширший контекст епохи на тлі молодості князя Лева Даниловича визначають поверхову безпідставність намагань не визнавати участі короля при, звичайно, очевидній відсутності належних аргументів для її можливого конкретизування. Є також позадискусійним, що за знаних обставин останнього періоду життя короля – шашестя Куремси, знищення Холма та нового монгольського набігу Бурундая про якийсь безпосередній стосунок на той час твердити не випадало б. Хоча літопис у лаконічній розповіді про вежу холмської резиденції, прояснюючи, що її не відновлено після спалення 1256 р. через зайнятість спорудженням інших укріплень – “бѣ бо грады инѣи жижаи противоу безбожнѣмъ Татаромъ”⁹¹. “иже созда городы многи”⁹² відзначено також у короткій посмертній літописній похвалі. Оскільки про самі початки міста – за винятком двох найраніших згадок у літописному викладі – нічого не відомо, не варто дивуватися відсутності будь-яких вказівок на причетність до його появи короля Данила Романовича. Об’єктом подиву випадало би визнати, радше, недобачування потенційної можливості такого стосунку з огляду на молодість сина та ширший контекст ситуації. А наступні десятиліття мали вже остаточно закріпити Львів у статусі міста князя Лева, з яким воно надалі і функціонувало в історії⁹³.

Наведений висновок про безперечну особливу увагу князя Лева Даниловича до названого на його честь новозакладеного міста від самого початку здатний

⁸⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 805.

⁸⁸ Там же. – Стб. 845.

⁸⁹ Там же. – Стб. 805–806.

⁹⁰ Див.: *Войтович Л.* Лев Данилович... – С. 56–57.

⁹¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 845.

⁹² Там же. – Стб. 862.

⁹³ На цій обставині наголосив: *Войтович Л.* Лев Данилович... – С. 56–57.

входити, однак, чого дотепер не зауважено, у виразне протиріччя зі званою, хоча й зафіксованою уже за стосовно новіших часів зусиллями тільки львівського хроніста другої половини XVII ст. Юзефа Бартоломея Зіморовіча добре відомою у новітній літературі історіографічною традицією, згідно з якою князь із двором мав переїхати сюди, нібито, щойно 1270 р.⁹⁴, тобто, через десятиліття після знищення на вимогу монголів первісного укріпленого “города” на Високому замку. Наведене повідомлення збереглося в переказі XVII ст., проте його схильні використовувати як, нібито, цілком достовірний факт, не вдаючись до належного заглиблення до характеру та вимови самого свідчення разом з контекстом, у якому його оприлюднено. При звичному, здебільшого, немало механічному повторенні відповідної літературної версії зазначеного очевидного протиріччя досі, звичайно, не зауважено. Тексту львівського хроніста теж ніхто докладніше не розглядав – немов незмінно спрацьовував принцип знаменитого жарту, згідно з яким “порядна і неупереджена людина вірить у все, що їй говорять і що написано” (Франсуа Рабле). Сам Ю. Б. Зіморовіч твердив, ніби свої відомості він мав почерпнути з певного “руського рукопису”, обірваного на констатації перенесення до Ченстохови з Белза 1382 р. званої ікони Богородиці з Емануїлом.

Проте поданий, нібито, в перекладі львівського хроніста “давній” текст нічим не здатний нагадати української писемної традиції як княжої доби, так і пізнішого часу. Він пропонує набір показових тверджень, серед яких однозначно переважає завідомо немислима в такому наповненні не тільки для тогочасної “руської” культури, а й “руської традиції” загалом недалека, новітнього походження польсько-католицька апологія. Про князя Лева в ньому подано тільки цілком апокрифічну інформацію, нібито батько віддав його татарам у заручники й у них він призвичаївся до всіляких дикостей, внаслідок чого подібністю до звичаїв дикого народу легко мав притягувати до себе людей⁹⁵. Уже одна ця фраза вказує ніяк не на руський контекст “джерела”, а виразно продовжує іншу – зафіксовану на самих актуально доступних початках знаним описом “звірств” князя Романа Мстиславовича у польського хроніста Вінцентія Кадлубека⁹⁶. Коментувати таку тенденцію не випадало б. Щобільше, значна частина цього цілком очевидного новішого походження літературного тексту відведена не князеві та його діяльності, а сповненій – у переконанні Ю. Б. Зіморовіча – справжнього католицького благочестя княгині Констанції, потрактованій, як йому видалося, не матір’ю (sic!), а мачухою (sic!) князя Лева, – ще одне вимовне (в очах автора) доповнення до послідовно “звірячо акцентованого” образу князя. Констанція, виявляється, ніяк не могла його народити (!), бо інакше з її молоком звір перетворився б на ягня (!). Красномовний доказ “усіх вимовних ознак” твердженого нібито “руського” походження використаного рукопису цілком очевидний. Відзначена на тлі “пасерба” “порядністю звичаїв та благочестивим життям”, гадана мачуха мала втішатися “за її виняткову побожність і милосердя” рідкісним пошануванням описаної “звірини” в особі князя Лева. Черговим очевидним апокрифом щодо знаних фактів історії Львова сприймається твердження про початки спорудження уже тоді під опікою княгині монастирів домініканців та францисканців, чому князь не мав противитися через... зайнятість розбудовою міста⁹⁷! Цю цілковито

⁹⁴ Таку традицію зафіксував: *Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur* / Ed. C. Heck. – Leopoli, 1899. – P. 41.

⁹⁵ *Zimorowicz J. B. Opera...* – P. 40.

⁹⁶ *Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chroni-*

ca Polonrum / Wyd. M. Plezia // *Monumenta Poloniae Historica series nova.* – Kraków, 1994. – T. 11. – S. 179.

⁹⁷ *Zimorowicz J. B. Opera...* – P. 48. Насправді, попри давнішу монастирську традицію,

примітивну, й недалеко польсько-католицьку апологію завершує розлога, знову ж таки “католицька”, розповідь про вивезену з Белза іконе Богородиці з Емануїлом, призначеної згодом стати головною святинєю Польщі (настілки, зрештою, правдива, як і все викладене перед нею). До того ж, як відомо, Белзька ікона в її знаній від другої половини XV ст. історії⁹⁸ нічим не пов'язана зі Львовом. Насправді у Львові була своя, окрема шанована ікона – в монастирі домініканців, яку новіша монастирська традиція схильна була співвідносити з князем Левом⁹⁹ (Гданськ, костюл святого Миколая), за новішими дослідженнями намальована у Венеції в середині XIV ст.¹⁰⁰ У викладі Ю. Б. Зіморовича обидві реліквії латинської релігійної культури в зовсім незрозумілий спосіб... об'єднано в одну. Як це могло статися за часів, коли їх шанування набуло немалого розголосу, – гадати не випадає. Проте такий аж надто вже несподіваний хід викладеної “історії”, може, навіть, чи не найнаочніше здатний показати проблему достовірності повідомлень львівського хроніста та автентичності наведених у його тексті фактів.

Попри явно апокрифічний характер у такому торжествуючому католицько-релігійному забарвленні, отже, фактично, безперечно цілковиту апокрифічність усього відповідного тексту загалом, ця аж надто відверто фантастична розповідь “на безриб'ї” в окремих як з різних оглядів “привабливіших”, так і “потрібніших” для поодиноких навіть новітніх авторів твердженнях і далі сприймається достовірною, а певні наведені в ній факти подаються не просто гідними довіри. Їх залюбки висмикують із загального послідовно фантастичного контексту навіть як немовби твердо встановлені та подають такими ще й у новітній літературі.

Одним з таких наділених безперечною “привабливістю” сюжетів є коротка розповідь про спорудження обох львівських замків. Однак, про будівництво Високого замку, як і в інших місцях тексту, при цьому, насправді, не сказано нічого конкретного, окрім того, що його побудовано, згідно з вимовою латинської копії оригінального тексту, “*de trahibus ibidem caesis*”¹⁰¹. У новішому українському перекладі за одним з давніших трактувань наведеного звертот відтворено як “кам'яних брил там же ж виламаних” відповідно до прийнятого сприйняття першого слова наведеного тексту¹⁰². Однак, на терені Високого замку... взагалі немає покладів каменю, а, щобільше, – придатного для використання при зведенні фортифікацій. Тому, очевидно, загадкове “*de trahibus*” новіших списків тексту львівського хроніста належалося б логічно тлумачити як “*de tramibus*” – дерев'яних балок зі зрубаних на місці дерев¹⁰³. Проте не випадало би тратити зусилля на доведення того очевидного факту, що чималий ансамбль забудови не міг бути зведений з вирубаного винятково на місці дерева. Сумнівно, аби будівельна практика взагалі могла знати подібні факти, отже, перед нами ще один явний, так само новішої дати апокриф.

немає підстав твердити про існування обох монастирів уже в так ранній час: відповідний погляд склався у монастирському середовищі пізно й за вразно “зацікавлених” обставин, див.: *Козубська О.* Львівська легенда княгині Констанції // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2007. – Вип. 1 / Відпов. ред. Я. Ісаєвич. – С. 100–104.

⁹⁸ Публікацію найдавніших текстів див.: *Rozanow Z., Golonka J., Kowalewicz H.* *Najstarsze historie o częstochowskim obrazie Panny*

Maryi. XV i XVI wiek. – Warszawa, 1983.

⁹⁹ *Okolski S.* *Russia florida rosis et liliis...* – Leopoli, 1646. – Р. 185. Тут вперше подана як ікона святого Луки: *Ibidem.* – Р. 197.

¹⁰⁰ *Александрович В.* Дар Львова. – С. 44, 45 (іл.).

¹⁰¹ *Zimorowicz J. B.* *Opera...* – Р. 41.

¹⁰² *Зіморович Б.* *Потрійний Львів Leopoli* Triplex. – Львів, 2002. – С. 50.

¹⁰³ Так, зокрема, потрактував відповідне поняття: *Ісаєвич Я.* Початки Львова. – С. 292.

До того ж, зазначені будівельні заходи князя ще й подано тільки перейнятими, нібито, зі звичної практики “усіх панів”, які “турбуючись про беззахисний люд”, мали зводити укріплення на високих пагорбах, або ж між недоступними болотами¹⁰⁴. Таке твердження пізнього хроніста, попри найвиразніше зацікавлене применшення постаті самого князя, за конкретним наповненням, якнайочевидніше, здатне відображати щойно набагато новіші часи домінування у регіоні “панів”, яких за князя Лева Даниловича й у такому сенсі, як відомо, не те що не було, а й бути не могло. З цього огляду запропонована розповідь так само не має нічого спільного із загально визнаними історичними реаліями епохи як додатковий доказ винятково апокрифічного походження викладеної історії.

Вказана ситуація здатна приховувати й ще один теж досі не зауважений істотний момент: якщо князь із двором, справді, мав перебратися до Львова щойно 1270 р., то де йому – згідно з логікою відповідного твердження – належалося резидувати до того¹⁰⁵, насамперед після одруження 1246 чи наступного року? З цього приводу немає жодних вказівок джерел, що, звичайно, не означає відсутності самої проблеми. Не випадало би, звісно, так само гадати, наскільки і в чому вона повинна стосуватися найдавнішого періоду історії Львова. Про перенесення княжого двору до нього, нібито, щойно 1270 р. уже йшлося.

Зрештою, проти неї можна навести й ще один важливої вимови аргумент. Як уже йшлося, розглянута ситуація 1259 р. здатна послідовно вказати вже на тогочасний Львів як осередок володінь князя Лева Даниловича. Тому, очевидно, насправді головна резиденція так само повинна була знаходитися у місті вже на той час. Отже, 1270 р. повинен бути наділений якимось іншим наповненням, ніж перенесення княжого двору, що, знову ж, так само вказує на сумнівність розповіді Ю. Б. Зіморовича в одному з найістотніших її моментів. Оскільки відображена на різні способи новіша традиція відсилає до заснування цього року міста, мабуть, у ній випадало би вбачати вказівку на появу (закладення) саме тоді пізнішого історичного Середмістя, вже за магдебурзьких часів утвердженого в значенні міського центру Львова – власне міста. Хоча, за нинішнього стану вивчення території магдебурзького Середмістя, не випадало би відкидати можливості його започаткування ще за часів князя. Проте не зафіксованого джерельного забезпечення пізні перекази з відповідного приводу не випадало би визнавати аргументом належної сили переконання.

На апокрифічності аналізованого тексту львівського хроніста в контексті реалій епохи князя Лева Даниловича наголошує й показує у його вимові твердження про негайне перенесення до новозбудованого Високого замку усіх скарбів, “не покладаючись більше ані на Київську, ані на Галицьку твердині”¹⁰⁶. Загально відомо, однак, що князь ніяк не міг “покладатися” на Київ, оскільки той за відповідних часів не належав до його володінь. “Могутня Галицька фортеця” для періоду князя Лева теж здатна відображати ситуацію, аналогічну до зазначеної з “панамі”, від яких князеві, нібито, належалося навчитися будувати фортеці. Сам перелік згаданих скарбів – “дорогоцінні клейноди руських князів, митри чи корони, обсіпані перлами, княжі трони, пурпурові шати,

¹⁰⁴ Zimorowicz J. B. Opera... – P. 41.

¹⁰⁵ Можна зустріти вказівку на Перемишль (Войтович Л. Лев Данилович... – С. 158) та перенесення столиці до Львова щойно на початку 1270-х років, проте вона

нічим не підтверджена й через те виступає винятково ремінісценцією гаданих перемишльських початків біографії князя та не враховує статусу Львова, засвідченого ситуацією 1259 р. (див. вище).

¹⁰⁶ Zimorowicz J. B. Opera... – P. 47.

щедро розшиті золотом і перлами” – теж не пропонує нічого такого, що можна було б віднести до прийнятних для епохи реалій, а навіть реалій загалом, оскільки ні ті, ні ті в множині, як відомо, не існують. Щобільше, він позначений очевидною наївністю елементарної необізнаності у віддаленій епосі, оскільки розважати над численними княжими коронами і тронами, звісно, не випадало б ніяк. Потенційну достовірність наведеного переліку ще краще характеризує показове продовженням зі ствердженням: “У цих же скарбницях знаходилися трофеї, що від початку міста татари були взяли від поляків”¹⁰⁷. Звісно, не випадало би й навіть немає сенсу дошукуватися відповіді, чому і на який спосіб награбовані “скарби” з татарської здобичі від поляків мали потрапити до “скарбниць” князя Лева й знаходитися у них, оскільки йдеться, звичайно, про зовсім інший рівень логіки. Досить уже самого твердження, нібито, “скарби”, які татари мали грабувати в поляків, після закладення Львова повинні були осідати саме в ньому. Сенс і спрямування наведеного польського “жалю”, звичайно, в іншому. Їх визначило очевидне прагнення ще раз показати знайому нам “звірину” в її контактах з татарами, хоча цього разу прямо про це, ніби, й не йдеться. Зрештою, навіть уже самі княжі скарбниці – в множині – засвідчують віддалену апокрифічність сумнівного викладу з-поза кола потенційних автентичних свідчень з епохи, про яку оповідач явно не мав жодного уявлення. Реальною підставою тут, мабуть, покликані були стати якісь зовсім глухі “жадібні” плітки стосовно фантастичних багатств руських князів.

Львівський хроніст, звичайно, не знав літопису й зайве розважати, що запропонована в його викладі хронологія ніяк не узгоджується з цілком певним літописним переказом про спорудження перших укріплень Високого замку за князя Лева ще перед 1259 р., коли їх знищено на вимогу монголів. Так само нічим не підтверджена теж сповнена виразної наївності вказівка, нібито “княжа служба” оселилася на терені між обома замками “у побудованих поспіхом будинках”. Вона не тільки не відображає реальної просторової структури ново-закладеного міста¹⁰⁸, а й явно схильна применшувати його розвиток від самого початку як повноцінного міського організму. Виявляється, зокрема, ніби ново-засноване місто повинна була заселяти винятково... “княжа служба”, що цілковито ігнорує звичний спосіб зародження і розвитку міст, не враховуючи зовсім також звичайної за таких обставин структури міського населення. Окрім того, “побудовані поспіхом будинки” наділені неодноразово відзначеною званою тенденцією применшення й упослідження володаря зі “службою”, осілою у “будівлях” навіть ще й поспіхом будованих¹⁰⁹... Про відображення у наведеному “факті” конкретики не тільки планувальної структури міста, а й його історії твердити тим більше не випадало б.

Ю. Б. Зіморівіч приписав князеві Левові спорудження також Низького замку, так само не подаючи при цьому ніяких докладніших відомостей про нього. У його викладі мало б виглядати так, нібито князь з двором повинен був “витримати” у зовсім непридатному для проживання Високому замку лише рік й після цього перебрався до спеціально зведеного для себе Низького замку¹¹⁰.

¹⁰⁷ Zimorowicz J. B. Opera... – P. 47.

¹⁰⁸ Не вдаючись до цієї окремої та немало дискусійної проблеми ранньої історії міста, можна відкликатися до новішого огляду відповідної проблематики: Діба Ю. Планувальна структура давнього Львова // Історія

Львова... – С. 72–74.

¹⁰⁹ Новіший український переклад взагалі вживає тут поняття “халупа”: Зіморівіч Б. Потрійний Львів... – С. 50.

¹¹⁰ З новішої літератури про Низький замок, яка, звісно, стосується, найперше,

Безперечно, ця версія не менш апокрифічна, ніж увесь виклад львівського хроніста загалом. Принаймні, ніяких відомостей про існування Низького замку вже за часів князя Лева немає. Мартін Груневег, який писав задовго до Ю. Б. Зіморовича й викладав традицію, поширену у Львові ще перед кінцем XVI ст., взагалі твердив про Високий замок як єдину княжу резиденцією у місті¹¹¹.

Отже, підводячи підсумки докладнішого розгляду розповіді Ю. Б. Зіморовича, доводиться визнати її цілковито довільний – щодо задокументованих скромних реалій та загального контексту епохи – характер, внаслідок якого вона як джерело до найранішої історії Львова не надається для використання зовсім¹¹². А практиковане досі звичне висмикування із загального тексту розповіді окремих “потрібних” – на переконання того чи іншого автора – свідчень, звичайно, рано чи пізно мусить бути визнане неприйнятним...

Тому міркування про початки княжого Львова повинні бути, насамперед, очищені від набору різнорідних “фактів”, не здатних мати жодного стосунку до його історії на зразок відомостей з розглянутого пізнього цілковито апокрифічного викладу Ю. Б. Зіморовича. Інший напрям актуального оновлення уявлень – залученням тих аспектів ширшого історичного контексту, які досі з різних причин не привертали уваги, або ж не викликали належного, відповідно до їх вимови, зацікавлення.

Перший крок у зазначеному напрямі повинен, однак, бути пов’язаний з докладнішим, на актуально можливому рівні наукового досвіду осмислення окремих загальновідомих обставин початкового періоду історії міста. З чим здатний співвідноситися сам його вибір на центр володінь молодого князя Лева Даниловича? Мабуть, не останню роль при цьому повинен був відіграти у справжній вимові все ще не побачений той факт, що його батько так само заснував “свою” столицю, полишивши батьківський Володимир молодшому братові, перенісшись до новозакладеного Холма. Львів так само виступає такою ж “ною столицею”, тому немає підстав відкидати можливості відображення у його появі коли не невідомої нам певної ширшої тенденції, то, принаймні, дії аналогічних чи, бодай, – близьких чинників. Оскільки на час появи міста сам князь Лев мав бути ще в достатньо молодому віці, зазначена обставина здатна виступити

пізніших часів, див.: *Markowski F. Nizki zamek we Lwowie // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – Warszawa, 1972. – T. 17, zesz. 3. – S. 177–208; Могутич Р. Низький замок у Львові. До питання реконструкції первісного вигляду // Вісник інституту “Укрзахідпректреставрація”. – Львів, 2000. – Ч. 11. – С. 49–58.*

¹¹¹ *Исаевич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Його ж. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 145; Die Aufzeichnungen des Dominicaners Martin Gruneweg (1562–ca.1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Ost-europa und sein Klosterleben in Polen / Almut Bues (Hg.). – Wiesbaden, 2008. – Bd. 1 (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien. – Bd. 19, 1). – S. 656.*

¹¹² Новіші критичні звернення до окремих аспектів цього історичного твору див.: *Осі-*

*пян О. Л. Винайдення престижних предків у контексті світогляду міського патриціату Львова XVII ст.: “перші німці” та “двозначні вірмени” в “Потрійному Львові” Ю. Б. Зіморовича // Український історичний журнал. – 2013. – № 5. – С. 169–208; Його ж. Соціальна циркуляція минулого й історичні уявлення на макрорівні: вигадане військове співробітництво вірмен із татарами на службі у князя Лева Даниловича в “Потрійному Львові” Ю. Б. Зіморовича (1660-ті рр.) // Український історичний журнал. – 2015. – № 6. – С. 131–153. Пор. також: *Шевченко-Савчинська Л. “Leopolis Triplex Czyli Kronika Miasta Lwowa” – Зіморовичів міф Львова? // Український медієвістичний журнал. – Львів, 2016. – Вип. 1. – С. 75–87. Заснований на аналізі автентичних джерельних переказів погляд на княгиню Констанцію див.: *Козубська О. Львівська легенда... – С. 100–105.***

одним з факторів, покликаних свідчити за можливістю причетності до початків Львова короля Данила Романовича. Принаймні, взорування щодо цього на попередньому холмському досвіді мало би видаватися цілком вірогідним.

Очевидно, можна здогадуватися, що одним з факторів, здатних вплинути на утвердження нового міста, був досвід недавнього монгольського нашествия. Літописець послідовно наголосив на врятуванні на початку 1241 р. розташованих на узвишсях сусідніх Крем'янця і Данилова¹¹³ і вказав на ту ж причину, завдяки якій, вслід за ними, вистояв також новозаснований Холм¹¹⁴. Усі наведені приклади вказують на стійке сприйняття відповідного фактору в середовищі короля Данила Романовича. З цього огляду узвишся пізнішого Високого замку, звичайно, не могло не привернути уваги. Особливо, на тлі пам'ятної катастрофи сусіднього Звенигороду. Втім, судячи з давнішої історії вибору місця для Холма¹¹⁵, у достовірності якої навряд чи випадало би сумніватися¹¹⁶, король Данило Романович мав бути наділений певною вразливістю на подібні природні властивості, що, зокрема, підтверджує і не зафіксований у літописі вибір місця для згаданих Данилова та Стожка. Пам'ятний досвід періоду нашествия Батия, зі свого боку, видається, здатний був тільки підсилити відповідну давнішу вразливість, продиктовану міркуваннями пошуку додаткового природного захисту. Тому в цій обставині теж випадало би вбачати досить вірогідний слід присутності в появі Львова самого короля, який, звичайно, не міг не знати відповідного терену. Посереднім свідченням на користь такої можливості варто сприймати літописний переказ про невдалу облогу Звенигороду 1237 р.¹¹⁷

Є у не відомій нам історії появи Львова й ще один істотний момент, пов'язаний з ширшим географічним контекстом його розташування. Судячи з монгольської вимоги 1259 р., Львів уже на той час склався і далі розвинувся як найбільший і найважливіший укріплений пункт у тому регіоні, де, із загибеллю Звенигороду, подібних осередків більше не було. Тому спадкоємність між ними видається цілком очевидною. І тільки домінування у дотеперішній літературі задоволеного, літописного за його родоводом викладу, заснованого на лінійному принципі побудови історії через переказ поодиноких фактів, привело до упуцнення цієї очевидної обставини, безпосередньо не зафіксованої в автентичних джерелах епохи.

Внаслідок відсутності будь-яких докладніших відомостей до найдавнішого періоду історії міста, немає підстав для суджень, чи воно розвивався у своєму знаному статусі від самого початку, чи в його початковій історії, як і в задокументованій історії Холму, що з'явився як "градец мал", якого невдовзі змінив "иний град", теж повинна була відбутися якась переміна. Зазначене питання варто, звичайно, мати на увазі, хоча недовготривалість найдавнішої історії на тлі цілковитої відсутності джерел до її перебігу не вселяють надії на можливість з'ясування таких тонкощів.

До зовсім не зафіксованих у джерелах аспектів початкової історії міста належить і проблема його найдавніших храмів. Єдине, що тут видається певним на актуальному етапі осмислення досвіду епохи, – входження Львова разом з Холмом та Перемишлем до групи трьох міст княжої доби, у яких при дорозі до

¹¹³ Ипатьевская летопись. – Стб. 786.

¹¹⁴ Там же. – Стб. 789.

¹¹⁵ Там же. – Стб. 842.

¹¹⁶ Як уже була нагода привернути увагу, на час укладення відповідної літописної

розповіді ще повинно було бути немало потенційних свідків описаного вибору місця: *Александрович В. Холм... – С. 166.*

¹¹⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 776.

замку знаходилася Миколаївська церква¹¹⁸. Як переконає заставка гравера Івана Глинського з похоронною процесією до львівського видання Требника 1668 р.¹¹⁹, на той час церква ще цілком зберігала свій первісний характер. У скромному графічному відтворенні вона зафіксована як притаманний раннім часам викладений з обтесаних кам'яних блоків невеликий одноверхий храм у традиціях “галицького” мурованого церковного будівництва княжої доби. За свідченнями скупих писемних джерел, у середині 1660-х років його мали відновлювати¹²⁰. Проте після спроб, які, очевидно, не завершилися бажаним результатом, церкву розібрали й 1701 р. на її місці завершили нову, існуючу донині споруду. Певні відомості про найдавніший храм не збереглися, хоча він і фігурує в одному з численних фальсифікатів грамот князя Лева під 1292 р.¹²¹

Традиція вказує на походження з княжої доби й інших найдавніших львівських храмів, проте ніяких надійніших підстав для співвіднесення їх з початками міста немає. Тим більше не випало би вбачати вірогідність їх появи вже упродовж початкових десятиліть історії Львова.

Проблема храмів, поряд з матеріалами археологічного походження, пропонує вірогідний акцент мистецької історії міста як однієї з найменше знаних не лише на самих початках, а й упродовж наступного тривалого часу сторони його традиції¹²². Одиноке вірогідне відкликання до малярського досвіду міста часів князя Лева Даниловича зберегла постать Емануїла в іконі Богородиці на престолі з Емауїлом та архангелами Михаїлом і Гавриїлом з Троїцької церкви давнього підльвівського села Гамулець, уже віднесеного до міста (Львівський музей історії релігії)¹²³. Цей скромний уже нині мистецький акцент стати ще одним аргументом на користь особливої ролі епохи князя Лева Даниловича в еволюції історичного перемишльсько-львівського регіону.

¹¹⁸ Цю особливість церковної історичної географії трьох важливих західноукраїнських міських осередків зауважено спершу на прикладі Львова та Холма: *Aleksandrowycz W. Sztuka... – S. 57*. Контекст присутності миколаївських храмів у всіх трьох осередках додано: *Його ж. Przemysł wczesnośredniowieczny: “труднощі” польської історії та археології на тлі “успіхів” у “zacieraniu ukraińskich śladów”* [рец. на кн.:] *Przemysł wczesnośredniowieczny / Redakcja naukowa Ewa Sosnowska (Origines Polonorum. – Т. 3). – Warszawa, 2010. 482 s., il. // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 333. Пор.: Його ж. Княжа церква святого Миколи у Львові в гравюрі 1667 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2008. – Т. 255: Праці Комісії архітектури та містобудування. – С. 26.*

¹¹⁹ Требник. – Львів, 1668. – Арк. РЧГ (*Запаско Я., Ісаевич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. перша: 1574–1700. – № 449). Під зазначеним оглядом заставка найдокладніше розглянута: *Александрович В.* Княжа церква... – С. 24–29.

¹²⁰ Архив Юго-Западной России. – Киев,

1904. – Ч. 1, т. 12. – С. 265 (ухвала Успенського братства на зібранні 11 березня 1669 р. виділити Миколаївському братству 100 золотих “na poratowanie cerkwi”).

¹²¹ Новіше видання з коментарем та давнішою літературою див.: *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – № 11. – С. 533–559.

¹²² Львівське малярство за поодиноким збереженими в сільських церквах львівської околиці іконами простежується від зламу XIV–XV ст., а найдавнішим його зразком є “Преображення” з церкви святого Георгія у селі Вільшаниця Яворівського р-ну (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрія [(Шентицького)]), див.: *Гелитович М.* Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрія Шентицького. – Київ, 2014. – Кат. № 16. Докладніше про нього див.: *Александрович В.* Дар Львова. – Львів, 2014. – Вип. 1: Мистецтво XIII–XVI століть. – С. 48. – Іл. I–VI

¹²³ *Александрович В.* Ікони часів князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця

Початок цієї епохи збігом обставини співпав з початком історії Львова. Проте навіть сам молодий князь на сторінках літопису зафіксований надто скромно. Про вступний період існування самого міста джерел, фактично, немає. Закономірний інтерес до Львова, визначений його пізнішим становищем у регіоні, привів до переваги у літературі здогадів навколо заснування та найдавнішого етапу існування міста. Їх супроводить також використання окремих фактів з арсеналу знаної зі своєї нерозбірливості історіографічної традиції, перемішування нечисленних відомих достовірних фактів з легендами та видуманими переказами різночасового походження. Однак рано чи пізно доведеться погодитись з тим, що збігом обставин надто багато в найдавнішій історії Львова залишається поза завісою доступності. І не робити переконаної міни, нібито ситуація має виглядати інакше. Зрештою, той Львів, скромно відображений автентичними свідченнями епохи, від цього нічого не втрачає. Навпаки, його справжнє обличчя немало затьмарюють як успадковані, так і нововигадані факти та безпідставні домисли. В історіографії вони сприймаються неодмінним обтяженням минулого, давніших етапів скромнішого за заглибленням до традиції її осмислення. Проте це якраз та спадщина, що від неї – якою б привабливою вона не була б – належить відмовлятися...

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

XVIII ст.). – Київ, 2011. – Вип. 11. – С. 314; *Його ж. Дар Львова.* – С. 60. Як переконують новіші дослідження, усі найстарші західно-українські ікони перемишльського кола

співвідносяться з часами князя Лева Даниловича, проте докладніших відомостей про їх походження немає, див.: *Його ж. Ікони часів князя...* – С. 307–326.

Леонтій ВОЙТОВИЧ

ЛЬВІВ У XIII СТОЛІТТІ: НОВА СПРОБА ПОДОЛАННЯ СТАРИХ СТЕРЕОТИПІВ

Незважаючи на відродження інтересу до ранньої історії Львова¹, чимало питань початкового періоду існування міста залишаються відкритими. Через недостатність джерел в історіографії виникло немало нічим не підкріплених гіпотез, які з часом стали сприймати незаперечними істинами. Одним з таких стереотипів є погляд, що Львів заснував король Данило Романович і назвав на честь свого найстаршого на той час сина Лева. Інша група дослідників дотримується думки, ніби Львів набагато старший і виник, щонайменше, в XI ст. Ще більше різних міркувань навколо долі міста впродовж усього бурхливого XIII ст. Попередні спроби зорієнтуватися у цих версіях і причинах їх появи заперечень не викликали, але й не стали загальноприйнятими². Тим часом не тільки популярні видання, а й фахові дослідники продовжують тиражувати старі версії. Тому виникає потреба знову повернутися до цих проблем.

Цікаво, що немає жодного джерела – ні раннього ні пізнього, яке би підтвердило версію щодо заснування міста зусиллями короля Данила Романовича. Галицько-Волинський літопис декілька разів вказує на закладення заходами короля Холма, повідомляє про заснування Угровеська (Угровська). Можна ще пригадати також Данилів. Але це достатньо інформативне джерело, яке на кожному кроці грішить аполегетикою Данила та Василька Романовичів, ніде навіть не пов'язує Львова з іменем короля Данила. І всі інші джерела теж. У чому причина такого мовчання, звідкіля взялася версія про заснування міста зусиллями короля Данила і наскільки вона опирається на коректну аргументацію?

Майже до середини XIX ст. ніхто у Львові не сумнівався, що засновник міста – князь Лев Данилович. У міській ратуші висів його портрет. Коли він з часом немало потемнів, Лука Долинський (1750–1824) наприкінці XVIII ст. створив новий, використовуючи давній як зразок. Вірогідно, напис на портреті теж

¹ Шижка О. Історія Княжого Львова. Історико-бібліографічний огляд // Вузівська бібліотека: історія, теорія, досвід роботи. – Львів, 1993. – С. 25–36; Його ж. Історіографія Старого Львова // Євшан-зілля. – Львів, 1993. – № 7. – С. 9–13; Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa: balans osiągnięć i potrzeb badawczych // Rocznik Lwowski. 1993–1994. – Lwów, 1994. – С. 6–36; Книш Я. Заснування міста // Історія Львова / Ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2006. – Т. 1 (1256–1772). – С. 53–56.

² Див.: Войтович Л. Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових

праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 712–720; Його ж. Загадки ранньої історії Львова // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Т. 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. – С. 42–51; Його ж. Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. – Львів, 2008. – С. 96–97; Його ж. Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – С. 37–41; Його ж. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). – Львів, 2014. – С. 54–62.

перенесений з попереднього: “Leo Princeps Russiae Fundator Urbis Leopoli”^{*}. Це відповідає титулуванню Лева Даниловича у латиномовних хроніках. На портреті князь зображений у пластинчастих лицарських доспіхах і з короною. На Галицькій брамі Львова знаходився латинський напис: “Князь Лев поклав мені підвалини. Нащадки дали ім'я Леонтополіс”.

Усі інші джерела, де згадано заснування міста, теж пов'язують його винятково з Левом Даниловичем. Це – група так званих білорусько-литовських літописів XIV–XV ст., зокрема, Літопис Археологічного товариства, літописи Рачинського, Ольшевський, Євреїновський та Румянцевський³, німецький вчений-гуманіст Себастьян Мюнстер (1489–1552)⁴, польські хроністи Марцін Кромер (1512–1589)⁵, Александр Гвагнін (Гваньїні) (1534–1614)⁶, Бартош Папроцький (1543–1614)⁷, Мацей Стрийковський (бл.1547–1582)⁸, німецький мандрівник Мартін Груневер (1562 – після 1606)⁹, львівський райця Йоган Альнпек (†1636)¹⁰, польський дослідник-геральдик Шимон Окольський (1580–1653)¹¹, львівський райця і хроніст Юзеф Бартоломеї Зіморовіч (1597–1680)¹², скарга львівської католицької громади до Королівського надвірного суду з кінця 1590-х років¹³.

Версію про появу міста зусиллями короля Данила висунув російський історик Микола Карамзін (1766–1826), зауваживши у примітці, що Лев Данилович переніс столицю до Львова, заснованого ще при його батькові¹⁴. Жодних доказів такого погляду при цьому не подано. На думку російського історіографа, це було само собою зрозумілим: у XIX ст. ніхто не сумнівався, що монаршу владу син міг успадкувати лише після смерті батька. А Львів згадано у літописі ще за життя Данила, отже той і заснував його, назвавши іменем сина. Але феодалні держави становчо відрізнялися від абсолютних монархій. Отримавши князівство чи герцогство при житті короля, його син повністю розпоряджався

^{*} “Лев володар Русі засновник міста Львова” (лат.).

³ *Летопись Археологического общества // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ).* – Москва, 1980. – Т. 35. – С. 94; *Летопись Рачинского // Там же.* – С. 150; *Ольшевская летопись // Там же.* – С. 178; *Румянцевская летопись // Там же.* – С. 198; *Євреїновская летопись // Там же.* – С. 219.

⁴ *Münster S. Cosmographie oder Länder, Herrschaften, Fürsten.* – Bazel, 1541. – S. 1029–1030.

⁵ *Cromer M. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX.* – Basileae, 1555. – P. 247.

⁶ *Gwagnini A. Sarmatiae Europaeae descriptio.* – Sragoviae, 1578. – Fol. 71; *Його ж. Хроніка Європейської Сарматії / Упорядкування та переклад з польської о. Юрія Мицика.* – Київ, 2007. – С. 406.

⁷ *Paprocki B. Gniazdo cnoty, zkađ herby rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudskiego, i innych państw do tego krolestwa należących, książąt, i panów, początek swóy maia.* – Kraków, 1578. – S. 1221.

⁸ *Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, źmódská i wszystkij Rusi.* – Warszawa, 1846. –

Т. 1. – S. 306; *Його ж. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Русі / Переклад Р. Івасіва.* – Львів, 2011. – С. 384.

⁹ *Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень (Львів).* – 1980. – № 10. – С. 111.

¹⁰ *Alnpeus J. Topographia civitatis Leopolitanae // Rachwał S. Jan Alnpek I jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII w.* – Lwów, 1930. – S. 10.

¹¹ *Okolski S. Russia florida rossis et liliis.* – Leopoli, 1646. – P. 70–71.

¹² *Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur / Ed. C. Heck.* – Leopoli, 1899. – P. 41.

¹³ Центральний державний історичний архів України, м Львів. – Ф. 129 (Львівський Ставропігійський інститут). – Оп. 1. – Спр. 1727. – Арк. 1. Оpubліковано: *Дашкевич Я. Р. Древняя Русь и Армения в общественно-политических связях XI–XIII вв. (Источники исследования темы) // Древнейшие государства на территории СССР. 1982 г.* – Москва, 1984. – С. 195.

¹⁴ *Карамзин Н. М. История государства Российского. Примечания.* – Москва, 1988. – Кн. 1, т. 4. – Стб. 36.

на підвладній йому території, не погоджуючи своїх дій з батьком, васалом якого залишався. Авторитет М. Карамзіна у тодішньому середовищі львівських українських науковців сприймався непохитним. Тому його версію повторив Іван Валигевич (1811–1866)¹⁵. Однак Денис Зубрицький (1777–1862) заперечив заснування міста заходами Лева Даниловича чи його батька й відніс його до давніх часів, а назву Львів пов'язав з королем звірів левом, відкликаючись до гербу із відповідним зображенням, зафіксованого під 1379 р.¹⁶ Інших доказів своєї версії він не навів. Пропозиція Д. Зубрицького послужила відправним пунктом для тих, хто не погоджувався з версією М. Карамзіна та І. Вагилевича. На зазначених поглядах зупинимося далі.

Незважаючи на це, поряд зі зростаючою увагою до особи короля Данила Романовича, версія про заснування Львова його заходами почала набувати загального визнання, перш за все в популярній літературі, хоча фахові дослідники, зокрема Александр Чоловський-Сас (1845–1944)¹⁷, далі вважали засновником міста князя Лева Даниловича.

Однак Михайло Грушевський (1856–1934), не заглиблюючись у деталі, висловив таке припущення: “Правдоподібно, Данило збудував тут город, назвавши його Львовом на честь сина Лева, з нагоди його постригів (військового посвячення – Л. В.), що могли відбутися в 30-х роках XIII в.”¹⁸. Ця пропозиція теж не має джерельного обґрунтування. Але авторитет М. Грушевського наприкінці XIX – на початку XX ст. серед українських вчених теж був беззаперечним. Не наважившись суперечити йому, Іван Крип'якевич (1886–1967) від себе додав, що Лев Данилович був молодим і не мав свого окремого князівства¹⁹. На вразливість цього здогаду вказав Ярослав Книш, який докладно розглянув початки Львова²⁰. Лев Данилович народився у 1225 р. (за М. Грушевським²¹) чи між 1225–1228 рр. (за найновішими дослідженнями Даріуша Домбровського²²). 1245 р. під час битви поблизу Ярослава Лев Данилович командував окремим полком, що свідчить про наявність у нього свого уділу, яким на той час міг бути лише Перемишль. Власне, від оборони цього князівства при вторгненні претендента Ростислава Михайловича і почалася самостійна військова діяльність Лева Даниловича (битва на р. Січниці, лівій притоці р. Вишні, 1244 р.²³). Щобільше, виглядає, ніби Лев Данилович мав отримати Перемишльське князівство ще раніше, 1240 р., коли батько возив його до Угорщини, де планував скріпити союз шлюбом сина з донькою угорського короля Бели IV, бо князя, який ще не мав власного князівства, ніхто б не сприймав претендентом на королівського зятя²⁴. До того ж, на момент поїздки Данило Романович володів Києвом, тобто був старшим серед руських князів і, принаймні, сюзереном усієї

¹⁵ *Wagilewicz J.* Gramatyka języka małopolskiego w Galicji. – Lwów, 1845. – S. 142.

¹⁶ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – Львів, 2002. – С. 9.

¹⁷ *Czotowski A.* Lwów za ruskich czasów. – Lwów, 1891. – S. 18.

¹⁸ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Львів, 1905. – Т. 2: XI–XIII вік. – С. 471–472.

¹⁹ *Крип'якевич І. П.* Львів княжих часів // Нариси історії Львова. – Львів, 1956. – С. 22.

²⁰ *Книш Я.* Заснування Львова // Семінарії “Княжі часи”. – Львів, 2002. – С. 7–13; *Його ж.*

Заснування міста // Історія Львова. – С. 53–56.

²¹ *Грушевський М.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 1901. – Т. 41. – С. 15.

²² *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań; Wrocław, 2002. – S. 101–103.

²³ *Ипатьевская летопись* // ПСРЛ. – Москва, 2000. – Т. 2. – Стб. 797.

²⁴ *Войтович Л.* Князь Лев Данилович. – С. 14–31; *Його ж.* Лев Данилович... – С. 11–12, 30, 46–47.

Русі. За таких обставин старші князі, звичайно, надавали старшим синам володіння в доменальних землях, а молодшим у Київській чи Новгородській землях. З огляду на монгольське вторгнення, Данило Романович такої можливості не мав. Але старший син мусив отримати важливий престол, тим більше, що батько готував його шлюб з донькою угорського короля, який мав скріпити важливий військовий союз. У буллі папи Інокентія IV від 27 серпня 1247 р. Лев згаданий серед адресатів після Данила та Василька²⁵, що не полишає сумнівів стосовно його становища як окремого самостійного володаря.

Однак після М. Грушевського на аргументовані докази Теофіла Коструби (1907–1943)²⁶ просто не звернули увагу. Коли вже по всіх довідниках і популярних книжках гуляло твердження про заснування Львова зусиллями короля Данила, Ярослав Ісаєвич (1936–2010) спробував примирити цей загальноприйнятий на той час постулат з історичними джерелами, зазначивши, нібито “Данило здійснивав загальне керівництво будівництвом Львова, а Лев безпосередньо очолив будівництво”²⁷. Певною мірою з цим погодився Я. Книш²⁸. Проте таке тлумачення також не зовсім вдале, адже удільний князь Лев Данилович не мусив питати дозволу батька, аби закласти на підлеглих йому землях місто, назвавши його власним іменем, як це робили інші князі (Володимирі, Ярослави, Ізяславі і т. д.), втім і його батько (Данилів). Романовичі тоді укріплювали свої землі, будували фортеці, закликали звідусіль колоністів: ремісників та купців. Потрібні були кошти і ресурси. Значними випадає визнати також втрати населення внаслідок монгольського розгрому й безперервних війн. Так само не було жодної потреби узгоджувати з батьком і місце розташування на початковий план міста²⁹. Саме воно знаходилося у дуже вигідному з міркувань оборони місці (на цьому Лев Данилович добре знався, недаремно Ю. Б. Зіморович назвав його “винахідником машин для здобування фортець”³⁰) на шляху, який з’єднував дві найважливіші дороги: Київ–Володимир–Сандомир–Краків та Київ–Галич–Перемішль–Краків.

Отже, можна стверджувати, що немає аргументації, опертої на джерелах, яка давала би підстави твердити про заснування Львова заходами короля Данила Романовича. Але, може, мав слушність Д. Зубрицький і Львів значно старший й існував як місто задовго до короля Данила та його сина Лева? Ця версія найбільше імпонує археологам, які спираються на матеріали археологічних досліджень і розвідок. Звісно, на території більшості великих міст можна віднайти сліди людської діяльності на сотні, а, навіть і тисячі літ старші від часу появи на цих теренах власне міста. Але щоб ці знайдені залишки можна було віднести до початку міста, потрібно, аби вони відповідали археологічним ознакам давніх міст. Найважливіші з цих ознак: наявність укріплень і різноманітного населення за родом занять

²⁵ *Большакова С. А.* Папские послания галицкому князю как исторический источник // *Древнейшие государства на территории СССР*. 1975 г. – Москва, 1976. – С. 126. Сумніви Світлани Большакової достатньо переконливо спростував Д. Домбровський (*Rodowód Romanowiczów*. – S. 111).

²⁶ *Коструба Т.* Початки Львова // *Українські вісти*. – Львів, 1936. – Ч. 9. – С. 3.

²⁷ *Ісаєвич Я.* Як виникло місто під назвою Львів // *Львів. Історичні нариси*. – Львів, 1996. – С. 16–18; *Його ж.* Місто, князівство,

державна // *Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси*. – Львів, 1998. – С. 37.

²⁸ *Книш Я.* Заснування Львова. – С. 10; *Його ж.* Заснування міста. – С. 55–56.

²⁹ *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996. – С. 90–91; *Його ж.* Де була столиця. – С. 712–720; *Його ж.* Загадки. – С. 37–41; *Його ж.* Завершення земного шляху // *Александрович В., Войтович Л.* Король Данило Романович. – Біла Церква, 2013. – С. 209–210.

³⁰ *Zimorowicz J. V. Opera...* – P. 54.

(що вловлюється при розкопках будівель, вулиць) та за соціальним й майновим статусом (що встановлюється при розкритті поховань). При цьому повинне бути також підтвердження неперервності розвитку.

На території Львова віднайдено незаперечні сліди слов'янського поселення або навіть різночасових поселень. Найдавніше з них – поселення IV–VII ст., виявлене 1992 р. на території сучасного ринку “Добробут” за театром імені Марії Заньковецької³¹. Знайдено також різноманітні оселі, розташовані у різних частинах Старого міста між Замковою горою та р. Полтвою, які відносяться до VIII–X ст. Частина дослідників поспішила їх оголосити слідами давнього міста³². Але всі вони були сільськими, немає жодних ознак, здатних зближувати їх з містом³³. Відомий львівський археолог Олексій Ратич (1906–1975) відніс свої знахідки при розкопках на Замковій горі у 1955–1956 рр. до X–XI ст.³⁴ Це датування на підставі кераміки, більшість якої відноситься до XII–XIV ст., як і незначна кількість знахідок, дають тільки підстави припускати можливість використання Замкової гори як тимчасового сховища для мешканців поселень, розміщених біля її підніжжя над берегом Полтви³⁵. Сліди невеликого городища XII–XIII ст. з рештками валів та частоколу виявлено на західному та, частково, – північному схилах Замкової гори у 1975 р.³⁶ Це городище виконувала функцію укріпленого центру для гнізда поселень, розкиданих навколо Замкової гори, і теж ще не було міським осередком³⁷. Також не можна віднести до слідів раннього міста знахідки Ігоря Свешнікова (1915–1995) з 1975 р. в саду монастиря святого Онуфрія³⁸, Романа Багрія (1927–1993) з 1982 р. на західному схилі тераси під горбом Будельницею на Замковій горі³⁹ та Василя Оприска з 2000 р. на подвір'ї будинку по вул. Вірменській, 13⁴⁰. До того ж, інтерпретації цих знахідок грішать помилковим датуванням, знову ж таки, винятково на підставі решток кераміки⁴¹. Отож, археологічні матеріали не дають підстав датувати виникнення міста Львова раніше XIII ст. Але знайдені матеріали засвідчують існування з IV ст. поселень між Замковою горою та р. Полтвою, безперервний розвиток яких можна прослідкувати хіба з X–XI ст. Вони не мали ознак міста й від XII ст. звели невелике городище на Замковій горі.

Отже Львів, як і багато інших міст, виник на місці гнізда сільських поселень у XIII ст., за часів князя Лева Даниловича. Заснування міст прийнято рахувати

³¹ Петегирич В. Середньовічний Львів, відкритий археологами // Дзвін (Львів). – 1995. – № 4. – С. 130–135; Його ж. Найдавніше слов'янське житло зі Львова // Галицька брама. – Львів, 1996. – № 12. – С. 3.

³² Діба Ю. Петрик В. Планувальна структура “до локаційного” Львова // Семінарії “Княжі часи”. – Львів, 2002. – С. 46; Долінська М. Львів: простір і мешканці. – Львів, 2005. – С. 7.

³³ Петегирич В. Село над Полтвою – попередник Львова // Історія Львова. – С. 36.

³⁴ Ратич О. О. Давньоруські матеріали з розкопок 1955–1956 рр. на Замковій горі у Львові // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Київ, 1961. – Вип. 3. – С. 115–126.

³⁵ Петегирич В. Село... – С. 37.

³⁶ Багрий Р. С., Могитич І. Р., Свешников І. К. Работы древнерусского отряда

Львовской экспедиции // Археологические открытия 1976 г. – Москва, 1977. – С. 264–265.

³⁷ Петегирич В. Село... – С. 37.

³⁸ Багрий Р. С., Могитич І. Р., Ратич А. А., Свешников І. К. Раскопки во Львове // Археологические открытия 1975 г. – Москва, 1976. – С. 298.

³⁹ Багрий Р. С., Бучко Р. В. Раскопки во Львове // Археологические открытия 1982 г. – Москва, 1984. – С. 241.

⁴⁰ Оприск В. Г. До питання про початки міста Львова (стан та перспективи археологічного вивчення) // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. – Львів, 2001. – С. 243–246; Його ж. Львову значно більше ніж 745 років // Високий замок. – 2001. – 12 вересня; Оприск В., Лек О. Найновіші археологічні розкопки Княжого Львова // Галицька брама. – Львів, 2001. – № 9–10(81–82): Король Данило та його син Лев. – С. 30–31.

від першої писемної згадки. Львів вперше згаданий в Іпатіївському літописі під 1256 р. при описі пожежі у місті Холмі: “се же полум’я було таке, що зо всієї землі заграву бачили, навіть і зо Львова дивлячись, було видно по белзьких полях від горіння сильного полум’я”⁴². До цієї згадки першим привернув увагу ще Д. Зубрицький, подавши, однак, вслід за Михайлом Арцибашевим, невірну дату 1237 р.⁴³. До нього більшість істориків датували заснування Львова за Ю. Б. Зіморовичем – 1270 р.⁴⁴. Правда, ще Адам Целарій зазначав, що князь Лев лише відновив місто, зруйноване ординцями⁴⁵. У 1259 р. на вимогу еміра Бурундая, який очолював війська хана Берке, Лев Данилович мусив розібрати укріплення Львова⁴⁶. До 1270 р., коли князь став сюзереном королівства Русі і переніс столицю до Львова, ці укріплення відновлено⁴⁷. Тобто, на 1256 р. Львів уже існував як місто і мав укріплену Замкову гору. Ці фортифікації були значними, оскільки у 1259 р. Бурундай зажадав їх знищити.

Російський військовий письменник і історик Федір Глінка (1786–1880), який у 1805 р. побував у Львові і мав змогу оглянути університетську бібліотеку, де цікавився стародруками й рукописами, занотував у щоденнику, що Львів заснував у 1245 р. князь Лев, одружений з донькою угорського короля Бели⁴⁸. На жаль, неможливо встановити звідки почерпнуто цю інформацію. А вона дуже правдоподібна. Львів заснований на межі Перемишльського і Белзького князівств, але зі сторони останнього, бо р. Полтва є притокою Західного Бугу. Белзьке князівство належало до Волинської землі, а природна межа між обома землями – вододіл басейнів Дністра і Західного Бугу й Прип’яті. Белзький князь Всеволод Олександрович, посланий у 1244 р. на допомогу Леву Даниловичу, фактично, покинув галицьке військо на р. Січниці поблизу Вишні, чим спричинився до його поразки. Як зазначив літописець, белзький князь “Всеволод не поміг їм, і повернув коня свого на втечу”⁴⁹. Батько белзького князя Олександр Всеволодович постійно перебував у стані противників Данила Романовича. Напевно, і син підтримував стосунки з претендентом Ростиславом Михайловичем. Правда, у битві поблизу Ярослава 17 серпня 1245 р. дружина Всеволода Олександровича знаходилася у складі Великого полку, яким командував сам князь Данило Романович⁵⁰. Але далі згадок про белзького князя немає і його доля не відома. Можливо, він загинув після битви біля Ярослава, або розділив долю батька і помер в ув’язненні чи вигнанні. Його сестру Анастасію бл. 1245 р. видали заміж за сандомирського князя Болеслава I⁵¹. Шлюб влаштував Данило Романович. Інша сестра белзького князя вийшла за польського

⁴¹ Петегирич В. Село... – С. 36.

⁴² “сищо же пламени бывшоу ѡкоже со всее земли зарѣ видити, ѡкоже и со Львова зраче видити по поле Белзькымъ Ѡ горения силнаго пламени”: Ипатьевская летопись. – Стб. 841. Див.: Білецький С. Т. Перша історична згадка про місто // Нариси... – С. 18–20.

⁴³ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Переклад з польської І. Сварника, коментарі М. Капралая, ред. О. Шишки. – Львів, 2001. – С. 8.

⁴⁴ Historia miasta Lwowa. Przez Bartolomieja Zimorowicza. – Lwów, 1835. – S. 67–70.

⁴⁵ Celarius A. Novum descriptionum regni Poloniae // Regni Poloniae Magnique Ducatus

Lithuaniae omnique regionum juri Polonico subjectorum novissima descriptio... – Amsterodami, 1659. – P. 317.

⁴⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 849.

⁴⁷ Войтович Л. Князь Лев Данилович. – С. 102–104.

⁴⁸ Глінка Ф. М. Письма русского офицера. – Москва, 1815. – С. 186–187.

⁴⁹ “Всевольдъ не поможе имъ и навороти конь свои на бѣгъ”: Ипатьевская летопись. – Стб. 797.

⁵⁰ “и Всеволодъ Влксандровї”: Ипатьевская летопись. – Стб. 803.

⁵¹ Войтович Л. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 503.

магната Петра з Кракова⁵², напевно, уже під час еміграції (якщо це не був її другий шлюб). Щоправда, Гремислава, донька Всеволода Олександровича, видана за опольського князя Болеслава⁵³. Цей шлюб був наслідком політичної угоди Лева Даниловича з опольськими князями та чехами. Вже сам його факт дає підстави трактувати Лева Даниловича законним спадкоємцем Всеволода Олександровича й опікуном його дітей. Те, що Белзьке князівство відійшло до Лева Даниловича, – поза всіма сумнівами⁵⁴. Пізніше він надав його своєму синові Юрію⁵⁵. Найправдоподібніше, це відбулося у другій половині 1245 р. після битви біля Ярослава. Дуже вірогідно, саме тоді й виник задум заснування міста на межі цих двох князівств посередині тодішніх володінь Лева Даниловича.

У Тверському літописному збірнику Львів згадано під 1241 р., що ледь не стало черговою сенсацією, якби Я. Книш не показав цю згадку наслідком інтерполюції до літописного тексту уривку зі “Списку руських міст далеких і близьких”⁵⁶.

Недавно Іван Паславський ідентифікував свідчення французького енциклопедиста Мішеля Ле Кієна (1661–1733) про заснування Львова 1240 р. “руським князем Левом”⁵⁷. Правда не з’ясовано джерело цього свідчення. Малоімовірно, аби у розпорядженні француза були невідомі літописи або хроніки. Виписки з літописів йому прислав французький астроном і географ Жозе-Ніколя Деліль (1688–1768), який займав пост директора астрономічної обсерваторії у Санкт-Петербурзі (1725–1747) і мав доступ до бібліотеки Російської Академії наук. І 1240 р. доволі сумнівний щодо заснування міста названого на честь Лева Даниловича, оскільки територія, на якій воно виникло, тоді входила до складу Белзького князівства, яким володіла молодша гілка Мстиславовичів. Крім того, явна загроза монгольського вторгнення не сприяла таким діям. Погоджуючись з І. Паславським, що М. Ле Кієн був солідним вченим, не здатним вигадати дату заснування міста, маючи під руками польських авторів з іншими датами. Але, якщо підставою послужила нотатка Ж.-Н. Деліля, останній легко міг помилитися, переводячи позначення років буквами на цифрові, або ж з відліку від початку світу у відлік від Різдва Христового.

Вважаю: немає жодних підстав сумніватися у заснуванні Львова зусиллями князя Лева Даниловича на межі належних йому Перемишльського та Белзького князівств і відбулося це, найправдоподібніше, після 1245 р., коли після битви поблизу Ярослава до нього перейшло Белзьке князівство, і до 1256 р., коли маємо першу згадку про Львів як уже існуюче місто. Середнє положення Львова між Перемишльським та Белзьким князівствами на перетині шляхів з Перемишля та Белза до Галича найкраще відповідало місту, названому на честь князя, який володів обома цими князівствами.

Без сумнівів, у новозасноване місто вкладено значні ресурси і фортеця на Замковій горі виглядала солідно, інакше би Львів не потрапив до числа тих найпотужніших укріплених міст, фортифікації яких у 1259 р. зажадав зруйнувати Бурундай. Правитель Золотої Орди Берке в такий спосіб намагався повернути галицько-волинські землі під свою зверхність. “Лев зруйнував Данилів

⁵² Baumgarten N. *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle // Orientalia Christiana*. – Roma, 1927. – No 1(35). – P. 58.

⁵³ Ibidem. – P. 58–59.

⁵⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 913.

⁵⁵ Там же. – Стб. 911.

⁵⁶ Книш Я. Заснування Львова. – С. 7–8; Його ж. Згадка про Львів у Тверському літописі під 6743 (1241 р.) // *Княжа доба: історія і культура*. – Львів, 2008. – Вип. – 2 / Відпов. ред. Я. Ісаєвич. – С. 130–135.

⁵⁷ Паславський І. Коли і хто заснував Львів? Вірогідні і невірогідні дати заснування столиці Галичини. – Львів, 2010.

і Стожок, звідти же послав зруйнувати Львів, а Василько послав Кременець зруйнувати і Луцьк⁵⁸.

У 1269 р. Лев Данилович став сюзереном королівства Русі і наступного року княжий двір перебрався до Львова, який опинився у центрі володінь. Цей рік і послужив Й. Альнпеку⁵⁹ та Ю. Б. Зіморовичу⁶⁰ датою заснування міста Левом Даниловичем. За версією Ігоря Мицька, *творцями* цієї дати стали львівські домініканці, які у XVI ст. виготовили дарчу грамоту князя Лева Даниловича на чудотворну ікону Богородиці (*“дана ця грамота у Львові, року другого по збудуванню міста, в понеділок 5 серпня року від створення світу 6678”*)⁶¹. Можливо, львівські домініканці мали відомості про дату відбудови міських укріплень і переїзд двору, який міг співпасти з дозволом і на їх спровадження до міста. Правдоподібно, наново збудований “замок з брил, там же виламаних”, який князь “загорожами та міцними частоколами оточив” й у якому “поскладав княжі клейноти, скарб, трофеї, арсенал, і сам, почувваючись на цій верхівці безпечнішим, заложив тут столицю свою князівську”, був ще не викінчений і не сподобався княжій родині. “Врешті князь перебув лише зиму в цьому замку і через невідганне помешкання, що постійно обдувалося жорстоким північним вітром, також і через незручність підйому недалеко у заболоченій місцевості поставив другий замок, більше пристосований для житла і оборони, а вищий призначив для надійного сховища від приїжджих чужинців скарбів, що там зберігаються на випадок війни, і дружина з вартою вдень і вночі без сну охороняли”⁶². Цей Низький замок на березі Полтви і став княжою резиденцією⁶³.

Про перебування у Львові князівського двору повідомляє таке цікаве і багате на відомості джерело, як “Житіє святої Кінги”⁶⁴. Рідна сестра Констанції, дружини Лева Даниловича, – Кунегунда (Кінга) була (як і вся родина угорського короля Бели IV) фанатично віддана релігії. Польські хроністи Ян Длугош, Мартин Кромер, Мартин Бельський, Владислав Хмельовський писали про “шлюб чистоти” Кунегунди (1234–1292) з краківським князем Болеславом Сором’яливим. Після смерті чоловіка у 1279 р. Кінга підтримала претензії своєї Лева Даниловича на краківський престіл, а після його невдачі – пішла до монастиря кларисок у Сончі, якому передала подаровані їй землі. У монастирі вона стала аскеткою. Тут було написано її “Житіє”. У 1684 р. княгиню Кінгу беатифікувала Католицька Церква. Кунегунда не тільки сама жила за християнськими чеснотами, а й прищеплювала їх іншим. Так, дружина Лева – Констанція, перебуваючи під впливом сестри, виявляла милосердя до знедолених і немічних у своєму дворі у Львові⁶⁵. Одна з доньок Лева Даниловича та Констанції – Святослава під впливом тітки Кінги прийняла чернецтво

⁵⁸ “Левъ розмета Даниловъ и Стожекъ, ѡтолъ же пославъ Львовъ розмѣта, а василко пославъ Кременанъчъ розмета и Лоуческъ”: Ипатьевская летопись. – Стб. 849.

⁵⁹ *Rachwał S.* Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku. – Lwów, 1930. – S. 10.

⁶⁰ *Зіморович Б.* Потрійний Львів. – Leopoldis Triplex / Переклад Н. Царьової, коментарі І. Мицька. Вид. 2, виправлене та доповнене. – Львів, 2002. – С. 51.

⁶¹ Там само. – С. 198.

⁶² Там само. – С. 54–55.

⁶³ *Markowski F.* Nizki zamek we Lwowie // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – Warszawa, 1972. – Т. 17, zes. 3. – S. 177–208; *Могутич Р.* Низький замок у Львові. До питання реконструкції первісного виду // Укразахід-проектреставрація. Вісник. – Львів, 2000. – Ч. 11. – С. 49–58.

⁶⁴ Див.: *Войтович Л.* Де була столиця... – С. 712–720.

⁶⁵ *Vita et miracula sanctae Kingae ducissae Cracoviensis / Ed. W. Kępczyński // Monumenta Poloniae Historica. – Lwów, 1884. – Т. 4. – P. 684, 716.*

у монастирі кларисок у Старому Сончі⁶⁶. Там вона і померла у 1302 р.⁶⁷ Констанція також була у цьому монастирі і, нібито, навчала черниць співу⁶⁸. Виглядає, що взимку 1287–1288 рр. під час походу хана Тула-Бути саме там вона переховувалася разом з Кунегундою⁶⁹. До речі, свого часу, Кінга теж перейняла ідеали вічної дівочої цноти від своєї тітки – галицької королеви Саломеї. Та була дружиною короля Калмана і померла у монастирі кларисок у Завихості, який заснував для неї брат Болеслав Сором'язливий. Дівоча чистота і праведне чернече життя взагалі були характерними для родини Бели IV. Анна Белівна (дружина Ростислава Михайловича) свою старшу доньку Маргариту посвятила у монастир у чотирирічному віці, а у двадцять вісім років вона стала абатисою у монастирі кларисок⁷⁰.

Вперше питання про канонізацію княгині Кінги було підняте у 1401 р. на прохання абатиси сондецького монастиря Зеленьської. Тоді ж подано рукопис її “Життя”⁷¹. Цей рукопис в кінці XVII ст. досліджували комісари канонізаційного процесу М. І. Франкович та Ф. Петриковський⁷², пізніше – Г. Зейсберг⁷³, видавець “Життя” відомий польський археограф В. Кентшинський⁷⁴, Р. Пілат⁷⁵, П. Давід⁷⁶, О. Свйонтек⁷⁷ та М. Г. Вітковська⁷⁸. “Житіє” складається з двох частин: біографії святої та “чудес”. Проаналізувавши рукописи “Життя” і його джерела, можна стверджувати, що друга частина тексту написана не раніше 1329 р. А біографія святої складена відразу після подій, про які розповідає “Житіє”, – близько 1320 р., як і вважав В. Кентшинський⁷⁹.

Вирішальним аргументом у датуванні оригіналу “Життя” стала невідома угорська хроніка. Її використали автор рукопису 1401 р. і хроніст Ян Длугош. Нею користувалися і при укладанні рукопису. На думку французького дослідника П. Давіда, автор першої частини “Життя” використав хроніку капелана короля Лароша I Марка Кальті, який закінчив зведення хронік з історії Угорщини 15 травня 1358 р.⁸⁰ Своє міркування П. Давід базував на переконанні, що не існує іншої угорської хроніки, окрім хроніки Марка Кальті, звідки можна було би почерпнути матеріали для “Життя”. Він вважав, що не могла у Польщі зберегтися угорська хроніка, якої б не знали у самій Угорщині. Багатоілюміновані копії хроніки Марка Кальті виготовлялися від 1370 р. Нині їх відомо аж п'ять. Одна з них має 135 мініатюр. У 1374 р. її подарували французькому королеві Карлу V.

⁶⁶ *Niezgoda C.* Błogosławiona Salomea Piastówna. – Kraków, 1996. – S. 223.

⁶⁷ *Линниченко И.* Известия о взаимоотношении России и Польши // Записки ун-та св. Владимира. – Киев, 1882. – Т. 9. – С. 223; *Dąbrowski D.* Rodowód... – S. 226–230.

⁶⁸ *Vita et miracula...* – P. 716.

⁶⁹ *Długosz J.* Vita beatae Kunegundis // Joannis Dlugosii Senioris Opera omnia / Wyd. A. Przeździecki. – Cracoviae, 1887. – Т. 1. – P. 269.

⁷⁰ *Wenzel G.* Codex diplomaticus Arpadianus cont. // Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. – Budapestini, 1871. – Т. 9. – P. 519.

⁷¹ *Zaleski St.* Kinga i jej klasztor starosądecki. – Lwów, 1882. – S. 6, 68.

⁷² *Vita et miracula...* – P. 664–665.

⁷³ *Zeissberg H.* Dziejopysarstwo polskie wieków średnich. – Warszawa, 1877. – Т. 1. – S. 121–135.

⁷⁴ *Vita et miracula...* – P. 669–676.

⁷⁵ *Pilat R.* Historia literatury polskiej w wiekach średnich. – Warszawa, 1926. – Т. 1. – S. 142–153.

⁷⁶ *David P.* Les sources de l'histoire de Pologne – a l'époque des Piasts (963–1386). – Paris, 1934. – P. 168–175.

⁷⁷ *Świątek O.* Z dziejów polskiego żywotopisarstwa świętych. – Lublin, 1937. – S. 11–23.

⁷⁸ *Witkowska M. H.* Vita Sanctae Kyngae Ducissae Cracoviensis jako źródło hagiograficzne // Roczniki Humanistyczne. – 1962. – S. 51–61, 68, 92.

⁷⁹ *Войтович Л.* Де була столиця... – С. 712–720.

⁸⁰ *Képes Kronika. Kálti Márk kronikája a magyarok tetteiről / Ford. L. Gereb.* – Budapest, 1952. – 49–52 old; *David P.* Les sources... – P. 170.

Дуже ймовірно, що така копія була й у Польщі, об'єднаній тоді персональною унією з Угорщиною. Але П. Давід не звернув уваги на аналіз В. Кеншинського, який, звіривши текст Марка Кальті з відповідними місцями "Життя", прийшов до висновку, що його автор користувався іншим невідомим угорським кодексом другої половини XIII ст. Він міг потрапити до Старого Сончу з книгами Кінги, але загинув з рештою сондецьких рукописів, серед яких був і Псалтир⁸¹. Тому пізніші угорські хроністи про нього нічого не знали.

Проаналізувавши угорські хроніки, я зробив висновок, що таким кодексом могла бути тільки Хроніка магістра Акоша. Він мав університетську освіту, у 1242–1245 рр. був капеланом короля Бели IV, у 1248–1261 рр. – канцлером королеви – матері Кінги, водночас посідаючи уряд кустоса у Секешфегерварі (1248–1251) та пробста у Буді (1254–1273). До зведеної хроніки Марка Кальті з праці магістра Акоша включено список угорських королів за 1162–1205 рр., доповнений у 1270–1272 рр. короткими розповідями про події 1205–1272 рр. Магістр Акош також вносив виправлення до "Діань угорців", доповнивши текст списком знатних родин угорського походження⁸². За його версією, засновник династії Арпадів був тільки одним з угорських вождів⁸³. На думку багатьох угорських дослідників (Д. Дьєрфі, Л. Хайнеман, Р. Ф. Кайндль, І. Маджар, Б. Хоман, Я. Хорват, Е. Маюс), магістр Акош належав до найвидатніших угорських хроністів. Дьєрдь Дьєрфі навіть, вважав його автором знаменитих "Діань гунів". Хоча авторство цієї пам'ятки, здебільшого, приписують клірику короля Ласло IV, який писав у 1282–1285 рр.⁸⁴

Магістр Акош був близьким до родини короля Бели IV, а з Кінгою знався особисто. Отож, коли княгиня провідувала батьківщину, він міг подарувати їй свою хроніку. Марк Кальті, який критично ставився до праць попередників, переробив і скоротив текст магістра Акоша, залишивши лише сухий перелік правителів і подій. Оскільки Акош був ідеологом баронів, і, подібно до них, вважав короля тільки першим серед рівних, у нього могли бути деякі оцінки, не дуже приємні для Арпадів. Правда, тут є і певні застереження. У Житті смерть короля Андрія II помилково датована 26 вересня 1235 р. замість 21 вересня 1235 р. Зрозуміло, що магістр Акош не міг би так помилитися, але це легко міг зробити автор "Життя", який користувався його хронікою⁸⁵.

Наведені аргументи, а також аналіз відомостей про інформаторів автора "Життя", згаданих у тексті (більшість з них можна легко ідентифікувати), дають підстави датувати формування першої частини "Життя" близько 1320 р. Зважаючи на це, воно заслуговує довіри як автентичне джерело, близьке за часом виникнення до описаних подій. Звідси маємо підстави стверджувати, що, принаймні, в останній чверті XIII ст. Львів уже був столицею князя Лева Даниловича і місцем перебування князівського двору.

Археологи виявили чимало слідів будівничої діяльності Лева Даниловича. Навіть у районі міського арсеналу знайдено зразки дерев'яних конструкцій, датованих періодом 1270–1290 рр.⁸⁶ За хронікою львівських домініканців, саме тут (на місці, де потім звели домініканський монастир) мав бути палац-терем князя

⁸¹ Vita et miracula. – P. 678–679.

⁸² Войтович Л. Де була столиця... С. 712–720.

⁸³ Györffy G. Kronikáink és magyar osztorénet. – Budapest, 1948. – 171, 188 old.

⁸⁴ Malysz E. A Thuróczy Kroniká és főrrá-

sai. – Budapest, 1967. – 53 old.

⁸⁵ Войтович Л. Де була столиця... – С. 719–720.

⁸⁶ Багрію Р. С. Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова // Київська Русь. Культура, традиції. – Київ, 1982. – С. 35.

Лева⁸⁷. Пізніше дослідники спростували цю версію⁸⁸. Загалом, тепер археологи схильні розширювати територію Львова XIII ст. від Високого замку до р. Полтви на півдні, заході і сході, а не локалізувати місто лише у районі Підзамча і сучасної вул. Б. Хмельницького, як вважалося раніше⁸⁹. Сумніваючись у датуванні окремих пам'яток, історики не можуть нехтувати цими дослідженнями. Отже, є усі підстави припускати, що Львів часів князя Лева Даниловича був великим містом, а не провінційним містечком на кордоні Перемишльського князівства.

Галицькі і волинські землі менше постраждали від монгольського вторгнення, тож саме сюди і ринув потік біженців зі сходу та тих земель, які безпосередньо контактували з ординцями.

Подібно до батька, Лев Данилович запрошував на свої території колоністів для поживлення господарського життя і швидшого наповнення скарбниці, найперше, – ремісників і купців з німецьких земель. Там саме розвивалося *право майорату*, за яким усю нерухомість успадковував старший у родині, що стимулювало подібну колонізацію для молодших синів. На нових землях колоністи зберігали контакти з метрополією, що розширювало економічні зв'язки. Зрозуміло, притік колоністів був неможливий без дозволів будувати власні храми, а також інших привілеїв. А без цього не було змоги розпочати грандіозне будівництво, перш за все оборонне, а також військові реформи і переозброєння війська з урахуванням ординського досвіду, які розгорнули Данило Романович та Лев Данилович⁹⁰. Наприкінці XII ст. у німецьких містах започатковано утвердження самоврядування у формі магдебурзького права. Воно надавало адміністративну і судову юрисдикцію і звільняло від управління королівської чи князівської адміністрації. При цьому громадяни міста, які отримали це право, самі обирали міську раду з певним числом райців на чолі з бургомістром та міську лаву (суд) з певним числом лавників на чолі з війтом. Головним надбанням цього права були гарантії особистої свободи мешканців. Це створювало чималі можливості для розвитку міст без втручання верховної влади, а також забезпечувало можливість отримувати додаткові надходження без вкладення власних коштів. Найстарішу згадку про львівського війта

⁸⁷ Barącz S. Rys dziejów zakonu kaznodziej-skiego w Polsce. – Lwów, 1859. – Т. 2. – С. 443.

⁸⁸ Хмільовський М. Де розміщувалася у Львові церква апостолів Петра і Павла? // Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП. – Львів, 2009. – № 1–4(16–19): Матеріали Міжнародної наукової конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво”, Львів, 23–24 листопада 2009 р. – С. 39; Мицько І. Первісна Ченстоховська Богородиця – українська ікона Петра Ратенського // Слово Просвіти (Старий Самбір). – 2013. – № 119. – С. 2.

⁸⁹ Багрий Р. С., Могитич І. Р., Свешников І. К. Работы древнерусского отряда. – С. 264–265; Багрий Р. С., Бучко Р. В. Раскопки во Львове... С. 241; Львов // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья. – Киев, 1990. – С. 116–119; Могитич І. Розвиток княжого Львова // Галицька Брама. – Львів,

1996. – № 12: Княжий Львів. – С. 6–8; Його ж. Муровані укріплення княжих часів на Високому замку // Там само. – С. 9–10; Його ж. Будівництво Львова у XIII ст. – (повертаючись до дискусії) // Галицька Брама. – Львів, 2001. – № 9–10(81–82): Король Данило і його син Лев. – С. 6–8; Космолінська Н., Космолінський О. Терени давнього Львова (концепція потрійного Львова з огляду на останні дослідження) // Галицька Брама. – Львів, 1997. – № 6(30): Знесіння. – С. 2–7; Оконченко І. Хронологія будівництва та реконструкції оборонних споруд міста Львова // Галицька Брама. – Львів, 1998. – № 3(39): Фортифікації Львова. – С. 2–5; Рожко М. Залюблений у княжий Львів // Галицька Брама. – Львів, 2001. – № 9–10(81–82). – С. 8–9; Дибя Ю., Петрик В. Планувальна структура “до локаційного” Львова // Семінарії “Княжі часи”. – Львів, 2002. – С. 40–59.

⁹⁰ Войтович Л. Лев Данилович... – С. 62–72.

зберегла грамота польського короля Казимира III від 22 серпня 1352 р. Вона підтверджує Георгу, Руперту та Маргариті власність на маєтки у місті та його околицях, які подарував за вірну службу вйтові Бертольдів Штехеру “блаженної пам’яті Лев, князь Русі”⁹¹. Зважаючи на титулатуру, можна твердити про надання князя Лева Даниловича⁹². Якщо Бертольд Штехер був вйтом за часів князя Лева, то місто однозначно уже тоді мало магдебурзьке право. М. Груневег писав, що князь Лев “проголосив для нього (міста – Л. В.) вольності і подбав також, щоби місто навечно користувалося його ім’ям і гербом”⁹³.

Лев Данилович першим серед руських князів оцінив значення магдебурзького права для швидкого розвитку міст завдяки залученню нових колоністів. Серед чималої кількості грамот князя Лева, зокрема і підроблених, увагу привертає грамота Іоану на вйтівство у Перемишлі⁹⁴. Хоча сама вона, безперечно, належить до сфальшованих⁹⁵, клаузула (“А містичі ніхто не імеєт судити токмо вйт по німецькому праву ніхто самого не імеєт звати на суд лише през князя, а оний князь самого імеєт судити с войтами по вйтовському правух”⁹⁶), вірогідно, взята з автентичної грамоти, що послужила зразком для підробки. А володимирським вйтом, мабуть, був Маркольт, який у 1267 р. приймав у себе князів Василька Романовича, Лева Даниловича та Войшелка⁹⁷.

Надання магдебурзького права сприяло не тільки інтенсивності міграції з німецьких земель, завдяки якій поповнювалася княжа скарбниця, а і розвитку самих міст. Німецькі колоністи були, здебільшого, ремісниками та купцями. Вони приходили до напівзруйнованих й опустілих міст зі своїм майном, інструментами, приносили нові технології виробництва, налагоджували необхідні зв’язки з Центральною Європою і віддаленішими краями. Після монгольського погрому за умов значних демографічних втрат, руйнації і безгрошів’я це був, безперечно, правильний крок, бо треба було не тільки усе відновлювати, а й продовжувати модернізувати вйсько коштом князівської скарбниці.

Серед запрошених колоністів були також вірмени і караїми⁹⁸. За “Хронікою або церковними анналами” вірменського історика Степаноса Рошка Каменаці

⁹¹ Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1986. – С. 15–16.

⁹² Skoczek J. Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich. – Lwów, 1929. – S. 9 (239).

⁹³ Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис... – С. 147.

⁹⁴ Маркевич О. Невідома грамота князя Лева Даниловича // Архіви України. – 1968. – № 5. – С. 27; Janeczek A. Ząb kniazia Lwa w kwestii wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego // Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej. – Wrocław; Praha, 2002. – S. 188.

⁹⁵ Див.: Мицько І. Рецензія на книгу: Олег Купчинський. Акти та документи Галицько-Водлинського князівства XIII–першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – 1283 с. // Старосамбірщина. – Старий Самбір, 2008. – Т. 4. – С. 171–172; Александрович В. “Przemysł wczesnośredniowieczny”: “труднощі” польської історії та археології на тлі “успіхів” у “zacieraniu ukraińskich

śladów” [рец. на кн.:] Przemysł wczesnośredniowieczny / Redakcja naukowa Ewa Sosnowska (Origines Polonorum. – Т. 3). – Warszawa, 2010. – 482 s., il. // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 331–332.

⁹⁶ Цитується за реконструкцією тексту, що її запропонував А. Генсьорський, якого саме ця клаузула схлила до можливості визнання грамоти автентичною: Генсьорський А. І. З коментарів до Галицько-Волинського літопису (волинсько-галицької грамоти XIII ст.) // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1964. – Т. 4. – С. 171–184.

⁹⁷ Войтович Л. В. Міста і міська обрядовість // Історія української культури: У 5 т. – Київ, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII–першої половини XVII століть. – С. 164.

⁹⁸ Дашкевич Я. Розселення караїмів в Україні // III Сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей. – Київ, 1999. – С. 29–30; Його ж. Міграція караїмів у Русь-Україну та Литву (IX–XIV ст.) // Караїми Галича: історія та

(1670–1739), у львівській вірменській церкві святої Анни була могильна плита з датою 726 р. вірменської ери, що відповідає 1277 р.⁹⁹ Цікаво, що відкликаючись до могильних плит, польський місіонер Юда-Гадеуш Крусінський (1675–1756), який володів вірменською мовою, датував побудову церкви, приблизно, 1240 р.¹⁰⁰ За згаданою скаргою кінця 1590-х років, вірмен¹⁰¹ запросив король Данило ще до 1264 р. для участі у війні проти Польщі. При цьому вони отримали привілеї від князя Лева, якими користувалися до 1340 р.¹⁰² Про службу вірмен у війську князя Лева повідомляли також Й. Альнпек¹⁰³ та Ю. Б. Зіморович¹⁰⁴. У другій половині XIII ст. у Львові споруджено білокам'яний вірменський храм святої Анни (розібраний наприкінці XVIII ст.), описи і плани якого збереглися¹⁰⁵.

У місті був окремих квартал татар, переважно ординських купців. Ю. Б. Зіморович вважав, що вони також служили у княжому війську¹⁰⁶. Останнє не виключене, зважаючи на тісні відносини Лева Даниловича з огланом Ногаєм, якому належав Чорноморський улус.

Окремих квартал займали сарацини. Освальд Бальцер вважав їх тотожними татарами¹⁰⁷, а Ярослав Ісаєвич – караїмами¹⁰⁸. Проте сарацинами тоді звично називали мусульман, а татари на той час ще не були мусульманами, як і караїми. Тому, найімовірніше, сарацинами варто вважати арабських купців¹⁰⁹, переважно з Єгипту, які через причорноморські володіння Ногая почали проникати до

культура. – Львів; Галич, 2002. – С. 164–192; *Його ж.* Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // Українські землі в часи короля Данила Галицького: церква і держава. Статті й матеріали. – Львів, 2005. – С. 74–91.

¹⁰⁰ *Дашкевич Я. Р.* Древняя Русь... – С. 181–182.

⁹⁸ *Зіморович Б.* Потрійний Львів. – С. 55–56; *Дашкевич Я. Р.* Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX вв. – Ереван, 1962. – С. 13; *Idem.* L'établissement des Arméniens en Ukraine pendant les XI-e – XVII-e siècles // *Revue des Études Arméniennes. Nouvelle série.* – Paris, 1968. – Т. 6. – Р. 355–371; *Його ж.* Розселення вірменів на Україні в XI–XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. – Київ, 1971. – Вип. 1. – С. 150–181; *Його ж.* Древняя Русь и Армения в общественно-политических связях XI–XIII вв. (Источники исследования темы) // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1982 г. – Москва, 1984. – С. 177–195; *Його ж.* Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 7–13; *Його ж.* Початки вірменської церковної адміністрації у Львові (друга половина XIII–XIV ст.) // Семінарій “Княжі часи”. – Львів, 2003. – С. 43–46; *Його ж.* Вірменський сакральний комплекс із часів княжого Львова // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник 2005. – Львів, 2005. – Кн. 1. – С. 202–210.

¹⁰¹ *Krusiński J. T.* Prodrromus ad tragicam ver-

tentis belli Persici historiam... 2 impressi corr. – Leopoli, 1740. – Р. 124, 128 (*Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1984. – Кн. друга, ч. перша: 1701–1764. – № 1383).

¹⁰² *Дашкевич Я. Р.* Древняя Русь... – С. 185.

¹⁰³ *Rachwał S.* Jan Alnpek. – S. 26.

¹⁰⁴ *Зіморович Б.* Потрійний Львів. – С. 57.

¹⁰⁵ *Дашкевич Я. Р.* Неизвестные памятники армянского зодчества на Украине (XIII–XVII вв.) // V Республиканская научная конференция по проблемам культуры и искусства Армении. Тезисы докладов. – Ереван, 1982. – С. 77–78.

¹⁰⁶ *Зіморович Б.* Потрійний Львів. – С. 56–57.

¹⁰⁷ *Balzer O.* Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie. – Lwów, 1909. – S. 6.

¹⁰⁸ *Ісаєвич Я.* Етноси, мови і релігії. Адміністративний устрій // Історія Львова. – Т. 1. – С. 83–84.

¹⁰⁹ *Зіморович Б.* Потрійний Львів. – С. 190 (коментар І. Мицька); *Дашкевич Я.* Сарацини у Львові // VII Сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної конференції (Київ, 4–5 червня 2003 р.). – Київ, 2003. – С. 62–63; *Його ж.* Іслам в Україні: львівські сарацини // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2008. – Львів, 2008. – Кн. 2. – С. 412–416; *Його ж.* Сарацини – таємничий наряд середньовічної України (джерела та їхня інтерпретація) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2009. – Вип. 13–14. – С. 7–36.

галицько-волинських земель та Угорщини. Оскільки східна торгівля через Іран припинилася, контакти з мусульманським Єгиптом тепер стали важливішими.

Володар могутнього Чорноморського улусу Ногай, фактично контролюючи Золоту Орду, зробив золотоординським правителем оглана Туда-Менгу (1282–1287), порушивши заповіт Менгу-Тимура, який хотів бачити спадкоємцем не брата, а племінника Тула-Бугу. Туда-Менгу, не готовий стати правителем Орди, прийняв іслам, а далі захопився містичними вченнями суфіїв, врешті оголосив себе дервішем і поступово почав повністю відходити від державних справ. У 1287 р., за свідченням арабського хроніста Рукн-ед-Діна Бейбарса (1245–1325), він зійшов з розуму¹¹⁰. Ногай став розпоряджатися мало не на всій території Золотої Орди, часто не звертаючи уваги на номінального правителя Туда-Менгу¹¹¹.

Скориставшись його неспроможністю чи справжнім безумством, найстарший оглан Тула-Буга з братом Кунчиком та огланами Алкуєм і Тогрилом (синами Менгу-Тимура) змусили Туда-Менгу передати правління у руки Тула-Буги. Той спершу правив від імені хана, якого усунули, а потім зовсім позбувся його, проголосивши правителем себе. Але він добре розумів, що для повного утвердження йому необхідно підпорядкувати собі Ногая, який тоді ще й залишався найстаршим за віком серед нащадків Джучі.

Тула-Бугі потрібен був військовий успіх. Тому влітку 1287 р. він організував похід великого ординського війська до Угорщини. Це був перший після Бату похід до Західної Європи на чолі із золотоординським правителем. Виглядає, що його запланували Ногай¹¹² з Левом Даниловичем в ході продовження війни з угорсько-польським союзом Ласло Куна та Лешка Чорного. Після успішних вторгнень до угорських земель у 1283–1285 рр.¹¹³, вони передбачали масштабніший похід, поставивши Тула-Бугу до відомого¹¹⁴. Але тепер Тула-Буга сам вирішив очолити виступ. Війська, які вторглися до Угорщини, за свідченнями очевидців, були величезними¹¹⁵. Окремі джерела називають неймовірну цифру – 200 тис. воїнів¹¹⁶.

¹¹⁰ Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. – Санкт-Петербург, 1884. – Т. 1: Извлечения из сочинений арабских. – С. 105–106.

¹¹¹ Веселовский Н. И. Хан из темников Золотой Орды Ногай и его время. – Петроград, 1922. – С. 39–54; Горский А. А. Политическая борьба на Руси в конце XIII века и отношения с Ордой // Отечественная история. – Москва, 1996. – № 3. – С. 74–92.

¹¹² Jahn K. Frankengeschichte des Radid ad-Din. – Wien, 1977. – S. 53.

¹¹³ Annales Augustani minores / Ed. G. H. Pertz // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (далі – MGHS). – Hannoverae, 1852. – Т. 10. – P. 10; Rocznik Traski // Monumenta Poloniae Historica (далі – MPH). – Lwów, 1872. – Т. 2. – P. 850; Székely G. Egy elfeledett rettegés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben // Századok. – 1988. – Т. 122. – 52–88 old.

¹¹⁴ За умов, що склалися, у Лева Даниловича не було потреби в односторонній підтримці Тула-Буги, використовуючи про-

тирчія правителя з Ногаєм, як це вважає І. Ізмайлов (Измайлов И. Войны на Западе. Польша и Литва // История татар с древнейших времен. – Казань, 2009. – Т. 3. – С. 524). Стосунки Лева Даниловича з Ногаєм були досить тісними і галицько-волинський князь зберіг їх у куди більш небезпечному для себе періоді.

¹¹⁵ Annales Sancti Rudberti Salisburgenses / Ed. G. H. Pertz // MGHS. – Hannoverae, 1850. – Т. 9. – P. 809; Continuatio Althensis // MGHS. – Hannoverae, 1861. – Т. 17. – P. 414; Oberländer-Târnoveau E. Byzantino-Tartarica – le monnayage dans la zone des bouches du Danube à la fin du XIIIe et au commencement du XIVe siècle // II Mar Nero. – 1996. – P. 191–214.

¹¹⁶ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis / Ed. G. Fejer. – Buda, 1832. – Т. 3. – P. 399, 452–453; Árpád-kori új okmánytár. – Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Pest, 1874. – Т. 12. – P. 497. – No 413; Monumenta ecclesiae Strigoniensis / Ed. F. Knauz, L. C. Dedek. – Esztergom, 1880. – Т. 2. – P. 419. – No 434; Codex diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár.

У поході взяли участь також дружини Лева Даниловича, Володимира Васильковича, Мстислава Даниловича і Юрія Львовича. “Володимир же був тоді шкутильгав на ногу і тому не пішов, бо була рана тяжка на ньому, але послав рать свою з Юрієм, синівцем своїм”¹¹⁷. Війська дійшли аж до Дунаю й обложили Буду¹¹⁸.

Більша частина Угорського королівства була розорена ворожими військами, тож особливого вибору у Ласло Куна не було. Вірогідно, він навіть визнав себе монгольським васалом. У цьому 1288 р. його прямо звинувачував примас Угорщини – естергомський архієпископ¹¹⁹.

Завершення походу не зовсім зрозуміле. Так і не наслідившись штурмувати Будаїський замок, монгольсько-руське військо розділилося. Ногай покинув хана і через Брашів відійшов до своїх володінь на Дунаї. Військо Лева Даниловича теж повернулося через комітат Берег, або звичним шляхом через Дукельський перевал на Сянок. Король Ласло Кун перебував у Трансильванії, але про його сутички з монголами джерела не повідомляють. Цілком імовірно, він таки визнав зверхність золотоординського хана. Сам Тула-Буга з основними силами відходив через Трансильванські Карпати. За інформацією Галицько-Волинського літопису, перехід війська цим шляхом звично тривав три дні, але тепер зайняв цілих тридцять і виявився для золотоординського хана фатальним: “блоуда в горахъ. водимъ гнѣвомъ Бѣимъ. и бѣѣ в ниѣ голодъ великъ. и начаша людие ѣсти. потомъ же начаша и сами измирати и оумре ихъ бещисленое множество. самовидчи же тако рекошаоумершиѣ бѣѣ сто тысячъ. Шканьныи же и незаконьныи Телебоуга выиде пѣшь со своею женою. Уб одной кобылѣ. Посрамленъ ѡ Баѣ”¹²⁰.

Це повідомлення викликає певні сумніви. Невже відмінна монгольська розвідка могла допустити, щоб правитель Золотої Орди з основним військом міг заблукати в горах? Однак, сирийський енциклопедист Еннувейрі (1279–1333) підтверджує інформацію про блукання в горах¹²¹, а польські джерела¹²² – про голод та епідемію у рядах ординського війська. Угорські та німецькі джерела¹²³ розповідають, що монголів, які відступали, постійно атакували загонами місцевих трансильванських нобілів. Вони діяли на власний розсуд, без погодження з королем, але зуміли нанести монголам певних втрат. Мабути, за невдалий відхід через Трансильванію повністю відповідалний сам хан Тула-Буга, який виявився нікудишнім полководцем. Це, власне, продемонстрували і його наступні дії на військовому поприщі. Але кількість втрат монгольського війська під час цього відступу літописець, безсумнівно, значно перебільшив. Можливо, волинські

Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. – Budapest, 1997. – Vol. 1 (1023–1300) / Ed. Z. Jakó. – 264 old. – No 407.

¹¹⁷ “Володимеръ же баше тогда хромъ ногою и тѣмъ не идаше зане бѣѣ рана зла на немъ, но посла рать свою съ Юрьемъ сыновцеѣ своимъ”: Ипатьевская летопись. – Стб. 888.

¹¹⁸ Codex diplomaticus Hungariae. – Т. 3. – P. 301; Ibidem. – Budae, 1837. – Т. 7. – P. 110; Chronici Hungarici compositio sacculi XIV / Ed. A. Domanovszky // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianar gestarum. – Budapest, 1937. – Vol. 1 / Ed. I. Szentpétery. – P. 472.

¹¹⁹ Karácsonyi J. A merges vipera és az anti-

moniális. Korkép Kún László király idejéből // Századok. – 1910. – Т. 44. – 1–24 old.

¹²⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 891.

¹²¹ Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов. – С. 156.

¹²² Rocznik Traski. – P. 850; Rocznik Maopolski // MPH. – Lwów, 1893. – Т. 3. – P. 183.

¹²³ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Т. 5, Vol. 3. – Budae, 1830. – P. 282, 394–395, 399, 452–454; Annales S. Stephani Frisingenses / Ed. G. H. Pertz // MGHS. – Т. 13. – Hannoverae, 1855. – P. 57; Monumenta ecclesiae Strigoniensis. – Т. 2. – P. 419, No 434; Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / Ed. I. Szentpétery. – Vol. 1. – P. 213, 472; Budapestini, 1938. – Vol. 2. – P. 44.

редактори тут намагалися видати бажане за дійсне. Тула-Буга доволі спокійно сприйняв свій перший гіркий досвід полководця і не прагнув шукати винних. Навпаки, очевидно, вважаючи похід вдалим, а Угорщину підпорядкованою, воєни 1287 р. він організував новий похід, цього разу до Польщі.

Історики, відзначаючи заплутаність хронології і накладення інформації у Галицько-Волинському літописі¹²⁴, досі так і не з'ясували справжнього перебігу подій. Це був широкомасштабний похід великого війська на чолі з самим правителем Золотої Орди. Але водночас також епізод війни *королівства Русі* (тобто Галицько-Волинської держави як васала Золотої Орди) проти угорсько-польського союзу. Телебуга прагнув зовнішньополітичного успіху, який підняв би його авторитет. Таким успіхом могло бути перетворення угорських та польських правителів на прямих ординських васалів. При цьому Тула-Бузі залежалося, аби вони не стали васалами Ногая, як болгарські та сербські правителі. З Тула-Бугою йшли війська його двоюрідного брата оглана Алкуя, чернігівських та інших руських удільних князів. Приєднатися до ханського війська отримав наказ і Ногай.

Найкоротший шлях у польські землі до Кракова лежав через Перемишль, ним і пішло військо Ногая, пройшовши через Галицьку і Перемишльську землі. Тула-Буга ж чомусь повів своє військо через Волинь – шляхом, яким ішов на захід Бату 1240 р. Мабуть, що Тула-Буга був явно невдоволений близькими контактами Лева Даниловича та його братів з Ногаєм (“баше межі има нелюбовье велико”¹²⁵) і вирішив напряду підпорядкувати собі галицьких і волинських князів. При цьому, зробивши волинських князів своїми безпосередніми васалами, він розривав їх зв'язок і з Левом і Ногаєм задля ослаблення обох. Можливо, така ідея з'явилася у нього вже в самому поході. Які були його плани стосовно польських земель і чи збирався він допомагати Левові в опануванні краківського престолу – сказати важко. Радше, – ні. Імовірно, він сподівався, що польські князі поспішать перейти під його підданство, як тільки його велике військо вступить до їхніх земель. За таких умов зовнішні межі впливу Золотої Орди перемістилися б далі на Захід, а відносна самостійність галицько-волинських князів перейшла б до угорського короля та польських князів, тоді як руські князі мали б бути тісніше інтегровані до ординської системи. Водночас це мало виключити вплив на них Ногая.

Руські князі по черзі мусили зустрічати золотоординського правителя, явно побоюючись за наслідки цих аудієнцій. На Горині першим зустрів Тула-Бугу луцький князь Мстислав Данилович “с питьемь и с дары”, далі біля Перемиля на хана чекав володимирський князь Володимир Василькович¹²⁶. Останнім Тула-Бугу з почестями приймав Лев Данилович на *Боужьковьском полі* (очевидно, на території Белзького князівства недалеко від Бужьська) після того, як Тула-Буга залишив Перемиль. Можливо, Лев чекав ординське військо на своїх землях, сподіваючись на швидкий удар через Перемишль по землях Лешка Чорного. Це “спізнення” старшого брата дало Мстиславу Даниловичу шанс домогтися кращих умов у стосунках із золотоординським правителем¹²⁷.

Телебуга оглянув війська Лева Даниловича, Володимира Васильковича, Мстислава Даниловича та Юрія Львовича, а також 7 грудня 1287 р. здійснив

¹²⁴ Веселовский Н. И. Хан из темников... – С. 30–37; Пащито В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С. 297–298; Егоров В. А. Историческая география Золотой Орды. – Москва, 1985. – С. 191.

¹²⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 892.

¹²⁶ Там же. – Стб. 892.

¹²⁷ Войтович Л. Мстислав Данилович: загадковий волинський князь // Студії і матеріали з історії Волині. 2012. – Кременець, 2012. – С. 31–47.

поїздки до Володимира – при цьому ординці “насиле велико творахоу в городъ и пограбиша товара бесчисленое множество и конии”¹²⁸. Важко оцінити достовірність інформації волинського літописця, адже хан йшов на Польщу, а розорення території, яка платила ординську данину-вихід не було характерним для прагматичних ординців. Зрештою, в ті часи війська завжди вели себе нестримано під час походів навіть на своїй території. Імовірно, книжник і філософ князь Володимир Василькович надто болісно реагував на подібні дії. Водночас золотоординський правитель міг просто демонструвати свою зверхність Володимирі Васильковичу як сильнішому з волинських князів.

З Волині хан з руськими князями рушив на Польщу. При цьому літописець наголосив: “Левъ князь со снмъ свои^м Юрьемъ. а Мстиславъ со своею ратью. а Володимѣръ со своею ратью”¹²⁹. Тобто, є очевидним, що Тула-Буга зробив князів своїми безпосередніми васалами, ліквідувавши їх залежність від Ногая, а водночас – і зверхність Лева Даниловича над братами. У поході галицькі і волинські війська виступали як окремі з’єднання і, вірогідно, на різних операційних напрямках. Симптоматично, що в тексті Мстислав вперше названий перед Володимиром. Після того, як Мстислав першим зустрів ординського правителя на Горині “с питьемъ и с дары”¹³⁰, Тула-Буга не зачепив території Луцького князівства, тоді як в землях Володимирського князівства ординці поводитися мало не як завойовники. Важко сказати, що спричинило таку поведінку золотоординського правителя: чи Тула-Буга вирішив приборкати сильніших Романовичів і повністю розірвати їх зв’язки з Ногаєм, чи Мстислав Данилович, скориставшись можливістю спілкування з Тула-Бугою, домігся милості правителя, чи останній, все-таки маючи намір віддати Краків Леву Даниловичу, вирішив відірвати від нього Волинь і провокував конфлікт між братами, знаючи неприхильне ставлення молодших до старшого? Імовірно, обидва волинські князі у розмові з Тула-Бугою за відсутності Лева Даниловича поскаржилися на старшого брата та Ногая і самі висловили бажання бути безпосередньо під рукою правителя Золотої Орди. Тула-Буга тут же задовольнив їхне прохання, яке збігалося з його планами.

Війська Тула-Буги і Романовичів підійшли до Завихоста, але ріка ще не замерзла і вони рушили до Сандомира, перейшовши по льоду Віслу в іншому місці. Важкохворий Володимир Василькович був відпущений додому. Форсувавши Віслу, Тула-Буга обложив Сандомир, але здобути місто не зміг, а на штурм не відважився. Ординські війська розсипалися по польських землях і почали їх спустошувати¹³¹.

Поки Тула-Буга мав справу з волинськими князями, Ногай ще 6 грудня вторгся до польських земель¹³² і перед Різдвом (23–24 грудня) підійшов до Кракова. Краківський князь Лешек Чорний покинув свою землю і сховався в Угорщині. Ногай обложив Краків, але мешканці відстояли столицю й у перших днях січня 1288 р. змусили його відступити¹³³. Повернувшись до Кракова, Лешек Чорний звільнив міщан від податків за мужність при обороні столиці¹³⁴.

І все ж, краківські міщани та гарнізон Вавелю не могли мати стільки сил, щоби заставити Ногая відступати, тим більше, що передові його загони вже

¹²⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 892–893.

¹²⁹ Там же. – Стб. 893.

¹³⁰ Там же. – Стб. 892.

¹³¹ Там же. – Стб. 893–894.

¹³² Vita et miracula... – P. 715.

¹³³ Rocznik Traski. – P. 852; Annales Posna-

nienses / Ed. M. Perlbach // MGHS. – Hannoverae, 1892. – T. 29. – P. 470.

¹³⁴ Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa. – T. 1 (1257–1506) / Ed. F. Piekosiński // Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Kraków, 1879. – T. 5. – S. 4–5.

дійшли до Сілезії¹³⁵. Угорська допомога на чолі з бароном Дьєрдем, сином Шимона, зустріла монгольський підрозділ (тисячу) у січні 1288 р. біля Нового Сонча, коли він відходив назад¹³⁶. Можливо, це навіть був його ар'єргард чи загін, який повертався із Сілезії.

Імовірною причиною відступу Ногая, який покинув Краківське князівство, і, не чекаючи на військо хана, рушив на Нижній Дунай, були його стосунки з Тула-Бугою. Довідавшись про вчинки хана на Волині, де останній наводив без нього лад з його васалами, найстарший з Джучидів задумав не дати Тула-Бузі покинути польські землі триумфатором. Тула-Буга, і справді, мав намір іти на Краків, але довідавшись, що Ногай випередив його і покинув польські землі, теж повернув назад¹³⁷.

Цей епізод належить до найзаплутаніших загадок як ординської історії, так і історії усієї Центрально-Східної Європи¹³⁸. Чому велике військо золотоординського правителя повернуло назад від Сандомира, навіть не спробувавши дійти до Кракова? Редактори Галицько-Волинського літопису декілька разів повторили інформацію про суперництво Ногая і Тула-Бути. Арабські літописці теж обмежилися відкликаннями до цього суперництва. Але цього разу золотоординський хан був розлючений і шукав, кого звинуватити у своїх невдачах. Саме тому його військо рушило відразу до столиці Лева Даниловича – Львова.

На початку 1288 р. хан два тижні протримав в облозі Львів: “і стояли на Львовій землі два тижні кормлячись [і] не воюючи, але не давали вони навіть із города вийти за покормом. Хто ж вийшов з города, тих вони побивали, а захопили, а інших, обдерши, пускали нагих, і тії од морозу померли, тому що була зима люта вельми, і зробили вони пустою землю всю”¹³⁹.

З тексту однозначно випливає, що Лева Даниловича з ординським правителем не було. Не здобувши Сандомир, монгольсько-руське військо “почаша воювати землю Ладзьскоую”¹⁴⁰. Напевно, кожен князь отримав свій операційний напрям і Лев Данилович поспішив з'єднатися з Ногаєм і потім разом з ним відступив. Облога Львова яскраво свідчить, що Тула-Буга підозрював Лева Даниловича у змові з Ногаєм. Чому ж він не наважився штурмувати Львів, а просто тримав його в облозі? Однозначно, що зруйновані на вимогу Бурундая у 1259 р. укріплення були вже відбудовані, але, окрім цього, Тула-Бузі помітно не вистачало рішучості полководця. Тому він не наважився штурмувати Буду, Сандомир, а пізніше і Львів.

Після відходу ординських військ Лев Данилович оцінив втрати: вбитих, померлих від ран і полонених – двадцять з половиною тисяч¹⁴¹. У будь-якому разі така кількість за тодішніми мірками була дуже значною. Бо підраховувалися

¹³⁵ Селезнев Ю. В. Ногай – полководець и политик Золотой Орды // Новик: Сборник научных работ аспирантов и студентов исторического факультета Воронежского государственного университета. – Воронеж, 2000. – Вып. 3: Уфех / Ред. А. И. Фелюшкин. – С. 53.

¹³⁶ Pauler D. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. – Budapest, 1899. – Vol. 2. – 398–399 old.

¹³⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 894.

¹³⁸ Brătianu G. Actes des notaires Gevno is de pera et de Caffa, de la fin trezième siècle

(1281–1290). – Bucarest, 1927. – P. 272; Сафаргалиев М. Г. Распад Золотой Орды. – Саранск, 1960. – С. 56.

¹³⁹ “и стояша на Львовѣ землѣ в нѣли. – кормачесь не воююще и не дадахоуть ни из города вылѣсти в зажитью кто же выгъхашеть из города Увы избиваша а друзгии поимаша иныа излоупивше поущахоу нагы а тѣи оʹ мороза изомроша зане быʹ зима люта велми и оучиниша землю поу-стоу”: Ипатьевская летопись. – Стб. 894–895.

¹⁴⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 894.

¹⁴¹ Там же. – Стб. 895.

тільки зрілі чоловіки, здатні носити зброю, за винятком рабів, жінок, дітей і старців.

Луцький князь Мстислав Данилович під Львовом перебував в ординському війську: “а Мьстислава повѣдаша вже пошелъ с Телебоугою на Лвовъ”¹⁴². Він мав для цього мотиви, бо в середині грудня на Віслі отримав від смертельно хворого Володимира Васильковича документ про передачу у спадщину за заповітом Володимирського князівства: “се ти даю при црїхъ (ханові Телебузі та його браті оглані Алкуї – Л. В.) и при его радьцахъ”¹⁴³. На радощах Мстислав одразу надіслав самовпевнене повідомлення старшому братові Левові (до речі, – ще одне підтвердження, що війська князів, як і ординські тумени, діяли самостійно на різних оперативних напрямках): “коли а чего восхочешъ чего искати по животѣ моего и своего все же ти црѣе а се црѣ а се азъ молви мною што восхочешъ”¹⁴⁴. Що за таких обставин міг відповісти Лев Данилович? Тула-Буга затвердив заповіт вираючого Володимира Васильковича. Тепер він був впевнений, що Романовичі ворогуватимуть між собою, а сильнішому Леву буде не до підступів разом з Ногаєм. Оскільки Мстислав перетворювався з удільного князя на потужного сюзерена Волині, у його інтересах було залишатися вірним слугою золотоординського правителя, який виступав гарантом його володінь на Західній Волині. Тому Лев “наре противоу томоу словоу ничегоже”¹⁴⁵. Мстислав же поспішив розпоряджатися своїми новими територіями, не діждавшись, навіть, смерті Володимира Васильковича і формального вступу заповіту в силу¹⁴⁶.

Можливо, саме через це Лев разом з Ногаєм відступили із польських земель. Обидва очікували поразки Тула-Буги під стінами Кракова або в іншому місці. Але, про всяк випадок, запобігаючи найгіршому, Лев відправив дружину Констанцію разом з її сестрою Кунегундою до монастиря в Старому Сончі поблизу угорського кордону. Він не помилився. Тула-Буга з Мстиславом Даниловичем з'явилися під стінами Львова. Якби Тула-Буга взяв місто і стратив князя Лева Даниловича, волинський князь міг стати єдиним володарем усього *королівства Русі*¹⁴⁷. Але цього не трапилося. Значить, Тула-Бузі достатньо було ослаблення Лева Даниловича, конфронтації між братами та виведення князів з-під зверхності Ногая. Він ще не визначився щодо Польщі й Угорщини. Крім того, йому таки бракувало рішучості і він не наважився штурмувати укріплення Львова, як не наважився перед цим брати Буду, Сандомир та Краків. Від Львова через Володимир і волинські землі Тула-Буга повернувся до Орди.

Польський хроніст, який писав між 1289–1298 рр.¹⁴⁸, відзначив, що у Володимирі хан розділив набраний у Польщі ясир: “з 31 тисячі самих лише дівичъ і юнаків тисячу повнолітніх нарахували”¹⁴⁹. Це означало, що Мстислав Данилович став основним відданим васалом Тула-Буги на галицько-волинських теренах.

У наступному році Тула-Буга не повторив походу на західні землі, а вирішив продовжити війну у Закавказзі. Ногай отримав наказ відіслати туди свої тумени. Син знаменитого еміра Бурундая (імовірно, що це був саме він,

¹⁴² Там же. – Стб. 900.

¹⁴³ Там же. – Стб. 898.

¹⁴⁴ Там же.

¹⁴⁵ Там же.

¹⁴⁶ Там же. – Стб. 900.

¹⁴⁷ *Войтович А.* Мстислав Данилович... – С. 31–47.

¹⁴⁸ *Zeissberg H.* Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters. – Leipzig, 1873. – S. 77–78; *David P.* Les sources de l'histoire de Pologne a l'epoque des Piasts (963–1386). – Paris, 1934. – S. 72–76.

¹⁴⁹ *Kronika Dzierzwy / Wyd. K. Pawłowski // MPH. – Kraków, 2013. – T. 15. – S. 85.*

оскільки старому еміру було би майже 90, якщо не більше) очолив це військо, але загинув 13 квітня 1290 р. у битві на р. Карасу поблизу Дербенту¹⁵⁰.

10 грудня 1288 р. помер володимирський князь Володимир Василькович¹⁵¹. Незважаючи на заповіт, холмський князь Юрій Львович зайняв Берестя. Лев намагався таки розділити з молодшим братом володіння померлого, але Мстислав не мав наміру уступати навіть незначної волості. Він одразу ж доручив своєму васалові, пороському князю Юрію привести ординців. І Лев змусив сина повернути назад¹⁵². За інших обставин галицький князь так легко не відступив би. Боярин Семен Дядькович мав передати холмському князю таке: “не погоуби землѣ, братъ мои послалѣ возводитъ Татаръ”¹⁵³. Погроза Мстислава Даниловича була реальною. Отож, виконуючи наказ батька, Юрій Львович покинув Берестя.

Волинський літописець зауважив, що холмський князь “пограбивъ всѣ домы стрѣя своего и не встася камень на камени в Берестѣ и в Каменци и в Бѣльскѣ”¹⁵⁴. Але це можна сприймати швидше як чергову помсту Леву Даниловичу та його сину зі сторони книжників, які раніше належали до кола Володимира Васильковича, а тепер перейшли до Мстислава Даниловича. Події відбувалися надто стрімко. Тому Юрій Львович реально не міг би цього вчинити. Адже потрібно було відійти з цих земель, поки Мстислав не привів ординців, аби не залишити йому приводу для розв’язання війни. Крім того, Юрій Львович сам претендував на зазначені території, оскільки вони були тісно пов’язані економічно з його землями. Тому він не мав потреби їх розорити за будь-яких умов. Зрештою, археологічні дослідження, зокрема в Бересті, також не дають жодних підстав для подібних висновків.

Війна в Азербайджані, окрім величезних втрат, не принесла Тула-Бузі жодних успіхів і ще більше похитнула його авторитет. Ногай, який також зазнав значних втрат у цьому невдалому поході, не мав наміру довго терпіти правління Тула-Буги. Змову огланів у 1291 р. організував син Менгу-Тимура – Токта. Він командував туменом і не мав великих перспектив. Побоюючись старшого брата Алкуя, який підтримував Тула-Бугу, він сховався від ханського гніву у Йілікчі, внука Беркечара, і попросив допомоги Ногая. Той вирішив підтримати Токту. Хитрістю виманивши на курултай Телебугу і його соратників, він прикинувся смертельно хворим і запросив огланів до своєї ставки, де наказав схопити їх. Токта стратив не тільки Телебугу, а й огланів Кунчека, Алкуя, Тогрила та інших братів. Але, злякавшись власного злочину, він відступив до свого улусу за Волгою. Очолити Золоту Орду він погодився тільки після того, як переконався, що решта огланів готові визнати його зверхність¹⁵⁵. Посадивши на престол нового зверхника, Ногай повністю відновив своє панування у причорноморських степах і на Правобережжі. Зрозуміло, що від таких змін виграв Лев Данилович. Тепер він отримав реальну можливість повністю відновити своє панування на Волині. На жаль, Галицько-волинський літопис обривається ще до початку цих подій, а інші літописи подробиць не зберегли.

Можна тільки припускати, що обійшлося без війни. Коли помер Мстислав Данилович – докладно не відомо. Сталося це після 1292 р.¹⁵⁶, але до смерті Льва Даниловича, бо Юрій Львович без будь-яких проблем прийняв

¹⁵⁰ Селезнев Ю. В. Элита Золотой Орды. – Казань, 2009. – С. 65.

¹⁵¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 918.

¹⁵² Там же. – Стб. 911–913, 928–930.

¹⁵³ Там же. – Стб. 930.

¹⁵⁴ Там же. – Стб. 931.

¹⁵⁵ Войтович Л. Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – Львів, 2004. – С. 120.

¹⁵⁶ Його ж. Княжа доба... – С. 502.

королівський титул й успадкував об'єднану державу. Rex Rusiae dux Ladimerie у титулі короля не означає, що Волинь була прилучена пізніше, як припускає Д. Домбровський¹⁵⁷, радше, відображає унійний характер Галицько-Волинської держави¹⁵⁸. Єдиний син Мстислава – Данило помер до 1288 р.¹⁵⁹. Гіпотеза про існування молодшого сина Мстислава Даниловича чи його внука – Володимира, очевидно, помилкова¹⁶⁰. Отже, можна стверджувати, що між 1292 та 1300 р. Леву Даниловичу вдалося об'єднати під своєю безпосередньою владою усі галицько-волинські землі, відновивши повністю королівство Русі з новими закарпатськими володіннями та Люблінською землею.

Тісні стосунки з Ногаєм дали Леву Даниловичу змогу десь наприкінці XIII ст. включити до складу Галицько-Волинської держави Київ (можливо, з васальними князями в Овручі – нащадками Володимира Рюриковича). У “Книзі знань” (відома за трьома манускриптами і датована біля 1350 р.), де описані подорожі кастильського монаха-францисканця, після Польщі вказане “королівство Лева”. До його складу, як зазначено, входив Київ, а його знамено – зелене полотнище з червоним хрестом¹⁶¹. Джерело це достатньо надійне й узгоджується із загальною інформацією. Пік могутності Ногая припадає на період 1292–1298 рр. Саме тоді як у винагороду за вірність він міг без проблем допомогти Леву Даниловичу опанувати Київщину та Переяславщину.

Отже, під кінець XIII ст. Львів як столиця потужної держави Лева Даниловича, до складу якої входив і Київ, повністю відповідав титулатурі “найблагословенніша і знаменита богохранима мати міст Львів”, “богохранима мати міст Львів” і “найблагословенніша і богохранима мати міст Львів, осередок християнських королів”, відображеній у пізніших вірменських грамотах¹⁶².

Ще кілька львівських стереотипів гуляють в історичній літературі, перемішуючись з правдивими повідомленнями. Від Ю. Б. Зіморевича бере початок твердження, що Констанція була матір'ю, або, радше, мачухою Лева Даниловича¹⁶³. Його періодично повторюють сучасні автори. Констанція, донька угорського короля Бели IV і візантійської принцеси Марії Ласкаріс, народилася близько 1234/1235 р.¹⁶⁴ Перемога у битві поблизу Ярослава, а також наступне унормування відносин із Золотою Ордою (після поїздки до Бату, який надав Данилові Романовичу ярлики на Галицьку і Волинську землі) змусили Белу IV переглянути стосунки з галицько-волинськими князями. Щоправда, він не відразу погодився змінити ставлення до Галицької землі і вперто намагався її підпорядкувати. Юзеф Умінський зауважив, що упродовж 1245–1247 рр. Романовичі вислали

¹⁵⁷ Dąbrowski D. Rodowód... – S. 178.

¹⁵⁸ Тенговський Я. Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденевича на галицько-волинський престол (Невідомі руські документи з XIV століття) // Записки НТШ. – Львів, 2010. – Т. 260, кн. 1. – С. 45–56.

¹⁵⁹ Dąbrowski D. Rodowód. – S. 232.

¹⁶⁰ Войтович Л. Удільні князівства. – С. 84.

¹⁶¹ Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка-2000. – Київ, 2000. – Вип. 35–36. – С. 106; Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави (XIII – поч. XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів, 2003. – С. 133; Книш Я. Б. Львівське королівство // Поступ

(Львів). – 2003. – № 129. Детальніше ця проблема була висвітлена в доповіді Ярослава Книша “Держава Романовичів за короля Юрія і утворення Галицької митрополії” на Міжнародній конференції, присвяченій 750-річчю коронації короля Данила і 700-річчю створення Галицької митрополії (Львів, 8–9 листопада 2003 р.), матеріали якої, на жаль, не були опубліковані. Попри численні обіцянки, автор так і не опублікував свого виступу.

¹⁶² Дашкевіч Я. Р. Древняя Русь... – С. 183–184.

¹⁶³ Зіморевич Б. Потрійний Львів. – С. 59–60.

¹⁶⁴ Dąbrowski D. Rodowód. – S. 114.

кілька посольств до курії, але папа Інокентій IV не зробив нічого для примирення Данила Романовича з угорським королем¹⁶⁵. Попередні переговори між представниками обох сторін розпочалися тільки влітку 1246 р.¹⁶⁶ Тоді кандидат на митрополита печатник Кирило через Угорщину виїхав до патріарха в Нікею і по дорозі його прийняв король Бела IV. Однак, лише 2 червня 1247 р., угорський король, надавши Славонію своєму зятю Ростиславу Михайловичу, продемонстрував готовність унормувати стосунки з Данилом Романовичем¹⁶⁷. Переговори завершилися укладенням союзу, скріпленого шлюбом Лева Даниловича з донькою угорського короля Констанцією. Звістку про успішне завершення переговорів привіз Данилові Романовичу той же Кирило, повертаючись з Нікеї вже митрополитом (“і, прийшовши, митрополит сказав йому: Що ти хотів – те маєш, візьми доньку його синові своєму за жону”¹⁶⁸). Дослідники датують шлюб Лева і Констанції періодом між 1246 і 1251 рр.¹⁶⁹, але найбільше схиляються до думки, що це трапилось між другою половиною 1246 та першою половиною 1247 р.¹⁷⁰. Найімовірніше, як на мене, його варто датувати літом 1247 р., після 2 червня, коли Бела IV вирішив перемістити Ростислава Михайловича подалі від галицьких кордонів, засвідчуючи відмову цього свого зятя від боротьби за галицький престіл. Крім того, літописець зазначив, що на завершення переговорів до замку Зволен Данило Романович прибув з Левом та митрополитом¹⁷¹. Кирило II був висвячений на митрополита в Нікеї наприкінці 1246 р., або ж на початку 1247 р.¹⁷² Після цього потрібно було ще зустрітися з угорським королем, повернутися до Холма і вже у складі весільної делегації знову виїхати до Зволена. Марта Фонт дійшла висновку, що неможливо встановити, за яким обрядом відбувалося вінчання¹⁷³. У Зволені була тільки католицька церква, а пізніша традиція і “Житіє” святої Кінги також стверджували, що Констанція залишилася католичкою. Проте на весілля виїхав сам митрополит Київський Кирило II і, однозначно, не тільки як князівський гість. З іншого боку, естергомського єпископа, який, звично, вінчав Арпадів, у Зволені не було. Отож виглядає, що Констанція, подібно до інших принцес, пішла за стороною чоловіка, а повинчав їх митрополит Кирило II, зрозуміло, за візантійським обрядом.

Після одруження Констанція стала соратницею і провідником дипломатичних заходів Лева Даниловича. Латиномовні джерела інформують про поїздки княгині до двору батька, доволі часті зустрічі з сестрами. Це дає підстави стверджувати про її активну допомогу чоловікові у його політичних контактах. За відомостями “Житія” Кінги можна припускати, що княгиня впливала на поширення раннього багатоголосого співу через знайомство з паризькою школою Notre Dame XIII ст.¹⁷⁴

¹⁶⁵ Umiński J. Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII wieku a papież Innocenty IV. – Lwów, 1922. – S. 91.

¹⁶⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 809; Homza M. Sytuacja polityczna Spisza do początków XIV w. // Historia Scopusii. – Bratislava; Kraków, 2009. – Vol. 1. – S. 152.

¹⁶⁷ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Buda, 1832. – Т. 4, V. 1. – P. 447, 454.

¹⁶⁸ “пришедь же митропѣть и рѣ емоу хотение твое оу тебе есть поими дщерь его сѣоу си женѣ”: Ипатьевская летопись. – Стб. 802.

¹⁶⁹ Wertner M. Az Árpádok czaládi története. – Nagybecskerek, 1892. – 485–488 old; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Buda, 1832. – Т. 7. – P. 216.

¹⁷⁰ Dąbrowski D. Rodowód... – S. 110–114.

¹⁷¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 809.

¹⁷² Avenarius A. Nikaia und Russland zur Zeit der tatarischen Bedrohung // Byzantinoslavica. – 1980. – Т. 41. – S. 33–43.

¹⁷³ Dinastia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén (900–1453) / Ed. M. Font. – Pécs, 2009. – 274 old.

¹⁷⁴ Ясіновський Ю. Музична культура Галицько-Волинського князівства // Musica

Остання звістка про княгиню належить до 1287/1288 р.¹⁷⁵ За польською легендарною традицією, Констанція мала значний вплив на чоловіка, зробивши його побожним, і по її смерті Лев Данилович вступив до монастиря на Самбірщині¹⁷⁶. Тобто, саму смерть княгині можна було відносити ближче до 1300 р. Цікаво, що пізня угорська традиція трансформувала цю легенду навпаки: по смерті князя Лева у 1266 р. (!) Констанція пішла до олександрійського монастиря (!)¹⁷⁷. “Житіє” Кінги і традиція стверджують, що княгиня залишалася католичкою і підтримувала католицький клір, зокрема домініканців. Цю версію, вслід за домініканцями, поширювала давня польська історіографія. Для Констанції князь Лев, нібито, збудував у Львові храм святого Іоана Хрестителя, де її поховали. Однак, навколо цього храму і відношення до нього Констанції триває дискусія¹⁷⁸. Взагалі, особистість Констанції, подібно до особистості її чоловіка, вимальовується значно монументальнішою, ніж подано в історичних дослідженнях. Лев, безперечно, дорожив дружиною. У 1287–1288 рр., коли під час походу Тула-Буги виникла загроза її життю, князь подбав, щоби вона заховалася у монастирі в Старому Сончі, де було безпечніше. Монастир знаходився у віддаленій від основних шляхів гірській місцевості. Крім того, ординці доволі толерантно ставилися до церков і монастирів, які не мали військових гарнізонів. За версією І. Мицька, яка базувалася на інформації Унівського пом'яника, можна припускати, що на Русі Констанція мала друге ім'я – Олена¹⁷⁹.

Традиція приписує Леву Даниловичу зведення у Львові першої Успенської церкви, хоча дискусія щодо її первинного місця розташування ще далека від завершення. Микола Бандрівський навіть висунув версію про кафедральний характер цього храму і наявність митрополичого двору при ньому¹⁸⁰. Але жодні джерела не дозволяють припускати про наявність такої митрополії.

Вважають також, що Лев Данилович спорудив першу церкву святого Юрія і монастир на Святоюрській горі. Там у печері жив родич князя – чернець

Galiciana. – Rzeszów, 2000. – V. 5. – S. 11–22; *Його ж.* Пісенний фольклор і музичне мистецтво (XIII – перша половина XV ст. // *Історія української культури.* – Т. 2. – С. 322–333; *Його ж.* Музична культура Галицько-Волинського князівства // *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького* // *Історичні та культурологічні студії.* – Львів, 2001. – Вип. 3. – С. 115–129; *Його ж.* Гимнографія у пам'ятках доби короля Данила // *Доба короля Данила...* – С. 294–307; *Кіндратюк Б.* Нариси музичного мистецтва Галицько-Волинського князівства. – Львів; Івано-Франківськ, 2001.

¹⁷⁵ *Dąbrowski D.* Rodowód... – S. 114.

¹⁷⁶ *Pruszcz P.-H.* Forteca monarchów. – Kraków, 1662. – S. 99.

¹⁷⁷ *A Pallas Nagy lexikona.* – Budapest, 1895. – 4 kötet. – 501 old.

¹⁷⁸ *Багрий Р. С., Могитич И. Р.* Древнерусский город Львов в свете археологических и архитектурных исследований (1955–1956, 1975–1981 гг.) // *Древнерусский город.* – Киев, 1984. – С. 16–18; *Могитич И. Р.* Архитектура

Галицкой и Волынской земель XII–XIV вв. в свете новых открытий // *Архитектурное наследие.* – Москва, 1990. – № 37. – С. 209–222; *Його ж.* Розвиток княжого Львова // *Галицька брама.* – Львів, 1996. – № 12. – С. 6–7; *Його ж.* Будівництво Львова у XIII ст. (повертаючись до дискусії) // *Галицька брама.* – Львів, 2001. – № 9–10(81–82). – С. 6–8; *Козубська О. Б.* Джерела та історіографія руських місій домініканського ордену XIII ст. // *Київська старовина.* – 2003. – № 3. – С. 122–135; *її ж.* Львівська легенда княгині Констанції // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2007. – Вип. 1 / Відпов ред. Я. Ісаєвич. – С. 100–105.

¹⁷⁹ *Мицько І.* Давній Унівський пом'яник // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2011. – Вип. 20: *Actes testantibus.* Ювілейний збірник на пошану Леонтия Войтовича. – С. 492.

¹⁸⁰ *Бандрівський М.* Від Мегалі еклісія руських князів до церкви Успіння Пресвятої Богородиці на вул. Руській (з історії православних храмів львівського середмістя). – Львів, 2014.

Василиск¹⁸¹. У ньому вбачають князя Василя-Лавриша-Римонта – сина великого князя литовського Тройдена¹⁸². Ця найперша церква святого Юрія, нібито, збудована відразу після дитинця¹⁸³. Вона була не дерев'яною, а з тесаних кам'яних блоків¹⁸⁴. Єдиний син князя теж носив ім'я Юрія і будівництво церкви на честь його святого патрона пасувало би датувати часом, близьким до 1252 р., коли народився король Юрій Львович.

За традицією князь Лев зводив і перші церкви святої Параскеви та святого Миколая, перший монастир та храм святого Онуфрія у Львові (хресне ім'я князя було Онуфрій). Частина мощів святого Онуфрія зберігалася саме в монастирі його імені у Лаврові, або й у Львові. Віддаючи перевагу лаврській версії, Ігор Мицько припускав, що саме біля них і міг бути похований князь Лев Данилович¹⁸⁵. Однак, за ілюстрацією Перемишльського старостава 1585 р. Спаський монастир ченцям “nadany od księcia Lwa, którego tam ciało leży”¹⁸⁶. Щодо будов перших львівських храмів, не викликає сумнівів, що католицький храм святої Марії Сніжної у Львові будували німецькі колоністи, яких запросив князь¹⁸⁷. Інші згадані храми, принаймні їх перші варіанти, які не збереглися, теж, правдоподібно, були зведені у XIII ст. за князя Лева Даниловича.

Львівський національний університет імені Івана Франка

¹⁸¹ Мицько І. Культ святого Юрія (Георгія) та найдавніша історія львівського свято-Юрївського монастиря // *Лавра (Львів)*. – 1995. – № 9. – С. 24–28; Диба Ю. Загадки Святоюрської гори (міфи і реальність) // *Вісник НТШ*. – Львів, 2008. – Ч. 39. – С. 14–16; Бокало І., Диба Ю. Печера Василиска на Святоюрському пагорбі у Львові // *ЗНТШ*. – Львів, 2008. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 30–38.

¹⁸² Чоловський А. Львов во времена русского владычества. – Петроград, 1915. – С. 63; Січинський В. Архітектура катедр св. Юра у Львові. – Львів, 1934. – С. 61.

¹⁸³ Груневек М. Опис Львова // *Жовтень (Львів)*. – 1980. – № 10. – С. 111.

¹⁸⁴ Диба Ю. Про архітектуру первісної церкви св. Юра у Львові // *Духовна спадщина патріарха Йосифа Сліпого і сучас-*

ні проблеми розвитку української науки і культури. Збірник наукових праць / Відпов. ред. проф. А. Рудницький. – Львів, 2000. – С. 228–238; *Його ж*. Невикористані писемні свідчення про початки церкви святого Юра у Львові // *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 152–160.

¹⁸⁵ Мицько І. Найшанованіші християнські святі краю // *Старосамбірщина*. – Старий Самбір, 2002. – Кн. 2. – С. 95–98.

¹⁸⁶ Александрович В. Чудотворна ікона Богородиці (“Воплочення”) з Жидачева // *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 126.

¹⁸⁷ Козубська О. Б. Львівський костел Марії Сніжної в історіографії // *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка*. – Львів, 2001. – Вип. 4. – С. 327–333.

(БЕЗ)ЛЮДНІ ПОЛЯ МІЖ ЛЬВОВОМ ТА БЕЛЗОМ У XIII СТОЛІТТІ

Топонімічний ландшафт середньовічних галицьких та волинських земель, хоч і має тривалу традицію історично-географічних досліджень – ще з позаминулого століття, дотепер відзначений чималою кількістю літописних пунктів з дискусійною локалізацією, наділених достатньо аморфним розумінням їх суті. З-поміж іншого, ці труднощі випливають зі специфіки літописних джерел, позаяк, за словами Мирона Кордуби, “літописи дуже мало звертали на географічні та територіяльні справи”, а “географічне знання середньовічних літописців було дуже обмежене”¹. Як наслідок, побудова гіпотез, заснованих лише на аналізі скупих літописних звісток, без залучення ширших даних археології, лінгвістики, географії та палеокліматології виглядає безперспективною, навіть – марною справою.

Серед місцевостей, зафіксованих у Галицько-Волинському літописі, є цікавий топонім “белзькі поля”, який згадується при першій літописній вказівці на Львів при описі пожежі у Холмі: “сицю же пламени бывшоу. ѿкоже со все земли зарѣ видити. Їкоже и со Львова зраче видити по полеst Белзьскымъ. ѿ горениа силнаго пламени”². Згідно з усталеним датуванням, ця катастрофа сталася 1256 р.³, а причину появи відсилання до неї у літописі Антін Генсьорський пояснював тим, що її віднотував або львів’янин, або холмщанин, який тоді перебував у Львові. Захищаючи другу тезу, дослідник писав, що “львов’янином автор не був (у літопису немає жодного слова про заснування Львова)⁴, а автор-холмщанин, якби він не був тоді у Львові, на основі самих тільки розповідей очевидців, імовірно, не відзначив би цей факт”⁵. Інша справа – чи справді з тогочасного Львова було видно пожежу в Холмі, який знаходиться більш ніж за 150 км, чи сам переказ варто розцінювати як алегоричний образ, покликаний підсилити масштабність холмської катастрофи. Гіпотетично, при

¹ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долиниім Сяном // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 1925. – Т. 138–140: Праці історично-філософичної секції. – С. 161.

² Ипатьевская лѣтопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – Стб. 841.

³ Білецький С. Перша історична згадка про місто // Нариси історії Львова. – Львів, 1956. – С. 18–20; Крип’якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1984. – С. 34;

Книш Я. Заснування Львова // Семінарій “Княжі часи”. – Львів, 2002. – С. 7 (та ін.).

⁴ Ця “львівська” версія за новіших часів розвинулася у цілком здогадне, ні на чому не засноване припущення: “Складається навіть враження, що пожежу Холма спостерігав саме Лев із своїм оточенням із Львова, завдяки чому відповідна інформація потрапила у літопис”, див.: Книш Я. Заснування Львова. – С. 9.

⁵ Генсьорський А. Галицько-Волинський літопис (Процес складання, редакції і редактори). – Київ, 1958 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/zK1wmT>.

певних метеорологічних умовах, мешканці Львова темної пори доби справді могли побачити заграву на обрії, але за умови, що дим від пожежі здіймався на висоту більшу, ніж 2000 м⁶. Домінування Львова над рівнинами Малого Полісся, які тягнуться у сторону Холма, а, отже, – відсутність перешкод для дальності видимого горизонту, підтверджує й опис гори Лева в щоденнику Мартіна Груневега. За його словами, “це не тільки гарна гора, але й чудо світу [...] Гора височить посеред вільного простору, її з усіх боків далеко видно. Зі сторони Любліна вона помітна ще перед Белзом”⁷.

Історіографія белзьких полів

Злий жарт з белзькими полями зіграла специфіка звістки 1256 р., позаяк вона стала першою писемною згадкою про Львів, що, врешті, відсунуло проблему просторового окреслення цього топоніму на маргінесі дискусій про початки княжого Львова та особу його засновника⁸. Спорадичні ж спроби локалізації белзьких полів, головню, мали характер пошуків у топографії середньовічного Львова. Відтак, Роман Зубик стверджував, що “белзькі поля – це не поля під Белзом, ані рівнина, що стелиться нагівніч від львівських гір, але точно означене місце на Клепарові, де ще в XVI-ому віці стояв міський фільварок”⁹. Цю думку підтримав Іван Крип’якевич¹⁰, авторитет якого, як видається, став вирішальним у впровадженні до науково-популярної літератури “клепарівсько-замарстинівського” варіанту місцезнаходження літописних полів¹¹. Сучасні львівські дослідники Юрій Діба та Ігор Мицько також схильні шукати белзькі поля у межах нинішнього Львова, водночас піддаючи сумніву те, що пожежа, заграву від якої 1256 р. бачили львів’яни, мала місце у княжому Холмі¹². Згідно з їхніми здогадами, літописець, описуючи цю катастрофу, мав на увазі “малий горб, що в народі зветься Холмець” над Знесінням, згаданий у грамоті-фальсифікаті Лева Даниловича Миколаївській церкві у Львові від 8 жовтня 1292 р.¹³ Не вдаючись до полеміки з творцями цієї оригінальної гіпотези, зазначимо лише, що вона, особливо у контексті заміни Холма на Холмець, виразно суперечить літописному наративу.

Найгрунтовнішу спробу з’ясування проблеми белзьких полів нещодавно здійснили львівські археологи Володимир Петегирич та Дмитро Павлів. Опублікувавши результати досліджень на низці пам’яток Малого Полісся

⁶ Мацкевий Л., Гудима Ю., Матвій В. До інтерпретації джерел з Чатової Скелі в контексті досліджень давнього Львова // Пам’ять століть. Україна. – Київ, 2003. – № 1(40). – С. 42–43.

⁷ Ісаєвич Я. “Альтана посеред раю”: Львів у 1582–1602 рр. // Львів: історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 36; Die Aufzeichnungen des Dominicans Martin Gruneweg (1562–ca.1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen / Almut Bues (Hg.). – Wiesbaden, 2008. – Bd. 1. – S. – .

⁸ Бібліографію див.: Книш Я. Заснування Львова... – С. 7–13; Його ж. Звістка про Львів у Тверському літописі під 6749 (1241) р. // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2008. – Вип. 2 / Відпов. ред. Я. Ісаєвич. – С. 133–136; Паславський І. В. Хто і коли заснував місто

Львів? Вірогідні й невірогідні дати заснування столиці Галичини. – Львів, 2010; Войтович Л. Князь Лев Данилович (Славетні постаті середньовіччя. – Вип. 1). – Львів, 2012. – С. 37–41 (та ін.).

⁹ Зубик Р. Княжий Львів // Genius loci. Львів – Leopoldis – Lwow – Lemberg. Незалежний культурологічний часопис “Г”. – Львів, 2004. – С. 15.

¹⁰ Крип’якевич І. Львів княжих часів // Нариси історії Львова. – С. 21, 24.

¹¹ Мельник Б. В. Вулицями старовинного Львова. – Львів, 2001. – С. 214.

¹² Книш Я. Заснування Львова. – С. 13.

¹³ Курчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 533–559.

(Реклинець на Сокальщині, Любеля III, Любеля IV, Боянець III), вони показали, що більшість з них датується X–XII ст. й тут лише спорадично трапляються матеріали XIII ст. Така ситуація наштовхнула на думку функціонування поселень у цьому регіоні, головню, в X–XII ст. як тимчасових, або сезонних стійбищ пастухів. При цьому від середини XIII ст. рівнини між Жовквою та Белзом, фактично, мали перетворитися на пустку – літописні поля, які В. Петегірич та Д. Павлів на основі вибіркового аналізу писемних джерел потрактували винятково відкритими обезлісненими та незабудованими рівнинами¹⁴.

Здавалось би, такі роздуми цілком логічні, тим паче, що їх, начебто, підкріплюють археологічні матеріали. Проте деякі складові цієї гіпотези викликають серйозні сумніви щодо її достовірності. Першочергово, насторожує територіальна підоснова для розгляду літописного топоніму як вузька смуга між Жовквою і Червоноградом, археологічним наповненням якої, фактично, стали матеріали неопублікованих розкопок В. Петегірича та Д. Павліва за останні кільканадцять років¹⁵. Водночас на мапі локалізації белзьких полів археологи значно розширюють їх ареал з охопленням земель від Львова та Белза¹⁶. Такий методологічний казус породжує слабку репрезентативність дослідження, оскільки, навряд чи оправдано на основі лише невеликої території стверджувати про характер заселення простору у декілька разів більшого.

Тут виникає й ще одна, глибша, проблема: а наскільки коректно вести мову про інтенсивність залюднення окремих територій без проведення на них суцільних археологічних обстежень. Відповідь на це питання дають результати проведення Археологічного кадастру Львівської області, пілотного проекту, започаткованого у середині минулого десятиліття. Більш як за десять років цими дослідженнями охоплено 1600 км² території Львівщини, де до цього часу було відомо лише 186 різночасових пам'яток. Так-от, після цих обстежень археологічна мапа збагатилася ще на 1800 об'єктів. Недарма Тарас Милян, підкреслюючи наукову значимість проведених робіт, твердив про можливість об'єктивнішого відтворення на підставі їх результатів історичних реалій з одночасним уникненням “надуманих “хронологічних хіатусів”, “санітарних кордонів” або тверджень про відсутність заселення в ту чи іншу епоху”¹⁷.

“Пустка” між Львовом та Белзом на тлі археології

Повертаючись до гіпотетичної пустки в межах белзьких полів, зазначимо, що навіть позірний погляд на актуальну археологічну мапу і близько не дає підстав для подібних висновків. Територія між Львовом та Белзом упродовж останніх двох десятиліть стала об'єктом пильної уваги археологів, які в басейнах окремих річок провели повномасштабні археологічні розвідки. Відтак, на терені Грядового Побужжя, прилеглому до північних околиць Львова, зафіксовано щонайменше 138 пам'яток X–XIII/XIV ст.¹⁸, переважно, розміщених у три- та чотиричленній

¹⁴ Петегірич В., Павлів Д. Дослідження пам'яток княжої доби на Малому Поліссі Львівщини і питання локалізації “белзьких полів” // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2013. – Вип. 17. – С. 218–221.

¹⁵ Там само. – С. 193–217. – Рис. 1.

¹⁶ Там само. – Рис. 21.

¹⁷ Милян Т. Суцільне археологічне об-

стеження території в Україні: здобутки та проблеми // Вісник рятівної археології (Acta Archaeologiae Conservativae). – Львів, 2017. – Вип. 3. – С. 45–47.

¹⁸ Ляска В. Підгорайська волость: спроба історико-археологічної реконструкції територіальної організації Грядового Побужжя в княжу добу // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2012. – Вип. 14–15. – Табл. 2

гідромережі¹⁹. Найвищий рівень інтенсивності заселення простежено обабіч річки Думни, де налічуються більш як півсотні середньовічних поселень у Зарудцях²⁰, Костееві, Надичах, Гребінцях, Відневі²¹, Куликові²², Сулимові²³, Ременіві²⁴, Кукезові²⁵, Дідилові²⁶, Хренові²⁷ та Убинях²⁸. Осердям Цеперівського гнізда кількох поселень²⁹ було городище XII–XIV ст., збережена площа якого заледве сягає 0,5 га. Його укріплення репрезентовані валом, що має ширину близько 6–7 м у підніжжі і висоту до 1,5 м. Датування знахідок на городищі та його планувальна структура – невелика площа, обмежена одним кільцевим валом, – дає підстави інтерпретувати його як укріплену боярську садибу³⁰. На користь такої гіпотези свідчить судовий запис 1444 р. про братів Станіслава та Супруна з Цеперова, які іменували себе “heredes et terrigene ab antiquo Rutheni” і вказували на володіння маєтком як “patrimonium ab antiquo tentum”³¹. Очевидно, подібну функцію мало також городище XII–XIII ст. у Сулимові³², власниками якого були бояри Васько та Яцько Бутвичі, згадані у грамоті Казимира III від 23 серпня 1360 р.³³

¹⁹ Для з'ясування кореляції між гідрографічними показниками та поселенськими структурами Верхнього Побужжя використано методику Руслана Шишкіна: *Шишкін Р. Г. Господарсько-екологічна модель черняхівської культури (за матеріалами Середнього Подніпров'я) // Археологія. – 1999. – № 4. – С. 129–139. Відповідно до неї, найбільшу водну артерію в регіоні – Західний Буг приймаємо за річку першого порядку, її безпосередні притоки – за річки другого порядку, допливи цих приток – за річки третього порядку і т. д.*

²⁰ Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів. – Київ, 1982. – С. 179; *Сілаєв О., Білас Н., Сало Б. Звіт про результати археологічної експертизи земельних ділянок на території Львівської та Івано-Франківської областей у 2010 р. // Науковий архів НДЦ РАС ІА НАНУ. – Львів, 2011. – Т. 1. – С. 43–45.*

²¹ *Конопля В., Довгань П., Чайка Р. Розвідкові роботи в Жовківському районі // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 154–158.*

²² *Пастернак Я. Археологія Жовківщини // 3 минулого Жовкви. Історична читанка. – Жовква, 1930. – С. 7; Терський С. Розвідки у Верхньому Побужжі // Археологічні дослідження на Львівщині в 1994 р. – Львів, 1994. – С. 12–13.*

²³ *Білас Н., Конопля В. Археологічні пам'ятки села Сулимов // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 246–249; Терський С. Розвідки... – С. 13.*

²⁴ *Конопля В., Отрис В. Пам'ятки археології села Ременів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2009. – Вип. 13. – С. 287–292.*

²⁵ *Конопля В., Миян Т., Осаульчук О. Археологічні обстеження в басейні р. Думни // Львів-*

ський археологічний вісник. – Вип. 1. – С. 166.

²⁶ *Білас Н., Конопля В. Археологічні дослідження на Кам'янецьчині // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 225–227; Сілаєв О., Ляска В. Археологічні розвідки на Львівщині у 2011 р. // Археологічні дослідження в Україні 2011 р. – Київ, 2012. – С. 308.*

²⁷ *Білас Н., Конопля В. Археологічні дослідження в басейні річки Думни // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів, 2009. – Вип. 2. – С. 120, 123–125.*

²⁸ *Білас Н., Конопля В. Археологічні дослідження... – С. 229–234.*

²⁹ *Сілаєв О., Ляска В. Старожитності села Цеперів // Львівський археологічний вісник. – Львів, 2016. – Вип. 3. – С. 102–103.*

³⁰ Там само. – С. 101–102. – Рис. 1.

³¹ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. – Lwów, 1889. – Т. 1. – Nr CCCXX. – S. 121–122; Зазуляк Ю. Veri et perpetui terrarum Russie heredes: шляхи легітимації прав на земельну власність серед руської шляхти в середині XV ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 102–103.*

³² *Терський С. Розвідки у Верхньому Побужжі... – С. 13; Його ж. Оборонне будівництво у Галицько-Волинському князівстві у XIII – першій половині XIV ст. // Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. – Львів, 2010. – Вип. 14. Серія: Історичні науки. – С. 112.*

³³ *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski / wydał i przypisałi objaśnił F. Piekosiński. – Kraków, 1887. – Т. 3: 1333–1386. – Nr DCCXXXIX. – S. 140–141.*

Ще одна зона інтенсивного заселення на північних околицях Львова зафіксована в долині іншої притоки Полтви – Яричівки, неподалік городища на Чорній горі³⁴. Тут матеріали XI–XIII ст. виявлено у Гряді, Волі Гамулецькій, Малих і Великих Грибовичах³⁵ та Дублянах³⁶. На процеси доволі “глибокої” внутрішньої колонізації прирічкових місцевостей Грядового Побужжя вказують пам’ятки княжої доби, локалізовані у чотири- та п’ятичленній гідромережі. Зокрема, з Капелівкою та Млинівкою, допливами Думни, пов’язані селища Малий Дорошів II, Кошелів I, Кошелів VI, Кошелів VII, Ситихів III–IV, Мали Підліски I, III³⁷, Стронятин I–III, V–VI³⁸, Вислобоки I–III, Запитів II–III³⁹ та ін.

Помітно менше середньовічних об’єктів на обшарах поміж Жовквою та Великими Мостами. Окрім відомих з досліджень В. Петегирича та Д. Павліва поселень у Боянці, Любелі та Реклинці, сюди можна долучити ще, хіба-що, селище XII–XIII ст. Блищиводи I⁴⁰ та городище у селі Гринчуки, укріплене однією лінією валу та рову⁴¹. Щоправда, наприкінці XIII ст. у сусідніх з селом Боянець Двірцях виникла Спаська обитель. Низка дослідників пов’язують її заснування з іконописцем Петром Ратенським (1260(?) – 1326)⁴², який, ставши київським митрополитом, 1309 р. оселився у Володимирі-на-Клязмі. На користь цієї гіпотези здатний свідчити також характерний топонім “Петрова долина”, зафіксований на околицях сучасного села. Монастир був розташований на високому лівому березі Рати в урочищі Спаське (східна частина)⁴³, де виявлено сліди заселення XIII–XIV ст.⁴⁴

Все ж, маємо факт слабкого залюднення цих теренів (принаймні, – на основі відомих пам’яток), яке можна пояснити або несприятливими умовами природного середовища, або ж... недостатньою увагою до цієї території археологів. З одного боку, тут від Рави-Руської до Бродів тягнулося, практично, суцільне пасмо лісів з мочарами та болотами, яке Анджей Янчек за аналогією

³⁴ Смішко М. Сліди прадавнього поселення на Чорній Горі в Грибовичах Малих біля Львова // *Наша Батьківщина*. – Львів, 1937. – Ч. 4–5. – С. 93–94; *Пелешишин М. А.* Археологічні дослідження на Львівщині (Звіт про розкопки та розвідки) // Науковий архів Археологічного музею ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 1986. – С. 9–10; *Корчинський О. М.* Городища IX–XIV ст. в басейні Верхнього Подністров’я. Дис... канд. іст. наук // *Науковий архів ІА НАНУ*. – Львів, 1996. – № 1996/111. – С. 74–76, 172–173.

³⁵ *Конопля В., Довгань П., Чайка Р.* Розвідкові роботи... – С. 154–155, 158.

³⁶ *Сілаєв О., Ляска В.* Археологічні розвідки... – С. 308–309.

³⁷ *Конопля В., Довгань П., Чайка Р.* Розвідкові роботи... – С. 154, 156–159.

³⁸ *Конопля В., Стеблій Н.* Археологічні пам’ятки села Стронятин // *Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники*. – Львів, 2008. – Вип. 1. – С. 110–120.

³⁹ *Конопля В., Милан Т., Осаульчук О.* Археологічні обстеження... – С. 165.

⁴⁰ *Мацькевий А., Гуньовський І., Лещук Д.* Нові пам’ятки Грядового Побужжя, Горо-

доцької рівнини та Опілля // *Studia archaeologica*. – 1993. – Вип. 1. – С. 78–79.

⁴¹ *Гупало В.* Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (соціоісторична реконструкція). – Львів, 2014. – С. 441.

⁴² *Косак М.* Шематизм Провінції св. Спасителя Чина св. Василя Великого в Галиції и Короткій Поглядъ на монастири и на Монашество Руске, отъ заведеня на Руси Вѣри Христовой ажъ по нынѣшнее время. – Львовъ, 1867. – С. 180–181; *Мицько І.* З. Монастирі // *Історія української культури: У 5 т.* – Київ, 2001. – Т. 2: Українська культура XIV – першої половини XVII століть [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult213.htm>; *Петегирич В.* Писемна культура еліти та “мовчазної більшості” у містах Надбужанщини княжої доби // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. – Львів, 2010. – Вип. 14. – С. 137.

⁴³ *Косак М.* Шематизм... – С. 181; *Петегирич В.* Писемна культура... – С. 137.

⁴⁴ *Пелешишин Н. А., Михальчишин И. Р.* Исследования в Западном Побужье и Прикарпатье // *Археологические открытия 1976 года*. – Москва, 1977. – С. 351.

до Курпийовської пуци у Мазовші назвав “водним лісом” (“*silva aquatica*”)⁴⁵. І, як виглядає з комплексного аналізу писемних свідчень та археологічних матеріалів, ці малопродіні терени у XIII–XIV ст., очевидно, слугували природною границею Підгорайської волості⁴⁶. А з іншого – за кільканадцять кілометрів на схід від лінії Жовква – Великі Мости в межах цього ж таки “водного лісу” по обох берегах Західного Бугу знаходяться села Гайок, Руда, Перекалки, Добротвір, Стриганка, Долина, Руда Сілецька, Сілець, Старий Добротвір та Тищиця. На цій невеликій території у 2001–2002 рр. науковці Львівського історичного музею, провівши суцільні обстеження, виявили 60 селищ кінця X–XIII ст.⁴⁷ Без цих досліджень північні обшари Бужеської волості за княжої доби⁴⁸ теж би виглядали пустою, бо ж до того тут було відомо лише 4 різночасових пам’яток.

Проте, чи не найкраще хибність тези про пустку в межах белзьких полів аргументують результати масштабних досліджень фахівців Науково-дослідного центру “Рятівна археологічна служба” Інституту археології НАН України, які проводилися в українській частині басейну р. Солокія. На цій території, яка у Середньовіччі належала до сільськогосподарської округи міста Белз, виявлено понад 200 (sic! – В. Л.) пам’яток XI–XIII ст.⁴⁹

Виглядає, що локалізація селищ⁵⁰ у басейні Солокії підтверджує гіпотезу Галини Петришин про переважання у системі заселення руських земель на етапі їх формування доцентрових сил, спрямованих до столяного міста як домінантного політичного та економічного осередку⁵¹. Відтак, в кількакілометровій

⁴⁵ Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. – Warszawa, 1993. – S. 18.

⁴⁶ Janeczek A. Podgoraj – zaginiony gród pogranicza polsko-ruskiego // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – Warszawa, 1985. – Nr 1–2. – S. 18; Ляска В. Districtus Podhorayensis: до проблеми територіальної організації Галицько-Волинського порубіжжя у XIII–XIV століттях // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2013. – Вип. 7 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 121–122. – Рис. 1.

⁴⁷ Довгань П. М., Конопля В. М. Давньоруські поселення Добротвора і його округи // Вісник Інституту археології / ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 2012. – Вип. 7. – С. 157–172.

⁴⁸ Детальніше про межі Бужеської волості див.: Ляска В. Від племінного союзу до князівського уділу: Бужеська волость у середньовіччі // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2016. – Вип. 52. – С. 36–41.

⁴⁹ Докладніше див.: Чорний А., Сало Б., Фіцко М., Кісілевич Ю. Археологічне обстеження території Сокальського району у 2012 р. (Суцільне археологічне обстеження території області “Археологічний кадастр України, Львівська область”) // Науковий архів НДЦ РАС ІА НАНУ. – НД 2013: АВ-3/1. – Т. 1; Чорний А., Назар І., Сало Б., Фіцко М. Звіт про результати археологічного обсте-

ження басейну річки Солокія на території Сокальського району Львівської області у 2013 р. // Там само. – НД 2014: АВ-3/1 – Т. 1. – Кн. 1.; Чорний А., Назар І., Сало Б., Фіцко М. Звіт про результати археологічного обстеження басейну річки Солокія на території Сокальського району Львівської області у 2013 р. // Там само. – НД 2014: АВ-3/2. – Т. 1 – Кн. 2.; Сілаєв О., Назар І., Сало Б., Фіцко М., Чорний А., Кісілевич Ю. Звіт про результати археологічного обстеження басейну річки Солокія на території Сокальського району Львівської області у 2014 р. // Там само. – НД 2015: АВ-2/1. – Т. 1 – Кн. 1.; Сілаєв О., Назар І., Сало Б., Кісілевич Ю. Звіт про результати археологічного обстеження басейну річки Солокія на території Жовківського і Сокальського районів Львівської області у 2015 р. // Там само. – НД 2016: АВ-1/1. Щиро дякую заступникові директора з наукової роботи Науково-дослідного центру “Рятівна археологічна служба” Інституту археології НАН України Тарасові Мілянту за надання зведених результатів цих досліджень.

⁵⁰ Згідно з нашими попередніми здогадами, які необхідно верифікувати детальним картографуванням цих пам’яток.

⁵¹ Петришин Г. Історичне становлення форм взаємодії розселення природної основи у західноукраїнському регіоні // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. 227: Праці Секції мистецтвознавства. – С. 247–248.

зоні навколо Белза зафіксовано найвищу концентрацію пам'яток княжої доби, зокрема, до нього примикають великі гнізда селищ поблизу сучасних населених пунктів Стаївка (8 об'єктів), Тягів (15 об.), Низи (12 об.), Ванів (20 об.), Заболоття (32 об.), Жужеляни (11 об.), Цеблів (22 об.), Перемисловичі (2 об.). На периферії сільськогосподарської округи Белза концентрація селищ XI–XIII ст. трохи слабшає, що, водночас, не заперечує доволі інтенсивного залюднення прирічкових місцевостей Солокії в цьому часі. Тут середньовічну метрику мають кількадесят пунктів в Угневі, Корчеві, Заставному, Піддубному, Карові, Домашеві, Острівку, Вороневі, Глухові, Острові, Червонограді, Добрячині, Рудці та Мурованому. Добре залюдненими в XI–XIII ст. були і землі вище Белза – долини Себечівки⁵² та Варенжанки⁵³, які, ймовірно, належали до Всеволожської волості⁵⁴.

Наведені результати археологічних досліджень породжують виразний скепсис щодо твердження про несподіване і всеохоплююче запустіння верхів'їв Західного Бугу в XIII ст. Звісно, те, що домінуюча частка середньовічних об'єктів між Львовом та Белзом відома з поверхневих обстежень, накладає певний негативний відбиток на ступінь їхньої інформативності та достовірності. Зокрема, йдеться про хронологію, яка в дослідженнях подібного ґатунку, як правило, має широкі межі. Попри те, що така ситуація утруднює детальніше висвітлення розвитку системи заселення в часовій динаміці, датування XIII ст. кількох сот об'єктів навряд чи є випадковим. Хоча, навіть, коли припустити, що усі ці поселення існували лише в XI–XII ст. й у середині XIII ст. вони, справді, занепадають, то що ж призвело до такої різкої та докорінної зміни поселенської структури? Сутність таких гіпотетичних процесів тривалістю не більше кількох десятків років може вказувати, хіба, на виняткові антропогенні чинники на кшталт масштабних інвазій ворога, або ж на масові природні катаклізми, пов'язані зі змінами кліматичних умов. Цю думку підтверджує і відомий американський вчений Джаред Даймонд, виокремлюючи у книзі “Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed” п'ять факторів потенційного занепаду людських спільнот, серед яких – наявність вороже налаштованих сусідів та зміна клімату (глобальні похолодання чи потепління, засухи тощо)⁵⁵.

У пошуках чинників запустіння Побужжя

Монголи? “Данилови же со братомъ прише^ашоу ко Берестью. и не возмоста ити в поле. смрада ра^аи множества избьены^к. не бѣ бо на Володимѣрѣ не всталъ живъи. цркви стои Бѣи исполнена троупья. иныя цркви наполнены быша. троубья и телесъ мртвѣ^х”⁵⁶ – таку страхітливую картину змальовує літописець, описуючи наслідки монгольського вторгнення на Волинь. Та чи

⁵² Сілаєв О., Плеханов Ю., Фіцко М. Звіт про результати археологічних розвідок на території Сокальського району Львівської області у 2007–2008 рр. // Науковий архів НДЦ РАС ІА НАНУ. – НД 2009. – Т. 1. – С. 17–18, 26–27, 42–43; Сілаєв О., Білас Н., Остапик Т. Розвідки в межиріччі Західного Бугу, Веренжанки та Вишні-Себечівки // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Вип. 3. – С. 261–263.

⁵³ Archeologia doliny polsko-ukraińskiej rzeki Warežanka. Археологія басейну поль-

сько-української ріки Варенжанки / Red. J. Kuśnierz, T. Mylián, O. Osaulczuk, A. Urbański. – Zamość, 2011.

⁵⁴ Дяска В. “...земля Божия и твоя и гори твои...”: Всеволожская волость князя Владимира Васильковича (историко-археологическое исследование) // Rossica antiqua. – Санкт-Петербург, 2013. – № 1. – С. 21. – Рис. 1.

⁵⁵ Даймонд Д. Коллапс. Почему одни общества выживают, а другие умирают. – Москва, 2010. – С. 19–23.

⁵⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 788.

спричинили події 1241 р. на Волині руїну апокаліптичного масштабу (за влучним висловом Олександра Галенка)⁵⁷, яка призвела до гіпотетичного запусіння регіону, зокрема і земель у верхів'ях Західного Бугу? Донедавна археологи аксіоматично підтверджували таку тезу і, як правило, датували занепад більшості городищ та селищ серединою XIII ст., пов'язуючи його з наслідками монгольських походів. Тому уже традиційно післямонгольський час на теренах Королівства Русі виглядає як період стагнації у матеріальній культурі, запусіння й обезлюднення території. Основу такого хронологічного трактування заклав ще Борис Рибаків, вказуючи, що після монгольських нападів “ми можемо прослідкувати падіння чи навіть повне забуття складної техніки, згрубшання й спрощення ремісничого виробництва (...) зникла низка технологічних прийомів, знайомих Київській Русі; в археологічному інвентарі зникло чимало предметів, притаманних попередній добі”⁵⁸. Ця теза суголосна виразно тенденційному дискурсу російської історіографії, започаткованому ще у позаминулому столітті, про обезлюднення Середнього Подніпров'я у 1240-х роках й подальше витворення “малороссийского племени” внаслідок міграційних процесів⁵⁹.

Насправді ж, усю кампанію монголів, особливо на Волині та в Галицькій землі, де, фактично, не було організованого опору, варто інтерпретувати не як одне тривале явище, а, радше, серію швидкоплинних набігів, кожен з яких тривав менше півроку⁶⁰. Наїзники взяли штурмом, заледве, півтора десятки міст й не мали на меті суцільну руйнацію господарства та масове винищення населення⁶¹. Твердження, що монголи не залишали “каменя на камені” при захопленні міст теж сумнівне за умови уважного прочитання літописів та аналізу археологічних джерел⁶². Тож міське життя Волині доволі швидко відродилося. Наприклад, за даними дендрохронології після монгольського захоплення Червена, місцеве населення до 1242 р. відновило дерев'яні помости через Гучув⁶³. А Володимир, який

⁵⁷ Галенко О. Монгольський перелам // Економічна історія України: Історико-економічне дослідження. – Київ, 2011. – Т. 1. – С. 244.

⁵⁸ Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси. – Москва, 1948. – С. 534.

⁵⁹ Погодинъ М. П. Записка о древнемъ языкѣ рускомъ (Письмо къ И. И. Срезневскому) // Извѣстія Императорской Академіи наукъ по Отдѣленію русскаго языка и словесности. – Санкт-Петербург, 1856. – Т. 5, вып. 2. – С. 80–83; Соболевскій А. И. Лекціи по исторіи русскаго языка. – Москва, 1907. – С. 283–284; Ключевскій В. О. Сочинения в девяти томах / Под редакцией В. Л. Янина. – Москва, 1987. – Т. 1: Курс русской истории, ч. 1. – С. 287–289. З лінгвістичного огляду антинауковість теорії Погодіна-Соболевського марно заперечувати, що, врешті, довели своєю нищівною критикою тогочасні авторитетні філологи: Засѣданіе 20 ноября 1883 г. // Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора-лѣтописца. – Киев, 1888. – Кн. 2. – С. 215–227; Крымскій А. Филологія и Погодинская гипотеза. Даёт-ли филологія малѣйшіе основанія поддерживать гипотезу г. Погодина и г. Соболевскаго о галицко-

волинскомъ происхожденіи малоруссов? I–IV. Оттискъ изъ журнала “Кіевская старина”. – Киев, 1904; *Его же*. Древне-кіевскій говоръ // Извѣстія Императорской Академіи наукъ по Отдѣленію русскаго языка и словесности. – Санкт-Петербург, 1906. – Т. 11, вып. 3. – С. 368–411; *Його ж*. Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів // Крымскій А. Ю. Твори: В 5-ти т. – Київ, 1973. – Т. 3. – С. 136–199 (та ін.).

⁶⁰ Почекаев Р. Батый. Хан, который не был ханом. – Москва, 2007. – С. 130; Галенко О. Монгольський перелам. – С. 248.

⁶¹ Галенко О. Монгольський перелам. – С. 248–249.

⁶² Феннел Дж. Кризис средневековой Руси 1200–1304. – Москва, 1989. – С. 128–129; Галенко О. Монгольський перелам. – С. 249; Майоров А. В. Монгольское завоевание Волини и Галичины: спорные и нерешенные вопросы // Русин. Международныи исторический журнал. – Кишинев, 2015. – № 1(39). – С. 11–24.

⁶³ Krapiec M. Wyniki analizy dendrochronologicznej prób drewna z Czermna // Archeologia Polski Środkowo-Wschodniej. – Lublin, 1998. – Т. 3. – С. 166.

Батий “вза и копьемь. и изби и не щада”⁶⁴, після 1241 р. неодноразово згаданий у літописах як одних з головних осередків Волині. Про масові руйнування сільсько-го ландшафту Волині також не випадає говорити ствердно. Навпаки, монголи розглядали сільські місцевості як базу поповнення провіанту. Відтак, за повідомленням літописця, підкорене монголами населення Болохівської землі “врюют пшеницу и проса”⁶⁵. Аналогічну картину спостерігав магістр Рогерій у селах завойованої Угорщини: “quo facto, cum essent tempora messium, fruges unanimiter collegerunt et eas ac stramina et fenum et alia ad horrea congregabant”⁶⁶. Про це писав у листі до французького короля Людовіка Святого магістр тамплієрів Понс де Обон, кажучи, що монголи не палять в Угорщині жодних сіл, крім тих випадків, коли ті чинять спротив⁶⁷. Врешті, те, що демографічна ситуація галицьких і волинських земель на початку 1240-х років не впала до критичного рівня доводять слова тисяцького Дмитра до Батия: “аще ли встрпаеши земля ти есть силна. сбероуть^c на та. и не поустань тебе в землю свою”⁶⁸.

Відзначимо недоцільність аксіоматичного використання монгольської навали як *terminus ante quem* у хронологічних шкалах в останні роки доволі жваво обговорюється в археологічному середовищі⁶⁹. Таким тенденціям сприяє перегляд хронології значної частини артефактів, передусім, золотарських виробів (колтів, браслетів), а *a priori* визначеної домонгольським часом⁷⁰. Підґрунтя для такої верифікації свого часу заклав ще Михайло Кучера, виокремивши декілька груп кераміки, які традиційно датували IX–XI ст. (втім, матеріали із Замкової гори у Львові), та довівши її належність до другої половини XIII–XIV ст.⁷¹ Подібну ситуацію спостерігаємо навколо хронології Сокальського скарбу, побутування прикрас якого дослідниками стереотипно визначається на кінець XII – першу половину XIII ст.⁷² Проаналізувавши керамічний матеріал, виявлений поруч з ними, Святослав Терський схильний змістити їх датування на другу половину XIII–XIV ст.⁷³, з чим погоджуються Марцін Піотровський та Марцін Волошин, автори відкриття подібних скарбів у Червені⁷⁴.

⁶⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 786.

⁶⁵ Там же. – Стб. 792.

⁶⁶ Rogerii Miserabile carmen super destructione regni Hungariae per Tartaros facta // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. – Hannoverae, 1892. – Т. 29. – Р. 563.

⁶⁷ Понс де Обон. Письмо магистра тамплиеров к Людовику Святому // Образование Золотой Орды. Улус Джучи Великой Монгольской империи (1207–1266). Источники по истории Золотой Орды: от выделения улуса Джучи до начала правления первого суверенного хана. – Казань, 2000. – С. 398–399.

⁶⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 786.

⁶⁹ Ивакин Г. Ю. Историческое развитие Южной Руси и Батыево нашествие // Русь в XIII в.: Древности тёмного времени. – Москва, 2003. – С. 59–65; Макаров Н. А. Русь в XIII веке: характер культурных изменений // Русь в XIII в... – С. 5–11; Чернецов А. В. К проблеме оценки исторического значения монголо-татарского нашествия как хронологического рубежа // Русь в XIII в... – С. 12–17.

⁷⁰ Макаров Н. А. Русь... – С. 9–10.

⁷¹ Кучера М. П. Про одну групу середньовічної кераміки на території УРСР // Слов'яно-руські старожитності. – Київ, 1969. – С. 174–181.

⁷² Багрий Р., Петегурич В. Скарб срібних виробів княжої доби із Сокаля на Львівщині // Studia archeologica. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 43; Петегурич В. Дві рідкісні знахідки княжої доби із Сокаля на Львівщині // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Вип. 4. – С. 259.

⁷³ Терський С. До проблеми датування археологічного матеріалу періоду Галицько-Волинської держави // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 2001. – Вип. 10. – С. 133.

⁷⁴ Piotrowski M., Wołoszyn M. Czerwno (Czerwien) – badania w latach 2010–2011 // Czerwien – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy. Cerven' – eine Burg zwischen Ost und West. Ausstellungskatalog. Cerven' – un castrum tra Oriente e Occidente. Catalogo della mostra. Червень – град між Сходом і Заходом. Каталог виставки. – Tomaszów Lubelski; Leipzig; Lublin; Rzeszów, 2012. – S. 189.

Отож, сукупність джерельних свідчень дає підстави погодитися з думкою Василя Довженка, що “не всі, нині пусті, давньоруські поселення запустили в результаті татарського нашествия”⁷⁵. Наслідки монгольської інвазії на землі держави Романовичів перебільшувати не варто, тим паче, – пов’язувати з нею масове припинення існування поселень і запустіння великих за площею територій, як-от белзьких полів.

Клімат? Гіпотетично до обезлюднення земель між Львовом та Белзом могли призвести також природні катаклізми. До цього чинника схиляються В. Петегирич та Д. Павлів, пишучи, з відкликанням до праці географа Павла Штойка⁷⁶, що “з XIII ст. клімат змінювався на холодніший та більш зволожений і відповідно піднявся рівень ґрунтових вод” і як, наслідок, частина території між Львовом і Белзом перетворилася на поля, тобто незаселені простори⁷⁷. Такий причинно-наслідковий зв’язок, безумовно, вартий уваги, хоча у середовищі кліматологів дедалі активніше точиться дискусія щодо правильності беззастережного пояснення “стрес-факторів” життя давніх спільнот лише кліматичною мінливістю без врахування політичних, економічних та соціальних факторів⁷⁸. Бо часом це може призвести до казусів на кшталт “від барометра до монголів” та “від монголів до барометра”. Саме так Еманюель Ле Руа Ладюрі окреслив спроби дослідників, які прив’язують міграції монголів до коливань атмосферних опадів та тиску повітря у Центральній Азії та їх “дзеркальне” (хоча, насправді – викривлене) відображення, коли на основі відомостей про маршрут монголів будується... крива тогочасних опадів у цих районах⁷⁹.

Повертаючись до гіпотези Петегирича – Павліва, зазначимо, що її критичний аналіз можливий за умови врахування двох факторів. Перший з них – кліматичні аномалії, який полягає у відповіді на запитання: чи справді населення земель між Львовом та Белзом впродовж тривалого часу страждало від пювіалів, що, врешті, призвело до міграцій чи запустіння? А другий фактор лежить у площині хронології: яким часом треба датувати ці природні катаклізми? З другим запитанням справа легша, бо і дослідницька логіка, і історичний та палеокліматичний контекст дають підстави максимально звузити час гіпотетичних аномалій. Вони на території белзьких полів мусили статися десь за півстоліття: щонайпізніше від межі XII–XIII ст. (бо ж і пам’ятки XI–XII ст. зафіксовано, і кардинальних змін клімату раніше не було) й до середини 1250-х років, коли літописець згадав про заграву на рівнинах Малого Полісся. А ось перший фактор вимагає докладнішого екскурсу до палеокліматології Центрально-Східної Європи.

Почнімо з того, що у північній півкулі на межі I–II тис. н. е розпочався так званий кліматичний оптимум, характерними для якого були м’які зими, літа з помірною кількістю опадів, відсутність заморозків, особливо весняних⁸⁰.

⁷⁵ Довженко В. И. Среднее Поднепровье после татаро-монгольского нашествия // Древняя Русь и славяне. – Москва, 1978. – С. 82.

⁷⁶ Штойко П. І. Природне середовище та його зміни // Історія української культури... – Т. 2. – С. 27–29.

⁷⁷ Петегирич В., Павлів Д. Дослідження... – С. 220–221.

⁷⁸ deMenocal P. B. Cultural Responses to Climate Change During the Late Holocene //

Science. – 2001. – Vol. 292. – P. 667–673; O’Sullivan P. The “collapse” of civilizations: what palaeoenvironmental reconstruction cannot tell us, but anthropology can // The Holocene. – 2008. – Vol. 16, Iss. 1. – P. 45–55.

⁷⁹ Ле Руа Ладюри Э. История климата с 1000 года. – Ленинград, 1971. – С. 16–17.

⁸⁰ Lamb H. H. The early medieval warm epoch and its sequel // Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology. – 1965. – Vol. 1. – P. 31, 34–35.

Прикметною ознакою цього часу були доволі високі температури, які, за результатами ізотопного аналізу сталагімітів з печери Шпаннагль в Альпах, у Центральній Європі перевищували температури XIV–XVII ст. на $1,7^{\circ}\text{C}$ ⁸¹. З огляду сучасника температурний режим XI–XIII ст. був аномальним, бо в середньому (залежно від місцевих особливостей та коливань клімату) перевищував аналогічні величини 1931–1960 рр. на $1\text{--}2^{\circ}\text{C}$ ⁸². Як наслідок, кліматичний оптимум заклав основи для розвитку середньовічної економіки, передусім, сільського господарства, орні площі якого розширювалися через внутрішню і зовнішню колонізацію та освоєння лісів і височин при одночасному якісному та кількісному збільшенні посівів. В XI–XIII ст. населення більшості країн Західної та Центральної Європи збільшилось вдвічі-втричі, північна межа вирощування зернових культур сягнула мало не до полярного кола (наприклад, Маланген на півночі Норвегії), а виноградарство стали розвивати в Англії, Гольштейні, Східній Пруссії та на півдні Скандинавії⁸³. Важливим для нас є те, що сучасні методи абсолютного датування дають змогу доволі докладно обмежити кліматичний оптимум 950–1250-ми роками⁸⁴.

Подекуди “золотий вік” кліматичного оптимуму затьмарювали стихійні лиха – супутники сезонних коливань клімату. Щоправда, з Галицько-Волинського літопису (ймовірно, з огляду на специфіку його написання) маємо лише одну звістку про подібні явища у першій половині XIII ст. Під 1230 р.⁸⁵ літописець відношував повінь на Дністрі, яка завадила угорцям захопити Галич: “посла на ны Бъ архангла Михаила. створити хлаби нбѣныа. конем же потопающимъ. и самѣмъ възбѣгающимъ на високаа мѣста”⁸⁶. Можливо, галицько-волинські землі не оминули зливи, які тривали в Польщі та сусідніх краях впродовж весни–осені 1221 р.⁸⁷ Проте, з огляду на мовчанку літопису, навряд чи вони мали тут катастрофічні наслідки для системи заселення. До того ж, порівняно з польськими теренами⁸⁸, повені на Прикарпатті та Волині траплялися рідко, відтак від XII до XVI ст. зафіксовано лише два повідомлення про масштабні виливи Дністра⁸⁹. Доповнює інформацію про природні катаклізми на Волині ще одна згадка з “Анналів” Яна Длугоша. За словами хроніста, влітку 1205 р. поблизу Завихоста через тривалу посуху рівень води у Віслі впав настільки, що дружина князя Романа Мстиславовича легко форсувала її вбрід⁹⁰. Інші згадки руських літописів про кліматичні

⁸¹ Manginia A, Spötlb C., Verdes P. Reconstruction of temperature in the Central Alps during the past 2000 yr from a $\delta^{18}\text{O}$ stalagmite record // *Earth and Planetary Science Letters*. – 2005. – Vol. 235. – P. 741–751.

⁸² Rösener W. Landwirtschaft und Klimawandel in historischer Perspektive // *Aus Politik und Zeitgeschichte*. – Bonn, 2010. – Vol. 5–6. – P. 32.

⁸³ Ibidem. – P. 33–35.

⁸⁴ Mann M. E., Zhuhua Zhang, Rutherford S. et al. Global Signatures and Dynamical Origins of the Little Ice Age and Medieval Climate Anomaly // *Science*. – 2009. – Vol. 326, Iss. 5957. – P. 1258.

⁸⁵ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // ЗНТШ. – Львів, 1901. – Т. 41: Праці історично-фільософічної секції. – С. 23.

⁸⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 786.

⁸⁷ Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae/consilium ed. S Budkowa et al.; textum recensuit D. Turkowska; comment. confecit C. Pieradzka. – Varsaviae, 1973. – Lib. V–VI. – S. 233.

⁸⁸ Muszkat O. Powódzie w średniowiecznej Polsce (od X do XIV w.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/jiyZJv>; *Ejusdem*. Zjawiska klimatyczne w średniowiecznej Polsce na podstawie rodzimych źródeł historycznych [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/t6xonw>.

⁸⁹ Крип'якевич І. Повені на Підкарпатті XII–XVIII в. // Вісник природознавства. – Харків, 1928. – Вип. 2. – С. 111–112.

⁹⁰ Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae... – Lib. V–VI. – S. 194.

аномалії у XIII ст. мають виразно локальний характер і, як правило, стосуються Північно-Східної Русі, де негода часто призводила до масштабних голодувань⁹¹.

Вагоме значення для реконструкції кліматичних умов галицько-волинських земель мають напрацювання групи науковців на чолі Едвардом Куком, яка на основі аналізу росту річних кілець дерев простежила регіональні процеси гідрокліматичної мінливості у Європі впродовж останніх двох тисячоліть⁹². Це дослідження здійснене з використанням локально каліброваного індексу інтенсивності посухи Палмера (Self-calibrating Palmer Drought Severity Index), який дає можливість як хронологічно, так і просторово визначити періоди посухи. Під посухою Вейн Палмер, основоположник цього методу, розуміє “інтервал часу, як правило, тривалістю у місяці чи роки, під час якого фактичне надходження вологи в даному місці набагато нижче кліматично ймовірного або кліматично відповідного надходження вологи”⁹³. “Атлас давніх світових посух” (“Old World Drought Atlas”), який уклали Е. Кук та його колеги, дослідники уже активно використовують для обґрунтування причин тих чи інших історичних подій. Наприклад, великий голод 1315–1317 рр. у Європі, як і відхід з монголів з Угорщини навесні 1242 р., могли спричинити тривалі аномальні зливи⁹⁴.

Для верифікації гіпотези про можливий вплив клімату на поселенські структури Верхнього Побужжя також залучено зазначені напрацювання палеокліматологів⁹⁵, проаналізувавши в загальних рисах рівень вологості ґрунту на заході України в період від 1200 по 1250 р. Перше десятиліття XIII ст. тут характеризувалося доволі сприятливими кліматичними умовами, які коливалися від помірної вологості (scPDSI +2–2,99) у 1200 р., 1206 р., у 1209 р. до помірної посухи (scPDSI –2–2,99) у 1202, 1204 та 1210 р. Наступне десятиліття у Європі домінує помірно сухий клімат, який досягнув піку у 1216 р., коли на півночі та сході Європи на один сезон встановилася екстремальна посуха (scPDSI –4–4,99, а подекуди і вище). Лише від 1218 р. на кілька років кількість опадів в нормувалася і наблизилася до нормальних показників (scPDSI +2–2,99). Двадцять років XIII ст. на заході України також характеризуються кліматичними аномаліями: у 1225 р. та 1228 р. тут зафіксовано екстремальні посухи (scPDSI –4–4,99), а 1227 р. – сильну посуху (scPDSI –3–3,99). На такому тлі у цьому десятилітті вирізняється, хіба що, 1223 р. з помірною кількістю опадів (scPDSI +2–2,99). У 1230-х роках, на заході України дуже вологий період випав лише 1233 р. (scPDSI +3–3,99), тоді зливи охопили, фактично, всю Центральну та Південну Європу. Решту часу тривала м’яка або помірна посуха, яка 1238 р. у Центральній Європі сягнула екстремальних показників (scPDSI –4–4,99). Для періоду з 1240 до 1250 р., особливо для останніх п’яти років,

⁹¹ Борисенков Е. П., Пасецкий В. М. Экстремальные природные явления в русских летописях XI–XVII вв. – Ленинград, 1983. – С. 83–84; Пауццо В. Т. Голодные годы в Древней Руси // Его же. Русь. Прибалтика. Папство: избранные статьи / Древнейшие государства Восточной Европы: 2008 год. – Москва, 2011. – С. 306–308.

⁹² Cook E. R., Seager R., Kushnir Y. et al. Old World megadroughts and pluvials during the Common Era // Science Advances. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://advances.sciencemag.org/content/1/10/e1500561>.

⁹³ Palmer W. Meteorological Drought. Research paper № 45, U. S. Weather Bureau. – Washington, 1965. – Р. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/2f9GHDR>.

⁹⁴ Cook E. R., Seager R., Kushnir Y. et al. Old World megadroughts...; Büntgen. U., Di Cosmo N. Climatic and environmental aspects of the Mongol withdrawal from Hungary in 1242 CE // Scientific Reports. – 2016. – Vol. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nature.com/articles/srep25606>.

притаманна сильніша кліматична мінливість з одночасним збільшенням кількості опадів. Відтак, 1245 р. зафіксовано помірно вологий сезон (scPDSI +2–2,99), 1246 р. – сильні дощі (scPDSI +3–3,99), 1247 р. – сильну засуху (scPDSI –3–3,99), 1248 р. – екстремально високу вологість (scPDSI +4–4,99), яка у 1249–1250 р. змінилася на посуху, подекуди з аномальними показниками (scPDSI –4–4,99). Як бачимо, у першій половині XIII ст. на заході України наднормові опади траплялися нечасто, тож гіпотеза про підтоплення Побужжя в цей час виглядає безпідставною й абсолютно відірваною від тогочасних кліматичних реалій. Виразні сумніви породжує також теза про похолодання у цей час, бо в першій чверті XIII ст. у Європі середньорічні температури навіть збільшилися порівняно з другою половиною попереднього століття⁹⁶.

Тепер повернемося до нашого основного питання: невже за таких умов перша половина XIII ст. для Верхнього Побужжя була катастрофічною? І досвід палеокліматології на макро- та мезорівнях, й писемні джерела дають негативну відповідь. Природні лиха першої половини XIII ст. (чи посухи, чи то зливи) репрезентують внутрішньосезонну кліматичну мінливість, яка в довгостроковій перспективі не здатна була принести катастрофічних наслідків ані для господарства, ні для системи заселення. Щобільше, порівняно з наступними століттями перша половина XIII ст. виглядає як “оаза” стабільної погоди. Відтак, від 1275–1300-х років⁹⁷, коли відбувається перехід до малого льодовикового періоду з низькими температурами, підвищеною вологістю, частими природними катаклізмами (повеннями, землетрусами, затемненнями сонця та ін.), кліматичні аномалії стають звичним явищем і в часі тривають не місяць чи рік, а, принаймні, декілька століть⁹⁸. Така різка зміна клімату змусила тогочасних європейських хроністів безперестанку стверджувати про близький “кінець світу”⁹⁹. Тоді ж суттєво змінюється берегова лінія Фризії, Ютландії та Голландії, а в 1280 р. значний порт Уінчелсі у Суссексі, практично, увесь поглинуло море. Взимку клімат був настільки суворим, що навіть кілька місяців у році лід тримався на Темзі, деколи замерзали й такі ріки, як По, Брента, Тібр та ін.¹⁰⁰ У Європі різко скоротилися обсяги врожаю і поголів'я великої та малої рогатої худоби, що змусило частину селян покидати обжиті простори й пристосуватися до життя у нових ландшафтних зонах¹⁰¹. Відтак, Ісландія, наприклад, втратила понад

⁹⁵ Cook E. R., Seager R., Kushnir Y. et al. Old World Drought Atlas. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ncdc.noaa.gov/paleo-search/study/19419>.

⁹⁶ Esper J., Krusic P. J., Ljungqvist F. C. et al. Ranking of tree-ring based temperature reconstructions of the past millennium // Quaternary Science Reviews. – 2016. – Vol. 145. – Fig. 2a.

⁹⁷ Miller G. H., Geirsdóttir Á., Zhong Y. et al. Abrupt onset of the Little Ice Age triggered by volcanism and sustained by sea-ice/ocean feedbacks // Geophysical Research Letters. – 2012. – Vol. 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/2MdnfYv>.

⁹⁸ Докладніше див.: Grove J. M. Little Ice Ages, Ancient and Modern. – London; New York, 2004.

⁹⁹ Масштаби впливів малого льодовико-

вого періоду на економічні та суспільно-політичні процеси пізньосередньовічного та ранньомодерного світу справді вражають. Пор.: Behringer W. Climatic Change and Witch-hunting: the Impact of the Little Ice Age on Mentalities // Climatic Change. – 1999. – Vol. 43, Iss. 1. – P. 335–351; Fagan B. M. The Little Ice Age: How Climate Made History, 1300–1850. – New York, 2001; Parker G. Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century. – London, 2013 (та ін.).

¹⁰⁰ Самаркин В. В. Историческая география Западной Европы в средние века. – Москва, 1976. – С. 37.

¹⁰¹ Koepke N., Baten J. Climate and its Impact on the Biological Standard of Living in North-East, Centre-West and South Europe during the Last 2000 Years // History of Meteorology. – 2005. – Vol. 2. – P. 147–148.

половину населення, при цьому між 1300–1350 рр. вирощування зернових культур тут поступилося рибальству, а поселення вікінгів у Гренландії запустили¹⁰².

Ці природні катаклізми суттєво знизили продуктивність господарства й підірвали традиційну ресурсну зону для ведення землеробства та тваринництва. Саме від кінця XIII–XIV ст. спостерігається домінування у топографії поселень височинних та вододільних ділянок, віддалених від водних артерій, які в XI – першій половині XIII ст. вважалися малоприсадибними для ведення сільського господарства. Ключовою у цих процесах стала перезволоженість ґрунтів (разом з їх виснаженістю) на перших надзаплавних терасах й загроза підтоплення цих ділянок, що спонукало до освоєння височинних та вододільних місцевостей¹⁰³. Та В. Петегирич й Д. Павлів, кажучи про пустку між Львовом і Белзом у першій половині XIII ст. як наслідок кардинальної зміни клімату, упустили з поля зору те, що ці зміни – як і клімату, так і моделі розселення – відбулися, щонайменше, на століття пізніше.

Поля, Горай, Подгор'є

Випадає з'ясувати ще одне важливе питання: чому літописець терени між Львовом та Белзом назвав полями. Розгляд географічної термінології руських писемних джерел дає підстави виокремити дві площини вживання цього окреслення¹⁰⁴. Перша з них стосується територій поза межами “ойкумени” – мало залюднених причорноморських степів, які були джерелом перманентної небезпеки для осілого населення. Маркерами таких “зовнішніх” полів є літописні згадки на кшталт “прогна Печенѣгы. в поле. и быѥ мирно” (968 р.)¹⁰⁵, “Половци бѣжаша в поле” (1161 р.)¹⁰⁶, “вратишаса [татари] во станы своа. рекше в поле” (1255 р.)¹⁰⁷ та ін.

Натомість, друга площина репрезентує ширше коло використання терміну й, переважно, акумулює означення “внутрішніх” полів, до яких відносилися і белзькі. Передусім, під полем розуміли рівнинну (“Polonium a Polle, quod est planities”, 1526 р.¹⁰⁸) та обезліснену (“дворы пожилые платят в полех за двор рубль, а в лесех полтина”, 1497 р.¹⁰⁹) місцевість. Відтак, літописці згадують поля, які приймакали до літописних міст, зокрема, Ростова, Чернігова, Переяслава, Онута, Берестя, Пінська, Ярослава, Холма¹¹⁰ та ін. Як правило, поля у літературі того часу – просторі (“поля широкая”, “поѣха по чистому полю”¹¹¹), що додатково посвідчує опис раю у Житії святого Андрія Юродивого: “беѣше полє то все красно и свѣтло велми и муравно. и цвѣтно велми часто”¹¹² З огляду на відкритість терену, поля часто ставали місцем битв, як Альгове поле, поле біля Мурома, Перепетове поле¹¹³, а також розташоване неподалік белзьких полів Рожне поле¹¹⁴.

¹⁰² *Де Руа Ладюри* Э. История климата... – С. 13.

¹⁰³ *Макаров Н. А.* Русь в XIII веке... – С. 9.

¹⁰⁴ Додадніше див.: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. – Київ, 1978. – Т. 2. – С. 181; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О. С. Стрижак. – Київ, 1985. – С. 104–105; Словарь русского языка XI–XVII вв. / Гл. ред. Г. В. Богатова – Москва,

1990. – Вып. 16 (Поднавѣсь–Поманути). – С. 204–206; Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. / Гл. ред. В. Б. Крысько. – Москва, 2004. – Т. 7 (поклепань – пращоурь). – С. 72–74; *Дидик-Меуш Г., Слободзяник О.* Українські краєвиди XVI–XVIII ст. Слово – текст – словник. – Львів, 2015. – С. 257–264.

¹⁰⁵ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 55.

¹⁰⁶ Там же. – Стб. 514.

¹⁰⁷ Там же. – Стб. 842; *Грушевський М.* Хронологія... – С. 40.

У повсякденні поля використовували як пасовиська, що підтверджують дві статті Просторої редакції “Руської правди”: “аже крадетъ скоть на поли, или овць, или козы, ли свиньи, 60 кунь” (ст. 42) та “аже изъ хлѣва выведуть, то закупу того не платити; но же погубить на поли и въ дворъ не вженеть и не зтворить, кдѣ ему господинъ велить, или орудья своя дѣя, а того погубить, то то ему платити” (ст. 58)¹¹⁵. Цей аспект використання полів доповнюють відомості актів XVI–XVIII ст. про поле “сѣножатное” і поле “сѣнокосное”¹¹⁶. Окрім того, терміном “поле” також позначали орну землю, що вказує на інтенсивне господарське освоєння теренів. Зокрема, в Чудівському Псалтирі (1080-ті роки) в одному з псалмів зафіксовано фразу “и пола твоѧ насытатъ са тоука”¹¹⁷, а через століття Кирило Турівський згадував поля, які “плоды Богу приносятъ”¹¹⁸. Про посіви на полях йдеться і в одному з афоризмів “Пчолі”: “Не та пшеница добра мнеться, иже на добръ поли пожата, но яже полоньна и на пишу угодна есть также и мужа расудимъ не от славнаго рода, но от нрава”¹¹⁹. Те, що поля активно обробляли для ведення землеробства, підтверджують і документи XIV–XV ст. Наприклад, у вересні 1413 р. Івашко Дідушицький звинувачував Татомира Балицького, що той захопив його землі поблизу Жидачева і “поураль ємоу поле”¹²⁰. Прикметно, що у тогочасних джерелах зафіксовано факт “перетворення” поля на ріллю. Принаймні, так можна трактувати уривок грамоти Олександра Коріятовича Смотрицькому монастиреві від 17 березня 1375 р.: “в поли. кде собѣ. проорють нивы”¹²¹. Такі свідчення писемних джерел тісно корелюються з археологічною мапою белзьких полів, яка засвідчує процеси інтенсивного заселення цих теренів у XIII ст. На тлі сприятливого клімату природні умови Малого Полісся між Львовом та Белзом стали добрим підґрунтям для сільського господарства й запорукою використання місцевих полів як нив, пасовиськ та сіножатей.

З факту освоєння белзьких полів випливає ще одне цікаве спостереження. Маємо на увазі сталу дихотомію “поле – гора”, яка чітко простежується

¹⁰⁸ Герберштейн С. Записки о Московии: В 2 т. / Отв. ред. А. Л. Хорошкевич, пер. А. И. Маленина и А. В. Назаренко. – Москва, 2008. – Т. 1. – С. 384.

¹⁰⁹ Юшков С. В. Судебник 1497 года: (к внешней истории памятника). – Саратов, 1926. – С. 21.

¹¹⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 228, 361, 381, 735, 788, 797, 801, 843.

¹¹¹ Слово о плъку Игореві, Игоря сына Святъслава, внука Ольгова (ритмічний виклад та ритмічний переклад) // Яценко Б. “Слово о полку Игоревім” та його доба. – Київ, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/2MgsQgE>.

¹¹² Молдован А. М. Житие Андрея Юродивого в славянской письменности. – Москва, 2000. – С. 211.

¹¹³ Ипатьевская летопись. – С. 131–132, 227, 434–435.

¹¹⁴ Там же. – Стб. 244; Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – Ленинград, 1926. – Т. 1, вып. 1: Повесть временных лет. – Стб. 311.

¹¹⁵ Русская Правда Пространной Редакции (по Троицкому I списку) // Памятни-

ки русского права. – Москва, 1952. – Вып. 1: Памятники права Киевского государства. X–XII вв. / Сост. А. А. Зимин; под ред. С. В. Юшкова. – С. 112, 114.

¹¹⁶ Дидик-Меуш Г., Слободзяник О. Українські краєвиди... – С. 259–261.

¹¹⁷ Погореловъ В. Чудовская псалтырь XI вѣка. Отрывокъ Толкованія Феодорита Киррського на Псалтырь въ древнеболгарскомъ переводѣ // Памятники старославянского языка. – Санкт-Петербург, 1910. – Т. 3, вып. 1. – С. 80.

¹¹⁸ Сухомлиновъ М. И. О сочиненіяхъ Кирилла Туровского // Рукописи графа А. С. Уварова. – Санкт-Петербург, 1858. – Т. 2, вып. 1. – С. X.

¹¹⁹ Пчела / Подг. текста, перевод и комм. В. В. Колесова // Памятники литературы Древней Руси: XIII век / Сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. – Москва, 1981. – С. 514.

¹²⁰ Розов В. Українські грамоти. – Київ, 1928. – Т. 1: XIV в. і перша половина XV в. – С. 82–84.

¹²¹ Там само. – С. 19–20.

у літописному описі заснування Холма: “мѣсто красно. и лѣсно на горѣ. вѣбходящюу вкρούгъ его полю”¹²². Описередковано її засвідчує і фраза “чресь поля на горы” зі “Слова о полку Ігоревім”¹²³. Така дихотомія цілком вкладається до ширшої бінарної опозиції “верх – низ”, типової для топонімичного ландшафту Русі¹²⁴. Вона виражала не лише кардинальні відмінності рельєфу, а й маркувала відкритість простору. Так, у моравських, словацьких та малопольських діалектах слово “góra”/“hora” позначало заліснену місцевість, праліс чи гору, порослу лісом¹²⁵. Окрім того, ця дихотомія репрезентувала різні рівні освоєння тих чи інших місцевостей. Зокрема, в поліських говорах зафіксовано цікавий архаїзм, коли поняття “гора” втрачає своє основне значення – “високе місце” – й ним окреслюють ділянки або незручні для обробітку, або вкрай рідко включені до оброблених теренів. Натомість, лексемою “поле” на Поліссі називали місцевості, придатні для ведення землеробства¹²⁶. Отож, дихотомія “поле – гора” має щонайменше три рівні протиставлення: 1) рівнина – підвищення, 2) трав’яниста рослинність – ліс, 3) освоєна земля – пустка.

Виглядає, що безькі поля також були складовою цією дихотомії. З півдня їх від Прикарпаття відрізало горбогірне пасмо Розточчя довжиною близько 180 км і шириною 20 км¹²⁷. Етимологічне походження його назви дослідники виводять від слова “розтока”, мовляв, це вказує на наявність тут вододілу між басейнами Чорного та Балтійського морів¹²⁸. Очевидно, це лише “кабінетна” назва, бо ще Антін Петрушевич, торкаючись питань історичної топографії околиць Львова, вказував, що “мѣстний народъ напротивъ того отсюда начинающіяся горы (Розточчя та Давидівського пасма – В. А.), идуція къ западу и востоку, съ лѣсами ихъ, называетъ общимъ именемъ Гораевъ, или Гараевъ”¹²⁹. “Горай” як давню назву Розточчя яскраво ілюструють і численні місцеві топоніми, зафіксовані на його теренах: містечка Горай, Білгорай, села Гораєц, потік Гораєц, сіножаті Гораєц, За Гораєм, Під Гораєм, пасовисько Гораєц, підвищення Круглий Горай, Гораєц, Гарай, ліси Гораєц та Горай, Підгарайський Брід та ін.¹³⁰ У XV ст. Княжа гора у

¹²² Ипатьевская летопись. – Стб. 55.

¹²³ Слово о плку Игореві... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/2MgsQgE>

¹²⁴ Масенко Л. Т. До питання про опозицію “верх, гора – низ, діл” у давньоруській топонімії // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов’янських мовах / Відп. ред. В. В. Німчук. – Київ, 1986. – С. 83–88.

¹²⁵ Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. – Москва, 1968. – С. 72.

¹²⁶ Выгонная Л. Т. К системному описанию полесских названий земельных угодий // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / Отв. ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. – Москва, 1968. – С. 119–120; *Ее же*. Полесская земледельческая терминология // Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н. И. Толстой. – Москва, 1968. – С. 97, 117.

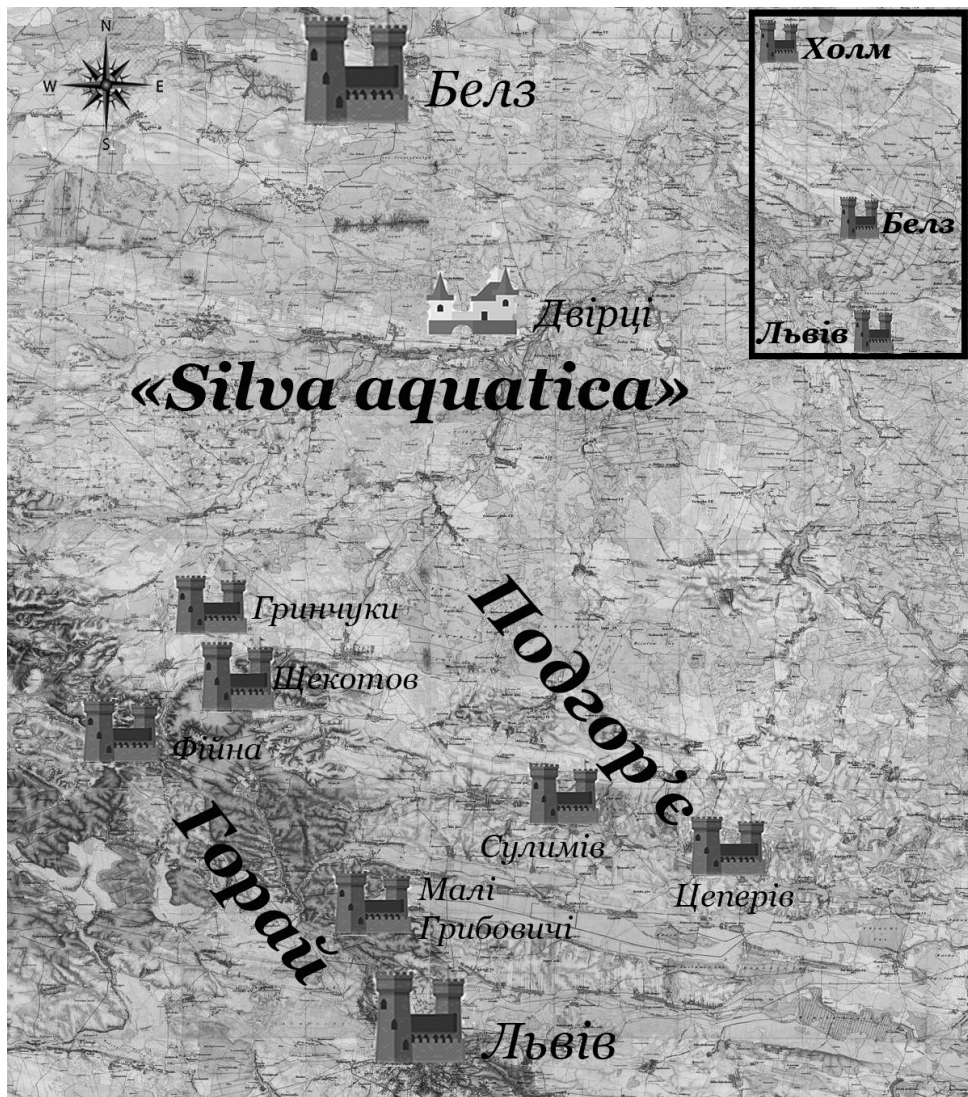
¹²⁷ Reder J. Główne cechy środowiska przyrodniczego Roztocza i ich ewolucja // Archeologia Roztocza. Krajobraz przyrodniczo-kulturowy / Pod red. E. Banasiewicz-Szykuły. – Lublin,

2005. – S. 5.

¹²⁸ Haliczzer J. Słownik geograficzny. Pochozdenie i znaczenie nazw geograficznych. – Tarnopol, 1933. – S. 130; *Maruszczak H.* Osobliwości stosunków fizjograficznych Roztocza i ich znaczenie dla działalności człowieka w czasach prahistorycznych i we wczesnym średniowieczu. Aneks 2 // Balcer B., Machnik J., Sitek J. Z pradziejów Roztocza na ziemi zamojskiej. – Kraków, 2002. – S. 207.

¹²⁹ Петрушевичъ А. С. Лингвистическо-исторические исследования о начаткахъ города Львова и окрестностей его. – Львов, 1893. – Вып. 1. – С. 23.

¹³⁰ Goraj // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1881. – Т. 2. – S. 691–692; *Gorajec* // Ibidem. – S. 692; *Pod Horajem* // Słownik geograficzny... – Warszawa, 1887. – Т. 8. – S. 391; *Кордуба М.* Матеріали до географічного словника Галичини. “Г” // Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. Відділ Рукописів. – Ф. 61 (Мирон Кордуба). – Арк. 69; *Janeczek A.* Podgoraj... – S. 5 (та ін.).

Поля між Львовом та Белзом у XIII ст. (за топооснову для мапи взято Другу військову зйомку імперії Габсбургів (1861–1864))

Львові також відома за назвою “Горай”¹³¹. Перші два рівні дихотомії “поле – гора” чітко впливають з особливостей рельєфу та флори Малоого Полісся й Розточчя. Що ж до її третього рівня, то, на противагу густозаселеним белзьким полям, Горай був мало не пустою. На його вододільних височинах лише деінде трапляються поселення XI–XIII ст. Лєвова частка з них належить городищам Щеко-тов, Фейна, Страдч, Телич, Вороблячин, Малі Грибовичі та ін., що контролювали шляхи з Волині на Прикарпаття по розточанських прохідних долинах¹³².

¹³¹ Крип'якевич І. Історичні проходи по Львову. – Львів, 1991. – С. 12.

¹³² Докладніше див.: Ляска В. Розвиток поселенської структури Равського Розточчя у

У XIII–XIV ст. частина белзьких полів, що лежала “під горами”, була відома як По(і)дго(і)р’є. На таку думку нашттовхує один з епізодів війни “за галицьку спадщину” (осінь 1236 р. – весна 1237 р.¹³³) між Михайлом Всеволодовичем та Романовичами. За Іпатіївським списком літопису, місце перебування чернігівського князя описано так: “Михайлови же стоащю на Подъгораи. хотащю снатиса с Кондрагомъ. и жшидающю Половецъ со Изславомъ”¹³⁴. Натомість у літописному зводі за Острозьким (Хлебніковським) списком бачимо іншу варіацію написання цього топоніму: “Михайлови (ж)е стоящю на По(д)горьи”¹³⁵. Те, що північні околиці Львова, справді, іменувалися Подгор’ям, остаточно доводить надання Володислава Опольського на село Печиховсти (1376 р.), де читаємо “liezy ta wiesz na Podgorzu we lwowskim powiethie”¹³⁶. Згаданий під 1392 р.¹³⁷ та 1393 р.¹³⁸ “districtus Podhorayensis” дає можливість детальніше окреслити обшари Подгор’я та вказує, що цей регіон мав статус окремої адміністративної одиниці, витоки якої сягають, щонайпізніше, XIII ст.¹³⁹ Достеменно відомо: у 1388 р. король Ягайло надав усю Белзьку землю, втім “districtus Podhorayensis”, Земовіту IV¹⁴⁰. Належність Подгор’я до Белзької землі пояснює те, чому літописець поля на північних околицях Львова назвав саме белзькими. Нагадаємо, що Львів як столицю уділу князя Лева Даниловича засновано на пограниччі Галицького, Перемишльського та Белзького князівств. Молоде місто було покликане стерти давні кордони цих уділів й перебрати на себе якнайбільше адміністративно-політичних функцій їх стольних “градів”¹⁴¹. Щоправда, перехід Подгор’я під зверхність белзьких князів датувати складно.

IX–XIII ст. // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2008. – Вип. 11. – С. 87–92. – Рис. 1; Йоґо ж. “Чи Домамири, чи Домажири”: повертаючись до дискусії про літописну печеру 1242 р. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2014. – Вип. 18. – С. 155–156. – Рис 1; Ляска В., Миська Р., Погоральський Я. Городище Фійна I на Розточчі // Львівський археологічний випуск. – Львів, 2016. – Вип. 2. – С. 69–75.

¹³³ Грушевський М. Хронологія... – С. 26.

¹³⁴ Іпатьевская лѣтопись. – Стб. 775.

¹³⁵ Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар / Ред. М. Ф. Котляр. – Київ, 2002. – С. 98.

¹³⁶ Janeczek A. Podgoraj... – S. 4.

¹³⁷ Zbior dokumentow malopolskich. – Warszawa, 1974. – Cz. 6 / Wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś. – Nr 1587.

¹³⁸ Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України // ЗНТШ. – Львів, 1905. – Т. 63, кн. 8: Праці історично-філософської секції. – № VIII. – С. 9–10.

¹³⁹ Докладніше див.: Ляска В. Districtus Podhorayensis... – С. 109–136.

¹⁴⁰ Swieżawski A. “Districtus Podhorayensis” a sprawa rzekomego nadania Podola Siemowitowi IV w świetle źródeł // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1968. – Т. 59, zes. 1. – С. 122–123; Gawin E. Między Polską a Zakonem.

Polityka Siemowita IV w latach 1386–1426 // Rocznik Mazowiecki. – Warszawa, 2002. – Т. 14. – С. 11–12. Це надання Володислав II Ягайло підтвердив своєю грамотою шойно 1396 р., згідно з якою до маєностей Земовіта IV належали “ducatus terras dominia districtus Civitates Castra Oppida videlicet beelsz. llyubaczow Buysszko hrabowyecz hrodlo. Sewlosz. llopaczyn in terra nostra Russie sita cum villis eorum prout ipsa et ipsorum quodlibet in suis metis longe lateque et circumferencialiter ab antiquo limitata sunt et distincta”: Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego, obejmujący bulle papieżów, przywileje królów polskich i książąt mazowieckich, tudzież nadania tak korporacyj jako i osób prywatnych / Wyd. J. T. Lubomirski. – Warszawa, 1863. – Nr CXXV. – S. 118. Утім, станом на цей час Подгор’є не входило до Белзької землі, Ягайло відібрав його 1393 р., тому в “Мазовецьких артикулах” (1426) сини Земовіта IV вимагали повернути їм “quandam partem terre Russie vulgariter dictam Podoraye”: Articuli Vladislao regi Polonie a ducibus Masoviae traditi a. D. 1426 et 1428 / Wydał dr. W. Kętrzyński // Monumenta Poloniae historica. – Kraków, 1893. – Т. 6. – С. 632.

¹⁴¹ Книш Я. Заснування Львова. – С. 7–11; Войтович Л. Загадки ранньої історії Львова // Йоґо ж. Галицько-Волинські етюди. – Біла Церква, 2011. – С. 326–336.

Можливо, його потрібно пов'язувати з активною політичною діяльністю Олександра Всеволодовича (1195–1208, 1215–1233) супроти Романовичів¹⁴².

Отож, літописні поля між Львовом та Белзом у XIII ст. безлюдними не були. Навпаки, археологія засвідчує доволі інтенсивні процеси заселення на рівнинах Малого Полісся, які мали сприятливі природні умови для ведення землеробства та тваринництва. Цьому суголосні й писемні джерела, згідно з якими поля активно освоювало тогочасне населення як ниви, пасовиська та сіножаті. Як показує комплексний аналіз джерел, сталий розвиток південних обшарів Белзької землі не був перерваний ані міфічною зміною клімату, ні інвазією монголів. Випадок з белзькими полями вкотре наголошує на необхідності застосування міждисциплінарного підходу при студіях над поселенськими структурами. Недарма, за словами Герберта Янкуна, в царині “історично-генетичних досліджень заселення” історія, археологія та географія “мають діяти пліч-о-пліч”¹⁴³. Літописні місцевості намарно аналізувати через вибірковий аналіз джерел. Їх потрібно розглядати як явище просторового вияву зв'язків між людськими спільнотами та їхнім природним середовищем з максимальним історично-археологічним відображенням. Таке дослідницьке русло неодмінно приведе до того, що “літературні” регіони на кшталт белзьких полів, відомі зі спорадичних писемних згадок, втратять свою віртуальність і набудуть рис реального історичного явища.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

¹⁴² Докладніше див.: *Погоральський Я.* Олександр Белзький і Данило Галицький: брати та суперники // *Король Данило Романович та його місце в українській історії.* Матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 29–30 листопада 2001 р. – Львів, 2003. – С. 217–224; *Мазур О.*

Взаємини Белзьких князів Всеволодовичів з Романовичами // *Белз і Белзька земля.* – Белз, 2004. – Вип. 1. – С. 78–80.

¹⁴³ *Jankuhn H.* Wprowadzenie do archeologii osadnictwa / Biblioteka Muzealnictwa i ochrony zabytków. Seria B. – Warszawa, 1983. – Т. 74. – S. 17–18.

Александр МУСИН

КОЛОКОЛ СВЯТОГО ЮРА 6849 ГОДА: МЕЖДУ ЛЬВОВОМ, ПЛОЦКОМ, ПЕТЕРБУРГОМ И ТЕРЕБОВЛЕЙ

Чув дзвін, та не знає, де він
Україське прислів'я

История Свято-Юрского колокола во Львове и связанные с ней сюжеты не укладываются в рамки обычных "интерпретаций непрочитанных источников"¹. Она, скорее, служит примером истории, написанной на основе источников несуществующих. Здесь историографические догадки и их еще более вольные толкования замещают надежные известия о колоколе, прошлом Львова, Свято-Юрского монастыря и соответствующего исторического региона. Как в свое время заметил Юрий Дыба, "единою документальной загадкой щодо найдавнішого періоду історії монастиря і церкви св. Юра у Львові є короткий напис на святоюрському дзвоні 1341 (6849) р."². Однако эта надпись породила неослабевающее любопытство историков, краеведов и campanологов, стремящихся превратить результат своего любопытства в неисчерпаемый исторический источник. Подобное нечувствие к существенным различиям между историческими памятниками и историографическими сочинениями приводит к появлению опусов, которые скользят по поверхности ученых дискуссий. Их судьба – удовлетворять авторские амбиции и служить подсобным материалом для ангажированных версий локальной истории.

Эти вводные замечания касаются не только истории самого колокола, но и истории его изучения, связанной с накоплением информации о церковных древностях, в том числе и появлением их достоверных изображений. Будучи объектом материальным, колокол предполагал свою визуализацию в исследованиях, которая вплоть до 1888 г. ограничивалась разнообразными графическими прорисовками, рисунками и схемами. Лишь благодаря победе фотографического подхода при восприятии древности стало возможно достоверное представление о форме колокола и нанесенных на него надписях. Но и эти возможности были осознаны не сразу, а некоторые из них так и не были востребованы исследователями своего времени, оставаясь достоянием архивов.

1. Колокол святого Юра: история с фотографией

На рубеже XIX–XX в. колокол был известен в единственной фотографии и многочисленных рисунках, по-разному передающих особенности его формы и

¹Ср.: Александрович В. Волинськими слідами святого Володимира Великого: проблема та її історичне тло // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2016. – Вип. 10: Святий Володимир Великий 1015–1215 / Відпов. ред.

В. Александрович. – С. 258.

²Дыба Ю. Невикористані писемні свідчення про початки церкви св. Юра у Львові // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 151–159 (здесь с. 151).

размеры. Эта фотография лишь с одной стороны, сохранившая вид колокола, закрепленного на деревянном хомуте с помощью изящных железных очепов, появилась в альбоме Археологическо-библиографической выставки 1888–1889 гг., организованной в Ставропигийном институте во Львове³. Сам средневековый колокол занял важное место среди ее экспонатов. К этому времени он был хорошо известен общественности, а обстоятельства его создания вызывали дискуссию⁴.

Иначе обстояло дело в России, где ученый интерес к галицийским древностям, подкрепленный имперским панрусизмом, лишь зарождался. Колокол интересовал прежде всего филологов и палеографов из-за нанесенной на него датированной надписи, упоминающей исторические личности. Так, надпись указал Петр Кеппен (1793–1864)⁵. Она была известна и Измаилу Срезневскому (1812–1880) (“1341 г. Напись (sic!) на колоколе соборной Юрьевской церкви во Львове”)⁶. Судя по имеющейся в его труде ссылке (“Czasop. zakł. hr. Ossolińskich, 1831, № 4, S. 123”), исследователь был знаком с публикацией Бенедикта Левицкого⁷, но, как кажется, возражения на эту статью Варлаама Компаневича (1777–1858), знатока истории монастыря святого Юра и прокуратора базилианских монастырей в Галиции, остались ему неизвестны⁸. Он ввел в российскую историографию текст надписи, ставший впоследствии хрестоматийным, и описал

³ Шараневичъ И. Каталог археологическо-библиографической выставки Ставропигийского Института въ Львовѣ открытой дня 10 Октября 1888, а имѣющей быти закрытою дня 12 Января 1889 по н. ст. – Львов, 1888. – Фото III; Katalog archeologiczno-bibliograficznej wystawy Instytutu Stawropigiańskiego we Lwowie, otwartej dnia 10. października r. 1888., a mającej się zamknąć dnia 12. stycznia r. 1889. – Lwów, 1888. – Foto nr III. Ср.: Шараневич И. Отчет из Археологическо-библиографической выставки въ Ставропигийскомъ институте открытой 28 сент. (10 окт.) 1888 г., закрытой 16 (28) февр. 1889 г. и опись фотографически снятыхъ предметов из той же выставки. – Львов, 1889. См. также: Горда-Цибко О. “Археологічні” виставки 1885 та 1888–1889 і новий етап українського музейництва у Львові // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2014. – Вип. 17–18. – С. 235–247.

⁴ Первые публикации и дискуссию смотри, например, в: Lewicki B. Uwagi dotyczące się napisu ruskiego na dzwonie przy cerkwi metropolitalnej lwowskiej S. Jerzego Męczennika, a usuwające trudności z niego wynikłe // Czasopism naukowy księgozbioru publicznego imienia Ossolińskich. – Lwów, 1831. – R. 5, zesz. 4. – S. 123–136; Kompaniewicz B. Uwagi nad rozmowaniem Lewickiego o dzwonie lwowskim w Czasop. Nauk. 1831 z odpowiedzią Lewickiego // Czasopism naukowy księgozbioru publicznego, imienia Ossolińskich. – Lwów, 1834. – Rok 7, zesz. 1–3. – S. 41–48, 129–136, 241–247; Zubrzycki D. Rys do historii narodu ruskiego w Galicyi i hierachij cer-

kiewney w témże krolestwie. – Lwów, 1837. – Zesz. 1: Od zaprowadzenia Chrześcianaństwa na Rusi aż do opanowania Rusi Czerwonej przez Kazimierza Wielkiego od roku 988 do roku 1340. – S. 57–67; *Ego же*. Критико-историческая повесть временных лет Червонной или Галицкой Руси: От водворения христианства при князьях поколения Владимира Великого до конца XV ст. – Москва, 1845. – С. 78–87, прим. 44; *Ego же*. Аноним Гнезненский и Иоанн Длугош: латинские выписки из их сочинений, относящихся к истории Галичско-Владимирской Руси, за период от 1337 по 1387 г. – Львов, 1855. – С. 83–84.

⁵ Kappeler P. И. Список русским памятникам, служащим к составлению истории художеств и отечественной палеографии. – Москва, 1822. – С. 105.

⁶ Срезневский И. И. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков) // Известия Отделения русского языка и словесности. – Санкт-Петербург, 1863. – Т. 10, вып. 1. – С. 297; *Ego же*. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков): Общее повременное обозрение с палеографическими указаниями и выписками из подлинников и из древних списков. – Санкт-Петербург, 1863. – С. 92; *Ego же*. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков). Общее повременное обозрение с палеографическими указаниями и выписками из подлинников и из древних списков. – Санкт-Петербург, 1882. – Стб. 191.

⁷ Lewicki B. Uwagi... – S. 123–136.

⁸ Kompaniewicz B. Uwagi... – S. 41–48, 129–136, 241–247.

ее особенности, впрочем, не без огрешностей. Так, крестовидная инвокация была передана как “СХ/СИ АК/ІН”, что должно было указывать на ее зеркальное отображение при литье. За ней следовала надпись, предваряемая крестом, о котором автор не упоминает: “† ВЪ ЛЪ SWMΘ СОЛЪАНЪ БЫС КОЛОКОЛЪ СИІ СТУМУ ЮРЬЮ ПРИ КНАЗИ ДМИТРИІ ІГУМЕНОМ ЕВЪФИМЪЕМЪ”, размещенная, как известно, на главе колокола. В нижней части талии читалось: “ЪВОКЯ АРОКС ЪЛАСІП А”. Автор отметил, что последние четыре слова надобно “читать на оборот”: “а писалъ Скора Яковъ”. Зеркальность надписи не получила объяснения в ученом труде, что породило историографическое мнение о ее “тайнописном” характере.

И. Срезневский колокола не видел и имевшихся на тот час прорисей не опубликовал. Однако еще в 1872 г. колокол был осмотрен во время посещения Галиции графом Алексеем Уваровым (1825–1885), председателем Императорского Московского археологического общества и сыном отца известной формулы про самодержавие, православие и народность⁹. В своих записках, исполненных высокомерного пренебрежения к современному ему львовскому обществу и его культуре, граф сообщал, что “по важности этого памятника в палеографическом отношении” он “велел скульптору сделать снимок с этой надписи, и мы теперь, в первый раз, имеем в нем вполне верную копию”. При этом он не упомянул крест-инвокацию и предложил форму написания имени князя как “ДМИТРИИ”, отметив, что буква “зело” в слове “князь” также была передана зеркально. Однако несколько лет спустя, издавая записки, его вдова Прасковья Уварова (1840–1924) заметила: “К сожалению, я не нашла снимка, о котором говорит граф, и потому надпись пришлось воспроизводить по копии, сделанной графом”¹⁰. Очевидно, что “снимок”, заказанный скульптору, был ничем иным как оттиском в гипсе – распространенной в то время технологии копирования эпиграфических памятников. Похоже, П. Уварова ожидала найти фотографию, а нашла лишь гипсовую “копию”, в которой не опознала “снимок”, заказанный графом не названному львовскому скульптору.

Таким образом, достоверные снимки колокола не были известны в России конца XIX в., а став доступными – не заинтересовали ученую общественность. Этому появлению они обязаны Императорской Археологической Комиссии в Санкт-Петербурге¹¹, деятельность которой была связана, в частности, с реализацией проекта издания “русских вещевых надписей XI–XIV вв.”, инициированного 30 апреля 1894 г.¹² Этот проект, главным исполнителем которого был

⁹ Уваров А. С. Галиция. Археологические заметки // Его же. Сборник мелких трудов: издан ко дню 25-летия со дня кончины / П. С. Уварова (ред.). – Москва, 1910. – Т. 2: Статьи разного содержания. – С. 22–48.

¹⁰ Там же. – С. 37, прим. 1.

¹¹ Подробнее о деятельности комиссии и о проекте см.: Мусин А. Зимненская икона Божией Матери, ее первоначальный узор и украшения из коралла в европейской религиозной культуре // Культурна спадщина західноукраїнських земель. 2011, 2012. / Відпов. ред. В. Александрович. – Львів, 2018 (в печат-

ти). См. также: Императорская Археологическая Комиссия (1859–1917). К 150-летию со дня основания. У истоков отечественной археологии и охраны культурного наследия / А. Е. Мусин (ред.-сост.), Е. Н. Носов (отв. ред.). – Санкт-Петербург, 2009. – Т. 1–2.

¹² О поручении И. А. Шляпкину составления описания древних настенных надписей, сохранившихся в Новгородских церквях (17 декабря 1894 г. – 24 февраля 1911 г.) // Рукописный отдел Научного архива Института истории материальной культуры РАН (далее – РО НА ИИМК РАН). – Ф. 1: 1894 г. – Д. 237.

Илья Шляпкин (1858–1918), также не осуществлен до конца и запланированное издание надписей не состоялось¹³.

Петербургский проект включал в себя исследование и издание эпиграфических памятников Западной Украины, в том числе и находившиеся в то время в пределах Австро-Венгерской империи. Кроме граффити из пещерного монастыря Бакота на Днестре, еще в 1891–1892 гг. изученных Владимиром Антоновичем¹⁴, Комиссию интересовала и надпись Свято-Юрского колокола как связанная с наследием Киевской Руси. Судя по известному контексту, проект преследовал, скорее, научные, нежели имперские цели.

Впрочем, начинание Археологической Комиссии, являвшейся подразделением Министерства Императорского двора, естественным образом получило государственную поддержку. Так, ежедневная газета “Правительственный вестник”, издаваемая в Санкт-Петербурге Главным управлением по делам печати при Министерстве внутренних дел, в № 114 за 1897 г. опубликовала извещение председателя Археологической комиссии графа Алексея Бобринского (1852–1921) о предполагаемом проекте издания надписей. Список эпиграфических памятников включал в себя и “соборный колокол церкви св. Юрия” во Львове, датированный 1341 г. Памятник был помечен “звездочкой”, что означало желательность получения Петербургом “точных снимков” с надписей, вне зависимости, были они опубликованы ранее или нет¹⁵. Сведения о надписях Комиссия просила прислать до 1 июля текущего года.

В последующей истории фотография колокола занимает особое место. Это не только единственное изображение, доставленное в Санкт-Петербург лицом, с Археологической комиссией непосредственно не связанным, но и снимок единственного памятника, полученный Комиссией из-за границ Российской империи, а также доставленный в ее столицу окольным путем – через один из губернских городов Царства Польского.

Советник Плоцкого губернского правления Григорий Воробьев 26 июня 1897 г. отправил в Комиссию фотографию колокола с одной стороны (рис. 1) и прориси нанесенных на него надписей (рис. 2)¹⁶, отмечая при этом, что вторая надпись (“внутри колокола”), а именно запись Якова Скоры, состоит из букв “в половину меньше”, чем “наружная”, основная надпись. Вместе с письмом от 5 сентября 1897 г. Г. Воробьев прислал фотографию колокола с другой стороны (рис. 3), как раз той, где читалось начало основной надписи и запись Якова. Размеры отпечатков составляют 17×22,5 мм и 17×24,5 мм. В своем письме Г. Воробьев выразил сожаления, что этот снимок не мог быть прислан до 1 июля, как об этом просила Комиссия¹⁷. Археологическая комиссия дважды, 4 июня и 13 сентября 1897 г., ответила благодарностями за подписью товарища председателя Комиссии Владимира Тизенгаузена¹⁸.

Стоит отметить, что в своей корреспонденции Г. Воробьев писал о фотографии и прориси сделанных “на сих днях, специально”, очевидно, “специально” для Комиссии. Сличение второй из присланных фотографий со снимком из альбома выставки 1888 г. свидетельствует, что речь идет об отпечатке с одного и того же негатива. Имел ли ввиду Г. Воробьев, что отпечаток с негатива

¹³ РО НА ИИМК РАН. – Ф. 1. – Д. 237. – Л. 21–22. См. также: Императорская Археологическая Комиссия... – Т. 1. – С. 132–133, 208, 860–863.

¹⁴ Там же. – Л. 149, 152 об., 162–164, 231,

232, 235, 245, 248 об.

¹⁵ Там же. – Л. 248 об.

¹⁶ Там же. – Л. 162–162 об, 163, 164.

¹⁷ Там же. – Л. 231, 232.

¹⁸ Там же. – Л. 167, 235.

Фотография Свято-Юрского колокола (1897 г.).
РО НА ИИМК РАН. – Ф. 1. – 1894 г. – Д. 237. – Л.163

сделан специально для Комиссии, или же речь могла идти лишь о первом снимке, остается не ясным.

Добавим, что Тадеуш Шидловский (1883–1942) знал лишь об одном снимке. Он полагал, что негатив 1888 г. находился в собрании музея Львовского Ставропигиального братства и был вывезен российской оккупационной властью в 1915 г. Сам Т. Шидловский заказывал фотографию колокола для своего издания фотографическому ателье Тшемеского и Блаховского во Львове непосредственно из альбома 1888 г.¹⁹

На ключевой в этой истории личности Григория Александровича Воробьева (17 [29] мая 1860, Вологда – 18 [31] мая 1907, Варшава), “*spolonizowanym Rosjaninie*”²⁰, стоит остановиться подробнее²¹. Он окончил Санкт-Петербургскую духовную академию со степенью магистра богословия в 1884 г., которую получил за диссертационное сочинение о Московском церковном соборе 1681–1682 гг.²² Однако уже через пять лет после окончания академии он занимает должности светского чиновника российской оккупационной власти: в Плоцкой (1889–1897) и Ломжинской (1897–1907) губерниях, где был мировым гминным судьей I-го округа Остроленковского уезда и советником при губернском правлении, то есть занимал достаточно высокий, третий чин в губернской иерархии.

Впрочем, известность ему принесли интеллектуальные занятия: по собственному определению, содержащемуся в письме в Комиссию, – “изучение русско-польских древностей”. К сожалению, полная библиография его трудов, рассеянных в труднодоступных периодических изданиях, до сих пор не опубликована. Изначально он занимался персоналией российской литературы²³ и историей России эпохи Смутного Времени²⁴, возможно, не без внимания к роли Речи Посполитой в этих событиях. Однако со временем Г. Воробьев обратился к историко-краеведческим трудам, посвященным памятникам, преимущественно церковным, Ломжинской губернии, Мазовии, Кракова и Торуня. На их страницах сохранились важные историко-статистические данные об этих регионах, а также материалы по этнографии населения Крупьовской пуци²⁵.

¹⁹ *Badecki K.* Katalog dzwonów z przed r. 1600 // *Dzwony starodawne: z przed r. 1600 na obszarze b. Galicji / Oprac. K. Badecki, F. Koperca, T. Szydłowski, S. Tomkowicz.* – Kraków, 1922. – S. 37–95 (здесь s. 88–94).

²⁰ *Rybicki Cz.* Powstanie i działalność Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Łomży do 1918 r. // *Studia Łomżyńskie.* – Łomża, 2010. – Т. 31. – S. 27–45 (здесь s. 27, 35, 45).

²¹ *Worobjew, Grzegorz* // *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami / Wyd. S. Orgelbrand.* – Warszawa, 1903. – Т. 15: У–Увон. – С. 494; Воробьев Г. А.: [некролог] // *Исторический вестник: историко-литературный журнал.* – Санкт-Петербург, 1907. – № 6; *Брянцева Т. П.* Воробьев Григорий Александрович // *Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь / Отв. ред. В. А. Дьяконов.* – Москва, 1979. – С. 108–109; *Gwardiak J.* Grigorij Worobjew – carski urzędnik, historyk ziemi łomżyńskiej, przyjaciel Polaków // *Rosjanie na północno-wschodnim Mazowszu w XIX wieku i pierw-*

szej połowie XX wieku. Studia i materiały / Red. M. Gnatowski. – Łomża 2009. – S. 271–273.

²² *Воробьев Г. А.* О Московском соборе 1681–1682 года: Опыт исторического исследования. – Санкт-Петербург, 1885; *Его же.* О Московском соборе 1681–1682 года: церковь и государство против старообрядцев. Изд. 2-е. – Москва, 2015.

²³ *Его же.* Константин Николаевич Батюшков: историко-литературный очерк. – Санкт-Петербург, 1887.

²⁴ *Его же.* Боярин и воевода князь М. Скопин-Шуйский // *Русский архив.* – Санкт-Петербург, 1889. – Вып. 8; *Его же.* Смутное время 1605–1613 // *Русский архив.* – Санкт-Петербург, 1892. – Вып. 1; *Его же.* К вопросу о происхождении т.н. первого самозванца // *Исторический вестник.* – Санкт-Петербург, 1898. – № 10.

²⁵ *Ejusdem.* Miasto Tykocin // *Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie.* – Kraków, 1900. – S. 1–19; *Ejusdem.* Kafle z herbami i figurami w ścianach kościoła w Gąbinie //

Фотография Свято-Юрского колокола (1888 г.).
РО НА ИИМК РАН. – Ф. 1. – 1894 г. – Д. 237. – Л. 232.

Некоторые из его исторических и публицистических трудов были посвящены истории освободительной борьбы поляков конца XVII–XIX в. Так, он перевел и опубликовал записки участников Великопольского восстания 1794 г.²⁶, по своему пытался оценить ноябрьское и январское восстания 1830–1831 и 1863 гг. Г. Воробьев принимал участие в охране памятников польской архитектуры, например деревянного костела XVIII в. в Мышинце, и стал членом новообразованного Общества охраны памятников прошлого в Варшаве²⁷. Его смерть была нелепой и трагичной. В мае 1907 г., будучи в Варшаве, он остановился в отеле “Саксонский”, где ночью скончался от угарного газа – в отеле было печное отопление. После его кончины вдова передала собранную им коллекцию древностей в Ломжинский отдел Польского краеведческого общества.

Исследовательская судьба Г. Воробьева делает понятным его участие в присылке фотографий львовского колокола в Санкт-Петербург. Остаются непонятным, каким именно образом чиновник Плоцкой губернии получил изображение исторического памятника, находившегося на территории соседней империи. Впервые Г. Воробьев побывал во Львове в июне 1900 г. во время третьего съезда польских историков, проходившего в Кракове. В опубликованном очерке о поездке в “столицу Галицкой Руси” он сообщает, что от древней деревянной церкви, принадлежавшей базилианам, “остался, сохраняющийся в настоящее время на колокольне св. Юра, небольшой колокол со славянскими письменами, 1341 г.”. Дополнительно он пишет, что “снимок с него и с надписи сообщен нами императорской археологической комиссии”²⁸, не извещая о подробностях. Очевидно, эта информация носит ретроспективный характер и относится к событиям 1897 г. Впрочем, она вошла как в биографическую статью о Г. Воробьеве в энциклопедию С. Оргельбранда, так и заняла свое место в газетных некрологах²⁹.

Известно, однако, что уже в 1899 г. Г. Воробьев стал сотрудником Комиссии истории искусства Польской академии знаний (Komisja Historii Sztuki Akademii Umiejętności w Krakowie), а в 1903 г. был избран ее членом³⁰. Он

Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce (далее – SKHS). – Kraków, 1900. – Т. 6. – С. ХСІ; *Ejusedm. Kurpiové // Slovanský přehled*. – Praha, 1901; *Ego же*. Три монографии: Церковь Успения Богородицы в Годишеве. Город Тыкоцин. Ян из Кольна, предместник Колумба. – Ломжа, 1901; *Ego же*. Описание памятников и остатков старинны Ломжинской губернии. – Ломжа, 1902.

²⁶ См.: Русская старина. – Санкт-Петербург, 1895. – № 10–12.

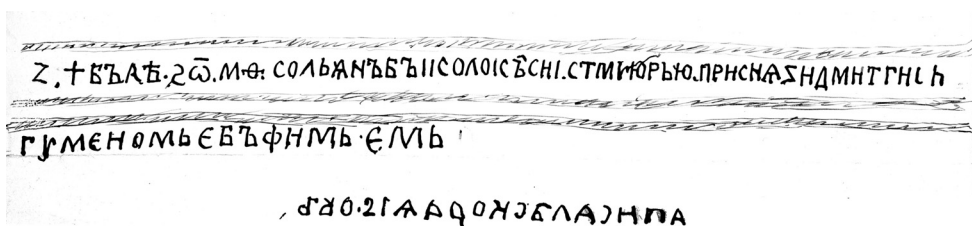
²⁷ *Musin A.* Osiemnastowieczny kościół drewniany Świętej Trójcy w Myszyńcu: ostatnia nadzieja // *Fines testis temporum. Studia ofiarowane Profesor Elżbiecie Kowalczyk-Heyman w pięćdziesięciolecie pracy naukowej / Red. M. Dzik, G. Śnieżko*. – Rzeszów 2017. – S. 149–174.

²⁸ *Воробьев Г. А.* В столице Галицкой Руси (историко-археологические очерки Львова) // Исторический вестник: историко-литературный журнал. – Санкт-Петербург, 1901. – Т. 22. – Т. 86 (октябрь). – С. 283–313 (здесь с. 286). Польский перевод см. в: *Ejusedm. W stolicy Rusi Halickiej (historyczno-ar-*

cheologiczny szkic o Lwowie) // Krakowskie Pismo Kresowe. – Kraków, 2013. – Nr 5: Kontekst rosyjski. – S. 153–177.

²⁹ “W roku 1897 Worobjew opisywał dla pettersburgskiej komisji archeologicznej dzwony w kościele unickim św. Jerzego we Lwowie”. См.: *Worobjew, Grzegorz // Encyklopedja...* – S. 494; *Goniec Częstochowski – dziennik polityczny społeczny ekonomiczny i literacki*. – Częstochowa, 1907. – Nr 125. – 10 maja. – S. 3; *Nowa Reforma (numer popołudniowy)*. – Kraków, 1907. – Nr 213.

³⁰ Материалы о сотрудничестве Г. Воробьева с Краковской комиссией см. в: *Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie, 1899–1907*. См. также в: *Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie PAU W I-24 (Protokoly posiedzeń, 1897–1914, sz.k)*; *PAU W I-173 (Komisja Historii Sztuki; G. Worobjew. Ruiny zamku biskupiego i kościół parafiany w Broku; b.d., rkps., l. k. 3; plan 1; fot. Szt.5)*; *PAU W I-174 (Komisja Historii Sztuki; G. Worobjew, Materiały do zabytków na Mazowszu [z*

Прорись надписей на Свято-Юрском колоколе, 1897 г., И. Шараневич (?).
РО НА ИИМК РАН. – Ф. 1. – 1894 г. – Д. 237. – Л. 164.

принимал активное участие в заседаниях Комиссии и выступал с докладами, однако львовский колокол не попал среди избранных при этом сюжетов. Основными его темами стали готические костелы в Визне, Броке и на Мазовии, поливные плитки и деревянные церкви в Габине под Варшавой, церковь в Орше, а также оборонное зодчество региона и хоругвь, ставшая вкладом Петра Сапег в Борисоглебский монастырь под Ростовом в 1609 г.³¹ Нет исследований о колоколе и среди публикаций Г. Воробьева в изданиях комиссии³².

Таким образом, получив в 1897 г. фотографию колокола и прорись его надписи, Г. Воробьев так и не заинтересовался этим памятником. Стоит предположить, что его знания, касающиеся колокола, были весьма ограничены, а полученная информация – относительно случайна. Однако участие в проекте Императорской археологической комиссии было крайне важно для самого Воробьева. Именно его персональное сообщение могло стать основой биографической информации – получить ее составителям энциклопедии было практически не откуда, разве что из статьи самого Г. Воробьева в “Историческом вестнике”³³.

Все это позволяет предположить практически единственный сценарий. В 1897 г., когда отношения Г. Воробьева с Краковом и Комиссией истории искусства только начинались, он мог получить фотографии колокола лишь от единственного человека – И. Шараневича (1829–1901), действительного члена Историко-филологического отдела Краковской Академии с 1872 г. и консерватора Венской Императорско-королевской комиссии охраны памятников в Западной Галиции³⁴. Г. Воробьев мог с ним встречаться в Кракове или же достать фотографии через посредников. Самостоятельно Г. Воробьев сделать прорись с надписи, не осматривая колокол *de visu*, не мог: на первой фотографии колокол представлен лишь одной стороной с фрагментарно читаемой надписью. Очевидно, он также получил ее из Львова. В целом же факт появления

rycinami i fot.]: Andrzejowo, Bogusze, Jelonki, Łomża, Maków, Myszyniec, Niedźwiadana, Rosochate-Kościelne, Szczepanków, Rożan, Wąsosz, Wizna; 1900–1901, b.d, rkps., ryc., fot., szt., akwarele).

³¹ Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie (далее – RAUK): 1899/1900. – Kraków, 1900. – S. 68, 69; RAUK: 1900/1901. – Kraków, 1901. – S. 61; RAUK: 1901/1902. – Kraków, 1902. – S. 85, 86; RAUK: 1902/1903. – Kraków, 1903. – S. 55; RAUK: 1903/1904. – Kraków, 1901. – S. 77; RAUK: 1905/1906. – Kraków,

1906. – S. 67; RAUK: 1906/1907. – Kraków, 1907. – S. 77–78; Sokołowski M., Worobjew G., Zubrzycki J. Kościoły i cmentarze warowne w Polsce // SKHS. – Kraków, 1902. – Т. 7, zes. 4. – S. 482; SKHS. – Т. 7. – S. XXII.

³² Ср.: Каталог wydawnictw Polskiej Akademii Umiejętności 1873–1947. – Kraków, 1948. – Т. 1: Wydawnictwa wydziałów filologicznego i historyczno-filologicznego, wydawnictwa specjalne i periodyczne / S. Mikucki (wyd.). – S. 63, 64, 67, 68, 70, 73.

³³ Воробьев Г. А. В столице... – С. 286.

³⁴ RAUK: 1901–1902. – S. 48, 67.

в Санкт-Петербурге львовских фотографий должен объясняться не столько персональными связями Воробьева, сколько трансграничной мобильностью интеллектуальной элиты польского общества, что во многом обеспечивало культурное единство нации “эпохи разделов”.

Как уже отмечалось, фотографии колокола так и не были в полной мере востребованы российской ученой общественностью. Впрочем, на своих лекциях в Санкт-Петербургском археологическом институте И. Шляпкин в числе прочих вещевых надписей с точной хронологией демонстрировал и надпись на Свято-Юрском колоколе, показывая при этом уже известные нам фотографии из архива Комиссии. В конспекте его лекций они значились как присланные “А. Г. Воробьевым”³⁵. Эта неточность могла быть не только “ошибкой памяти” или “ошибкой конспектирования”. В архиве Комиссии на обороте одной из фотографий еще в конце XIX в. была сделана приписка: “к письму А. Воробьева”³⁶, хотя в корреспонденции его имя было написано правильно.

Известно, что много лет спустя на основе материалов Императорской археологической комиссии в составе Свода археологических источников в СССР был издан корпус “русских датированных надписей XI–XIV вв.”, обычно ассоциируемый с именем Бориса Рыбакова³⁷. Существующие данные позволяют уточнить, что основной труд по составлению свода был выполнен московским археологом и эпиграфистом Альбиной Медынцевой. В этот корпус надпись львовского колокола не вошла, однако трудно предположить, что всеядному Б. Рыбакову она была неизвестна. Исключение львовской надписи из свода “русских надписей” стоит связывать с ее признаваемым в то время “украинством”, что вполне вписывалось в тогдашнюю национально-академическую политику советских властей в Москве и в Киеве. Это приводило к политически мотивированному разделению исследовательского труда между российскими и украинскими историками.

2. Колокол святого Юра: из Теревовли во Львов?

В истории изучения колокола существует один интересный эпизод. Если большинство российских исследователей уверены, что Свято-Юрский колокол изначально был отлит для соименного монастыря близ Теревовли и лишь впоследствии попал во Львов, то в украинской и польской науке “теревовальский” след, насколько нам известно, отсутствует³⁸. Однако ситуация “письменных источников” существенно отличается от ситуации “предания”, в том числе – и историографического.

³⁵ Шляпкин И. А. Палеография: Лекции, читанные в Императорском Санкт-Петербургском археологическом институте и стенографически записанные. – Санкт-Петербург, 1905. – С. 12; *Его же*. Русская палеография. По лекциям, читанным в Императорском Санкт-Петербургском археологическом институте. – Санкт-Петербург, 1913. – С. 38.

³⁶ РО НА ИИМК РАН. – Ф. 1. – Д. 237. – Л. 163 об.

³⁷ Рыбаков Б. А. Русские датированные надписи XI–XIV веков / Свод археологических источников Е1-44. – Москва, 1964.

³⁸ Badecki K. Katalog dzwonów z przed r. 1600 // *Dzwony starodawne...* – S. 88–94; Жолтовський П. М. Художне лиття на Україні

XIV–XVIII ст. – Київ 1973. – С. 6–8; Грамоти XIV ст. / Упорядк., вст. ст., ком. і слов.-показ. М. М. Пещак – Київ, 1974. – С. 22–23. – № 7 (с ранней историографией); Жолтовський П. Н. Колокола на Україні // Колокола. Історія і сучасність / Б. В. Раушенбах (отв. ред.). – Москва, 1985. – С. 163–168 (здесь с. 163); Дзвін собору св. Юра // *Енциклопедія Львова* / Ред. А. Козицький. – Львів, 2008. – Т. 2: Д–Й. – С. 53; Сукач С. І. Українська колокольна историографія: очерки колоколотейного искусства. – Сумы, 2009; Кіндратюк Б. Д. Дзвонарська культура України. Монографічне дослідження (Історія української музики. – Вип. 19: Дослідження). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 193–194.

Одно из древнейших свидетельств о колоколе должно быть отнесено к 1685 г., связано с именем епископа Иосифа (Шумлянського) (1648–1708) и сохранилось в его фундушевой записи Свято-Юрскому монастырю. Здесь говорится, что колокол, которому в том году “исполнилось” 344 года, “древность сего места (т.е. монастыря – А. М.) покажет”. Ввиду уникальности епископ налагает запрет на использование колокола без специального архиерейского разрешения³⁹. Насколько нам известно, нет никакого упоминания о “теребовальском” колоколе и в тексте визитации 1765 г.⁴⁰

Похоже, первым, кто внес в письменную традицию устную молву был каноник Б. Левицкий, который без ссылки на какой-либо источник написал, что в его время колокол был всем известен под именем “теребовальского”. Впрочем, сам он связывает появление этого наименования с перенесением во Львов иконы Божией Матери из Теребовльского “замка”, что, как мы увидим ниже, может быть признано справедливым⁴¹.

Однако всеобщее убеждение или заблуждение всегда производило на читающие умы сильное впечатление. Через 30 лет Ян Ступницкий в своем исследовании, посвященном колоколу, напишет, что тот упоминается как теребовальский “в инвентаре” (sic!), поскольку в “1673 г.”⁴², когда татары вторглись в Украину, он был перенесен в месте с византийской иконой Божией Матери из базилианского монастыря в Теребовле во Львов, что и дало ему соответствующее имя⁴³. Ссылка на инвентарь отсутствовала. Имел ли Я. Ступницкий ввиду конкретный архивный документ, остающийся нам неизвестным, или обосновал его изобретением “всеобщую” молву, упомянутую Б. Левицким, остается непонятным.

Именно эту версию озвучил в российской историографии граф А. Уваров. Пользуясь текстом Я. Ступницкого как источником, он писал о происхождении колокола из монастыря святого Георгия близ города Теребовля и Евфимии как теребовальском игумене, ссылаясь при этом на некую “опись имущества львовского собора св. Георгия”, в которую колокол был якобы внесен вместе с иконой⁴⁴. При этом он дает удивительные подробности осады монастыря, находящегося не в самой Теребовле, а на территории пригородного леса, в частности, утверждая, что при разорении монастыря погибли все документы об этом

³⁹ Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. – Відділ рукописів (далее – ЛНБ ВР). – Ф. 3 (Бібліотека монастирів василіян). – Оп. 1. – Спр. 373.

⁴⁰ [Kompaniewicz B.] Księga dziejów czyli historyje z dyspozycyi i rozkazu przewielebnych przełożonych prowincyi ruskiej zakonu świętego Bazylego W[ielkiego] w monasterze Lwowskim pod tytułem świętego Jerzego Męczennika... / Wyd. L. Zieliński // Pamiętki historyczne krajowe / Wyd. L. Zieliński. – Lwów, 1841. – S. 75–108 (здесь s. 78, 79, 88); Urzędowa Wizja Cerkwi i monasteru S. Jerzego Męczennika we Lwowie, na żądanie OO. Bazylianów tegoż Monasteru, przedsięwzięta ze strony Magistratu miasta Lwowa dnia 12 lipca 1765 roku / Oprac. A. S. Petruszewicz // Przegląd Archeologiczny. – Lwów, 1883. – S. 130; *Badeczki K. Katalog dzwonów...* – S. 89.

⁴¹ “Z samej nazwy: dzwon trembowelski (pod którą pospolicie teraz dzwon ten jest wiadomym), powyższego wniosku robić nie považalem się, z przyczyny iż dawniejszych czasów, ta nazwa dzwonu owego – zapewnie z czasów dopiero przeniesienia obrazu Bogarodzicy, z zamku trembowelskiego do cerkwi tutejszej S. Jerzego, za buskupa Szumlańskiego okolo r. 1690. pochodząca – wciałe wiadomą nie była”. См.: *Lewicki B. Uwagi...* – S. 127.

⁴² Издатель журнала Антон фон Перепр исправляет Я. Ступницкого: 1675 г.

⁴³ *Stupnicki J. Historische Notiz über eine alte bei der Lemberger gr. Kath. Domkirche befindliche Glocke // Mitteilungen der K.K. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale.* – Wien, 1866. – Jahrgang 11. – S. LXXXIX–XCI.

⁴⁴ Уваров А. С. Галиция. – С. 36–38.

колоколе, предшествующие 1675 г. Для обоснования своей версии А. Уваров ссылается на сведения Мечислава Потоцкого⁴⁵, однако последний пишет лишь о руинах базилианского монастыря близ Тереховли без каких-либо подробностей, а сведения о колоколе и конкретных датах отсутствуют вовсе. В целом же для графа упоминание в надписи имени князя Дмитрия и именование колокола “тереховльским” являлось “гарантом” его связи с историей Червонной Руси и, соответственно, – России.

Малоизвестная заметка А. Уварова лишь опосредованно оказала влияние на российскую историографию. Непосредственным источником вдохновения при этом послужил историко-библиографический труд Александра Орлова (1871–1947), составленный еще в середине 1930-х годов, который без колебаний назвал памятник “тереховельский колокол”⁴⁶. Среди ссылок можно увидеть уже известные нам работы П. Кеппена, Б. Левицкого, Д. Зубрицкого, Я. Ступницкого, И. Срезневского и А. Уварова, а также Михаила Грушевского, впрочем, лишь ради иллюстрации предмета (о оценке – плохой)⁴⁷.

Это утверждение стало общим местом российской компанологии. Даже в статьях профессиональных источниковедов можно встретить безапелляционные утверждения о “Святоюрском (Тереховльском) колоколе”, названным так по монастырю Св. Юрия “близ Тереховля” и отлитым “мастером Иваном (sic!) Скорой”, причем кириллическая надпись, согласно автору, выполнена “тайнописью”⁴⁸. У работающих в жанре автоплагиата, читаются взаимоисключающие сведения о колоколе, иногда под одной обложкой: колокол, происходящий из Георгиевского монастыря в Тереховале и созданный повелением тереховельского игумена страницей позже оказывается отлитым “для львовской церкви св. Юра”⁴⁹.

Итак, у нас нет оснований говорить о существовании в Тереховле в XIV в. монастыря, посвященного святому Георгию⁵⁰, для которого мог быть отлит колокол святого Юра. Если исключить допущение, что эпитет “тереховельский” мог относиться к иному колоколу на Свято-Юрской звоннице и лишь случайно был отождествлен в XIX в. с колоколом игумена Евфимия 6849 г., то стоит задаться вопросом, почему львовский колокол почтенной древности получил имя соседнего города.

⁴⁵ *Bauer Th.* Aus dem Berichte des k.k. Conservators Mieczyslaw Ritter v. Potocki // Mitteilungen der K.K. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. – Wien, 1869. – Jahrgang 14. – S. XCII–XCIII (здесь S. XCIII).

⁴⁶ Орлов А. С. Библиография русских надписей XI–XV вв. – 2е изд. – Москва; Ленинград, 1952. – С. 87–88. – № 123. Ср.: *Его же*. Библиография русских надписей XI–XV вв. – Москва; Ленинград, 1936.

⁴⁷ Грушевский М. С. Иллюстрированная история Украины. – Киев, 1913. – С. 136.

⁴⁸ Полехов С. “Колокол Шедибора Волимонтовича” – экспонат Музея древностей при Виленской публичной библиотеке // *Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915). Mokslo straipsnių rinkinys.* – Vilnius, 2015. – С. 425–432 (здесь с. 428). Автор ссылается на издание надписи в книге:

Українські грамоти XV ст. / Упор. М. М. Пещак. – Київ, 1965. – С. 22–23. – № 7. Однако такой публикации не существует. Здесь механически объединены два различных издания: Украинські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. – Київ, 1965; Грамоти XIV ст. / Упорядк., вст. ст., ком. і словпоказ. М. М. Пещак. – Київ, 1974. Надпись опубликована в издании 1974 г.

⁴⁹ Бондаренко А. Ф. История колоколов России XI–XVII вв. – Москва, 2012. – С. 199–201. – Рис. 52; *Его же*. Из истории колоколов России: избранные труды по отечественной кампанологии. – Москва, 2014. – С. 103–106, 187–188.

⁵⁰ Ср.: *Крип'якевич І.* Середньвічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу // *Записки Чина св. Василя Великого.* – Жовква, 1926. – Т. 1, вип. 1–2.

Прежде всего, теребовальский колокол во Львовской земле не одинок. Известны и другие. Так, в кармелитском монастыре святой Анны в селе Соседовичи (Старосамборский район, Львовская область, Украина) опись конца XVIII в. так же упоминает “*dzwon “trembowelski”*”, который, согласно предположению некоторых исследователей, происходит из обители кармелитов в Теребовле⁵¹. Впрочем, доказательства такого происхождения в публикации отсутствуют и история соседовического колокола могла быть “сконструирована” по аналогии с колоколом львовским, которую мы и предполагаем распутать.

Представляется, что ответ о причине именовании львовского колокола “теребовальским” можно получить при знакомстве с европейским благочестием и литургикой, связанными с созданием и использованием колоколов. Колокольный звон в христианской традиции рассматривался как продолжение молитвы, а сам колокол – как источник такой молитвы. Надписи на колоколах могли содержать как призывы к святым, так и призывы к самим колоколам: *ora pro nobis*⁵². История знает наречение имен колоколам, крещение колоколов как средство их антропоморфизации и экзорцизма – “мистического” очищения металла⁵³, их посвящение Божией Матери и святым⁵⁴. Одной из форм такой персонификации и посвящения были оттиски разнообразных знаков пилигримов на формах отливки колоколов, известные прежде всего в Германии. Этим достигалось перенесение на колокол благословения места паломничества, что служило дополнительным способом освящения, хотя при этом не исключались и утилитарные цели: свинцовые значки со священными изображениями могли добавляться к колокольной бронзе в процессе утилизации сакральных предметов и в целях переиспользования свинцового сырья⁵⁵. С учетом известных практик логично предположить, что свое необычное имя самый древний и почтенный колокол Львова получил в результате посвящения Теребовальской иконе Матери Божией. Без сомнения, он встречал ее своим звоном в 1675 г. В честь спасения образа от неверных колокол и обрел свое название, запутавшее современную историографию.

3. К вопросу о дате колокола святого Юра.

Представляется, что дата отливки колокола, как она закрепились в историографии, также нуждается в дополнительном осмыслении. В 1765 г., согласно

⁵¹ *Derwich M., Wojciech W. Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja Narodowy Program Rozwoju Humanistyki* (2012–2016): http://pw.kasaty.pl/pl/mobilium/Mobilium/2834.html?search_params%5Bsearch%5D=s%5C4%85siadowice&search_params%5Bpage%5D=&idx=5 (*документ: 15 августа 2018 г.*). Ср.: *Betlej A. Kościół p. w. św. Anny i klasztor oo. Karmelitów w Sasiadowicach // Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej / Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski. Część 1: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego.* – Kraków, 1997. – Т. 5. – С. 232.

⁵² *Favreau R. Études d'épigraphie médiévale: recueil d'articles de Robert Favreau rassemblés à l'occasion de son départ à la retraite / W. Koch*

(éd.). – Limoges, 1995. – Vol. 1. – P. 438–439. Ср.: *Gonon T. Les cloches France au Moyen Age: archéologie d'un instrument singulier.* – Paris, 2010.

⁵³ *Gonon T. Les noms des cloches au Moyen Age // Patrimoine campanaire: Revue francophone de campanologie.* – La Garenne-Colombes, 2006. – N°52–53. – P. 1–11; *Pomel F. Pour une approche littéraire des cloches et horloges médiévales: réflexions méthodologiques et essai de synthèse // Cloches et horloges dans les textes médiévaux / F. Pomel (dir.).* – Rennes, 2012. – P. 9–32 (здесь p. 20).

⁵⁴ *Young B. A Medieval Bell // The Metropolitan Museum of Art Bulletin. New Series.* – New York, 1953. – Vol. 11. – No. 10. – P. 293–296.

⁵⁵ *Oefelein C. The signs – and bells – of mass pilgrimage // Mobs. An interdisciplinary inquiry / N. van Deusen, L. M. Koff (eds.).* – Leiden, 2012. – P. 231–268. Cf. *Oefelein C.,*

протоколу Львовского магистрата, касающегося описи визитации собора святого Юра, связанной с конфликтом базилиан и епископа из-за строительства дворца⁵⁶, ксендз Иаков из ордена тринитариев традиционно вычел 5508 из 6849, года отливки колокола от сотворения мира. Получился год 1341 от Рождества Христова⁵⁷. В польской историографии, где историю правления Казимира Великого во Львове начинали с 1340 г., эту дату посчитали недостоверной, поскольку надпись усваивала власть в городе в 1341 г. не королю Казимиру, а князю Дмитрию. Поэтому Б. Левицкий прочел го как 6800 (SW) = 1292 г., а МѠ – как девятый месяц мартовского года, т.е. ноябрь⁵⁸. Такое “согласование” восточноевропейского летосчисления с официальной версией польской истории не получило поддержки как не выдерживающее критики.

При научной оценке 6849 г. как даты отливки колокола стоит исходить из того, что в XIV в. в местном обиходе еще употреблялся мартовской, а не сентябрьский календарь. Однако был ли этот календарь собственно мартовским или ультрамартовским? В первом случае колокол мог быть отлит в период с марта 1341 по февраль 1342 г., во втором случае этот период простирается с марта 1340 по февраль 1341 г.

Факт использования ультрамартовского стиля книжной элитой Галицко-Волынской земли, как кажется, известен. Однако он не заинтересовал исследователей. Так, в списках Кормчей волынского извода сохранилась запись, сообщающая об изготовлении копии Номоканона по заказу княжеской четы Владимира Васильковича и Ольги Романовны: “в лето 6794 списан бысть си номоканон боголюбивым князем Владимиром, сыном Васильковым, внуком Романовым, и боголюбивою княгинею Ольгою Романовною. Аминь рекше конец, Богу нашему слава во веки аминь. Пишущим же нам сия книги, поехал господин наш к Ногаеви, а госпожа наша оставь у Владимире, зане быше немощию угонила люта зело, того ради немощно бысть ей проводить его”⁵⁹. Традиционно

Oefelein R. Pilgerspuren auf mittelalterlichen Glocken in Brandenburg. – Berlin, 2012. По поводу изображений паломнических инсигний на колоколах см.: *Liebeskind P.* Pilger- oder Wallfahrtszeichen auf Glocken // Die Denkmalpflege. – Berlin, 1904. – Bd. 6. – S. 53–55; 1905. – Bd. 7. – S. 117–120, 125–128; 1907. – Bd. 9. – S. 56; *Hrdina J., Brumme C., Kühne H.* More Pragensi? Die Prager Pilgerzeichen, die Jubiläumsnachfeiern 1393-1397 und die Pilgerzeichen mit Wappen am Ausgang des Mittelalters // Von Kirchen und Burgen Gedenkschrift für Günter Hummel / A. Hummel, V. Schimpff, H.-J. Beier (Hrsg.). Beiträge zur Frühgeschichte und zum Mittelalter Ostthüringens. – Langenweißbach, 2016. – Bd. 7. – S. 93–122; *Hummel G., Löwe B., Reinhold F.* Pilgerzeichen auf Glocken in Ostthüringen unter besonderer Berücksichtigung von Altenburg // Auf der Wege zur mittelalterlichen Stadt in Thüringen / Hans-Jürgen Beier, Peter Sachenbacher, Volker Schimpff (Hrsg.). Beiträge zur Frühgeschichte und zum Mittelalter Ostthüringens. – Langenweißbach, 2014. – Bd. 5. – S. 245–253; *Köster K.* Meister Tilman von Hachenburg. Studien zum Werk eines

mittelrheinischen Glockengießers des 15. Jahrhunderts mit besonderer Berücksichtigung der als Glockenzier verwendeten Pilger- und Wallfahrtszeichen // Jahrbuch der hessischen kirchengeschichtlichen Vereinigung. – Darmstadt, 1957. – S. 79–86; *Brumme C.* Pilgerzeichenabgüsse auf der Glocke von Wittgendorf // Alltag und Frömmigkeit am Vorabend der Reformation in Mitteldeutschland, Katalog zur Ausstellung Umsonst ist der Tod / Kühne H., Bünz E., Müller Th. T. (Hrsg.). – Petersberg, 2013. – S. 215–217; *Kühne H., Losche H.* “Wir sind noch da” – spätmittelalterliche Pilgerzeichen auf einer Glocke der St.-Blasii-Kirche in Nordhausen // Beiträge zur Geschichte aus Stadt und Kreis Nordhausen. – Nordhausen, 2009. – Bd. 34. – S. 139–151.

⁵⁶ *Wereda D.* Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku. – Siedlce; Lublin, 2013. – С. 230.

⁵⁷ *Urzędowa Wizja...* – S. 130; *Acta Officii Juris fidelium od r. 1763–1769.* – Т. 37. – S. 293–297. См.: *Badecki K.* Katalog dzwonoów. – S. 90.

⁵⁸ *Badecki K.* Katalog dzwonoów. – S. 90

⁵⁹ Известны различные редакции выходной записи, см.: *Щанов Я. Н.* Византийское и

считается, что 6794 Anno Mundi записи соответствовал мартовскому году Anno Domini, т.е. периоду с марта 1286 г. по февраль 1287 г. Более того, вслед за М. Грушевским исследователи полагают, что эта информация, как и сама дата, имеют независимое подтверждение в Галицко-Волынской хронике.

Так, летописец сообщает, что “пришедшоу оканьномуу и безаконноу Ногаеви и Телебоузь с нимъ на Оугры в силѣ тяжьцѣ во бешчисленомъ множествѣ, вѣлѣша же с собою поити Роускимъ княземъ Лвови, Мьстиславоу, Володимѣроу, Юрьи Лвовичъ. Володимеръ же бяше тогда хромъ ногою и тѣмъ не идяше зане бысть рана зла на немъ, посла рать свою съ Юрьемъ сыновцемъ своимъ. Тогда бо бяхоуть князи Роусции в воли Татарьской, и тако поидоша вси токмо и одинъ Володимѣръ остася зане бысть хромъ”. Через год летопись, в рамках взаимосвязанных сюжетов, повествует: “хоташоу поити оканьномуу и безаконному Телебоузь на Ляхы и собравшоу емоу многоу многу забывшоу емоу казни Божиѣ еже сбьса над нимъ во Оугрѣхъ о немже передѣ сказахомъ и приде к Ногаеви... Телебоуга же посла ко Заднѣпрѣйскимъ княземъ и ко Волыньскимъ ко Лвови и ко Мьстиславоу и к Володимѣроу веля имъ поити с собою на воиноу”. Князья не послушали правителя Орды и в рамках средневекового ритуала отправились чествовать его в ключевых пунктах пути: “пришедшоу же емоу к Горинѣ и срете и Мьстиславъ с питьемъ и з дары, и поиде оттолѣ мимо Кремьянѣцъ ко Перемилю тоу и срѣте Володимеръ князь с питьемъ и с дары на Липѣ, и посемъ оугони Левъ князь ко Боужьковичемъ и с питьемъ и с дары”⁶⁰. Эти события датируются в Ипатьевской летописи 1282–1283 гг., но даты не соответствуют действительной истории Восточной Европы: поход в Венгрию должен быть отнесен к 1285 г., а в Польшу – к 1286 г. Именно со вторым походом и связывали изготовление Кормчей 6794 г. и поездка князя Владимира Васильковича к ордынскому правителю, якобы подтвержденная летописью⁶¹.

Однако такая интерпретация событий выглядит явной натяжкой – в 1286/1287 г. князь Владимир отправлялся на встречу к хану Телебуге. В связи с этим высказывались предположения, что поездка к Ногаю в этом году могла не попасть в поле зрения летописца, поскольку была связана не с военным походом, а с вопросами наследования власти от Владимира Васильковича Мстиславу Даниловичу, на что, якобы, требовалось согласие хана, или же с предполагаемой сменой власти в Орде в 1286 г., что предполагало возобновление ярлыков-инвеститур⁶².

Обратимся к самой летописи. Хронист не только говорит, что князь Владимир ходил с дарами не к Ногаю, а Телебуге, но и подчеркивает, что первый

южнославянское правовое наследие на Руси XI–XIII вв. – Москва, 1978. – С. 207, 209–213, 248–270; Смокина Н. П., Смокина Н. Н. Вновь найденный фрагмент древнего Евангелия // Изучение русского языка и источниковедение. – Москва, 1969. – С. 68; Юшков С. В. Устав св. Владимира: историко-юридическое исследование / Ред. О. И. Чистяков. – Москва, 1989. – С. 55.

⁶⁰ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – Стб. 888 [6790 (1282)], 892 [6791 (1283)].

⁶¹ Грушевський М. Хронологія подій галицько-волинського літопису // Записки

Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1901. – Т. 41. – С. 1–72 (здесь с. 52–53).

⁶² Панишко С. До питання про поїздку Володимира Васильовича в Орду у 1286 р. // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування. Науковий збірник. – Острог, 2005. – Вип. 1. – С. 109–113; Його ж. Поїздка волинського князя Володимира Васильовича до Ногая у 1286 р. // Київська старовина. – Київ, 2007. – № 2(374). – С. 3–16; Селезнев Ю. В. Элита Золотой Орды. Научно-справочное издание. – Казань, 2009. – С. 188–189, 192; Его же. Русские князья в политической системе Джучиева улуса (Орды). Дисс... док. ист. наук. – Воронеж, 2014. – С. 236.

пошел на Польшу не через Волыньские, а Галицкие земли: “Ногаи же оканьнии не иде с Телебуогоу в Ляхы одиною дорогою занбысть межи има нелюбие велико но иде своею дорогою на Перемышль”⁶³. Встреча Владимира и Ногаи во время этого похода практически исключена, хотя она, согласно выходной записи Кормчей, определенно относится к 6794 г.

Есть ли возможность уточнить последовательность событий на Волыни середины 1280-х годов и уточнить дату Волынской Кормчей? Итак, поездка князя Владимира к Ногаю в 6794 г. вряд ли была связана с походом Телебуги на Польшу, который, обачно, относят к декабрю 1286 – январю 1287 гг., поскольку в польских источниках он датируется именно последним годом. М. Грушевский предлагает и ряд точных дат. Согласно построениям историка, татары ушли из-под Владимира “по Микоулинъ дни наутриі”. В то же время он полагает, что “коло Володимира вони товклися близько тиждень (“в недѣлю же минуша город” – треба тут розуміти “неділю” як тиждень, бо день неділя не припадала на 7 грудня ані в сім, ані в сусідніх роках) і рушили далі 7 грудня”⁶⁴.

Это утверждение представляется спорным. Нам неизвестно средневековое употребление слова “неделя” в его современном значении. Фраза “в неделю же минуша городъ по Микоулинъ дни на завтри день Богъ избави своею волею и не вѣдѣша города”⁶⁵ воспринимается однозначно: воскресение, 7 декабря, поскольку “Николин день” для этой эпохи, безусловно, 6 декабря, а не 9 мая, которое входит в литургическую моду позже⁶⁶. Более того, несложные расчеты указывают, что М. Грушевский ошибался в своем календаре: память свт. Николая 6 декабря приходилась на субботу 1287 г., тогда как неделя на завтрашний день после Николина дня – это 7 декабря 1287 г., память свт. Амвросия Медиоланского. Таким образом, поход Телебуги и Ногаи на Польшу начался в конце 1287 г., как об этом свидетельствуют польские хроники⁶⁷.

Итак, Волынская кормчая 6794 г. никак не могла быть написана в период поездки Владимира Васильевича к хану Телебуге перед походом на Польшу: это поход в действительности состоялся уже после ее списания. У нас остается две возможности для определения времени ее создания: март–декабрь 1286 / январь–февраль 1287 гг. и март–декабрь 1285 / январь–февраль 1286 гг., если счет был ультрамартовским. В связи с этим стоит предположить, что князь Владимир Васильевич был вынужден ехать к самому Ногаю, дабы оправдаться в

⁶³ Ипатьевская летопись. – Стб. 894–895.

⁶⁴ Грушевський М. Хронологія... – С. 53.

⁶⁵ Ипатьевская летопись. – С. 892.

⁶⁶ Об этом см.: Musin A. Le “second avènement” de saint Nicolas: les origines du culte d’un saint et sa transformation en Europe de l’Est du XIe au XVIe siècle // En Orient et en Occident: le culte de saint Nicolas en Europe (Xe–XXIe siècle), Actes du colloque de Lunéville et Saint-Nicolas-de-Port, 5–7 décembre 2013 / V. Gazeau, C. Vincent, C. Guyon (dir.). – Paris, 2015. – P. 195–226.

⁶⁷ Отметим, что Юрий Селезнев также датирует ордынский поход на Польшу 1287–1288 гг., однако мы не нашли в его труде обоснования этой даты. См.: Селезнев Ю. В. Русские князья... – С. 237, 381, 392. Присутствующие здесь ссылки на литературу (Ве-

селовский Н. И. Хан из темников Золотой Орды и его время // Записки Российской академии наук. – Петроград, 1922. – 8 сер., т. 13, № 6. – С. 1–58; в действительности о походах в Венгрию и Польшу – С. 30–37), и в особенности на новейшую (Ахмедова А. О., Муртузалиев С. И. Татаро-монголы в Болгарских землях (XIII–XIV вв.) // Славяне и их соседи. Славяне и кочевой мир: сборник тезисов XVII конференции памяти В. Д. Королюка. – Москва, 1998. – С. 10–12; Шетля В. М. Борьба Польского государства с вторжениями татаро-монгольских войск // Славяне... – С. 149–151), неспособны ничего объяснить и не избавляют автора от необходимости обоснования своей хронологии. Венгерский поход также смещен в это построениях на один год: 1286–1287 г.

своим отсутствием во время венгерского похода. Эта поездка не попала в летопись, однако известие о ней сохранилось в выходной записи Кормчей. Стоит предположить, что 6794 г., указанный в Номоканоне, это конец 1285 г. – начала венгерского похода согласно построениям историков. Польский поход мог отстоять от венгерского не на один, а на два года.

Если наше предположение справедливо, то в пределах Галицко-Волинской державы в конце XIII в. могли использовать ультрамартовский стиль. Это не позволяет исключить вероятность изготовления колокола святого Юра в период с марта 1340 г. по февраль 1341 г. Однако такая возможность представляется маловероятной. Очевидно, что отливка колокола во Львове стала возможно после прекращения походов короля Казимира и стабилизации военно-политической обстановки после 1340 г.

Хронология львовских событий 1340–1341 гг. восстановлена М. Грушевским⁶⁸. Эту событийную канву мы принимаем за основную. Несомненное участие в отливке колокола европейского мастера, прибывшего для этой цели во Львов и воспользовавшегося навыками кириллического письма Якова Скоры, более соответствует ситуации 1341 г. Это находит подтверждение и в грамоте Дмитрия Дядко от февраля-июня 1341 г., адресованной магистратам и купцам Торуня с приглашением беспрепятственно приезжать во Львов в связи с примирением с королем Казимиром⁶⁹. Возможно, мастер колокола прибыл в город вместе с этой волной купцов и ремесленников, вдохновленных новыми обстоятельствами.

Представляется, что такая волна способствовала и притоку капитала во Львов и Львовскую землю, который мог быть употреблен на создание колокола. Поступление пражских грошей в это время зафиксировано кладами из Львова (ул. Клепарівська, 17), Калуща⁷⁰ и Демидова на Днестре (Молотовский клад)⁷¹, попавшими в землю не позднее 1340-х годов. Для этих кладов с эмиссиями Карла I и Вацлав II характерно преобладание монет Яна I Люксембургского⁷². Очевидная роль Львова и Галицкой земли как транзитного пункта в потоке европейского монетного серебра на восток в это время подтверждается и находкой двух обрезанных пражских грошей Яна I Люксембургского на территории села Польный Мукаров (Дунаевецкий р-н, Хмельницькая обл.) совместно с медной монетой хана Узбека (1313–1341) и перстнями с “галицкими геральдическими эмблемами”, т.е., очевидно, – изображениями птиц⁷³. В условиях поступления европейского

⁶⁸ Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Львів, 1905. – Т. 4: XIV–XV віки – відносини політичні. – С. 22–30.

⁶⁹ Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть: Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 194–200. – № 13.

⁷⁰ Рожко М. Празькі гроші на теренах Львова у першій половині XIV століття (За матеріалами археологічних розкопок) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 619–636; Мацкевий Л. Г. Археологічні пам'ятки Львова. – Львів, 2008. – С. 112, 136–138. – Рис. 128–131.

⁷¹ Грушевський М. С. Молотівське срібло: Археологічна замітка // Його ж. Твори: В 50 т. – Львів, 2004. – Т. 6. – С. 301–366.

⁷² Козубовський Г. А. Празькі гроші XIV–XV ст. з археологічних пам'яток України // Археологія. – Київ, 2010. – № 4. – С. 60–69 (здесь с. 63, 64); Його ж. Про шляхи надходження пражських грошей до Східної Європи (XIV–XV ст.) // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – Київ, 2012. – № 5. – С. 39–51 (здесь с. 45).

⁷³ Його ж. Про грошовий обіг на Галицько-Волинських землях у першій половині XIV ст. // УІЖ. – Київ, 2016. – № 1. – С. 38–49 (здесь с. 41); Миська Р. Г. Нові знахідки “болярських” пернів // Тези доповідей III Міжнародної наукової конференції “Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат у доісторичну добу та в середньовіччі; проблеми їх збереження та використання”. Львів-Урич, 7–8 квітня 2016 року. – Львів,

монетного серебра церковные организации, не обремененные ордынским налогом⁷⁴, могли аккумулировать финансовые средства для собственного развития. Именно они и были пущены на изготовление Свято-Юрского колокола.

Мы недостаточно знаем о времени и обстоятельствах отливки колоколов на территории Восточной Европы. Однако знакомство с опубликованными колокольными надписями, содержащими указания на день и месяц их изготовления, не позволяют выявить какого-либо предпочтительного времени года. Здесь фигурируют такие месяцы как январь, март май, август, сентябрь, декабрь⁷⁵. С учетом известного нам письма старосты Руськой земли Дмитрия Дядко, правильно считать, что колокол святого Юра был отлит во второй половине 1341 – начале 1342 г.

При этом нельзя не обратить внимание на важное для Восточной Европы временное совпадение. В 1340-е годы здесь отливают колокола не только во Львове, но и Новгороде и Москве. Под 1342 г. Новгородская летопись сообщает: “повеле владыка Василий слить колокол велик к святой Софии и привезе мастера с Москвы, человека добра именем Бориса”⁷⁶. Четыре года спустя, в 1346 г. “на Москве князь великий Симеон Иванович и з братьею своею Иваном Ивановичем и Андреем Ивановичем слиаша три колокола больших, а два меньших, и лил их мастер Борис Римлянин”⁷⁷. Некоторые исследователи полагают, что в 1340-е годы в Москве уже имелся “крупнейший на Руси центр литейного дела”, “работал (хотя бы эпизодически) литейный двор и возглавлял его выдающийся европейский мастер с русским именем, возможно, западнославянского происхождения”⁷⁸. Делались попытки уточнить время приезда европейского мастера Бориса Римлянина в Москву. Так, Евгений Голубинский считал период 1338–1342 гг. временем “водворения литейного колокольного дела” в это городе⁷⁹. Нижняя дата определялась летописным сообщением 1339 г. о том, что после казни в Орде тверского князя Александра Михайловича и его сына Федора “князь велики Иван Данилович Калита взял из Твери колокол от церкви святого Спаса на Москву”⁸⁰. Историк объяснял это решение тем, что в то время московский князь еще не имел своего колокольного мастера.

Однако, учитывая противостояние тверских и московских Рюриковичей, стоит признать, что в данном случае мы имеем дело со средневековым жестом, символически и ритуально унижающим поверженного противника, где колокол выступает как персонификация города. Это, как кажется, понимал уже

2016. – С. 67–70; Мусин А. Перстни с изображением птицы в Галицко-Волынской земле XIV в.: к вопросу о происхождении и интерпретации // Тези доповідей... – С. 70–74.

⁷⁴ Ср.: Берест В. А. Археологічні дослідження давнього монастирського комплексу в Уневі 2000 р. // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2000. – Вип. 4. – С. 267–290.

⁷⁵ Бондаренко А. Ф. История колоколов... – С. 205–253 (особ. с. 209–210, 224, 226).

⁷⁶ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Изд. А. Н. Насонов. – Москва; Ленинград, 1950. – С. 354 (6850 [1342]).

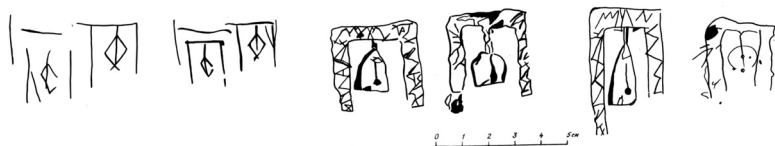
⁷⁷ Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновской летописью //

ПСРЛ. – Санкт-Петербург, 1885. – Т. 10. – С. 217 (6854 [1346]). Ср.: Летопись по Воскресенскому списку // ПСРЛ. – Санкт-Петербург, 1856. – Т. 7. – С. 210 (6854 [1346]): “Того же лета на Москве слиты быша 3 колоколы больших да два малых: а лил мастер Бориско”.

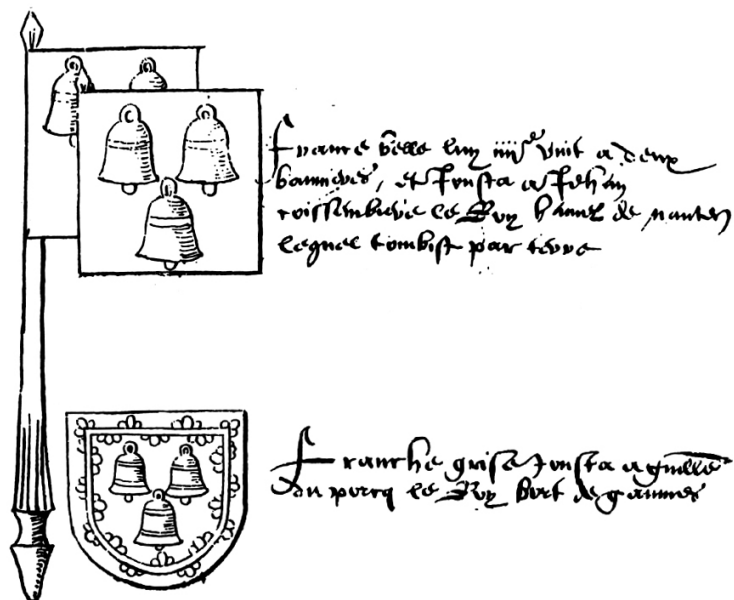
⁷⁸ Кавельмахер В. В. Большие благовестники Москвы XVI – первой половины XVII века // Колокола: история и современность – 1990. Сборник статей / Отв. ред. Б. В. Раушенбах. – Москва, 1993. – С. 75–118 (здесь с. 78).

⁷⁹ Голубинский Е. Е. История русской Церкви. Период второй, Московский. – Москва, 1904. – Т. 2, ч. 2. – С. 385.

⁸⁰ Летописный сборник... – С. 211 (6847 [1339]).

Граффити с изображением колоколов: фотография и прорись. Конец XII–XIII в., церковь св. ап. Иоанна Богослова, Луцк, Украина. Раскопки М. В. Малевской, 1986 г. НА ИИМК РАН

Геральдические изображения колоколов на гербе и хоругви в рукописи 1330 г. из Турне, Королевская библиотека, Брюссель, Бельгия, MS 7383 (no: Armorial des XXXI rois de Tournai – F. 23, 24)

Николай Карамзин, который полагал, что новые тверские правители Константин и Василий Михайловичи в знак своей зависимости от князя Ивана “должны были отослать в Москву вещь по тогдашнему времени важную: соборный колокол отменной величины, коим славились Тверитяне”⁸¹.

Таким образом, мастер Борис должен был появиться в Москве до 1342 г. безо всякой связи с “московской” ссылкой тверского колокола. В этой связи трудно преодолеть исследовательское искушение приписать Борису Римлянину и изготовление Свято-Юрского колокола 6849 г., после чего, зарекомендовав себя как “человек добр”, он и был приглашен в Москву и Новгород. Впрочем, нам кажется более логичным иной исторический сценарий: европейские мастера, изготавливавшие колокола новых “готических” форм, появляются в крупных церковно-политических центрах Восточной Европы практически одновременно. Это объяснялось, по нашему мнению, конвергентностью развития восточноевропейских обществ, их вниманием к европейской литургической моде, вбиравшем в себя появлявшиеся новшества, определенным экономическим подъемом княжеского и церковного хозяйства середины XIV в., а также расширением европейских рынков сбыта ремесленной продукции, сопровождавшимся миграцией мастеров. Отметим, что именно в это время в Западной Европе происходит активное становление колоколотейного дела в новых формах, запечатлевшее себя в конкретных экземплярах *in situ* и в музейных коллекциях. Так, в Лондоне известен колокол мастера Петра де Вестона из аббатства Блэкмор, отлитый около 1340 г.⁸²

Чтобы завершить тему обстоятельств создания колокола святого Юра, обратимся к известным нам изображениям колоколов той эпохи. Образы колоколов, отлитых в Москве в 1346 г., сохранились только в миниатюрах XVI столетия⁸³, в силу чего не могут являться историческим источником. Наиболее географически и территориально близкими оказываются граффити, запечатлевшие колокола на стенах собора святого Иоанна Богослова в Луцке, которые могут быть датированы концом XII–XIII вв.⁸⁴ (рис. 4). Интересно, что здесь представлены колокола разных форм, что, возможно, должно восприниматься датирующим признаком и отражением смены литургической моды в XIII в. Второй особенностью является графическая передача их крепления на п-образных, очевидно, деревянных звонницах. Изображения хомута и оцепы не прослеживаются, хотя их “отсутствие” можно объяснить схематичностью рисунка. Стоит предположить, что изначально колокол святого Юра мог находиться на подобной открытой звоннице. Столь же схематичны и геральдические изображения колоколов на гербах и хоругвях дворян из Турне из рукописи 1330 г. Королевской библиотеки в Брюсселе (MS 7383)⁸⁵, хотя они полнее передают профиль колоколов той эпохи (рис. 5). Колокол святого Юра продолжает оставаться уникальным источником визуальной информации о европейских колоколах 1340-х годов.

⁸¹ Карамзин Н. М. История государства Российского: В 12-ти томах. – Москва, 1992. – Т. 4. – С. 139.

⁸² Weston Peter de. “Church Bell of Blackmore Priory” // *Medieval London*, accessed August 20, 2018, <http://medievallondon.ace.fordham.edu/items/show/37>.

⁸³ См.: Бондаренко А. Ф. Колокола на миниатюрах Лицевого летописного свода

XVI в. – Москва, 2014.

⁸⁴ Ср.: Хілько М. Давньоруські графіті церкви Івана Богослова в Луцьку // *Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник*. – Луцьк, 1998. – С. 162–163; Терський С. В. *Лучеськ X–XV ст.* – Львів, 2006. – С. 191, 188. – Рис. 163.

⁸⁵ *Armorial des XXXI rois de Tournai* / Ed. M. Popoff // *Documents d'héraldique médiévale*. – Paris, 2008. – Vol. 8. – P. 36. – No 105, 101.

4. Колокол святого Юра “изнутри”: химический состав металла в контексте меднолитейного производства позднесредневековой Европы

В начале 1980-х годов в лаборатории Института истории материальной культуры РАН, в то время – Ленинградского отделения Института археологии был произведен анализ химического состава металла Свято-Юрского колокола⁸⁶. Результаты анализа представлены следующим процентным соотношением элементов: Cu – 72,5%, Sn – 18,0%, Pb – 2,0%, Zn – 0%, Ag – 0,11%, As – 0,8%, Bi – 0,11%, Sb – 6%, Fe – 0,4%, Co – 0,018%, Ni – 0,06%. Как видно из приведенной последовательности, сумма примесей чрезвычайно высока – 7,49%, что достигается, в основном, за счет рекордно высокого содержания сурьмы – 6%. Нам остается неизвестным, как именно и из каких частей колокола Татьяна Шашкина брала пробы для исследования. Однако сохранившиеся в ИИМК РАН архивные материалы, в том числе фотопластинка № 526-27 со спектрами, полученными в результате анализов, подтверждают достоверность представленных данных⁸⁷.

В компановочных публикациях, характеризующих химический состав бронзы колокола святого Юра, можно встретить утверждение об увеличении при посредстве повышенного содержания сурьмы пористости и крупнокристалличности сплава, что снижает акустические характеристики колокола. Это утверждение неверно. Сурьма является естественной примесью меди и свинца и ее присутствие в сплаве приводит к плотности отливки, а не к образованию раковин. Высокий процент сурьмы в колокольной бронзе Свято-Юрского колокола может объясняться стечением обстоятельств или отражать местный региональный характер меди⁸⁸, тем более, что колокола XVI в. из Старого Самбора, домниканского и бернардинского костелов во Львове также характеризуются повышенным содержанием сурьмы (2,5%, 1,3% и 1,6% соответственно).

Однако 6% сурьмы – рекордно высокие. Возможно ли предложить верифицируемые гипотезы, объясняющие обстоятельства и происхождения сырья для колокола святого Юра? Так, в обстоятельном исследовании Елены Форшелл, посвященном добыче меди и меднолитейному производству в раннесредневековой Европе, высокий процент сурьмы колокола святого Юра отмечен, но никак не объяснен; при этом автор пребывала в полной уверенности, что Львов находится в России⁸⁹. Принято считать, что медь и медные сплавы в IX–XI вв. поступали в Восточную Европу из Прибалтики и Скандинавии⁹⁰, тогда как в XIII–XV вв. это сырье имело центральноевропейское происхождение. Здесь преобладал металл, добытый на землях Венгрии, в Восточных Альпах и Нижней Силезии, который через Краков и Данциг (польск.: Гданьск) поступал на

⁸⁶ Шашкина Т. Б., Галибин В. А. Памятники древнерусского колокольного литья: предварительные результаты химико-аналитического исследования // Советская археология. – Москва, 1986. – № 4. – С. 236–242.

⁸⁷ О методике исследований см.: Галибин В. А. Состав стекла как археологический источник // Труды Института истории материальной культуры. – Санкт-Петербург, 2001. – Т. 4. – С. 50.

⁸⁸ Благодарю за консультации аналитика ИИМК РАН А. Н. Егорькова.

⁸⁹ Forshell H. The inception of copper mining in Falun: relation between element composition in copper artifacts, mining and manufac-

turing technology and historic development with particular emphasis on copper from the Falu mine, Theses and papers in archaeology. – Stockholm, 1992. – P. 113, 117.

⁹⁰ Ениусова Н. В. Химический состав цветного металла из Гнездова // Исторический журнал: научные исследования. – Москва, 2016. – № 6. – С. 724–733.

⁹¹ Forshell H. The inception of copper mining in Falun. – P. 114; Ениусова Н. В., Сингх В. К., Стенанов А. М. Сырьевые слитки новгородских ювелиров // “Нескончаемое лето”. Сборник статей в честь Елены Александровны Рыбиной / Отв. ред.-сост. В. К. Сингх. – Москва; Великий Новгород, 2018. – С. 62–73 (здесь с. 71–72).

Балтику⁹¹. Однако процент содержания сурьмы в медном сырье, доступном изучению, обычно невысок. Так, для крупных слитков XV в. (12 и 17,8 кг), найденных в Новгороде, характерна химическая неоднородность: их основу составляет медь (80–92%) с примесями никеля (1–3%), мышьяка (0,5–5%), сурьмы (0,5–2%), олова (0,5%), свинца (до 1%), серебра (0,2–1%) и висмута (~0,5%)⁹². Мы видим, что содержание сурьмы существенно отличается от состава металла львовского колокола. Необходимо, однако, учесть, что исследованные слитки уже были специально приготовлены для продажи и последующего ремесленного использования.

В то же время в публикациях встречается утверждение, будто незначительный процент сурьмы (0,2–1,0 %) в колокольной бронзе может быть сознательной добавкой, улучшающей качество колокола, а для периода для периода 1150–1560 гг. этот процент мог даже составлять 3,3–3,94%⁹³. Такое разброс количественных показателей для достижения практических результатов представляется плохо объяснимым. В то же время существует убедительная серия анализов химического состава металла для позднесредневековой медной посуды больших форм, исследованной на памятниках Англии. Здесь процент сурьмы может достигать 4,9–6,1%⁹⁴, при этом и колокола, и медные котлы отливались в сходных условиях и в одних и тех же мастерских⁹⁵.

Очевидно, что речь может идти о разной степени очищения металла в целях производства соответствующих артефактов. Повышенный процент сурьмы в медном сырье Центральной Европы исследователи наблюдают уже с эпохи ранней бронзы, в том числе и до интересующих нас 6% на шахтах Велема в Восточных Альпах, сегодня на территории Венгрии⁹⁶. Появление медного сырья с высоким содержанием примесей на европейских рынках обычно связывают с упадком шахт в Фаллун в Швеции и началом разработки поверхностных руд в Венгрии и в Гарце⁹⁷.

Итак, использование для отливки Свято-Юрского колокола медного сырья, добытого в соседних с Львовской землей регионах, представляется логичным. Именно медь из Восточных Альп, Венгрии и Гарца обладала, как можно судить по результатам анализов, сходным химическим составом. Известно, что при подготовке сырья для литья мастера добывались необходимого уровня его чистоты,

⁹² Гайдук П. Г., Олейников О. М. К вопросу об источниках сырья на новгородском рынке цветных металлов в XV веке // Новгород и Новгородская Земля: история и археология: материалы научной конференции, посвящённой 100-летию со дня рождения Б. А. Колчина, Великий Новгород, 28–30 января, 2014 г. / В. Л. Янин (отв. ред.). – Великий Новгород, 2014. – Вып. 28. – С. 263–266; Их же. Новые археологические свидетельства новгородско-ганзейской торговли цветными металлами в XV веке // Труды IV (XX) всероссийского археологического съезда в Казани / А. Г. Ситдинов (отв. ред.). – Казань 2014. – Т. 3. – С. 238–241; Енисова Н. В., Сингх В. К., Степанов А. М. Сырьевые слитки... – С. 66.

⁹³ Nadolski M. The Evaluation of Mechanical Properties of High-tin Bronzes // Archives of Foundry Engineering. – Warszawa, 2017. – Vol. 17(1). – P. 127–130; Audy J., Audy K. Analysis

of bell materials: Tin bronzes // China Foundry. – Shenyang, 2008. – Vol. 5(3). – P. 199–204.

⁹⁴ Dungworth D., Nicholas M. Caldarium? An antimony bronze used for medieval and post-medieval cast domestic vessels // Historical Metallurgy. – Northill, 2004. – Vol. 38(1). – P. 24–34.

⁹⁵ Butler R., Green C. English bronze cooking vessels and their founders 1350–1830. – Honiton (Devon), 2003. – P. 30.

⁹⁶ Niederschlag E., Pernicka E., Seifert T., Bartelheim M. The determination of lead isotope ratios by multiple collector ICP-MS, a case study of Early Bronze Age artefacts and their possible relation with ore deposits of the Erzgebirge // Archaeometry. – Oxford, 2003. – Vol. 45. – P. 61–100; Forshell H. The inception of copper mining in Falun. – P. 28, 148.

⁹⁷ Pollard A. M., Heron C. Archaeological Chemistry. – London, 1996. – P. 218.

достигаемого в процессе “выпаривания” примесей, в т.ч. и сурьмы. Значительный процент примесей в теле колокола святого Юра может свидетельствовать как о первых поставках такой меди на рынок, который еще не сориентировался в ее химических свойствах, так и о недостаточной квалификации мастера, не сумевшего добиться нужного качества металла для изготовления колокола.

5. Колокол святого Юра: источниковедческие возможности надписи

В заключительной части нашей статьи стоит вернуться к вопросу о надежности историографических сюжетов, связанных с колоколом как историческим источником. “Выходная” надпись колокола всегда являлась отправной точкой для многочисленных “ученых построений”. Однако существующие интерпретации зачастую не только превосходят источниковедческие возможности короткого текста, но и выходят за рамки гипотезы, превращаясь в “установленные исторические факты” локальной истории. Попробуем определить эти возможности и рамки.

Прежде всего, надпись свидетельствует об уровне мастерства и грамотности литейщика и писца. Ситуация, когда колокол отливался неграмотным мастером, а подпись делалась другим грамотеем, зафиксирована на протяжении Средневековья и Нового времени неоднократно. Так, она отражена в надписи на колоколе патриарха Никона 1666 г., отлитого для Ново-Иерусалимского монастыря под Москвой: “Лил колокол тояж обители монах Сергии, подписал монах Паисей”⁹⁸.

В истории Свято-Юрского колокола, мастер которого был, скорее всего, европейцем, не владевшим кириллическим письмом, разделение функций тем более очевидно. Отметим, что буква “зело”, непривычная человеку латинской культуры, в силу этого единственная оказалась не “перевернута” при изготовлении формы. Также нестандартностью надписи для европейских колоколов стоит объяснять тот факт, что мастер не сумел поместить ее в окружность. Особенности нанесения надписи от имени грамотея заставляют предположить, что Яков Скора не был сведущ в технологии нанесения надписей для отливки, отчего его автограф отразился зеркально. Это исключает любые рассуждения о “тайнописи”. Дополнительно заметим, что буквенная инвокация ІСХС НІКА, также неизвестная в латинской культуре и сделанная без учета на предстоящую оливку, была нанесена им самим без участия мастера как дополнительный элемент “православности” колокола, заимствованного из латинской культуры и изготовленного ее представителем. Таким образом, правы те исследователи, которые видят в Якове писца, а не литейщика, в зеркальности надписей – его неопытность в литейном деле, а в авторской подписи – самовольную прибавку⁹⁹.

Несколько слов стоит сказать о содержании надписи, прежде всего – исторических личностях, в ней упомянутых. Независимое подтверждение крестильного имени князя Любарта – Дмитрий делает несостоятельной гипотезу об упоминании в надписи Дмитрия Дядко, capitaneus Ruthenorum, который, в отличие от своего предшественника XIII в. Владислава Кормильчича, никогда себя не именовал князем¹⁰⁰. Признание за Любартом княжеского титула во

⁹⁸ См.: Золотов Ю. М. Колокол патриарха Никона // Советская археология. – Москва, 1964. – № 2. – С. 242–243.

⁹⁹ См., напр.: Уваров А. С. Галиция. – С. 36–38.

¹⁰⁰ Дискуссию см. в: Зубрицкий Д. И. Критико-историческая повесть... – С. 78–87; Езо

же. Аноним Гнезненский... – С. 83–84; Андрияшев А. М. Очерк истории Вольнской земли до конца XIV столетия. – Киев, 1887. – С. 210; Филевич И. П. Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследие: Исторические очерки. – Санкт-Петербург,

Львов не позволяют уточнить характер осуществляемой им власти, хотя и несколько корректирует традиционные историографические представления о времени и обстоятельствах включения города в состав Польского государства в 1340-х годах, а также об определенном экономическом подъеме города в это время. В данном случае надпись является лишь хронологическим идентификатором, что не позволяет видеть в колоколе “памятник победы над королем Казимиром” или же полагать, что его могли отлить “в честь присоединения Львова к Литовской державе”¹⁰¹.

Столь же информативна оказывается надпись и в отношении ранней истории монастыря святого Юра. Оставаясь на строго научной позиции, это единственное раннее упоминание монастыря¹⁰² позволяет сделать лишь два умозаключения: в конце 1341–начале 1342 г. монастырь существовал и для его нужд был отлит колокол. Предположение, что в это время была построена новая, да еще и каменная церковь, основывается на дедуктивных допущениях, не являющимися доказательными. В их основе лежит содержащееся в письменных источниках повествование о взятии Львова королем Казимиром в 1340 г., где о судьбе города и тем более монастыря ничего не сообщается¹⁰³.

Современные исследования способны лишь проследить легендарную традицию “изобретаемой истории”¹⁰⁴, как она сохранилась в компилятивных рукописях XVIII в., именуемых обычно “Метрика” и “Хроника (Книга деяний)” монастыря святого Юра, содержание которых восходит к труду Бартоломея Змировича (1597–1677)¹⁰⁵. Именно оттуда сегодня заимствуется дата основания монастыря и постройки первой церкви святого Юра – 1280 г. Однако еще в 1779 г. специальный Императорско-королевский местный суд Галиции и Ладомерии признал эти сведения ничтожными для установления точно даты основания монастыря как непроверенные историками и не соответствующие хронологии¹⁰⁶.

Несмотря на то, что в литературе признается отсутствие известий о судьбе ранней церкви после 1340 г. в современных ей хрониках, бытующие мнения опираются на описанные выше реконструкции XVIII в. и предполагают, что именно для восстановленной или новопостроенной церкви после

1890. – С. 82; *Линниченко И. А.* Критический обзор современной литературы по истории Галицкой Руси // Журнал Министерства народного просвещения. – Санкт-Петербург, 1891. – № 5. – С. 160; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 140–141; *Андрусяк М.* Останні Романовичі (нащадки Мстислава і Романа Даниловичів) // Науковий збірник КВУ. – Мюнхен, 1948. – Вип. 5. – С. 201–245; *Грицак П.* Галицько-Волинська держава. – Нью Йорк, 1958. – С. 151; *Петрик А.* Великий галицький боярин Дмитро Детко і його рід // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2009. – Вип. 13. – С. 33–44; *Волощук М.* Проблема васальної залежності Дмитра Детька від угорського короля Людовика I // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 269–279.

¹⁰¹ *Зубрицький Д. И.* Критико-историческая повесть... – С. 78–87; *Кіндратиюк Б. Д.* Дзвонарська культура... – С. 193–194.

¹⁰² *Діба Ю.* Невикористані писемні свід-

чення про початки церкви св. Юра у Львові // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 151–159 (здесь с. 151).

¹⁰³ Обзор источников см. в: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 22–30.

¹⁰⁴ *Діба Ю.* Невикористані писемні свідчення... – С. 151–159 (здесь с. 151).

¹⁰⁵ *Xięga Dziejów czyli Historie z Dyspozycji i Rozkazu Przewielebnych Przełożonych Prowincji Ruskiej Z. S. Bazylego W. w Monasterze Lwowskim pod tytułem S. Jerzego M. Dla pamiętki starożytności i dawności Tegoż Monasteru Zebrane i Spisane* // ЛННБ ВР. – Ф. 5 (Збірка Оссолинських). – Оп. 1. – Стр. 2112/II; *Annales Leopolienses Monasterii S[ancti] Basilii 1763–1771* (Acta Monasterii Leopoliensis Ordinis S[ancti] Basilii Magni Tituli Sancti Georgii Megalomartyris. Annus X[r]is[t]i 1763) // ЛННБ ВР. – Ф. 5. – оп. 1. – Стр. 2086/II.

¹⁰⁶ *Кулчинський О.* Акти... – С. 1082–1083.

гипотетического разорения Казимира был отлит интересующий нас колокол¹⁰⁷. Однако непредвзятое прочтение сохранившихся текстов свидетельствует, что сообщение о строительстве новой церкви в 1341 г. здесь непосредственно зависит от кириллической надписи на колоколе святого Юра 6948 г.¹⁰⁸

Представляется, что точно также от надписи на колоколе и последующий интерпретационных рассуждений зависит и “история” игумена Евфимия. Утверждение, что он был третьим игуменом монастыря в 1340–1364 гг., по нашему мнению, не имеет никакой ценности. Это – яркий пример симметричной “генерационной” интерпретации, некогда примененной составителем Повести временных лет для ранней истории Восточной Европы, не имевшей точной хронологии¹⁰⁹. Авторы хроник имели перед собой две даты: гипотетическую дату Б. Зиморовича – 1280 г., и дату взятия Львова королем Казимиром – 1340 г., тесно связанную с датой отливки колокола 1341/1342 гг. Источник третьей даты – 1363 г., строительства нового храма архитектором Доре, представляется неустановимым. Однако это не помешало хронисту нового времени, живущему средневековыми стереотипами, поделить первые 60 лет истории монастыря между “двумя игуменами”, что примерно соответствовало двум поколениям в 30 лет, а игумену Евфимию отдал следующую 20-летнюю генерацию – новый период монастырской истории. В действительности, все, что мы знаем о нем – его игуменство в 1341/1342 гг., когда и был отлит колокол святого Юра. Об этом, и только об этом нам и сообщает его “выходная надпись”.

Колокол святого Юра имел свою удивительную историю. Лишь ее незначительная часть приоткрыта для нас его надписью, особенностями химического состава металла, рамками допустимых гипотез. Однако зачастую эхо его звона в историографии оборачивается “медью звенящей” из послания апостола Павла (1 Кор. 13: 1) или известной поговоркой, выбранной нами в качестве эпиграфа к настоящей статье. Почтенная древность памятника налагает на историка дополнительные ограничения в виде правды и ответственности, не позволяющие выходить за рамки дозволенного надписью как историческим источником.

Інститут історії матеріальної культури РАН

¹⁰⁷ Дуба Ю. Про архітектуру першої церкви св. Юра у Львові // Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник). На пошану Іона Винокура з нагоди його 70-річчя / Редкол. Л. В. Баженов та ін. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 328–336 (здесь с. 331, ср. с. 333). Ср.: Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. – Lwów, 1844. – S. 31.

¹⁰⁸ Ksiega dziejuw... – S. 80; Annales... – Арк. 26 зв.–27. Цит. по: Дуба Ю. Невикористані писемні свідчення... – С. 154.

¹⁰⁹ Ср. наблюдения в: Шахматов А. А. История русского летописания. – Санкт-Петербург, 2003. – Т. 1: Повесть временных лет и древнейшие русские летописные своды. Кн. 2: Раннее русское летописание XI–XII вв. – С. 6–18.

Богдана ПЕТРИШАК

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА В НАЙДАВНІШІЙ АКТОВІЙ КНИЗІ ЛЬВІВСЬКОГО МАГІСТРАТУ 1382–1389 РОКІВ

Українська автохтонна громада, яка від найдавніших часів мешала у Львові, не випадково майже зникає з поля зору, коли йдеться про Львів найдавнішого магдебурзького періоду, особливо – “Львів німецький”, як характеризував цей період історії міста польський хроніст XVII ст. Бартоломей Зіморович¹. Відомості про українців – корінних мешканців Львова, які його заснували і збудували, лежать у площині напівміфів, напівлегенд і продовжують залишатися там через відсутність систематичних і неперервних студій над їхньою історією.

Як слушно зазначив у статті про “національний” Львів Мирон Капраль, “спеціальних розвідок з національної проблематики написано обмаль”, проте у працях істориків фрагментарно заторкнуті відносини національних громад, правове становище, конфесійна політика, кількісно-статистичні показники населення в різні епохи тощо. Кожна історіографія розглядала місто під своїм кутом бачення, саме тому український Львів був або “княжим”, або часів “національного відродження XVI–XVII ст.”², натомість українці, які часто потрапляли до поля зору магдебурзького права (судилися, заповідали одне одному майно, купували-продавали нерухомість тощо), змушені були залишатися поза контекстом докладнішого інтересу, бо автоматично потрапляли до “польської історії”.

Перші систематичні писемні згадки про українців у місті стосуються другої половини XIV ст., однак про детальний аналіз усіх збережених оригінальних актів і документів цього часу, як зазначив свого часу Олег Купчинський, наразі говорити не доводиться. “Досі нічого не знаємо про ряд... документів..., які згадуються в пізніших документальних матеріалах. Не завжди переконаливо аргументовано віднесення деяких документів до фальсифікатів. На окрему увагу заслуговує іноземна документальна спадщина, у якій віддзеркалено різного характеру контакти з галицько-волинськими землями”³. Подібну репліку ще раніше подав й Іван Крип’якевич у вступі до праці про Львівську Русь: “Розвідка не вичерпала усього історичного матеріалу: крім приступних друкованих жерел використано... з рукописних лиш чотири книги львівських консулярних актів; інші міські акти, акти гродські і земські та інші поки що не могли вийти в розсвід”⁴.

¹ Зіморович Б. Потрійний Львів / Leopolis Triplex / Перекл. з лат. Н. Царьової; коментарі І. Мицька. – Львів, 2002. – С. 61–109. Хронологічні рамки цього періоду обіймають середину XIV – першу половину XVI ст.

² Капраль М. “Національний” Львів XVI–XVIII століть в історіографії // Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць / За ред. О. Аркуші, М. Мудрого. – Львів, 2007. –

Т. 6: Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі. – С. 17, 33.

³ Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 4.

⁴ Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1994. – С. 1 (Львівські історичні праці. Джерела. – Вип. 2).

З усього джерельного масиву XIV століття найбагатшим матеріалом до історії українського міського анклаву володіє найдавніша збережена книга магістрату Львова 1382–1389 рр. як перший вцілілий кодекс після пожежі 1381 р., що знищила попередні міські записи. За змістом це спільна книга вписів протоколів засідань раецького та лавничо-війтівського урядів й через це вона часто фігурує в історіографії як “змішана”⁵. Саме звідси можна почерпнути відомості про українську громаду, члени якої виступали перед органами міського самоврядування з повсякденними турботами, що вимагали вирішення у правовому полі. Найбільше ситуацій стосувалося операцій купівлі-продажу, застави, позики тощо. Проаналізувавши книгу, отримуємо відповідь на запитання, якою була територія проживання українців у тогочасному маґдебурзькому місті, скільки родин тут мешкало, якими були їхні стосунки між собою та з іншими міщанами/етнічними групами, певні соціокультурні впливи. Важливим вступним зауваженням є те, що терміни “українець” і “русин” вживаємо тут синонімічно на позначення членів української/руської громади, яка мешкала в Середмісті і на передмістях пізньосередньовічного Львова і потрапила на сторінки раецько-лавничої книги.

Першою коротенькою розвідкою на цю тему можна вважати рецензію І. Крип'якевича на опубліковані три томи “Історичних пам'яток Львова”⁶ (3 найдавніші міські книги), властиво, навіть не класичну рецензію, а короткий виклад вміщеної у них інформації про українську громаду. Історик виявив 94 згадки про українців – власників нерухомості (!) у Середмісті та на передмістях Львова. Якщо відкинути українців, згаданих у XV ст., то у найдавнішій книзі відnotовано 12 осіб. Дослідник, який візьметься за подібний підрахунок, матиме, насамперед, проблему із визначенням їхньої кількості, адже критерії вибору виявляються надто хиткими. Означення “Rutenus”, “Rutenicalis” є досить чіткою вказівкою на етнічну належність, натомість німецький термін “Reuse” (в різних варіантах) досі (і небезпідставно) не сприймається істотним аргументом для зарахування тієї чи іншої особи до української громади. Тут варто згадати добре відомого львівського плебана кінця XIV – початку XV ст. Іоанна Ройзе, який у різних інтерпретаціях виступає під різними іменами (Ян Рутені, Іван Русин)⁷. Також важливим є врахування звичної для давніх джерел багатоваріантності прізвищ/прізвиць львівських міщан і прибулих чужинців, що вирішували свої справи перед львівським урядом. Саме тому, зокрема, не взято до уваги Миколая

⁵ На сьогодні книга зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – ф. 52 (Магістрат міста Львова). – Оп. 2. – Спр. 1. Оpubліковано: Najstarsza księga miejska 1382–1389 / Wyd. A. Czołowski (Pomniki dziejowe Lwowa. Monumenta Leopoliensia Historica. – Т. 1). – Lwów, 1892. Далі відкликання наводяться за друкованим виданням.

⁶ Крип'якевич І. Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta, том I Najstarsza księga miejska 1382–89, стор. VIII + 154 + 1 факсиміле, Льв., 1892, Том II Księga przychodów i rozchodów miasta 1404–1414, стор. VI + 184, Льв. 1896, Том III Księga przychodów i rozchodów miasta 1414–1426, стор. IV + 188, Львів, 1905 // Записки Наукового товариства імені

Шевченка. – Львів, 1906. – Т. 72. – С. 197–201.

⁷ Кметь В. Діяльність галицького латинського архієпископа Якуба Стрепи (1391–1409) (на матеріалах Центрального державного історичного архіву України у Львові) // Львів: місто – суспільство – культура / Збірник наукових праць / За ред. М. Мудрого. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 22–31, *Львів-Свидницький М.* Прагматична (документальна) писемність галицького архієпископа Якуба Стрепи кінця XIV – початку XV століття // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць. – Львів, 2017. – Т. 10: Львів / Lwów / Lemberg як міські простори: уявлення, досвід, практики / За ред. О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого. – Ч. 2. – С. 11–70.

(Ніклоса) Ройзе, Андреаса Ройзе з Любліна, Пешка Ройзе та Павла Ройзе з Торуня⁸. Якщо щодо особи не вживалося однозначного за вимовою окреслення “Rutenus”, її враховано лише тоді, коли інші, додаткові ознаки вказували на українське походження (виразне слов'янське ім'я, звідки прибув до Львова тощо).

Найперше, всіх українців виписано за іменним вказівником видання, який уклав Александр Чоловський, однак пізніше також проведено звірення *de viso*, адже відомо про недосконалість та неповність доданого до видання вказівника⁹. При підрахунку кількість українців не співпала а даними із наведеної статті І. Крип'якевича). Очевидно, тут варто наголосити на розбіжності критеріїв віднесення осіб до української громади та українських власників нерухомості. Наприклад, Довгий (Лонгус) Ходор в І. Крип'якевича виступає українцем, хоча його родич Довгий Семен – ні. Насправді зарахування як одного, так і іншого до української громади може бути помилковим, тому опускаємо цього міщанина. Натомість виявлено 18 інших осіб-українців (всього 29)¹⁰, які не посідали нерухомості, натомість в той чи інший спосіб відігравали певну роль у міському соціумі. Спробуємо проаналізувати цю невелику групу за описаними напрямками.

Територія та забудова. Відповідно до специфіки відомостей найдавнішої вцілілої львівської актовий книги, найчастіше в актах магістрату українці з'являлися при нагоді набуття/відчуження нерухомості, тому, відповідно, знаходяться відомості про місця, де вони проживали, та типи забудови, якою володіли. Територіально русини мешкали на території певного анклаву довкола знаного згодом трену свого сукупного проживання на території історичного Середмістя. Як писав І. Крип'якевич, “...від сходу доходив руський квартал до міських мурів, ... від півночі граничив з костелом Домініканів, від заходу замикав ся нинішньою Бляхарською вулицею (котра лиш по східнім боці належала до Русинів), займав Руську вулицю (але мабуть не цілу, лиш від її перехрестя з Бляхарською до мурів), а від полудня клином входив в жидівську дільницю”¹¹. Міська влада дозволяла українцям заселитися лише в одному кварталі – руському¹², що джерела підтверджують тільки опосередковано. Ці границі, фактично, відповідають інформації сукупності актових записів найдавнішої книги. Так, Яцько русин мав власність (докладніше не окреслену) на вулиці Жидівській¹³, діти Івана русина – Єнч та його сестра – чверть двору і будинок там же¹⁴. Важко визначити, про яке місце йдеться, але коли прослідкувати за записами актовий книги долю цього будинку, то можна припустити, що він розташовувався на вулиці біля міської лазні й давніше належав Генрикові Клемме¹⁵. Згодом його половини викупили Миколай Глязер, племінник Єнча, та Освальд¹⁶. Крім будинку та іншої власності, про яку згадано в контексті допомоги, що її Єнч надав співгромадянину Миколаю Фреуденталю¹⁷, у 1386 р. він продав половину поля за межами міста Андреасу Зомерштайну¹⁸. Тут, безперечно, йдеться про передмістя.

⁸ Najstarsza księga... – S. 138.

⁹ Наприклад, при написанні кандидатської дисертації виявлено й усунуто помилкове твердження про існування писаря Міхаеля Зозера, про якого писав А. Чоловський: *Петришак Б.* Міські писарі Львова другої половини XIV–XVI ст.: просопографічне дослідження. Машинопис кандидатської дисертації. – Львів, 2010. – С. 227–228.

¹⁰ Див. табл. 1.

¹¹ Крип'якевич І. Львівська Русь... – С. 16.

¹² Kapral M. Ulica Ruska we Lwowie w XVI wieku: topografia, mieszkańcy, instytucje // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – Warszawa, 2015. – Nr 2. – S. 293.

¹³ Najstarsza księga... – S. 18. – Nr 112.

¹⁴ Ibidem. – S. 19. – Nr 119.

¹⁵ Ibidem. – S. 7. – Nr 34; S. 19. – Nr 117.

¹⁶ Ibidem. – S. 87. – Nr 532; S. 88. – Nr 538; s. 100. – Nr 604–605.

¹⁷ Ibidem. – S. 18. – Nr 115.

¹⁸ Ibidem. – S. 66. – Nr 402.

Ще один частіше зафіксований на сторінках кодексу українець – Ходорич (Ходорець, Федорець) згаданий як власник будинку на Татарській (згодом Краківській) вулиці. Очевидно, сам він був доволі великим, оскільки багато бажаючих хотіли його придбати – священник Захарія, жиди Шльома і Шано, Петро Саксон, Хода, сестра Ходорича (разом з сином Михайлом) і Якуш Шеляк¹⁹. Отець Захарія, окрім будинку Ходорця, купив також – разом з Йоганном Орлом та Іваном русином – один лан від Зозера²⁰. Інший священник – Семен – придбав 1386 р. будинок від Грегора фарбівника, а через два роки – терен з усіма будівлями на ньому від Анни, доньки Якуба вірменина²¹.

Охрім русин у 1385 р. продав свій дім позаду дому райці Миколая Шилера священнику Дмитру²². Оскільки М. Шилер мав багато нерухомості, втім й на Ринковій площі²³, складно локалізувати цю конкретну. Будинок та інші добра продав Томашу, слугі Ничка Клеппеля з Кракова, Щірбей русин (за 7 марок)²⁴. 1385 р. Михалко і Коста, русини, так само відпродали свій будинок, розташований коло покійної Векнини, дружини Йогана Слікенпфіля, останньому²⁵. Гриць Прикляк продав дім біля Норадина, перекладача, Йоанові, католику²⁶. Усі ці будівлі також не вдалося локалізувати. Крім будинків і земельних ділянок, українці продавали й крамниці – ятки, зокрема, різницькі (див. нижче).

Родини українців. Не завжди, однак, і не часто русинів згадано в актових записах разом з членами родини. Єнч русин (Іван, Iencz Rutheni) (І. Крип'якевич також називає його "Янча") був сином Івана русина (Johannis Reuse, Rutenus), на час укладання запису вже покійного, мав сестру (невідому з імені) та племінника Миколая Гязера²⁷. Яцько русин (Iaczko Ruthenus), золотар, був сином Марії русинки (можливо, ідентичної з Машею)²⁸. Ходорець мав сестру Ходу та племінника Михайла, Михалко і Кость (Коста), які продавали свій спільний будинок, очевидно, були також у родинному пов'язанні. Петро, син покійного Миколи русина, доводився кривним Пйотру Ізенгуттелю, знаному львівському райці²⁹.

Соціальна ерархія. Усі українці, які з'являлися на сторінках міської книги, належали до міщанського стану. Оскільки книг прийнять до міського права за цей період немає³⁰, не можна підтвердити, чи вони були повноправними міщанами, чи лише формально входили до міської спільноти. Питання виникає лише до прибулих – Івана смолянина, киянина Доброгаста, Прокопа з Поділля. У контексті справ, які розглядалися за їхньої участі, – боргові розписки, свідчення – припускаємо, що це були багатші люди (можливо, купці), які мали торгові інтереси у Львові³¹. Так, у 1385 р. львів'янин Миколай Кизеветер, райця,

¹⁹ Kapral M. Ulica Ruska... – S. 20. – Nr 126–128; S. 20. – Nr 134; S. 27. – Nr 172, 176.

²⁰ Ibidem. – S. 20. – Nr 129.

²¹ Ibidem. – S. 65. – Nr 399; S. 108. – Nr 660.

²² Ibidem. – S. 52. – Nr 324.

²³ Ibidem. – S. 31. – Nr 200.

²⁴ Ibidem. – S. 32. – Nr 208.

²⁵ Ibidem. – S. 42. – Nr 263a.

²⁶ Ibidem. – S. 51. – Nr 317a.

²⁷ Ibidem. – S. 10. – Nr 57; S. 18. – Nr 115; S. 87. – Nr 532.

²⁸ Ibidem. – S. 18. – Nr 112. Власне Марія русинка є одним з прикладів несумлінного внесення інформації до вказівника видання А. Чоловського – там вона фігурує лише як мати Яцька золотаря (S. 133), однак

І. Крип'якевич подав їй ім'я.

²⁹ Najstarsza księga... – S. 120. – Nr 723.

³⁰ В опублікованому виданні реєстрів прийнять є один впис за 1388 р., однак Орест Заяць вважає, що його умовно можна вважати чистовим, тому що він походить з протокольної книги і є одиноким, а, отже, такі списки до наших днів не збереглися: Заяць О. Громадяни Львова XIV–XVIII ст.: правовий статус, склад, походження. – Київ; Львів, 2012. – С. 14.

³¹ Наприклад, купці зі Смоленська в подальших роках продовжували вести торгівлю з львів'янами: Капраль М. Смолянин Гермуда у Львові в 1467 році // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2010. – Вип. 45. – С. 545–550.

який разом зі своїм зятем Міхалом зі Смотрича заборгував Доброгасту з Києва (Kuauia) 20 марок, засвідчив, що Міхал повернув свою половину боргу³². Натомість Івана смолянина оскаржив Мацей Клиш, католик, за несплату 4 марок боргу³³. Гість з Поділля – Прокіп – виступав свідком у суді на стороні Гано Тимича в його процесі з Амброзієм із Городка³⁴.

В актових записах зустрічаються представники різних професій. Наприклад, Яцько русин був золотарем – доволі рідкісний задокументований фах серед українців, який забезпечував можливість значних заробітків. Також українці володіли й так само немало прибутковими різницькими ятками, отже, були різниками. Їхні власники – Лено русин і Гешка русинка – продали їх, відповідно, Франчкові Фойтчину та Георгію Ернесту (1384)³⁵.

Пелеш русин (не вказаний в І. Крип'якевича) мав позичкові справи з Бартошем пивоваром, однак той зміг викупити свою заставу у вигляді сукна з Едінгу³⁶. Можливо, Пелеш сам торгував сукном, якщо прийняв його як заставний предмет.

Окрім міщан, у міських записах фігурували й православні священнослужителі. Їх завжди означували терміном “sacerdos”, тобто “священик”. Таких осіб виявлено п'ятеро – Данило, Дмитро, Захарія, Семен і Ходор (Федір?). Останній з них у записі від 17 серпня 1386 р. згаданий не тільки як “sacerdos”, а й водночас також “presbiter” (обидва поняття, фактично, були синонімами)³⁷. Що цікаво, всі священики посідали нерухомість у місті й активно її купували, також і від своїх співвітчизників (див. вище), робили дрібні позики, тобто за майновим статусом були заможнішими. Так, священик Ходор позичив 1 ½ сотню грошей Маші (sic!) русинці на викуплення заарештованого будинку³⁸.

Контакти всередині/поза межами громади. Вище коротко описано, як українці активно виступали учасниками угод купівлі-продажу різної нерухомості, позичали та брали в борг певні суми грошей. Відбувалося це як у межах своєї громади, між собою, так і з представниками інших етнічних громад, осілих у місті. Наприклад, Єнч русин 18 листопада 1382 р. виступив перед гайним судом як боржник жида Шлььоми (взяв у борг 2 ½ марки)³⁹. Варто зауважити, що зазначений жид був активним кредитором львівських міщан. Данило священик 2 березня 1384 р. звільнив Атлабея вірменина від оскарження за його володіння⁴⁰. Пелеш русин позичив під заставу Бартошеві пивовару, ймовірно, представнику польської громади⁴¹. Іноді володіння продавалися у межах своєї громади. Уже згадувалося про участь священиків у купівлі нерухомості від українців. Однак показово, що інші українці (за одним винятком) не брали участі в таких операціях. Очевидно, вони не володіли достатньо значним капіталом, аби позмагатися за нерухомість, на яку претендували інші, заможніші співгромадяни.

* * *

Українська громада на сторінках найдавнішої актові книги львівського магістрату залишила певні сліди активного життя у Львові. Вона не виглядає дуже показною, це люди, переважно, з невеликими статками, які не провадили ширших міжнародних торгових акцій, не мали на руках значнішого капіталу й

³² Najstarsza księga miejska... – S. 35. – Nr 229.

³³ Ibidem. – S. 70. – Nr 430.

³⁴ Ibidem. – S. 100–101. – Nr 606.

³⁵ Ibidem. – S. 26. – Nr 171; s. 27. – Nr 173.

³⁶ Ibidem. – S. 59–60. – Nr 366.

³⁷ Ibidem. – S. 66. – Nr 401.

³⁸ Ibidem. – S. 66. – Nr 401.

³⁹ Ibidem. – S. 10. – Nr 57.

⁴⁰ Ibidem. – S. 22. – Nr 146.

⁴¹ Ibidem. – S. 59–60. – Nr 366.

не вкладали його в нерухомість. Однак це лише одне джерело, аналіз якого не може відтворити усього життя українців у рамках міського організму, організованого на засадах магдебурзького права. Найчастіше, найдавніша міська актова книга фіксує тільки економічно-господарську сторону відносин, адже українці виступали як продавці свого нерухомого майна – будинків, крамниць, земельних ділянок. Вони боргували й повертали борги як представникам своєї громади, так й інших – католикам, жидам, вірменам. За професіями серед них виступають як ремісники (золотар, різник, можливо, суконовал), так і представники Церкви. Поза цими аспектами, упродовж короткого зафіксованого проміжку часу можна ідентифікувати, принаймні, кілька родин українців, які мешкали в Середмісті і на передмістях та були пов'язані між собою родинними зв'язками.

Жоден з наявних записів не відкликається до давніших часів й не пропонує, бодай, натяку на ситуацію з-перед входження Львова до складу Польщі й вихід на перший план у ньому магдебурзького міста. Таке відсилання можна вбачати, хіба, в задокументованих особах декількох священиків, наявність яких вказує на достатньо розбудовану мережу чинних на той час на терені міста українських парафіяльних храмів, що її складення однозначно випадало би співвідносити з попередніми, княжими часами історії Львова.

Табл. 1. Українці в найдавнішій актовій книзі магістрату міста Львова 1382–1389 рр.

№ п/п	Ім'я, прізвище/прізвисько	Рік згадки	№ запису
1.	Jencz Ruthenus, filius Johannis Reuse	1382-3, 6–8	57, 115, 401, 532, 604–605
2.	Johannes Reuse	1382	57, 401, 532, 538
3.	Jaczko aurifaber Ruthenus	1383	112
4.	Maria, mater Jaczka Rutheni	1383	112
5.	Pueri Hankonis Reuse	1383	119
6.	Zachary sacerdos Ruthenicalis	1383	126, 129
7.	Chodorycz	1383-4	126, 127, 128, 134, 172, 176
8.	Ywan Ruthenus	1383	129
9.	Danyel sacerdos Ruthenicalis	1384	146
10.	Leno Ruthenus	1384	171
11.	Choda Ruthena, soror Chodoricz	1384	172
12.	Michael, filius Chodae Ruthenae	1384	172
13.	Heschka Ruthena	1384	173
14.	Sczirbey Ruthenus	1384	208
15.	Dobrogast de Kyauia	1385	229
16.	Michalko Rutenus	1385	263a
17.	Costa Rutenus	1385	263a
18.	Hrycz Pryklak Ruthenus	1385	317a
19.	Ochrym Ruthenus	1385	324
20.	Dymytrius sacerdos Ruthenicalis	1385	324
21.	Pelesch Rutenus	1386	366
22.	Symon sacerdos Ruthenorum	1386	399
23.	Masza Rutena	1386	401

24.	Chodor sacerdos Rutenicalis	1386	401
25.	Ywan Smolenyn	1386	430
26.	Procopius de Podolia	1388	606
27.	Symon sacerdos Rutenicalis	1388	660
28.	Petrus filius quondam Nicolai Rutheni	1389	723
29.	Nicolaus Ruthenus	1389	723

Джерело: Najstarsza księga miejska... – S. 1–153.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

(НЕ)ЗНАНЕ МІСТО?: КНЯЖИЙ ЛЬВІВ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ, РАНЬОМОДЕРНІЙ ТА МОДЕРНІЙ КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ

Княжий Львів давно став не лише об'єктом наукових студій, а й предметом суспільної міфології. Не будемо порушувати усіх аспектів багатовимірної проблеми й зупинимось лише на окремих її фрагментах. Виходимо з того, що уявлення, які оточували княже місто у свідомості його мешканців та їхніх наступників, зафіксувала й зберегла писемна культура. Саме у руслі культурної пам'яті формувався, передавався та трансформувався доступний нині образ княжого міста. Тому варто звертати увагу і на сам образ, і на книжно-писемний контекст, який визначив його специфічні риси у період Середньовіччя та в модерний час.

Княжа доба. Вперше Львів (*Лвовъ, Львовъ*), з'являється на сторінках Галицько-Волинського літопису. Можливо, це й визначило стилістику, риторику та ідеологію ранніх джерельних переказів про княже місто. У літописному контексті, як уже давніше зауважив Назар Федорак, згадки про міста, можливо, мають конкретну окреслену мету – їхнє завоювання, заснування та розбудова свідчить тут про економічну та політичну значимість князя, якого прославляє хроніст¹. Однак літописці описували міста вибірково. Багато залежало від того, при дворі якого князя перебували автори, як дивилися на решту земель довкола того чи іншого князівства.

Для княжого літописця, текст якого під 1256 р. зберіг першу відому писемну згадку про Львів, опис цього міста не був самоціллю. Центром його короткої розповіді, де згадується град Льва, стала велика пожежа Холма – “кара за гріхи”. Вона заслуговувала більшої уваги, аніж міста довкола як головне місто короля Данила Романовича². Холм став одним з центрів літописної розповіді та найдетальніше описаним містом. Львів відзначено лише в єдиному сегменті одного речення як тло небуденної події.

В інших відкликаннях до міста помітне певне підкреслення його значущості. Під 1259 р. хроніст коротко повідомляв, що князь Лев Данилович за наказом татарського хана Бурундая розметав Львів. Однак і тут місто постає тільки одним з укріплень, які князі змушені були тоді знищити на знак миру з монголами³. Щойно під 1287 р. у літописному викладі вміщено трагічний образ Львова в час ворожої облоги, яку влаштував інший представник Орди – Телебуга. Наскрізним мотивом цього першого докладнішого літописного оповідання щодо новозаснованого центру володінь князя Лева Даниловича стає насилля і смерть оточених ворогами міщан, а по-суті, – знищення самого приреченого города: “І стояли біля Львова два тижні, кормлячи і не воюючи, І не давали з міста вийти за харчем. Хто ж вийшов з міста, одних убивали, інших брали у неволю,

¹ Федорак Н. Поетика Галицько-Волинського літопису. – Львів, 2005. – С. 54.

² Галицько-Волинская летопись. Текст.

Комментарий. Исследование. – Санкт-Петербург, 2005. – С. 133.

³ Там же. – С. 137.

а деяких, пограбувавши, відпускали нагих, а ті від морозу помирали, бо зима люта була вельми, та й зробили усю землю порожньою"⁴. Проте навіть такі небагатослівні, однак яскраві й, хоча б, трохи деталізовані картини життя Львова є рідкісними винятками, бо далі він згадується лише при відзначенні воєнних походів ("Лєстько взя Переворєськ городъ и Лвовъ"⁵).

У загальній канві літописної розповіді Львів уступав і давньому Галичу, і новішому Холмові. Він з'являвся хіба в контекстах нападів на місто, або ж незвичайних подій довкола*. Це не виключає того, що Львів був не тільки княжим осідком, а, можливо, також столичним королівським містом⁶. Саме в такому статусі він поставав у свідомості мандрівників-іноземців, що засвідчує знана згадка на сторінках "Книги знань про всі королівства" першої половини XIV ст., подана від імені реального чи уявного мандрівника⁷. Однак викладена в книзі "картина світу" сплетена, частково, з реальних свідчень, а почасті зі звісток, почутих або скомпільованих з інших джерел⁸. Отож, середньовічний Львів (Leon/Lunbret / Lunbrer / Lunbrec на її сторінках може бути настільки ж емпіричним фактом, як і показом ерудиції автора. Для тодішнього західноєвропейського реципієнта руські краї були такими ж далекими, як Rutenia і Polonia з навігаційного портулана Анджеліно Дульсєрта/ Далорто 1339 р., де фігурувало "Ciuita de Leo" – місто, до якого "прибувають купці з прянощами", щоб потім через Готландське море вирушити до Брюгге у Фландрії⁹. У подібному ракурсі (та з написом Polonia) "Ciutat de Leo" зображено також на каталонському атласі Абрагама та Єгуди Крескєсів 1375 р.¹⁰ Певно, й тут реальна географія суміщена з уявною. Можливо, відгомном чи спогадом княжої доби львівської історії стало й окреслення Львова "найблагодословеннішою і величною матір'ю міст, яку охороняє Бог" у кондаках вірменського католикоса Мєсрєпа I з 1364 р. та Констандіна V Сікєцї з 1374 р.¹¹ Такі формули були, значною мірою, книжними штампами, проте також відображали (чи, навпаки, "задавали" читачам) якусь рецепцію міста, хай навіть спізнєну в часі. У руських джерелах XVI ст. перекази про Львів також неоднозначні. Приклад – подана під 1241 р. звістка Тверського літопису про "полонення Волинської землі" ("Вльньскыя земли"), де, поруч з Ізборськом та Велинню фігурує "Лвовъ великій"¹². У цьому компілятивному зводі, як ствердив Ярослав Книщ, згадка про Львів виявилася вставленою з іншої пам'ятки – Списку міст далеких і близьких"¹³. Перелік "імен руських міст",

⁴ Галицко-Волинская летопись. – С. 137.

⁵ Там же. – С. 155, 159.

* Не зовсім зрозуміло, чому міста, покликані меморіалізувати Романовичів (Львів, Данилів, Васильків), фігурують в літописі на рівні згадок, натомість тільки Холм, назву якого літопис пов'язує лише з місцевим ландшафтом, зображений улюбленим місцем Данила Романовича.

⁶ Історія Львова: у 3-х т. / Ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256–1772. – С. 56–59.

⁷ El libro del conocimiento de todos los reinos (The Book of Knowledge of All Kingdoms) / Edition, Translation and Study by N. F. Marino. – Tempe (Arizona), 1999. – P. 14–15. Пор. також: *Gieysztor A. Polska w "El Libro del Conocimiento" z połowy XIV wieku // Przegląd Historyczny. 1965. Nr 56/3. S. 400–401.*

⁸ El libro... – P. XXII. Пор.: *Gieysztor A. Polska... – S. 397–412.*

⁹ Історія Львова... – С. 56–57 (кольорова вкладка між сторінками)

¹⁰ *Buchon J. A. C., Tastu J. Notices d'un atlas en langue catalane, manuscript de l'an 1375, conserve parmi les manuscrits de la Bibliothèque Royale sous le numéro 6816, fonds ancien, in-folio maximo. – Paris, 1839. – P. 79.*

¹¹ *Дашкевич Я.* Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 9.

¹² *Летописный сборникъ, именуемый Тверскою летописью // Полное собрание русских летописей. – Санктпетербург, 1863. – Т. 15. – Стб. 375.*

¹³ *Книщ Я.* Звістка про Львів у Тверському літописі під 6743 (1241) р. // Княжа доба: іс-

включений до Новгородського першого літопису, справді, відносив Львів до “волинських міст”¹⁴. Авторство та логіка саме такої класифікації достеменно не відомі. Ймовірно, вони також відображали уявну географію руських хроністів¹⁵.

У середньовічному польському дискурсі функціонував образ підкорення Львова військами Казимира III, який подав Ян Длугош під 1340 р. У його версії король, несподівано напавши, влаштує облогу міста, яку городяни, спершу, намагаються витримати, але згодом здаються переможцю, пропонуючи, натомість, власну умову, яку можна б назвати етнокультурною: збереження руської віри. Король, щоб припинити опір й зайняти Львів, нібито, погоджується. Як наслідок, виникає видимість згоди, короля мирно впускають досередини міста, визнаючи сюзереном¹⁶. В описі Я. Длугоша Львів перетворився на воєнну здобич Казимира III. Хроніст детально описав коштовності та реліквії, владні атрибути княжого міста як символи королівської перемоги. Проте здобуття Львова та інших міст ставало їх деструкцією: “львівський і володимирський замки, на той час дерев’яні, спалив, щоб після його відходу ніхто не наважився повстати”¹⁷. Фактологія тут суміщена з панегіриком, аби задокументувати королівське право на столицю Русі. Цей запис формувалася міфологізовану картину кінця (чи початку кінця) княжого Львова. Насправді, лише пізніша інкорпорація означала реальне завершення княжої доби в княжому місті.

Львів XIV–XV ст. певний час далі асоціювався з руською писемною культурою. Про це свідчили автентичні та підроблені грамоти, датовані цим періодом, де місто фігурувало як Львов (а також, ймовірно, Львов)¹⁸. Водночас під впливом політичних та адміністративних змін простір руської писемності у Львові та самого руського Львова як центру королівства Русі трансформувалася в образ “посткняжого” міста, де власне руський етнічний елемент був витіснений на маргінес.

Ранньоновітній час. Рання історія та мотиви заснування “Львігорода” (як його репрезентував Юзеф Бартоломей Зіморевич/ Зіморовіч/ Оземок) для львів’ян XVI–XVIII ст. залишалися сферою домислів. Доступні писемні джерела давали досить неоднозначну інформацію про давній город. Так, Б. Зіморевич відносив його заснування до 1270 р., а будівничим міста вважав Лева Даниловича. При цьому він зауважував, що минуле, побачене здалеку “крізь товщу повітря”, здається “розпливчастим і нечітким”¹⁹. Те, чого не давали писемні документи, доповнювала уява, книжна ерудиція та фольклор. Місто вражало уяву і місцевих мешканців, і мандрівників, які, можливо, доповнювали оповіді львів’ян власними сюжетами. У записках Мартіна Груневега з 1601–1606 рр. натрапляємо на два сюжети, що торкалися княжого міста. В одному випадку князь зустрічається з “відносно реальною” твариною – левом, а на пам’ять про це будує місто, називає його і сам приймає нове ім’я²⁰. Тут події і речі формували ланцюжок асоціацій: образ лева – тварини – постать

торія і культура. – Львів, 2008. – Вип. 2 / Відпов. ред. Я. Ісаєвич. – С. 130–136.

¹⁴ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва; Ленинград, 1950. – С. 476.

¹⁵ Пор.: Тихомиров. М. Н. Русское летописание. – Москва, 1979. – С. 107–108.

¹⁶ Цит. за: Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1986. – С. 12–13.

¹⁷ Історія Львова в документах... – С. 13.

¹⁸ Пор.: Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступ. стаття В. Русанівського. – Київ, 1965. – С. 64–65; 67–68; Грамоти XIV ст. / Упор., вступ. стаття, коментарі М. М. Пещак. – Київ, 1974. – С. 9–10, 18–19, 31, 142–143, 143–144.

¹⁹ Цит. за: Зіморевич Б. Потрійний Львів/ Leopolis Triplex/ Пер. з лат. Н. Царьової, наук. ком. І. Мицька. – Львів, 2002. – С. 53.

²⁰ Цит. за: Ісаєвич Я. Україна давня і нова. Народ-релігія-культура. – Львів, 1996. – С. 145.

князя Лева – людини зі “спорідненим” іменем – образ лева як гербового знаку цієї людини – образ гори Лева/ лева та лєвової яскині (місця зустрічі лева-тварини із князем Левом-людиною) – образ міста, спорудженого на згадку про зустріч на цій горі.

Тема лева – звіра й Лева – руського володаря постійно цікавила пізньосередньовічних та ранньомодерних авторів. З одного боку, пам'ять про князя Лева Даниловича була вписана до колективної пам'яті мешканців ранньоновітнього Львова. Те, що місто назване на честь цього князя, згодом стало загальним місцем тогочасного географічного дискурсу. Мартин Кромер, який детально описував дії Лешка Чорного під Львовом, також принагідно стверджував, що Львів – “замок і містечко Лев заклав і назвав”²¹. “Космографія” Томаса Мюнстера повідомляла, що місто Львів – Leopol – Lembourg назване “на честь імператора Леона” та на пам'ять перемоги, яку здобули мешканці цього краю²². Тільки Андрій Целларій, описуючи сучасний йому Львів, стверджував, що Лев, хоча його ім'ям було назване місто, лише відбудував знищений город²³. Таким княже минуле міста бачили жителі Західної Європи. Натомість для львів'янина Б. Зіморовича ім'я Лев, що дало початок назві міста, символізувало войовничість, неприрученість, “дикість” Русі: “[Лев] через своє ім'я зберіг до кінця войовничий чи то (що є одним і тим самим) лєв'ячий дух”²⁴. Пізнішим прикладом поєднання різних варіантів інтерпретації львівського лева (вербального та візуального) стала церемонія коронації ікони Богородиці з львівського домініканського костелу у 1751 р. Це театралізоване дійство вперше виносило на публічну сцену історію княжого Львова та постать його засновника – Лева Даниловича²⁵. Проте й тут йшлося про символічне “приручення” давнього руського лева, реінтерпретацію княжої історії міста.

У літературному дискурсі львівських українських (руських) авторів XVI–XVII ст. образ “руського лева”, навпаки, асоціювався з силою, владою та княжим (отже – руським) минулим міста:

Лев ест паном, и срокость му з очий походить,
И жаден ся звір ровня ему не находить,
Именем Тим с початку Львов, с княжат названий,
И в князьстві том головою містом поданий²⁶.

Проте вони нарікали на те, що насправді відірвані від писемної культури княжого Львова й від інформації про княже місто, звинувачуючи у цьому, зокрема, львівських домініканців²⁷.

У записках М. Груневега, крім лева, йшлося також ще й про дракона, якого, нібито, переміг Лев Данилович²⁸. Мотив міста, гори з печерою, володаря-переможця і схованого у ній дракона (змія), якого знищують, присутній, як відомо, також і в польській середньовічній міфології. Досить згадати історію

²¹ Цит. за: Kronika Polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego. Ksiąg XXX. Wyd. 2. – Sanok, 1857. – S. 501.

²² Див.: Munsteri S. Cosmographiae universalis lib. VI. – Baseliae, 1550. – P. 909; Munsteri S. La Cosmographie vniuerselle. – Basel, 1568. – P. 1090.

²³ Cellarii A. Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae novissima descriptio. – Amstelodami, 1659. – P. 317.

²⁴ Зіморович Б. Потрійний Львів... – С. 54.

²⁵ Aleksandrowycz W. Koronacja ikony Bogurodzicy w klasztorze Dominikanów we Lwowie w roku 1751: oprawa artystyczna // Acta Academiae Artium Vilnensis. – Vilnius, 2009. – Vol. 54. – P. 123–131.

²⁶ Цит. за: Українська поезія. Кінець XVI – поч. XVII ст. – Київ, 1978. – С. 189.

²⁷ Пересторога // Українська література XVII ст. – Київ, 1987. – С. 27.

²⁸ Цит. за: Ісаєвич Я. Україна... – С. 146.

про “вавельського смока”/дракона – легенду, вміщену у хроніці Вікентія Кадлубека та змодифіковану в текстах пізніших авторів (Яна Длугоша, який вмістив змія до печери, Марціна і Йоахіма Бельських – вони “сконструювали” спосіб знищення дракона)²⁹. Важко сказати щось певне стосовно генези львівської легенди. Ймовірно, так само, як і краківську, її збудовано на підставі літературних аналогій та усних переказів. З іншого боку, М. Груневег бачив у Львові будівлі та артефакти, які вважав залишками давнього руського Львова. Він був переконаний, що бачив руїни княжого замку на дивовижній, на його думку, горі поруч з “левою яскинею”. Саму гору він подивляв, вважаючи дуже високою, подумки відтворював її минулу велич. Натомість замок не справляв на М. Груневега належного враження, хоч він теж намагався “реконструювати” його минулу велич³⁰. Слідами “руськості” Львова М. Груневег вважав також “велику кількість зразків староруської зброї – різних арбалетів, щитів, списів, щоломів”, як він стверджував, збережених у Верхньому замку³¹. У Нижньому замку прибулець з Гданська бачив теж видозмінені знаки руської культури – у каплиці святої Катерини³². Барвистою в уяві М. Груневега виглядала сама картина заснування княжого міста. Він пов’язував її, спершу, зі зміною ландшафту й “прирученням” місцевої річки – Полтви, “меліорацією” земель, а потім – усіма атрибутами закладання города (іменування, обмірювання території (!), надання привілеїв для майбутніх жителів). Роль першої міської будови у його схемі відводилася церкві святого Юра, яка, разом зі замком князя Лева, повинна була б формувати символічні межі міста. Давнє місто у його рецепції виглядало мультинаціональним і відносно масштабним³³. Можливо, якусь роль у такому сприйнятті відіграли місцеві перекази, однак більшість сюжетів були, очевидно, продуктом книжної аналогії з фундуванням інших міст та власних роздумів мандрівника над львівським ландшафтом й уявлень про те, як він сформувався.

Натомість Б. Зіморевич у “Потрійному Львові”, крім уявної картини життя князя Лева та його дружини Констанції у новозаснованому місті, вніс до тексту ще й легенду про “князя Василиска, стрія Лева”, який, нібито, відбував у замській печері під пагорбом “покуту за різню в Сандомирському замку”. Саме з цією постаттю, що нагадувала йому міфічного фавна, Б. Зіморевич пов’язував заснування первісної церкви та монастиря святого Юра³⁴. Цілком можливо, що тут, як зауважив давніше Юрій Диба, наклалися два мотиви. Зооміфологічний символ василиска/ дракона вів до християнського образу покути й покутника³⁵. “Історичний” пласт дискурсу Б. Зіморевича проектував постаті князів Василька Романовича й литовського Войшелка на уявлювану реальність княжого Львова і постать Лева Даниловича як його засновника³⁶. І в тому, і в іншому випадку можна побачити ефект кривого дзеркала чи дзеркал, якими традиція доносила минуле княжого Львова до реальності ранньомодерного міщанина.

²⁹ Plezia M. Legenda o smoku wawelskim // Rocznik Krakowski. – Kraków, 1971. – Т. 42. – С. 21–32.

³⁰ Цит. за: Ісаєвич Я. Україна... – С. 145.

³¹ Там само. – С. 146.

³² Там само. – С. 149.

³³ Там само. – С. 147.

³⁴ Зіморевич Б. Потрійний Львів... – С. 58.

³⁵ Диба Ю. Християнська символіка сюже-

тів про заснування Львова та святоюрського монастиря (мотив покути й очищення) // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 2008. – Т. 255. – С. 30–38.

³⁶ Бокало І., Диба Ю. Печера Василиска на святоюрському пагорбі у Львові // ЗНТШ. – Т. 255. – С. 119–127; Александрович В., Ричков П. Собор святого Юра у Львові. – Київ, 2008. – С. 10–11.

Ця історія була переказана й далі: у ХІХ ст. її публікували уже як знаний елемент історії львівських василіянських монастирів з 1280 р.³⁷

Зіморовичів образ княжого міста частково відображав уявлення польської та вірменської громад та відповідав світогляду тодішнього патриціату, а частково був даниною тогочасній історичній літературі, формам пізнання й репрезентації минулого³⁸. Як "історик"-візіонер Б. Зіморович "бачив" чи "відкривав" перед читачем Львів руський – "як усі творіння давнини безформний, грубий, незугарний" "Левигород", "напівмісто", що нагадує військове укріплення³⁹. В історіософії Б. Зіморовича це найнижчий щабель розвитку міста (порівняно з німецьким Лембургом та польським Леополісом). Звідси – протиставлення "делікатності" мешканців сучасного Зіморовичеві "славного Львова" і "дикості" жителів давнього княжого міста. У його тексті русини княжого часу схожі на степових жителів, кочовиків, "скіфів", монголів⁴⁰. Водночас у своєрідній віршованій епітафії князю Б. Зіморович конструював також і зовсім інший образ Лева Даниловича – воїна-героя, який засновує місто⁴¹. Хроніст намагався по-своєму "реконструювати" навіть звичаї й обряди княжого міста, зображаючи "день жалібний" – величаве перепоховання Данила Романовича, яке, за його версією, мало би відбуватися на вулицях Львова 1282 р. Так вимальовувалася картина багатолюдної помпезної й строкатої траурної процесії, що охоплювала різні соціальні стани⁴². Водночас сконструйована руська процесія у зображенні хроніста починалася "виставою", а закінчувалася пиятикою, що мало свідчити про недолугість звичаїв княжого Львова.

Загальна картина Левового міста, яку реконструював Б. Зіморович, не дуже приваблива. Воно надміру просте та нагадує нашвидкуруч встановлений воєнний табір. З одного боку, тут домінує Високий замок, який Лев Данилович призначає для зберігання дорогоцінностей. Низький замок, за логікою автора, мав бути комфортнішим і його можна було використовувати для житла та оборони. Саме ж місто чи містечко Б. Зіморович уявляє чимось на зразок "переходу" між двома замками. Це територія, яку заселяють княжі слуги. Тут панує хаос, невлаштованість та неспокій. Таке місто в уяві Б. Зіморовича перетворюється на "притулок для гологи", а його населення – на "скупчену отару", яка прагне лише захисту від татар. Проте й у такому незграбному поселенні існує визначений володарем соціотопографічний поділ на Схід (для "своїх" русинів"), Південь (для євреїв і правовірних сарацинів), Північ (для вірмен і татар) та Захід (для себе та власних слуг). Підкорення цих чотирьох "стихий" збільшує невиразний "Левигород" і перетворює його з "розбійницького кубла" на відносно привабливе місто, куди звідусіль стікаються жителі.

³⁷ Księga dziejów... // Pamiętki historyczne krajowe. Zebrał i własnym kosztem wydał L. Zielinski. – Lwów, 1841. – S. 76.

³⁸ Див., напр.: *Осіпян О. А.* Винайдення престижних предків у контексті світогляду міського патриціату Львова ХVІІ ст.: "перші німці" та "двозначні вірмени" в "Потрійному Львові" Ю. Б. Зіморовича // Український історичний журнал. – 2013. – № 5. – С. 169–208; *Його ж.* Соціальна циркуляція минулого й історичні уявлення на макрорівні: вигадане військове співробітництво вірмен із та-

тарами на службі у князя Лева Даниловича в "Потрійному Львові" Ю. Б. Зіморовича (1660-ті рр.) // Український історичний журнал. – 2015. – № 6. – С. 131–153; *Шевченко-Савчинська Л.* "Leopolis Triplex Czyli Kronika Miasta Lwowa" – Зіморовичів міф Львова? // Український медієвістичний журнал. – Львів, 2016. – Вип. 1. – С. 75–87.

³⁹ *Зіморович Б.* Потрійний Львів... – С. 47.

⁴⁰ Там само. – С. 49.

⁴¹ Там само. – С. 60.

⁴² Там само. – С. 59.

Центром позитивних образів княжого Львова, противагою “дикому” Леву для Б. Зіморовича стає постать зразкової християнки Констанції Угорської. Вона зображена напівсакральною фігурою, своєрідним осердям віри⁴³. У тексті з'являється й згадка про домініканський монастир, який, нібито заснувала 1227 р. Констанція. Цю тезу підтримували також деякі інші автори (інколи плутаючи Лева Даниловича з Данилом Романовичем)⁴⁴. Так виникла львівська легенда чи львівський міф Констанції⁴⁵. До нього додалися твердження про монастир як подарунок Лева Даниловича, або іншого, невідомого руського князя львівським домініканцям. Вони ґрунтувалися на, нібито, бачених княжих дарчих грамотах, отже, – писемній традиції і так закріпилися у польській культурній пам'яті XVI–XVIII ст.⁴⁶ Такі акти можна було трактувати виявами толеранції. Однак навіть за цих умов у міфологічній схемі Б. Зіморовича княжий Львів залишався місцем небезпек і ксенофобії. Його жителі усе одно вороже настроєні супроти поляків через їх обряд, вважав він.

Тому картина спаленого у 1340 р. “Левигорода” в Зіморовичевому творі виглядала не трагедією, а закономірністю⁴⁷. Саме ж місто в уяві хроніста зі “Левигорода” перетворюється на “Казимирівську колонію”. Кінець княжого Львова у його історіософії був закономірним завершенням історичного циклу, що вів до кращого, “цивілізованішого” міського життя. В уяві інших неруських ранньомодерних інтелектуалів (наприклад, *Torografia civitatis Leopoli-tanae* Яна Альнпека/Альнпеха/Алембека) обриси княжого Львова теж були схематизованими та міфологізованими. Розповідь Я. Альнпека (що стала відомою у модерній Галичині в 1816 р.) стисліша, аніж розлогий текст Б. Зіморовича. За Я. Альнпеком, основним будівничим Львова був князь Леон–Лев, внук (sic!) Данила. Львів у цьому дискурсі сконцентрований навколо двох дерев'яних замків (одного – в місті, другого – на найвищій міській горі), довкола нього обнесений вал і два широкі рови⁴⁸. Охоронцями княжого міста Я. Альнпек вважав “запрошених” у 1280 р. вірменських воїнів, які, нібито, допомогли Левові утвердити на Русі “майже монархію”. Завоювання міста Казимиром Великим у цьому дискурсі виглядало логічним: княжий рід вигас і польський король зміг реалізувати експансіоністські плани, а новий Львів перебудував і, замість вірмен, укріпив німецькою залогою – пояснював Я. Альнпек. Постаті руських князів, їхні дії ранньомодерні хроністи переосмислювали приблизно так само, як і постаті античної історії, а сам “Левигород” здавався їм частиною іншого, чужого світу.

Для руських авторів XVI–XVIII ст. звістки польських хроністів про кінець княжого Львова (якого вони теж ніколи не бачили) були символами поразки, приниження, причиною подальшого переслідування руської віри та нації у місті. Саме тому автор т.зв. Львівського літопису почав своє “Ісписаніє лето м от Рождества Христова року і по нїм імущих” виписом з польського перекладу

⁴³ Там само. – С. 54.

⁴⁴ Pirawski T. *Relatio status almae archidie-cesis Leopoliensis* / Ed. C. Heck. – Leopoli, 1893. – Р. 108–109. Пор. також: Стасюк А. Проблема формування місіонерської діяльності ордену братів менших на Русі в другій пол. 30-х – на початку 40-х XIII ст. // Галичина. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 22–23. – С. 123.

⁴⁵ Козубська О. Львівська легенда княгині Констанції // Княжа доба: історія і культу-

ра. Львів, 2007. – Вип. 1 / Відпов. ред. Я. Ісаєвич. – С. 100–105.

⁴⁶ Пор.: Chodykiewicz C. *De rebus gestis in provincia Russiae Ordinis Praedicatorum. Comentarіus: Libris XI. – Berdyczów, [1780].* – Р. 148; Чорний М. Вибрані праці. – Львів, 2014. – С. 57–59.

⁴⁷ Чорний М. Вибрані праці. – С. 62.

⁴⁸ Alnpech J. *Opisanie Miasta Lwowa* // *Pamiętnik lwowski.* – Lwów, 1816. – Т. 1. – С. 4–5.

“Хроніки” М. Кромера, який під 1339 р. описував, як Казимир Великий змусив піддатися жителів княжого Львова та, як інші автори, перерахував дорожнечинності львівських замків⁴⁹. Водночас пізніший руський літописець XVII ст. (ймовірно, – близький до Львівського братства Михайло Гунашевський) своїм текстом намагався і пояснити сучасні йому польсько-руські конфлікти, і можливо, якимось згладити враження від давньої поразки, описуючи перемоги Богдана Хмельницького, якому виразно симпатизував, над коронними військами. Натомість у польському середовищі початку XVIII ст. давній руський Львів асоціювали також із виноградниками та вином, яке (згідно з тогочасними європейськими землеописами та якимись архівними даними) отримували “давні руські князі”⁵⁰. Отож, пам’ять про княжий Львів, з одного боку, позірно, нібито, об’єднувала руських та польських інтелектуалів раннього нового часу, а насправді розділяла їх. Руські (українські) інтелектуали зверталися до княжої доби як “золотого періоду” львівської історії, прагнучи легітимізувати власне право на місто, польські акцентували на подіях 1340 р., що давали їм право називати місто “своїм”.

Модерна доба. Для жителів кінця XVIII – початку XIX ст. навіть ранньомодерний Львів перед 1772 р. – місто в мурах і з замками – був реальністю, яка швидко зникла (і до зникнення якої, зрештою, були причетні вони самі). На княжий Львів тогочасні мешканці могли дивитися крізь призму текстів та артефактів XVI–XVII й першої половини XVIII ст. Прикладом стала, зокрема, “Історія столичного королівств Галичини й Володимирії міста Львова” (1829) кармеліта Ігнаці Ходиніцького⁵¹. Він опирався, з одного боку, на “Leopolis triplex”, а з іншого – очевидно, на праці Ніколая Карамзіна, а також сучасні йому нариси історії Польщі загалом та окремих міст, таких як Краків, зокрема. Свою книгу він почав з відносно детальної історії Галицько-Волинських земель за схемою, що згодом стала майже звичною: від хорватської Червоної Русі й Червенських городів до “знаменитого Князівства чи Королівства Данила” та його переходу “під польське берло”⁵². Зміцнення, зростання ролі Львова на цьому тлі І. Ходиніцький зображав відповіддю Лева Даниловича на експансію монголів, прагненням “ухилитися від татарів”. При цьому автор “Історії Львова” дотримувався певного компромісу: подавав і “повсюдну” на той час версію про Лева Даниловича як фундатора нового міста, і думку М. Карамзіна, що Львів заснував ще в 1259 р. Данило Романович, натомість його син переніс сюди свою столицю у 1269 р.⁵³ Учений кармеліт вважав первісною назвою міста “Львигород”, натомість форми “Львів” (Lwów) і Leontopolis відносив уже до польських часів. Водночас, засвідчуючи ранньоновітню латинську назву міста, І. Ходиніцький наводив як приклад знайдений у XIX ст. напис з Галицької брами: “Dux Leo mihi fundamenta jecit, Posteri nomen dedere Leontopolis” (“Князь Лев заклав мої фундаменти, Нащадки дали ім’я Леонтополіс”)⁵⁴. Автор вагався, на честь кого назване місто та кому воно завдячує свій герб: князю Леву Даниловичу чи “королю звірів” – леву⁵⁵. Однак під впливом Б. Зіморевича І. Ходиніцький зображав саме князя Лева “головним будівником” “Львигорода”:

⁴⁹ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. Вид. 2. – Київ, 1971. – С. 69.

⁵⁰ Rzączyński G. Historia naturalis curiosa. – Sandomiriae, 1721. – P. 68.

⁵¹ Chodynicki I. Historia stołeczego królestwa Galicyi i Lodomerji miasta Lwowa od

założenia jego aż do czasów teraźniejszych. – Lwów, 1829.

⁵² Ibidem. – S. 3–23.

⁵³ Ibidem. – S. 24.

⁵⁴ Ibidem. – S. 25.

⁵⁵ Ibidem. – S. 27.

князь очистив зарослу лісами місцевість, поставив дерев'яний Високий замок на Лисій горі та вмістив туди королівські реліквії й військові трофеї, потім розбудував Низький замок, а дорогу між обома замками заповнили хати міщан. І. Ходиницький намагався локалізувати об'єкти княжої доби, зокрема замки, у реальному просторі Львова першої третини XIX ст.: "Той замок стояв у західній частині, біля монастиря тринітаріїв, у самому місті, а коли у пізніших часах був розібраний, на тій площі знаходилося торговище дерев для опалу, яке недавно перемістили у місце публічних проходів"⁵⁶. Проте загальна картина давнього Львова в І. Ходиницького повторює Зіморовичеву схему: від первісного поділу міста на ділянки до "тріумфу Казимира Великого" 1340 р.⁵⁷ Схема І. Ходиницького була компілятивною, однак така вплинула на рецепцію княжого Львова не лише серед польських, а й українських авторів початку XIX ст.

Одним з них був Денис Зубрицький, який через п'ятнадцять років після І. Ходиницького 1844 р. видав польськомовну "Хроніку міста Львова"⁵⁸. На її сторінках він лише коротко зупинився на початках княжого Львова. Увага автора прикута до чисел та літописних дат, які Д. Зубрицький та його сучасники визначали на свій спосіб⁵⁹. За цією хронологією, перша згадка про Львів разом з пожежею Холма припадала на 1237 р., а в 1261 р. "Львів був важливим і укріпленим містом". Для тогочасних українських інтелектуалів таке твердження було важливим. Оpubлікована 1841 р. "Книга історії" з рукопису василіянського монастиря у Львові починалася зауваженням, що Львів був знаний ще "перед 2 лютого 1260 р."⁶⁰. У такий спосіб формувалася українська традиція пошуку початків Львова, ґрунтована на схемі, яку запропонував ще Б. Зіморович, й спрямована не в руслі його загальної концепції, а, радше, – всупереч їй.

Проте для Д. Зубрицького важливішою була автохтонність руського народу на землях, де закладено фундаменти Львова. Історик непрямо порівнював постаті Данила Романовича та Лева Даниловича у львівському контексті з міфічними Ромулом і Ремом у контексті давнього Риму. Д. Зубрицькому більше імпонувала версія, за якою жоден з них не був засновником Львова, а його назва походила зовсім не від антропоніма "Лев", а геральдичного "короля звірів" – лева. Історик також наполягав, що княже місто називалося просто Львів, а не Львігород та не було граничним містом володінь Лева Даниловича⁶¹. Образ міста у Д. Зубрицького вписувався до загального уявлення про зовнішній вигляд

⁵⁶ Chodynicki I. Historia... – S. 25.

⁵⁷ Ibidem. – S. 38.

⁵⁸ Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. – Lwów, 1844; Його ж. Хроніка міста Львова / Пер. з пол. Вид. 2, випр. і доп. – Львів, 2006.

⁵⁹ Zubrzycki D. Kronika... – S. 5–7; Його ж. Хроніка... – С. 8–10.

⁶⁰ Księga dziejów... // Pamiętki historyczne krajowe. Zebrał i własnym kosztem wydał L. Zielinski. – Lwów, 1841. – S. 75. Автори манускрипту виводили василіянську традицію у Львові з 1280 р. – часу появи галицького князя "Василя, по руськи Василіска, на ім'я Вашко" (sic!) – "брата Данила, руського короля, і стрія Леона, руського князя", який вирішив стати тут монахом. Далі василіяни прив'язували до історії свого монастиря

також перепоховання Данила Романовича 1282 р. (за Б. Зіморовичем), вступ до василіян князя Лева Даниловича (датований 1285 р.), його смерть у чернецтві, а також діяльність згоданих василіянських архимандритів Макарія і Евтимія. Така схема мала не лише вказати на масштаб та авторитет монастиря, який фундавали й до якого вступали могутні галицькі князі, утім й "фундатор Львова" Лев Данилович. Вона прагнула показати, що руські монахи-пустельники, – перші провідники львівських василіян, жили у довколишніх печерах при "буками оброслій" Святоюрській горі ще перед заснуванням самого міста: Ibidem. – S. 76–77.

⁶¹ Зубрицький Д. Критико-историческая повесть временных лет Червеной или Галицкой Руси. – Москва, 1848. – С. 64.

галицько-волинських градів: “Міста, укріплені валами, дерев’яними огорожами та палісадами й мали обширні землі. Вони витримували довготривалі облоги, а міщани, які звикли до безперервних війн і захисту міст, зі зброєю, часто вирішували, кому сидіти на їх княжому престолі”⁶². Княжий Львів у його уяві виглядав масштабно та охоплював усю ту територію, на яку поширилися довколomisькі села пізнішого часу: Замарстинів, Голоско, Клепарів, Брюховиці, Білогоща, Сингівка, Кульпарків, Персеньківка, Козельники, Знесіння, і, ймовірно, Кривчиці⁶³. З іншого боку, в українських та “русских” текстах Д. Зубрицький дошкульно критикував польські версії розповіді про кінець княжого Львова у контексті нападу Казимира Великого 1340 р.⁶⁴ Він описував його, радше, не як похід, а вдалу й підступну акцію, що почалася застрашуванням мирних львівських русинів, а завершилася нищенням міста та його знакових будівель. До того ж, відкликаючись до Я. Длугоша та І. Ходиніцького, вчений переконував читачів, що первісний латинський собор у Львові трансформовано з відібраного руського кафедрального храму (“головної руської церкви” Святого Хреста)⁶⁵. Дискурс Д. Зубрицького був дискурсом історичної боротьби за місто з польськими середньовічними та ранньомодерними хроністами й сучасними йому істориками. З сучасником Д. Зубрицького, Іваном (Далибором) Вагилевичем стали пов’язувати впровадження у локальний науковий дискурс нової для руської/української традиції тези про Данила Романовича – засновника Львова: “Львовъ заложенный (кимъ?) Данилом Романовичемъ” / “Lwów założony przez Daniela Romanowicza”⁶⁶. Так до свідомості галицьких читачів запроваджено думку Н. Карамзіна, що (1269 чи 1270 р.) Лев Данилович “утвердив свій престіл у новому місті Львові, заснованому ще при Данилі”⁶⁷. Однак то була лише частина Вагилевичевої візії княжого міста, яку він подав згодом, у 1860 р. Основою княжого міста та міською парафією він проголошував Знесіння, назву якого виводив від гіпотетичної княжої церкви Вознесіння Господнього. Щоб захистити ці аргументи, І. Вагилевич відкликався, водночас, і до усної традиції місцевих селян, і глибоко закроєні подовгувасто-квадратні “сліди дерев’яного замку на горі Лева напроти Замкової”, які він, як переконував, бачив наочино⁶⁸. Водночас І. Вагилевич не знав, як перевірити літописне твердження, що зі Львова було видно пожежу Холма. Сучасний йому ландшафт не давав змоги це зробити. Ймовірно, зникнення “виду на Холм” І. Вагилевич приписував знищенню “первісного Львова” військом Бурундая, яке датував 1251 р. Водночас автор вважав, що на місці давнього, знищеного первісного міста Лев Мстиславович (!) на початку XIV ст. заснував інше місто, назвавши його власним іменем. У такий спосіб між двома дотеперішніми візіями Львова Данила Романовича та Львова Лева Даниловича, Вагилевич вставив третю, ототожнивши будівника “нового” Львова з іншим поколінням династії Романовичів.

О. Антон (Антоній) Петрушевич, якого вважали патріархом львівської історіографії XIX ст., уявляв “престолный червонорусский Львов” “Волинського літопису” містом “галичорусских” князів та їхніх “дванадцять церков”: від “Святогеоріївського монастиря”, монастирів святого Онуфрія та святого Архистратига

⁶² Зубрицький Д. Критико-історическая повість... – С. 89.

⁶³ Там же.

⁶⁴ Там же. – С. 108–111.

⁶⁵ Там же. – С. 147–149. Поп.: *Chodynicki I. Historia...* – С. 342.

⁶⁶ *Wagilewicz J. Gramatyka języka malorus-*

kiego w Galicji. – Lwów, 1845. – S. 143.

⁶⁷ *Карамзин Н. История государства российскаго.* Изд. 3. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 4. – С. 131.

⁶⁸ *Wagilewicz J. Początki Lwowa // Kółko rodzinne. Pismo tygodniowe.* – Lwów, 1860. – S. 111.

Михайла, церкви Чесного Хреста, до Церкви Успіння Пресвятої Богородиці, церков святого Миколая та Христового Воскресіння. Натомість на місці “домініканського кляштора і костелу “Святішого Тіла Христового” (Пресвятої Євхаристії) А. Петрушевич бачив “двір руських князів Данила і Лева”⁶⁹. Давній Львів А. Петрушевича був, переважно, Львовом сакральним, частина якого трансформувалася на сучасний йому сакральний польський Львів, а невелика частина у перебудованому вигляді залишилася руською. З іншого боку, під маскою польських храмів дослідник вбачав руські світські споруди княжого часу.

Ідеологічно близьким до А. Петрушевича був ще один реконструктор образу княжого Львова у XIX ст. – Ісидор Шараневич. Його дослідження⁷⁰ відкривав візуальний образ – мапа міста “за часів пановання руських князів”, на якій позначені здогадні споруди й об’єкти города: церкви Успіння, Вознесення на Знесінні, монастирі та церкви святого Юрія й Вірменська, костел святої Марії Сніжної; княжий двір та княжий замок “Тора Лева” та ін. Княжий Львів І. Шараневича – пограничне місто Данила Романовича, засноване між 1250 і 1255 рр.⁷¹ У давньокняжому просторі дослідник виділяв первісний Львів – фортецю “проти безбожних татар”, вміщуючи його на Знесінні біля церкви Вознесення та в околицях тогочасного Кайзервальду (який ототожнював з церквою Святого Хреста)⁷². Його зовнішній вигляд автор окреслював за аналогією: “здаєся, що и той первістный Львовъ, такъ, як і іншіи современнии города, землянными окопами, глубокими фоссами, острогами (палисадами) и. т. п. былъ оукрѣпленный и оубезпечный”⁷³. Цей Львів, розвивав він тезу І. Вагилевича, знищений татарами 1261 р. “Другий” княжий Львів, за І. Шараневичем, постав наново двадцятиліттям пізніше, 1283 р. Його центрами у схемі І. Шараневича були два дерев’яні замки: “вищий” і “нижчий”, а між обома замками він вміщував “перехідну вулицю”⁷⁴. Шараневичів княжий Львів уявно залюднювали русини, татари, євреї і “сарацини”, сарацини, які “скупували невільників”. Однак у трактуванні дослідника це не перетворювало місто на центр работоргівлі. Воно поставало, навпаки, жертвою “розбійничих татарських шайок”: власне оборона перед татарами, у зображенні І. Шараневича, спонукала князя розбудувати Львів на нинішньому місці. Цей “град в котлині” дослідник уявляв собі окопаним валами, сумніваючись лише, чи посеред нього, як і в інших княжих містах, стояла кам’яна вежа⁷⁵. Топографію чи соціотопографію княжого міста І. Шараневич прагнув перекласти мовою об’єктів пізнішого часу: наприклад, церква святого Теодора Тирона – на місці “гандити” з Жовківського передмістя, храм Воскресіння Господнього – “на убочной дорозі, котра з тракта Жолківського на Замарстинівський провадить” тощо⁷⁶. На території домініканського монастиря І. Шараневич бачив княжий двір, а на “лівому боці Полтви” – поруч з церквою, цвинтарем та монастирем святого Юра, також двір удільних руських князів та укріплений чернечий стовп⁷⁷. Літописну пожежу Холма історик, правдоподібно, намагався перевірити географо-топографічними

⁶⁹ *Петрушевичъ А.* Краткая роспись русским Церквамъ и Монастырямъ въ городѣ Львовѣ // Галицкій историческій сборникъ, издаваемый обществомъ Галицко-русской Матицы. – Львовъ, 1853. – С. 3–10.

⁷⁰ *Шараневичъ И.* Стародавний Львѡвъ, (ѡтъ року 1250–1350) (Серія “Стародавни

галицкіи городаы”. – Ч. 2). – Львов, 1861.

⁷¹ Там же. – С. 12.

⁷² Там же. – С. 16–17.

⁷³ Там же. – С. 17.

⁷⁴ Там же. – С. 20.

⁷⁵ Там же. – С. 23.

⁷⁶ Там же. – С. 27.

⁷⁷ Там же.

методами середини – другої половини ХІХ ст. “Холмъ лежить може 20 миль ѿтъ Львова. Зъ терасы над Знесенемъ видко поля Белзкій в направленую на всходную пѳлнѳчь пѳдъ оугломъ выносячимъ майже 122”⁷⁸. Статус княжого і навіть посткняжого Львова у концепції І. Шараневича був і завжди залишався доволі високим (“на рівні з городом Володимиром на Волині”). Проте його книга про стародавній Львів була історією того, як княже місто і довколишня “Галиція”, поступово втрачаючи впливи та силу, інкорпоровані до Польщі. Згодом, у 1870-х роках, історик змінив візію. Тепер він бачив “первісний” давній Львів (Львів Данила Романовича) розтягнутим довкола князівського замку та розташованим десь поблизу Чортівської скелі – над пагорбах, що здіймалися над Кривчицями, Підберізіцями й Запитовом. Здавалося, що саме звідти було видно славнозвісну пожежу Холма. “Другий” Львів (Львів Лева Даниловича) у цій системі координат перемістився у напрямку костела святого Войцеха, який у ХІХ ст. вже перетворили на військовий склад. Саме в його будівельному матеріалі львівський археолог вбачав залишки другого (Лєвового) княжого замку⁷⁹. Уява частини австрійських вчених кінця 1860 – початку 1870-х років, вслід за українськими, вмщувала княжий Львів на північному сході сучасного Львова й диференціювала перший (Данилів) Львів, зокрема з “церквою святого Івана”, та розміщений “південно-західніше” другий (Лєвів) княжий Львів з “церквою Миколая”⁸⁰. Тоді ж у дискурсі Кароля Відмана з’являється образ своєрідного “перед-Львова” у вигляді костюлу святого Іоана Хрестителя, збудованого, як твердив цей автор, ще до заснування міста, яке, у свою чергу, існувало ще перед літописною згадкою. На його думку, цей храм міг існувати навіть 1234 р., у кожнім разі, до 1250 і 1255 рр., коли, за цією версією, був закладений Львів (“отже, дивився він на народження Львова”, – підсумовував К. Відман⁸¹). З історичних нарисів другої половини ХІХ ст. образ княжого Львова перекочував до точочасних путівників містом. Їхні автори прагнули домалювати в уяві читачів те, чого не давали історичні джерела, навіть вигляд лісистої місцевості довкола княжого города⁸²: “первісний Львів” (який датували навіть і 1268–1270 рр.) поставав у вигляді замку, закинутого посеред лісу⁸³.

Певним переворотом у польській рецепції княжого Львова стала відносно невелика робота Александра Чоловського “Львів за руських часів”. Він пропонував свою картину княжого міста. Це – княжий город, заснований десь у період “епохальної поразки Русі” – нападу монголів 1241 р., однак на місці давніших, невідомих поселень⁸⁴. Він мав би бути подібним до інших міст княжої доби (від Києва до Галича), мати оборонний характер і поділятися, щонайменше, на дитинець, передгороддя, підгороддя і поділ⁸⁵. Тому А. Чоловський вмщував свій княжий Львів “над Краківським передмістям чи Підзамчам”, на Замковій та Лисій горах (на одній з яких історик добачав давню вежу – “стовп”, натомість на Лисій горі – “первісний оборонний Львів”), а знаками існування давнього города для нього стали найдавніші збережені храми міста (церкви

⁷⁸ Шараневичъ И. Стародавний Львѳвъ... – С. 78.

⁷⁹ Czolowski A. Lwów za ruskich czasów. – Lwów, 1891. – S. 16.

⁸⁰ Rasp W. Beiträge zur Geschichte der Stadt Lemberg // Archiv für österreichische Geschichte. – Wien, 1870. – S. 375–377.

⁸¹ Widmann K. Kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela we Lwowie. Wiadomość

historyczna. – Lwów, 1869. – S. 28.

⁸² Kunasiewicz S. Wilda przewodnik po Lwowie z zarysem historii miasta. – Lwów, 1878. – S. 7–8.

⁸³ Schneider A. Przewodnik po Lwowie. – Lwów, 1875. – S. 1–2.

⁸⁴ Czolowski A. Lwów... – S. 17.

⁸⁵ Ibidem. – S. 23.

святого Миколая, святого Онуфрія, святої Параскеви, костели святого Іоана Хрестителя та святої Марії Сніжної) й неіснуючі вже святині⁸⁶. Щобільше, А. Чоловський уявляв над церквою святого Миколая обриси можливого княжого замку⁸⁷. Водночас княже місто Лева Даниловича в А. Чоловського виглядало споконвічно поліетнічним, без чіткого національного обличчя⁸⁸. Мала за обсягом книга стала, проте, однією з найпопулярніших розповідей про княже місто у польському середовищі кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Якщо княжий Львів і з'являвся в уяві польських жителів міста й краю на зламі століть, то імпульсом для цього став, зокрема, його текст.

Українці прагнули вибудувати альтернативну схему давньої львівської історії та історії міста загалом. З одного боку, Михайло Грушевський на зламі ХІХ й ХХ ст. намагався уточнити хронологічну сітку Галицько-Волинського літопису. У його трактуванні перша згадка про Львів, (“пожежа Холма”) було датована 1256–1259 рр.⁸⁹ Княжий Львів історик бачив, радше, елементом містобудівної та адміністративно-політичної системи Галицько-Волинського князівства – одним з городів “в тіні” Галича та Холма. Учень М. Грушевського Іван Крип'якевич 1910 р.⁹⁰ у суті продовжував лінію Н. Карамзіна та І. Вагилевича. Він пов'язував заснування міста, передовсім, з Данилом Романовичем – “першофундатором”, а вже потім – Левом Даниловичем – “відбудовником”. Так формувалася картина княжого Львова, розміщеного на високій важкодоступній для ворогів горі, з якої можна було контролювати околиці довкруги. Цей город зображали традиційно: княжий двір, “двірська церковця”, “будинки княжих урядників і багатших бояр”. З іншого боку, не бракувало соціального й етнічно різношерстого образу спільноти, яку гіпотетично мало б приваблювати княже поселення: від будівничих, ковалів й мечників до селян – хлібороби, княжої дружини, та “чужих купців”⁹¹. Територію “приходнів” історики початку ХХ ст. вміщували на низині Підзамча, переносючи на точніші координати свого часу – “там, де нині є вулиці Жовківська і Замарстинівська”. Топографічно давній Львів продовжували на сільське Знесіння як “парохію княжих часів” та відмежовували від храму святого Юрія, зображаючи його окремою замиською церквою-фортецею. Знаками руської присутності залишалися церкви (від церкви святого Миколая до монастиря святого Онуфрія), хоча читачів застерігали, що самі споруди, які вони бачать на щодень, – не сучасники, а символи княжих часів. З іншого боку, саме руський Львів, яким його презентував, зокрема, І. Крип'якевич, поставав територією релігійної толеранції: “Була тут вірменська церква і латинський костел, бо наш нарід шанував кожду віру і не боронив нікому відправляти своїх богослужінь”⁹². Не дивно, що панорама реконструйованого міста у його тлумаченні поставала, хоч не надто масштабною, але імпазантною та ідилічною: “Вид його був дуже гарний: високо на горі стояв поважний замок, укріплений валами; під горою кругом стояли міські церкви, а довкола них міщанські двори і доми з садами й огородами; над рікою розтягалися сіножати і поля, а далі йшли старі, густі ліси”⁹³. Водночас княжий Львів І. Крип'якевича поставав історично нещасливим містом, яке від самого початку

Львів, 1901. – Т. 41. – С. 41.

⁹⁰ Крип'якевич І. Львів, його минувшина й теперішність. – Львів, 1910.

⁹¹ Там само. – С. 4–5.

⁹² Там само. – С. 5.

⁹³ Там само.

⁸⁶ Ibidem. – С. 26.

⁸⁷ Ibidem. – С. 28.

⁸⁸ Ibidem. – С. 35.

⁸⁹ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописі // ЗНТШ. –

намагаються знищити татари, згодом – поляки, а від 1340-х років у тлумаченні українського історика він уже навіть не “литовсько-руський”, а пропольський: “Львів брав малу участь в боротьбі; він чимраз більше схилявся на сторону Польщі...”⁹⁴. У такій схемі помітні окремі елементи концепції А. Чоловського. Проте, на противагу їй, українська реконструкція княжого Львова діяла, передовсім, на національну свідомість українських читачів, їхнє відчуття минулого.

Перша світова війна принесла ще один поворот у візіях княжого Львова. Під час російської окупації міста й краю у 1914–1915 рр. поширилося зовсім інше уявлення про княжу добу Львова. Його відобразив, зокрема, Василій Верещагін у своїй книзі про Львів та його мистецьку історію⁹⁵. У його сприйнятті Львів – місто, яке виникло дещо раніше від літописної згадки про пожежу Холма і, можливо, первісно знаходилося “набагато ближче до Холма, аніж зараз”⁹⁶. Щодо засновника міста, В. Верещагін мав сумніви: думка про те, ніби фундатором мав стати Данило Романович, який “охрестив” місто на честь сина Лева, очевидно, не надто його переконувала. Первісний княжий Львів для В. Верещагіна – це “острог” – “окольний град” з “величезними воротами, захищеними двома баштами-“вежами”, всередині острога – укріплення-дитинець, всередині якого – “княжий терем” та склади зі зброєю, навколо – посад – слобода – місце проживання “торгового люду”, проведення віч та “копних судів”. Княжий Львів В. Верещагіна – майже повністю (за винятком деяких церков) дерев’яний. При цьому він прагнув у деталях відтворити екстер’єр й інтер’єр мешкань львівського простолюду та – за контрастом – боярських “теремів”⁹⁷. Княже місто поставало також центром культурного, торгового та “кипучого промислового” життя, розміщеним на перехресті ключових шляхів. Загалом, Львів у трактуванні російського автора поставав типовим, проте важливим, “руським городом”. Однак російська присутність у місті й Галичині невдовзі закінчилася і вже на момент публікації книги про “Старый Львов” В. Верещагіна (1915) Львів стали сприймати як знову (після княжих часів) втрачену для Росії територію.

Натомість 1918 р., під час Листопадового зриву та утворення ЗУНР з центром у Львові, образ княжого міста набув нового сенсу у політичній (а згодом – мемуарній) уяві галицьких українців. Вони вважали проголошення Західно-Української Народної Республіки відновленням українського Львова як княжої столиці після доби “польської” й “австрійської” домінації. Цей образ поетизували: “У лицарській, княжій, невгнутій столиці, /В Батьківщині вірному городі Львові/ Сумні стрепенулись – одвічні – достойні повагою мури/ Від грому ударного гордого слова:/ Воля!”⁹⁸. Це відновлення, однак, завершилося невдачею.

У міжвоєнний період пам’ять про княжий Львів (нарівні з походом Б. Хмельницького та спогадом про листопад 1918 р.) стала однією з важливих тем українських науково-популярних публікацій, зокрема, й нечисленних українських путівників Львовом. Так, Микола Голубець у 1925 р. також прагнув привернути увагу українських сучасників до княжої доби – часу, коли Львів (“Льві-град”) був коли не формально, то фактично столицею українського князівства⁹⁹. Проте він застерігав читачів, що місто майже не зберегло слідів своєю руської середньовічної історії. Він пропонував львівським українцям придивлятися лише до реліктів княжого часу. Само ж княже місто, у якому

⁹⁴ Крип’якевич І. Львів... – С. 10.

⁹⁵ Цит. за: Верещагін В. А. Старый Львов. Репринтное издание. – Киев, 2009.

⁹⁶ Верещагін В. А. Старый Львов... – С. 24.

⁹⁷ Там же. – С. 25.

⁹⁸ Янів В. Поезія: Листопадові фрагменти. Сонце й грати. – Львів, 2009. – С. 97.

⁹⁹ Львів: Провідник. – Жовква, 1925. – С. 1.

виникли чи до якого потрапили ці артефакти, поставало з Голубцевого тексту нашвидкуруч збудованим серед несприятливих обставин (“в огні татарської небезпеки”) новачком” (“новиком”) серед інших поселень княжого часу. Персоніфікований княжий Львів в уяві М. Голубця виглядав, радше, дещо дезорієнтованою людиною, яка зненацька опинилася у несподіваному і не надто вдалому для неї середовищі, майже позбавленому комунікацій із зовнішнім світом”¹⁰⁰. Автор путівника середини 1920-х років метафорично зображав давнє місто “орлиним гніздом”, а водночас і самим орлом – диким птахом, здатним захищатися від неприятелів: “А може й хотіли цього його основник Данило і пан на замку кн. Лев, що заклали його на високій горі, мов вірлине гніздо, щоб нім татари оглянуться, він поріс у пір’я, обкопав себе валами, насторожив будильницями (вежами) та частоколом”¹⁰¹. Водночас, як історик мистецтва й архітектури, М. Голубець відмовлявся від образу повністю дерев’яного княжого міста, підкреслюючи, що більшість його храмів мали бути мурованими. Історія княжого Львова у нарисі М. Голубця, як і в інших авторів, видавалася відносно нетривалою та, загалом, – песимістичною. У світлі тогочасних етнічних та суспільних стереотипів це також виглядало, радше, поразкою.

І. Крип’якевич в “Історичних проходах по Львові” (1932) доповнив той образ княжого Львова, який змальовував у 1910 р. Його заснування цього разу поставало елементом в протитатарській оборонній стратегії Данила Романовича¹⁰². Давнє місто дослідник розташовував на терені зелених насаджень Високого Замку, “на крайній західній горі, що опадає стрімко до Замкової вулиці”, підкреслюючи її назву (“Княжа”). Підгороддя давнього Львова у цій схемі “опало десь до Жовківської вулиці”, натомість “серединний” княжий двір розміщувався “на горбі, вище церкви св. Миколая”¹⁰³. І. Крип’якевич прагнув відтворити деталі уявного княжого міста, спроектувавши їх на реалії 1920–1930 рр.: “перед княжим двором були оборонні ворота, й від них уділ ішла стрімка дорога – це теперішня вуличка Під брамкою”¹⁰⁴. Навіть Старий Ринок у його уяві поставав укріпленням. Пам’ять про це український науковець несподівано вбачав у мовній традиції місцевих євреїв, які “називають частину Жовківської вулиці, від Краківської площі до Старого ринку, “На мості”; був тут рів і на нім міст”¹⁰⁵. “Героїка княжої доби” слугувала при цьому одним із засобів національного виховання молоді (у середовищі якої зародилася ідея “Історичних проходів”) та мобілізації галицьких українців після поразки визвольних змагань. Це відобразили й написані у 1920–1930-х роках вірші Олександра Олеся (Кандиби) про княжу Україну. У них Львів зображений другим – після Холма – містом Данила Романовича: “Друге місто будувати / Він над Полтвою звелів / І на славу Льва – князенка/ Князь назвав це місто Львів”¹⁰⁶. Видані 1930 р. у Львові (а згодом, 1940 р., – у Празі), ці вірші лише підсилювали популярну тезу.

Княжий Львів за міжвоєнного часу був також предметом дидактичних експериментів українських вчителів. Так, під час прогулянок Високим Замком львівським дітям пропонували відчутти себе у ролях руського короля/ князя, його будівничих та підданих¹⁰⁷. Їх вели вулицями тогочасного Підзамча, наголошуючи на видимих і прихованих знаках присутності княжого міста. Звісно, така

¹⁰⁰ Там само. – С. 9.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Цит. за: Крип’якевич І. Історичні проходи по Львові. – Львів, 1991. – С. 10.

¹⁰³ Крип’якевич І. Історичні проходи... –

С. 14.

¹⁰⁴ Там само – С. 15.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Цит. за: Олесь О. Твори у двох томах. – Київ, 1990. – Т. 1. – С. 399.

картина була певною мірою модернізована, однак вона мала виховувати патріотизм львів'ян-українців у середовищі іншого Львова, в якому вони не домінували.

Рецепція княжого періоду львівської історії серед польської інтелігенції міжвоєнної доби була, природно, іншою. Так, популярна книга Станіслава Василевського "Львів", що вийшла у серії "Чудеса Польщі" ("Cuda Polski"), починала історію міста як "багатого середньовічного маленьства" тільки з моменту заснування латинського архієпископства¹⁰⁸. Тему його руської фундації автор оминав й поширював міфологему "Червенських городів", яка давала змогу усунути руський період історії міста й регіону як "час загарбання первісно польських територій". У путівнику Мечислава Орловича читачам запропоновано об'єднати обидві концепції: теорію "Червенських міст" і подану у версії А. Чоловського коротку історію міста, яке заснував "руський князь Лев, син перемишльського (sic!) князя Данила"¹⁰⁹. Княжий Львів поставав тут дерев'яною фортецею, але, водночас, й густо заселеною територією (про що мали б свідчити вісім церков княжого міста). У міжвоєнний період популярним залишався й нарис історії міста пера Фридерика Паппе. У повному виданні книги, що з'явилося ще 1894 р., йшлося про "стародавній Львів", у який було втиснуто усю історію міста від 1250 до 1527 р.¹¹⁰ Однак, вона також починалася з руського літописного "походу Володимира на ляхів" 981 р., за якою Львів проголошувався "польського родинною околицею", яка волею випадку стала руською граничною землею. Княжий Львів виглядав тут, радше, неприємним і непреступним місцем, однак, припалим до вподоби князеві Данилові, який поставав тут засновником нового місця, що мало сполучати Холм з Галичем. Загальна картина старого Львова у Ф. Паппе виглядала ідилічною й утопічною. Княжий Львів у зображенні польського автора ставав майже малолюдним простором природи, й тиші: "Замість білих кам'яниць і будинків – зелені дерева і кущі, замість площ – блискучі плеса мочар. Невелике поселення, але дримають у нім приховані життєві сили: одним плечем оперлося на схід, другим сягає заходу..."¹¹¹. Княжий Львів Ф. Паппе, очевидно, виглядав контрастом до пізнішого Львова. Водночас сама історія княжого міста у його нарисі – дуже стисла й нещаслива, а його фінал був зображений порятунком Львова "для християнства та європейської цивілізації"¹¹². У міжвоєнних варіантах текстів Ф. Паппе ці акценти лише згущувалися та спрощувалися. У його брошурі про Львів для "Бібліотеки загальної школи" ("Biblioteka szkoły powszechnej") про княже місто навіть не було згадки. Ймовірно, до цього спонукала назва серії чи циклу, в якому вийшла книжка, – "Міста Польщі" ("Miasta Polski")¹¹³. Подібна тенденція простежувалася і в підручниках, адресованих львівським польським школярам. Саме Казимира III тут називали "великим будівничим Львова". Княжий Львів при цьому зображали спаленим, однак пожежу, що зруйнувала місто, зовсім не пов'язували з походами Казимира. Засновники міста і його "доказимирівська" історія у цьому дискурсі майже не фігурували. Місто, яке

¹⁰⁷ Миколаєвич Д. Про давний Львів // Методика і шкільна практика: додаток до "Шляху виховання й навчання", педагогічно-методичного три місячника. IV річник. – Львів, 1933. – С. 107.

¹⁰⁸ Wasilewski S. Lwów (wydanie faksymilne). – Wrocław, 1990. – С. 39.

¹⁰⁹ Orłowicz M. Przewodnik po Lwowie.

Wyd. 2. – Lwów; Warszawa, 1925. – С. 14.

¹¹⁰ Pappé F. Historia miasta Lwowa w zarysie. – Lwów, 1894. – С. 11.

¹¹¹ Ibidem. – С. 18–19.

¹¹² Ibidem. – С. 23.

¹¹³ Ejustdem. Lwów. (Z cyklu "Miasta Polski"). – Lwów, 1933. – С. 3–9.

існувало перед тим, потерпало від війн та було не надто імпозантним, максимально компактним і простим – наголошували автори польських посібників з “вітчизняної історії”¹¹⁴. Навіть загалом об’єктивна й масштабна за задумом книга Луції Харевиц (Харевичової) “*Historiografia i miłośnictwo Lwowa*”, опублікована у “*Bibliotece Lwowskiej*” незадовго до початку Другої світової війни, починалася лише з перших міських книг, що фіксували місто у документальному полі “Давньої Речі Посполитої”¹¹⁵. Натомість “проблема початків Львова й особи його засновника” тут була прихована всередині “рутено-української” історіографії міста¹¹⁶. Це теж не дивно: робота Л. Харевич мала підсумовувати досягнення львовознавства перед 1940 р., коли мав бути відзначений ювілей знакового для польської громади походу Казимира III на Львів 1340 р, від якого у цьому середовищі й відлічували історію міста.

Після прилучення Західної України до УРСР у 1939 р. Львів у радянському дискурсі стали позиціонувати старовинним українським/ “княжим містом”. Частина представників української інтелігенції (наприклад, членів НТШ) у 1939 р. (добровільно чи вимушено) зображала прихід Червоної Армії та скликання Народних Зборів Західної України у Львові як звільнення міста й краю “по 600 літах” неволі¹¹⁷. Це формувало ілюзію відродження княжого міста після поразок 1340-х років. Натомість Володимир Пічета в історії Західної України та Західної Білорусії (1940) зображав Львів “значним торговим центром” Галицько-Волинського князівства нарівні з Луцьком, Володимиром, Холмом і Берестям¹¹⁸.

Впродовж нацистської окупації 1941–1944 рр. на короткий час повернулися довоєнні погляди на історію княжого Львова. Це, зокрема, демонстрував “Сучасний Львів” Олени Степанів 1943 р. Тут давніші концепції заснування міста та уявлення про його первісний вигляд були подані уже як факт, а не гіпотеза. Проте О. Степанів намагалася частково спроектувати мову історіографії на географічний дискурс і розмістити давнє місто не лише в часі, але й просторі. Загальна панорама княжого міста виглядала доволі оптимістично: “Княже місто було людне (тут були теж колонії: німецька, вірменська, татарська) й просторе, з численними домами й крамами, городами й садами. Поля й сіножаті знаходилися і на другому березі Полтви. Його простір становив приблизно 50 га і сполучався на сході з громадою Знесіння”¹¹⁹.

Однак у 1944 р. радянська влада повернулася до Львова та Галичини. Це спричинило появу, щонайменше, двох візій історії княжого міста: радянської та еміграційної, діаспорної. Перша ґрунтувалася на образі “старовинного українського міста Львова”. Студії працівників тогочасного Інституту суспільних наук – філіалу АН УРСР у Львові спричинилися до того, що першу літописну згадку (а заодно й генезу) про місто було хронологічно перенесено з 1259 на 1256 р.¹²⁰ Тепер саме вона стала відправним пунктом історії міста й на її підставі 1956 р. стали святкувати його 700-річчя, водночас формуючи новий образ першопочатків. Княже місто уявляли традиційним поселенням давньоруського

ти й матеріали. – Львів, 1956. – С. 58.

¹¹⁴ *Martynowiczówna W.* Historia. Podręcznik dla V klasy szkół powszechnych 3 i 2 stopnia. – Lwów, 1937. – S. 74.

¹¹⁵ *Charewiczowa L.* Historiografia i miłośnictwo Lwowa. – Lwów, 1938. – S. 7–8.

¹¹⁶ *Ibidem.* – S. 73–90; 176–177.

¹¹⁷ Радянський Львів. 1939–1955. Докумен-

¹¹⁸ *Пічета В.* Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. – Москва, 1940. – С. 16.

¹¹⁹ *Степанів О.* Сучасний Львів. Путівник. Видання стереотипне. – Львів, 1992. – С. 10.

¹²⁰ Історія Львова: Короткий нарис. – Львів, 1956. – С. 8–9.

часу. Розходження з'являлися лише тоді, коли йшлося про те, де саме воно знаходилося¹²¹. Водночас гіпотетичний образ внутрішнього життя княжого Львова як “головного міста Галицько-Волинського князівства” тепер переростав у картину його соціально-економічної диференціації з “антизахідними” акцентами. Ідея феодалізму як суспільства класової нерівності та нерозвинених соціально-економічних відносин нівелювала позитивний образ княжого Львова – “значного центру торгівлі” у радянській історіографії 1950-х років¹²². В етнічному плані княжий Львів поставав містом, населеним “руськими людьми–русинами–українцями”, що протистоїть іноземним загарбникам, однак згодом опиняється сам на сам з ними і відривається від решти руських земель. Ця теза теж була важливою для тогочасного радянського дискурсу. Напад Казимира III на Львів 1340 р. також описували через риторичку боротьби з іноземними поневолювачами, яким населення “чинило героїчний опір”. У такій схемі захоплення Львова 1340 р. частково нейтралізувалося ефектом “народного повстання проти польських феодалів” під проводом боярина (!) Дмитра Детька¹²³. Проте підсумком розповіді про княжий Львів у радянській версії 1956 р. стало твердження Карла Маркса, що польський король Казимир III, захопивши землі середньовічної Галичини й Волині, отже й Львів, далі змушений був боротися проти їхнього руського населення. З цього погляду, історія княжого Львова виглядала лише вступом до подальшої “боротьби трудящих міста й краю за соціальне й національне визволення”¹²⁴. Таку доволі просту схему майже дослівно повторено в кількох путівниках кінця 1940–1950-х років¹²⁵. Попри ці шаблони, певна частина текстів про Львів, приурочених до його 700-річчя, у змодифікованому вигляді повторювали чи розвивали давні, ще передвоєнні уявлення про міську історію княжої доби, або ж додавала нові елементи до старої картини¹²⁶.

Ці фрагменти знань про княже місто, які формували історики, згодом тиражували й популяризували масові видання разом з уривками перших літописних згадок про Львів¹²⁷. Сюди були інкрустовані навіть давніші, ще з початку XX ст., тексти І. Крип'якевича, які зображали Львів, починаючи з першої половини XIV ст., торговельною станцією між Сходом і Заходом¹²⁸. Згодом, уже в 1980-х роках, коли змінилося покоління історіографів, академічний образ княжого Львова також змінився. Його картина ставала строкатішою. Її ускладнив археологічний дискурс, який апелював уже не тільки до княжого міста, а й мезолітичних, палеолітичних та ранньослов'янських поселеннях, що існували в його околицях ще перед тим, як виникло само місто. Тепер княже місто – продукт писемної історії – виглядало лише горішнім пластом в до- чи протоісторії місцевості¹²⁹.

У рецепції істориків, зокрема, баченні Ярослава Ісаєвича, дві традиційні версії початків Львова частково зливалися: місто отримувало не одного, а двох засновників: “Данило здійснював загальне керівництво будівництвом Львова та інших міст, а Лев безпосередньо очолив спорудження граду, який мав стати (як вказує назва) його уділом”¹³⁰. Уявлення про дерев'яний город Лева змінилося

¹²¹ Історія Львова... – С. 10.

¹²² Там само.

¹²³ Там само. – С. 12.

¹²⁴ Там само. – С. 13.

¹²⁵ Пор.: Львов: справочник. – Львов, 1949. – С. 3–12; Львів: довідник. – Львів, 1955. – С. 21–26.

¹²⁶ Див., наприклад: Крип'якевич І. П. Львів княжих часів // Нариси історії Львова. –

Львів, 1956. – С. 23–31; Білецький С. Т. Перша історична згадка про місто // Нариси... – С. 18–20 (тощо).

¹²⁷ Слово про Львів / Упор. А. Халімончук. – Львів, 1970. – С. 14–20.

¹²⁸ Там само. – С. 17.

¹²⁹ Пор.: Історія Львова. – Київ, 1984. – С. 8–11.

¹³⁰ Там само. – С. 15.

образом міста мурованого, оточеного густозаселеною низкою градів – городищ навколо міста, що відіграло одну з ключових ролей в обороні краю. Тепер дослідники намагалися візуалізувати саме планування міста: Високий замок на горі, княжі та боярські тереми під ним, Низький замок, “старий” і новий “міські райони” княжого міста, фортифікації довкола, тощо. З іншого боку, традиційний образ міста, що склався у ХІХ – першій половині ХХ ст., став доповнюватися новим. Наприклад, у структурі уявлюваного міста з’явилися також професійні/чи ремісничі вулиці, відомі з пізніших часів (давні Шевська і Пекарська). З одного боку, дослідники формували давній образ оборонного міста “з міцним гарнізоном княжих військ”, що захищає від “ординських поневолювачів” зі сходу, і “католицьких феодалів із заходу”¹³¹. З іншого, – розбудовувався образ міста, яке з фортеці стає центром торгівлі, ремесел, культури й мистецтва (осередком писемної культури виступав княжий двір та Онуфрївський і Юрський монастирі). При цьому, підкоряючись стандартам радянського історіописання, на початку 1980-х років вчені вимушені були підкреслювати зв’язки між Львовом та північно-східними руськими князівствами, щоб у такий спосіб розвивати міфологему спільної колиски братніх народів й споконвічної україно-російської дружби¹³². Водночас загальна архітектурна панорама чи ансамбль княжого міста, яку формували пізньорадянський історичний дискурс, виглядали доволі масштабними й структурованими, а водночас майже художніми, живописними. “Вид на місто розкривався з усіх висот, які оточували львівську улоговину. Посеред цього природного амфітеатру, за відкритим простором торф’яних боліт, покритих килимом низької зелені, височіли гори, увінчані оборонним вежами”¹³³. Містобудівний профіль чи малюнок при цьому виглядав поєднанням поствізантійської і західної готичної норм. Загалом же, княжий Львів прагнули зобразити джерелом руських традицій, які перетривали віки й відобразилися на подальшій історії міста. Середньовічний Львів змальовували творінням “державної волі” Данила Романовича, “опорним пунктом проти татаро-монгольської навали”¹³⁴, столицею і центром Галицько-Волинського князівства, “містом-воїном” і “містом-купцем”¹³⁵, “прикордонною опорою “матері городів руських” – Києва... на сторожі західних рубежів Київської Русі”, але й “містом-бранцем”¹³⁶.

Конкретний, деталізований образ княжого міста в путівниках різнився. Автори одних були доволі стриманими, обмежуючи архітектурні сліди княжого Львова церквами святого Миколая (гіпотетичної княжої усипальниці) та святого Онуфрія, і, частково, – церкви святої Параскеви-Пятниці, костелів святого Івана Хрестителя й Марії Сніжної¹³⁷. Інші, натомість, доволі широко описували княжий Львів як місто Данила Романовича, де “осідало дуже багато іноземців... – справжній Вавілон!”¹³⁸. Тут знову з’являвся образ міста, поділеного на етнічні дільниці. У збережених з того часу пам’ятках архітектури пропонували бачити “дух суворості та героїчної епохи”¹³⁹. Водночас, наприклад, у книзі

¹³¹ Там само. – С. 20, 23.

¹³² Там само. – С. 25.

¹³³ Там само. – С. 26.

¹³⁴ Пашук А., Деркач І. Львів: путівник. – Львів, 1960. – С. 3.

¹³⁵ Трегубова Т. О., Мих Р. М. Львів: Архітектурно-історичний нарис. – Київ, 1989. – С. 36.

¹³⁶ Львів. Туристичний інформатор Львов. Туристский информатор. Lviv. Tourist's Reference Book. – Львів, 1979. – С. 7–8; Львівщина

туристська. Путівник / М. В. Гончар, І. В. Малавська, В. М. Пшеничний та ін. – Львів, 1986. – С. 3. Тимчишин Я., Савка М., Тимошенко П. Подорожі по Львівщині: Краєзнавчотуристський нарис. – Львів, 1987. – С. 39.

¹³⁷ Вуйцик В. С. Липка Р. М. Зустріч зі Львовом: Путівник. – Львів, 1987. – С. 10–17.

¹³⁸ Островский Г. Львов. – Ленинград, 1975. – С. 12.

¹³⁹ Там же. – С. 13, 14.

Григорія Логвина на княжу добу частково було перенесено обриси пізніших фортифікацій: “Археологічними дослідженнями встановлено, що дитинець мав кам'яні стіни та башти; невеликі рештки його і тепер можна бачити на Замковій горі. На гравюрах XVII ст. є зображення укріплень Львівського дитинця, що загальним характером розташування на могилоподібній горі, силуетом мурів та башт нагадують Кременецький замок”¹⁴⁰. Така інтерференція образів не була випадковою: тиражовані панорами Львова з замком впливали на модерних реципієнтів. Вони вважали, що бачать княжу будівлю.

Проте автори путівників відразу ж стверджували, що жодних зображень чи описів цього міста не збереглося, а його окремі будівлі, якщо й дійшли, то в дуже зміненому вигляді. Княжий Львів локалізували на передмісті, Підзамчі, і цим пояснювали, що його сліди майже стерті: у місці, що з часом стало “майже беззахисним перед ворожими нападами”, їх знищили часті бої та пожежі¹⁴¹. Особливо акцентованим виступало твердження, що засновником Львова був Данило Романович (у популярному дискурсі – Данило Галицький). На скульптурі Теодозії Бриж, що зберігалася у Львівському історичному музеї, князя зображено у позі владного воїна-опікуна, який простягає свою “оборонну руку” над містом та його жителями¹⁴². Князь Данило заснував місто на честь народження свого сина: цю ідею поширювала й дитяча література¹⁴³. Загалом, княжий Львів в українській радянській літературі доволі часто асоціювали саме з князем Данилом Романовичем та образом Високого замку як його творіння¹⁴⁴. У Дмитра Паличка княжий Львів поставав жертвою “польських панів”. Однак і тут підставою існування та розквіту руського Львова подано виключно князювання Данила Романовича; період після його смерті виглядав початком кінця княжого міста: “Коли Данило в саркофаг/ У Холмі ліг навек спочити, /Тебе, мало, полонити/ Здавалось, міг би, хто забав./ І незабаром вдарив грім –/ Прийшла пора страшна, проклята, /Пихаті польські королята/ Вломилися у Левів дім”¹⁴⁵. Водночас поет апелював до українського патріотизму, історичної пам'яті про українського княжий Львів: “Та кості прадідів твоїх /Лезати під Княжою горою. /Мій Львове, в славі і здоров'ю/ Не забувай ніколи їх!”¹⁴⁶.

У публіцистичних текстах цієї доби з'являлося також прагнення “оживити” образ давнього міста, доповнивши його додатковими мистецькими елементами. Тому, наприклад, Роман Лубківський намагався не просто переказати першу літописну згадку про Львів, а й пропонував читачам уявити, як насправді могли сприймати пожежу Холма львів'яни у 1256 р.¹⁴⁷ Персоніфікований княжий Львів Р. Лубківського виглядав втіленням миролюбності, але вписувався до метафоричної формули “воюючого міста” “з перших днів своїх судилося тобі вдягнути лицарську одіж, узяти до рук щит, щоб захищати батьківщину”¹⁴⁸. Панорама княжого міста, реконструйована у тексті письменника, лежала на перехресті ідилії та героїки. Княжий замок був зображений “міцно укріпленою твердиною”, що захищала місто, але сам давньоруський Львів

¹⁴⁰ Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. – Київ, 1968. – С. 210.

¹⁴¹ Пор.: Овсійчук В. Архітектурні пам'ятки Львова. – Львів, 1969. – С. 8.

¹⁴² Овсійчук В. Архітектурні пам'ятки... – С. 9.

¹⁴³ Хоросницька М. Мандрівка по Львову. – Львів, 1970. – С. 4–6.

¹⁴⁴ Братунь Р. Грані віку: Поезії різних років. – Львів, 1976. – С. 104.

¹⁴⁵ Павличко Д. Вибрані твори в двох томах. – Київ, 1979. – Т. 1. – С. 38.

¹⁴⁶ Там само. – С. 39.

¹⁴⁷ Лубківський Р. Львів: Місто очима письменника. – Львів, 1985. – С. 4.

¹⁴⁸ Там само. – С. 2.

в уяві автора став втіленням “білокам’яного” будівельного монументалізму, квітучим “містом-садом”: “гордо здіймалися в небо стрімкі шпилі, виростили білокам’яні споруди, що, хоч і тьмяніли від часу, навіки зберегли тепло рук львівських будівничих. Поміж пагорбами, над численними потоками, які приймала в своє русло повновода Полтва, красувалися поля й виноградники, і поблизькі ліси, мов дорогоцінний перстень, оточували місто”¹⁴⁹. Кінець руського Львова у такій картині поставав наслідком заздрості польських феодалів, які постійно зазіхають “на красу та багатство краю”, прагнуть його захопити, аж поки їм це не вдається. З іншого боку, радянський дискурс княжого Львова був орієнтований на те, щоб підкреслити його “руськість”, генетичний зв’язок з “ідеєю Росії” та частково протиставити “польському феодализму”.

Зображення княжого Львова в українському еміграційному чи діаспорному літературному, публіцистичному та історіографічному дискурсі було іншим. За ним стояла традиція, сформована в Галичині зламку XIX – першої половини XX ст. В її руслі сформувалася концепція дослідника княжого Галича Ярослава Пастернака. Давній Львів Я. Пастернака, так само, як інші моделі княжого міста, сконцентрований довкола Княжої гори, Високого замку (від яких була відокремлена третя гора – Піскова чи гора Лева) та Старого Ринку, церков і костьолів на Підзамчі, двох руських монастирів (Святоюрського та Онуфріївського). Однак загалом, структуру княжого Львова, первісний вигляд його будівель Я. Пастернак зображав “територією гіпотез”, припущень, повсякчас підкреслюючи, що у давній писемній традиції та в археологічній реальності присутні лише окремі фрагменти загальної картини княжого міста. Проте у підсумку вчений, усе ж, давав загальну живописну картину міста: “Довкола Старого ринку, аж попід княждвір, стояли боярські, міщанські та купецькі двори, а між ними, серед садів та городів, підносився своїми куполястими верхами цілий ряд церков”¹⁵⁰. Цікаво, що текст Я. Пастернака був вміщений в альманасі “Наш Львів”, де початки українського княжого міста були зміщені до 1252 р., що робило його ювілейним. Водночас діаспорні автори намагалися доповнити міфологему княжого Львова новою легендою заснування, як це зробив Лев Лепкий. Він вставив цю легенду в інший знаковий для нього самого та українців Галичини сюжет: бої за Львів 1918–1919 рр. Його персонаж – анонімний “мандрівний історик”, з одного боку, гордився руською генезою міста, вважаючи її підставою його української належності у XX ст.: “Сяк чи так правда на нашім боці: земля споконвіку наша і Львів заложив наш король Данило”¹⁵¹. Проте княжа ідея міста-твердині у його рецепції стає й перешкодою – українці не можуть повернути собі тепер уже польський Львів, а, заодно, втрачають і Галичину: “Знав Данило, де закласти місто. В самій середині краю: і тепер клопіт. Бо не візьмеш його, не позбудешся чирака на здоровім тілі”¹⁵². На перехресті цих суперечливих тверджень він формував власну (“неписану”) версію початків Львова, витриману в стилістиці міфів про закладання міст. Король Данило Романович шукає “місце на нову столицю”, однак знаходить його випадково, полюючи з сином (Левом) в околицях Полтви. Він випускає свого сокола, той губиться, і володар віднаходить його завдяки місцевим пастушкам, які рятують княжого птаха від хижаків. У пастушках Данило Романович відкриває добрих воїнів, а заодно знаходить високу

Нью Йорк, 1953. – С. 13.

¹⁴⁹ Там само. – С. 6.

¹⁵⁰ Пастернак Я. Княжий город Львів // Наш Львів. Ювілейний збірник 1252–1952. –

¹⁵¹ Пор.: Лепкий Л. Під папиною віків // Наш Львів. – С. 46.

¹⁵² Лепкий Л. Під папиною... – С. 46.

скалу, і вийшовши на неї, виголошує синові формулу закладання й благословення нового міста¹⁵³. Суміщення тем заснування Львова та Листопадового чину для української еміграції 1953 р. вважали символічним. Ініціатори такого поєднання намагалися підкреслити, що “Перший Листопадовий День 1918 року вернув Княжому Городові його історичне право”¹⁵⁴.

Водночас Л. Лепкий намагався заповнити персонажами та сюжетами й сам простір уявного княжого міста: “На горі, поміж лісами, за високими загородами й за валами, Данилів Львів. Для хижаків Сходу грізний, неприступний, для мандрівного купця приманливий”¹⁵⁵. У той же час лінгвіст Ярослав Рудницький стверджував, що первісною його назвою була “Львовъ городъ”, а традицію вживання архаїзуючих чи стилізованих під неї форм (“город Льва”, “Львів-город”) вважав засобом передачі історичної пам’яті та “історичних українських прав на це місто: пригадування князя Льва, сина короля Данила, для якого цей город був побудований”¹⁵⁶. Натомість інші вчені, наприклад Микола Андрусяк, заперечували таке трактування первісної міської назви й вважали, що її відразу вимовляли у сучасному або близькому до сучасного українського фонетичному оформленні (“Львів”, а не “Львов”), натомість назву “Львовгород” вважали штучною й “ніколи не існуючою”¹⁵⁷. Зрештою, вони стали боротися й з іншими міфологемами, наприклад, концепцією Володимира Маняка, в якій сконструйовано інший фантом – знищений у 1241 р. “протоЛьвів” чи Голоско – “Головсько-місто” як столицю “української антсько-слов’янської держави Валініани”¹⁵⁸. Інші діаспорні львовознавці того часу боролися з концепцією Петра Курінного. Він формував специфічний образ “пункту, що з княжих часів прибрав собі патронімічне ім’я “Львів” і символ лева, як знак історичної місії своєї”¹⁵⁹. У його уяві “княже-королівський Львів” мав аж чотири, або навіть п’ять княжих замків чи дворів¹⁶⁰. Ці замки автор описував з великою деталізацією. Наприклад, перший з них наділяв (за аналогією з локаційним Львовом) чотирма брамами (Київською, Галицькою та Краківською, в одній з яких мала частину фігура лева) та церквами (Успіння Богородиці і святої Анни). Значну частину вулиць модерного Львова (від Руської й Жовківської до Клепарова) П. Курінний також відносив до княжого міста¹⁶¹. Фактично, його княжий Львів був анахроністичним плетивом, зітканим з різних прочитаних текстів та заповнених власним образним мисленням. Ці уявні конструкції викликали роздратування педагога Степана Шаха, який натякав, що П. Курінний не тільки докладно не обізнаний з археологічними даними, а й, очевидно, і з самою топографією Львова¹⁶². Це було правдою лише частково: уродженець Умані П. Курінний таки побував у Львові, однак лише в час німецької окупації. Тож його знання про місто та студії довкола його початків були, очевидно, обмеженими. Проте й сам С. Шах, реферуючи різні концепції топографії княжого міста, намагався

¹⁵³ Лепкий Л. Під патиною... – С. 47.

¹⁵⁴ В Роковини Львова. Звернення Українського Конгресового Комітету Америки // Свобода. 1953, 31 жовтня. – Ч. 227. – С. 1; Дві річниці Львова // Там само. – С. 2.

¹⁵⁵ Лепкий Л. Під патиною... – С. 47.

¹⁵⁶ Там само. – С. 42.

¹⁵⁷ Андрусяк М. Початки й назви Львова й Харкова // Свобода. 1953, 31 жовтня. – Ч. 227. – С. 3.

¹⁵⁸ Там само.

¹⁵⁹ Цит. за: Франко А. Д., Франко О. О. Петро Курінний – дослідник стародавнього Львова // Вісник інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2013. – Вип. 8. – С. 86.

¹⁶⁰ Франко А. Д., Франко О. О. Петро Курінний... – С. 92.

¹⁶¹ Там само. – С. 94.

¹⁶² Шах С. Львів – місто моєї молодості. Спомин, присвячений Тіням забутих Львов’ян. – Львів, 2006. – Частини I і II. – С. 32–36.

рухатися буквально дорогами уяви: “До княжого Львова вели дві брами: з півдня на торговий базар, куди в’їжджалось з галицького, краківського, з глинянського й покутського шляхів; де була друга брама... , трудно окреслити, можливо там, де до війни були вулиця і костел св. Мартина, отже, за церквою св. Пятниць. Також отверте... питання, куди вів шлях з міста дальше, чи через татарську дільницю в напрямі пізнішої Жовківської рогачки, фабрики горівок Бачевського і через Полтву на Збоїська, чи через вірменську дільницю, тобто пізнішу Замарстинівську вулицю, прямо на Голосько, а звідтіля або на північ... на Рокитно, або на схід через Збоїська на Малехів і Куликів”¹⁶³.

Польські інтелектуали, які після Другої світової війни опинилися за межами Галичини, сприймали проблему княжого Львова в іншому руслі. Частина з них намагалася бути відносно об’єктивною. Наприклад, історик мистецтва Тадеуш Маньковський описував “передказимирівський” Львів, назагал, за звичною міжвоєнною схемою¹⁶⁴. Це, загалом, дерев’яне місто чи город на схилах Високого Замку, по мурованих руських будівлях якого залишилися, хіба що, сліди, або ж сліди слідів, решта ж була знищена або середньовічними пожежами, або перебудовами XVIII ст.¹⁶⁵ Водночас автор чітко підкреслював, що княжий Львів не залишив по собі “гідних уваги пам’яток”, що про них можна говорити тільки від часів Казимира Великого, який “з города зробив Львів містом”¹⁶⁶. З іншого боку, у середовищах вихідців з “кресів” колишньої Польщі середньовічний Львів асоціювався винятково з постаттю Казимира III та ідеологією Червенських городів.

Частина польських інтелігентів, що поверталися до міста вже як туристи після репатріації кінця 1940-х років, у 1990–2000-х роках прагнули знайти певний компроміс у поглядах на початки Львова. Це було не завжди легко. Так, наприклад, Владислав Серчик в “Історії України”, перевиданій 1990 р., згадував Львів нейтрально як руське (українське) місто, постале в контексті фортифікаційних проєктів Данила Романовича й назване на честь його сина, Лева¹⁶⁷. Натомість у 2006 р. він описував історію Львова уже не в контексті української історії, а в дусі концепції “*Leopolis to Poloniae semper fidelis*” (або теорії “завжди польського” міста)¹⁶⁸. Територію, на якій засновано Львів, тепер зображено землею перших руських і польських осадників. Виникнення міста тут виглядало реакцією Лева Даниловича на монгольську загрозу. Первісний Львів зображався вдало розміщеним напівмурованим-напівдерев’яним городом на Високому Замку, з двірською дільницею (Низький Замок), руською та польською дільницями у підгородді, православними руськими церквами (святого Юра, святого Миколая, святого Онуфрія), католицькими костелами (Матері Божої Сніжної, святого Іоана Хрестителя) та вірменськими храмами (святої Анни, святого Іоана). Водночас, хоч автор й стверджував, ніби німці стали повноправними мешканцями міста аж після княжої доби, з його тексту випливало, що первісно місто називалося, радше, Лембургом чи Лямбургом, що мало б свідчити, напевно, про його оксиденталізацію/германізацію¹⁶⁹. Подальша історія Львова ставала тут історією поступової, хоч прихованої колонізації за

¹⁶³ Там само. – С. 19.

¹⁶⁴ *Mańkowski T.* Dawny Lwów jego sztuka i kultura artystyczna. – Londyn, 1974. – S. 11–16.

¹⁶⁵ *Ibidem.* – S. 12.

¹⁶⁶ *Ibidem.* – S. 11, 17.

¹⁶⁷ *Serczyk W.* Historia Ukrainy. Wyd. 2. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1990. – S. 49.

¹⁶⁸ *Ejusdem.* Semper fidelis. Dzieje legendy // Niepodległość i Pamięć. – 2006. – Nr 24. – S. 11–37.

¹⁶⁹ *Ibidem.* – S. 11–12.

Болеслава-Юрія II Тройденовича. На цьому тлі інкорпорація княжої столиці до польських земель за часів Казимира III виглядала політично, юридично та логічно обгрунтованою¹⁷⁰.

Видана ж 1997 р. книга Яна Островського про Львів, його історію та мистецтво зображала виникнення “міста галицьких князів” наслідком відбудови Русі після монгольської навали, а його засновником поставав Лев Данилович¹⁷¹. Автор наголошував на унікальності місця, вибраного для побудови міста, де зустрічалися “пейзажі гірські, степові та низинні”. Водночас саме місто від моменту заснування проголошувалося багатокультурним пограниччям Сходу (татари, караїми та вірмени, перший храм яких тут віднесено до 1283 р.!) й Заходу, репрезентованого німецькою громадою, згуртованою довкола костьолу Марії Сніжної (свідченням чому мала б слугувати “назва *Лямбурга*... у княжих документах”)¹⁷². Так формувалася картина Львова – “центру східної торгівлі”, осередку християнської культури з вісьмома храмами, збудованими близько 1300 р., захищеного, з одного боку, оборонним градом на Високому замку, а з іншого – багнами “на місці пізнішої Марійської площі, Гетьманських Валів та Великого театру”¹⁷³. Загальна картина первісного Львова при цьому виглядала доволі традиційною для польського дискурсу. Місто “збудоване майже виключно *more rutenico*, тобто з дерева, деколи доповненого глиною та цеглою”, храми якого переважно дерев’яні; після нього залишилися лише загальні обриси деяких площ (Старий Ринок) та фундаменти деяких храмів (від церкви святого Миколая до костелу Марії Сніжної)¹⁷⁴. Водночас історію цих храмів подано у світлі давніших уявлень, зокрема домініканської легенди й образу княгині Констанції у контексті (заснованого, нібито, 1270 р.) костьолу святого Іоана Хрестителя.

Окремі автори польських путівників 1990–2000-х років намагалися сумістити дві схеми – польську та українську. Так, з одного боку, до історичної свідомості читачів інтегрували “руські” дати: заснування міста у другій половині 1240-х років, яке здійснює Данило Романович для сина Лева, перші літописні згадки про місто, смерть Лева Даниловича (подана під 1301 р.). Проте далі йшлося про колонізацію Львова: спершу у вигляді “панування Тройдена, поляка з П’ястів мазовецьких”, згодом – у формі влади Юрія Тройденовича, який “вирішив передати Львів своєму швагрові, Казимирові III”, але був отруєний русинами, після чого у місті “з’явився” польський король¹⁷⁵. Водночас і тут йшлося про майже цілковиту відсутність залишків “первісного”, середньовічного міста. Вину цьому автори вбачали у вдалому і, водночас, ризикованому заснуванні міста в “невралгічній позиції”, точці зудару східної й західної цивілізацій, на яку постійно нападали варвари – “люди зі Сходу”¹⁷⁶. При цьому читачів спрямовували до найстарших львівських будівель-храмів, серед яких виділяли костел святого Іоана Хрестителя, Марії Сніжної, частково, – латинську катедру. Однак відразу ж радили оглянути хоч і змінені, але генетично середньовічні церкви на Підзамчі (святого Миколая, святого Онуфрія, святої Параскеви-П’ятниці)¹⁷⁷. Такий погляд був, певною мірою, збалансованим.

Зрештою, після 1991 р. саме в польському науковому дискурсі з-під пера Анджея Янечека з’явилася спроба підсумувати дотеперішні наукові погляди на

¹⁷⁰ *Serczyk W.* *Semper fidelis...* – S. 12.

¹⁷¹ *Ostrowski J. K.* *Lwów: Dzieje i sztuka.* – Kraków, 1997. – S. 9.

¹⁷² *Ibidem.*

¹⁷³ *Ibidem.* – S. 10.

¹⁷⁴ *Ibidem.*

¹⁷⁵ *Hollankowie A. i E.* *I zobaczyć miasto Lwów...* – Rzeszów, 1990. – S. 21.

¹⁷⁶ *Ibidem.* – S. 51.

¹⁷⁷ *Ibidem.*

початковий, руський Львів. Вже на цей момент він відзначав, наскільки строкатою є картина “первинного” періоду львівської історії, рекомендував ще раз змінити кут зору на проблему та змальовував широку програму майбутніх студій. Однак і така програма у багатьох моментах теж була розрахована на реконструкцію доволі вузької фактології з допомогою широкої історичної уяви¹⁷⁸. У польській історичній уяві існує також образ відносно нейтрального давнього міського ландшафту, який, наприклад, гіпотетично реконструював Вітольд Шольгіня, використовуючи термінологію природничих наук¹⁷⁹. З іншого боку, тут постійно побутує уявлення про первісно польське або змішане польсько-руське заснування Львова як одного з Червенських городів, який “завоювали руські князі”, депортувавши звідти “автохтонне” польське населення. Зрештою, примат у початках Львова надано навіть угорським хрестоносцям, які мали б дати місту назву Пнове, згодом трансформовану на Львів¹⁸⁰. Часи “руського панування” над середньовічним Львовом при цьому також присутні, однак, радше, як “тимчасова окупація” його земель. В інших сучасних популярних польських публікаціях таки виділяють “Львів руський – Львів княжий”¹⁸¹. З іншого боку, і в таких текстах місто фігурує як складова частина Галицько-Волинського князівства. Інколи у контекст, поряд з “історичними”, інтегровані навіть легендарні й заснування й називання міста, наприклад, сюжет з князем Левом – побороювачем драконів, які свого часу записав М. Груневег, однак у стилістично новому переказі¹⁸². Так ідея княжого Львова частково перетворюється на легенду чи міф.

Двозначним поставав образ найдавнішого міста у нарисі історії Львова Лешка Подгородецького¹⁸³. Сформована на його сторінках картина також, на загал, відповідала історико-хронологічній схемі, до якої давніше вже вдавалися польські вчені. У цій концепції багатоетнічне оборонне місто Лева Даниловича з династичним левом на гербі вперше згадувалося у літописі під 1256 р., потім було об’єктом татарських нападів, проте відносно успішно розвивалося, приваблюючи до себе, крім русинів, також німецьких та вірменських купців, забезпечувало торговельні й політичні зв’язки Русі з Польщею тощо. Поступово, однак, “місто Лева” ставало об’єктом польських впливів, а після 1340 р. перетворювалося на “місто Казимира Великого”, “перший розквіт” якого припав на правління династії Ягеллонів. Рецепція книга Л. Подгородецького була доволі строкатою. Частина авторів стала відкликатися до неї як однієї з важливих львовознавчих польськомовних синтез 1990-х років. Інша ж наголошувала її науково-популярний характер

¹⁷⁸ Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa: bilans osiągnięć i potrzeb badawczych // Rocznik Lwowski. – Warszawa, 1993–1994. – S. 6, 7–36.

¹⁷⁹ Szolginia W. Urbanistyczna fizjografia dawnego Lwowa // Rocznik Lwowski. – Warszawa. 1991. – S. 15, 16.

¹⁸⁰ Gaj J. Pradzieje powstania Lwowa // Rocznik Kresowy. – Warszawa, 2015. – Nr 1. – S. 79–100.

¹⁸¹ [Dylewski A.] Miasta marzeń: Lwów. – Warszawa, 2009. – S. 23.

¹⁸² Majka J. Mistyczny Lwów. – Kraków, 2017. – S. 4.

¹⁸³ Див., зокрема: Podhorodecki L. Dzieje Lwowa w zarysie. – Warszawa, 1993. – S. 8–20.

* Книга про Львів, справді, з’явилася у контексті дуже різномірних зацікавлень вченого, у яких львовознавча тематика зовсім не була основною. Крім синтетичних історій Києва (1988) та України (1979), Л. Подгородецький мав у доробку праці про битву під Хотиним (1979), нариси про Запорозьку Січ та коронних гетьманів Польщі, історію кримського ханату (1987), студії про битву під Віднем 1683 р., польсько-шведські війни, вивчав битву на Куликовім полі й видав історію Юрославії (1979).

та зауважувала, що автор ніколи не вивчав історії Львова*, спирався тільки на чужі роботи, допустив ряд неточностей, викликав нарікання “здегустованих читачів” (зокрема, з польського боку), а тому ті, хто цікавиться історією міста, мають уникати його тексту¹⁸⁴. В українському середовищі Л. Подгородецькому відразу стали закидати надмірне захоплення “казимирівським Львовом”, применшення важливості “граду Львова”, апелювання до його “етнічно-змішаного” походження, і, взагалі, стереотипне повторення “застарілої шаблонної версії” польської історіографії ХІХ – першої половини ХХ ст. щодо витоків та ранньої історії міста, ігнорування праць сучасних львівських дослідників¹⁸⁵. Це суперечливе сприйняття частково зберігається досі.

В українських текстах кінця ХХ – початку ХХІ ст. образ княжого Львова також обріс уявними конструкціями. Зараз у науковому та популярному дискурсі й історичній пам’яті функціонує декілька здогадних образів міста за княжої доби, кілька “претендентів” на роль його засновників та можливих дат закладання. Археологічні дослідження давнього граду, наприклад, формують образ “села над Полтвою – попередника Львова” – поселення, від якого збереглася не лише кераміка, а й “львівське житло”, а також інших осель “між Замковою Горою і Полтвою”¹⁸⁶. Однак це невеликі частинки мозаїки, яку нині скласти дуже непросто. Різними є й уявлення про механізм заснування міста та його фундаторів. Так, Я. Ісаєвич був схильний до компромісного варіанту, в якому “місто було започатковане князями Данилом Романовичем і Левом Даниловичем не 750 років тому, а... близько 1247–1248 рр.”¹⁸⁷. Інші дослідники, наприклад Ярослав Книш, зображають фундатором Львова саме Лева Даниловича, однак підкреслюють, що той при будівництві міста взаємодіяв з батьком. У цьому контексті Львів виглядає “міцною фортецею” і водночас “столицею Левового уділу”¹⁸⁸. Натомість Леонтій Войтович закликав вважати засновником міста тільки Лева Даниловича, підкреслюючи, що ім’я Данила Романовича взагалі не згадувалося у середньовічних та ранньоновітніх писемних пам’ятках¹⁸⁹. Так само гіпотетично залишається дата заснування міста: у суспільній свідомості воно міцно злилося з датою першої писемної згадки (1256 р.), хоча науковці запропонували вважати роками зародження княжого Львова і 1240, і 1245 р.¹⁹⁰ Ці дати (особливо раніша – 1240 р.), природно, викликали мас-медійний інтерес, однак на офіційний дискурс не вплинули, тому не стали елементами сучасної історичної пам’яті.

Ще складнішою виглядає еволюція уявлень про розміщення, зовнішній вигляд і, тим більше, – внутрішнє життя княжого міста. У реконструкції Ігоря

¹⁸⁴ Особливо різким критиком у польському середовищі став Януш Васильковський. Див.: *Wasyłkowski J.* [Rec. na:] *Podhoro-decki L. Dzieje Lwowa.* – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1993. – 286 S. // *Rocznik Lwowski.* – Warszawa, 1997/1998. – S. 343.

¹⁸⁵ *Шишка О.* Львів давній – дискусії сучасні // *Галицька брама.* – 1996. – № 12: Княжий Львів. – С. 2.

¹⁸⁶ *Петегурич В.* Село над Полтвою – попередник Львова // *Історія Львова.* – С. 34–37.

¹⁸⁷ *Ісаєвич Я.* Передмова. З історії дослідження Львова // *Історія Львова.* – С. 7.

¹⁸⁸ *Книш Я.* Львів: таємниці княжої доби. – Львів, 2005. – С. 50, 51, 55.

¹⁸⁹ *Войтович Л.* Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – С. 37–41.

¹⁹⁰ *Пор.: Паславський І.* Коли і хто заснував Львів? Вірогідні і невірогідні дати заснування столиці Галичини. – Львів, 2010; *Войтович Л.* Князь Лев Данилович... – С. 41.

Качора середини 2000-х років його прототип, або “княжий город” з’являється “на правому боці Полтви біля давнього торговища”¹⁹¹. Подібний образ княжого міста поширював також і шкільний посібник з львовознавства Олександра Шишки початку 2000-х років¹⁹². Нині в наукових текстах побутують доволі різні моделі чи образи княжого Львова – від традиційного уявлення про його “потрійну структуру” (княжий град – підгороддя – посад) до картини потрійної зміни локації города, його потрійне мігрування від умовного чи реального “протоміста”¹⁹³. В інших реконструкціях ця модель ускладнюється. Тут видно розміщений на горі власне город й підгороддя з мурованим замком, пригород, княжий двір, узвіз, військовий гарнізон, церкви, двори знаті, вміщені на двох терасах різного рівня та під ними¹⁹⁴. Інші автори частково об’єднують картини первісного долокаційного княжого города й пост-княжого міста після 1356 р.¹⁹⁵ Частина вчених бачать у княжому Львові різні іпостасі “города”: з одного боку, – “укріплений адміністративний центр”, з іншого, – житловий осередок, населений пункт¹⁹⁶.

У текстах, призначених для ширшого кола читачів, ускладнених конструкцій, звісно, менше¹⁹⁷. Водночас в частині путівників для всеукраїнського читача з’являється лише дуже ескізний образ міста на Княжій горі, яке “швидко обросло окольным градом”, – Підзамчам, – районом, що, однак, лише “фрагментарно зберіг архітектурну пам’ять про своїх засновників”¹⁹⁸. Проте в мистецько-літературному дискурсі самих львів’ян наявні спроби деталізувати, міфологізувати чи реміфологізувати історію княжого міста, як, наприклад, у призначених для дітей поезіях Ігоря Калинця¹⁹⁹.

Загалом, в українському літературно-мистецькому дискурсі початку ХХІ ст. маємо цілий конгломерат уявлень про княжий Львів, сконструйований з текстів Б. Зіморевича, Я. Альпека, М. Груневега, І. Крип’якевича, сучасних історіографічних концепцій й історіософічних побудов. У популярних текстах Ілька Лемка (Іллі Семенова) середньовічний руський Львів – місто, побудоване “попри логіку” (здаля від морів та судноплавних річок), а водночас – пристановище князів-монахів (Василька Романовича та Лева Даниловича). У цій візії Львів не надто подобається навіть Данилу Романовичу, який “любить Холм”, і це позначається на відчуженому ставленні українців до міста у майбутньому²⁰⁰. У романі Ярослави Матічин “Quo vadis, Львове” (2012) княжий / королівський Львів постає дзеркальним відображенням давнього поганського міста “по той бік Знесіння”²⁰¹. Княжий чи королівський Львів взагалі стає казковою дійсністю, сценою притч чи “пригод короля Лева”, як у текстах Юрія Винничука²⁰². Середньовічні та ранньомодерні міфи княжого Львова інколи

¹⁹¹ Качор І., Качор А. Львів крізь віки. – Львів, 2004. – С. 42.

¹⁹² Шишка О. Наше місто – Львів. – Львів, 2000. – С. 14–17.

¹⁹³ Див.: Архітектура Львова. Час і стилі ХІІІ–ХХІ ст. – Львів, 2008. – С. 13.

¹⁹⁴ Пор.: Архітектура Львова. – С. 49. Петрик В. М. Завершальні компоненти забудови міст Галичини ХІ–ХІІІ ст. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2011. – № 716. – С. 215.

¹⁹⁵ Архітектура Львова. – С. 43–79.

¹⁹⁶ Долинська М. Львів: простір і мешканці (історико-урбаністичний нарис). Вид. 2, випр. – Львів, 2006. – С. 9.

¹⁹⁷ Книш Я. Львів... – С. 96.

¹⁹⁸ Івченко А. С. Львов – перехресток Європи. – Киев, 2007. – С. 9.

¹⁹⁹ Калинець І. Пісеньки та віршики зі Львова. – Львів, 2006. – С. 210.

²⁰⁰ Лемко І. Цікавинки з історії Львова. – Львів, 2011. – С. 5–6, 7–8, 13–14.

²⁰¹ Матічин Я. Quo vadis, Львове. – Львів, 2012. – С. 106.

стають частинками, нераз, дуже несподіваних сюжетних конструкцій. Так, наприклад, у російському романі Александра Богдановича “Таємниця Святого Юра” (“Тайна Святого Юра”) образ Святоюрської гори, василіска / змія і монаха-пустельника несподівано доповнюється фантастичним мотивом Мелхія – “василіскоподібної” жаби, таємничої зброї монголів, начебто, похованої у львівських печерах разом зі своїм переможцем – князем / ченцем Васильком Романовичем. Саме цю таємницю, яку “пильно оберігають уніатські монахи”, у 1915 рр., нібито, шукають романні агенти російської розвідки у Львові та Галичині²⁰³. Отож, реконструкція королівського міста трансформується просто в уявний образ міста як місця вічних персонажів й вічних сюжетів.

Образ княжого Львова так чи інакше присутній у сучасному публічному дискурсі. Його розбудовують екскурсоводи, зокрема пропонуючи мандрівки Підзамчам. Сучасні інтернет-ресурси також популяризують історію “початкового” міста та його наукових досліджень, зокрема археологічних розкопок²⁰⁴, візуально й ментально зіставляють сучасний Львів з уявним княжим городом²⁰⁵. “Княжий Львів” та його складові (“Княжий Двір”, “Княжий Ринок”) стали бізнесовими брендами (назвами готелів, ресторанів, туристичних центрів). Проте картина модерного міського простору, майже повністю позбавленого залишків середньовічної архітектури, контрастує з образом Львова – міста княжої доби. Звідси й дуже суперечлива ідея “туристично привабливого” міста з фортецею – Високим замком / “Замком Руського Королівства”, на якій у 2004–2005 рр. наполягав тодішній міський голова Любомир Буняк. Цей проект не реалізували, власне, через те, що в ньому було змішано образи різних замків (княжого і казімирівського), а сам проект, як вважали фахівці, виглядав коштовним анахронізмом²⁰⁶.

Отож, загалом образ княжого Львова, сформований зусиллями різних авторів у різний час, значною мірою віртуальний. Ті матеріальні “знаки знаків” княжої доби, що залишилися у нинішньому місті, є лише фрагментами втраченої картини, яку в довільний спосіб заповнює індивідуальна та колективна уява, що змінюється залежно від часу й епохи. Уже в ранньомодерний час скупі літописні згадки про княжий Львів обросли деталями й міфологемами, які формувала усна та книжно-писемна традиція. Згодом їх доповнили гіпотези вчених модерного часу, лише частково підтвержені археологічними знахідками. Тому нині княжий Львів залишається настільки ж знаним, як і невідомим містом.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

²⁰² Винничук Ю. Легенди Львова. – Львів, 1999.

²⁰³ Богданович А. Тайна Святого Юра. – Львов, 2014.

²⁰⁴ Бандрівський М. Археологія найдавнішого Львова // [Електронний ресурс]: <https://ntsh.org/node/55> (Дата звернення 11.09.2017); Парнікоза І. Княжий Львів // [Електронний

ресурс]: <https://www.h.ua/story/369839/> (Дата звернення 11.09.2017).

²⁰⁵ Парнікоза І. Княжий Львів.

²⁰⁶ Доротич М. Високий Замок: чи настане час збирати каміння? [Електронний ресурс]: <https://viv.comments.ua/ukrichas/2007/05/24/104559.html> (Дата звернення 11.09.2017).

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

“DLACZEGO NIE SPRÓBOWAĆ SZALEŃSTWA”:

КОРОЛЬ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ

ЯК OPUNKTOWANA “ISTOTA BIOLOGICZNA”?..

Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – T. 4). – Kraków, 2016. – 412 s., il.

Історик Галицько-Волинської держави XIII ст. неунікнено і невідворотно прив'язаний до літопису, умовно прийнятого в дотеперішній науковій традиції за “Галицько-Волинський” (за складовими частинами мав би бути Холмсько-Володимирським), як зяць Ціцерона до свого меча. Принаймні, вимова інших доступних джерел не до порівняння скромніша, внаслідок чого вони присутні у науковій та загальній, ширшій свідомості значно менше. Відповідно, за тим же співвідношенням збережені в літописному переказі відомості відображені й на комплексі актуальних уявлень про різні сторони історичної та культурної дійсності епохи. Тому пожаданий професійний успіх немало залежить від того, наскільки дослідникові вдається вчитатися до тексту літописного оповідання і що з нього вичитати та засвоїти. Втім, тлумачення непрочитаного джерела для найближчої перспективи залишається явищем немало “неподоланим” (навіть якщо взагалі здатним потрапляти під “подолання”)... Як і при звичаєння “читати” джерела... у викладі попередників та засвоювати через їхні погляди й міркування з того чи іншого приводу. Ще один, теж “неунікнений монстр”, з яким адептові читання і тлумачення літопису так само неодмінно випадає мати справу у різномірних його виявах, – незмінно “всесильний” натиск авторитету тих же попередників. Кожен наступний потенційний читач заздалегідь приречений опинитися на уже опрацьованому полі й вибір між літературною версією та вимовою самого джерела, як переконає досвід читання навіть найновішої літератури, до найлегших, з наперед гарантованим самостійним результатом, відносити не випадало б. Насамперед, через дію так само нездоланного “шкільного” звичаєння читати “критику” (відтворюючи далеко не завжди певного і навіть “благородного” походження “наукові погляди” найближчих попередників, а не автентичну вимову самих оригінальних джерел), через яке до осилення літопису, буває, і не доходить зовсім...

Міркування щодо неунікнених підступів і мук читання (=не читання) неодноразово виникали при традиційному докладному посторінковому перегляді “з олівцем” нової частини біографії короля Данила Романовича (1201–1264), над якою уже тривалий час працює польський історик Даріуш Домбровські. 2012 р. видано “біографію політичну”¹, а 2016 – продовження, первісно плановане як

¹ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. –

завершення². До завершення, однак, ще не мало дійти (s. 13) й читача винагороджено обіцянкою продовження (s. 358). Хоча обидві книги задумані як складові єдиного цілого й написані безпосередньо одна за одною, вийшли з не таким уже й істотним часовим віддаленням, між ними не можна не зауважити помітної різниці. Перша частина видається значно більше здатною відповідати підзаголовкові, згідно з авторським задумом, справді, пропонує політичну біографію однієї з центральних постатей східноєвропейської історії першої половини – середини XIII ст. на достатньо широкому тлі. Друга, натомість, справляє немало інакше враження. Цього разу автор виявився та показав себе якнайміцніше прив'язаним до літопису, не тільки цілковито віддавшись його переказуванню та коментуванню, а й, на доповнення, – ще також постійному, немало нав'язливому про це нагадуванню. Незмінне попередження – починаючи від перших сторінок – кожного разу про те, чого читачеві належить очікувати від найближчого викладу (в обсязі від короткого абзацу до цілих сторінок)³ непросто сприйняти серед потенційно найвдаліших літературних засобів...

Текстові передують короткий вступ з окремим розмірковуванням на пів сторінки (s. 14), покликаним служити чимось на зразок маніфесту своєрідного “стану і перспектив” “найсучаснішої передової науки”. Проте, не дивлячись на знані підступи так і не погодженої першості курки чи яйця, його, все ж, випадало би відкласти на завершення, оскільки безпосередньо теми біографії короля Данила Романовича описані муки прогресивного історика, ніби, не зовсім здатні стосуватися...

Задекларований виклад про родину героя, суспільство епохи, оточення й культуру розпочинає огляд родинних пов'язань, виведених, практично, ще від найдавніших зафіксованих у джерелах предків. Відсилення до особи святого Володимира Великого, з огляду не тільки на його місце в історії, а й показові відкликання до нього на сторінках Холмського літопису, покликані засвідчити живу пам'ять про князя хрестителя у середовищі далекого нащадка, ніби, цілком зрозумілі. Трохи інакше складається ситуація зі скромніше відображеними пращурами, не записаними в історії яскравіше, чи, принаймні, – набагато менше. Тут привертають увагу немало вимовних прикладів “всепроникаючої класифікації” та супутніх їй виявів, разом з такими, що їх випадало би сприймати, хіба, своєрідно “жартівливими”. Бо як інакше, наприклад, належить розуміти такої глибокодумності твердження стосовно героя, “że na pewno nie miał on okazji poznać dziadka ojczystego. Mściśław Izjaśławowicz zmarł bowiem ponad 30 lat przed narodzinami Daniela” (s. 36–37)? Далі належить довідатися: “Daniel nie poznał również swej babki

Т. 1). – Kraków, 2012. Про успіхи і невдачі запропонованого огляду див.: *Александрович В. “Щастя” короля Данила Романовича [реп. на кн.:] Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – Т. 1). – Kraków: Avalon, 2012. – 538 s. // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2015. – Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 309–350.*

² *Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeń-*

stwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – Т. 4). – Kraków, 2016.

³ У застосованому ході вбачається безпосередній розвиток традиції, залученої у монографії династії Романовичів, коли поодинокі біограми незмінно завершувало визнання відсутності відомостей про місце поховання, див.: *Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich (Biblioteka Genealogiczna. – Т. 6). – Poznań; Wrocław, 2002.*

ojczyste] Agnieszki, jedenastej spośród dwanaściorga dzieci Bolesława Krzywoustego i Salomei z Brzegu” (s. 37), так само зниклої з поля зору історії задовго до народження внука. При читанні сентенцій на зразок останньої мимоволі закрадається враження, що автору, либонь, не так мало залежати на постаті обраного героя, як наголошенні черговий раз (хоча й явно не на слухну нагоду!) достатньо віддалених від нього самого та його власного історичного контексту родинних здобутків польських прадіда і прабабки. Подібні висновки з належними жалями стосуються також дядьків зі сторони батька, правда, уже поза їх родинними справами. При цьому принагідно коротко викладено опрацьовані давніше, на іншу нагоду⁴ найістотніші біографічні відомості окремих з них – теж далеко не завжди в стосунку до конкретної цього разу теми (s. 37–38), а, знову ж таки, – хіба, насамперед, за принципом “добраго господаря, який тричі продає”. Наочним прикладом може послужити постання белзького князя Всеволода Мстиславовича з наведеним прийняттям схими перед смертю та наголошенням значення цього моменту для київської літописної традиції (s. 38)*.

Принцип не зовсім оправданої за відповідної нагоди прив’язаності до певних джерельно стверджених фактів, засвідчений на матеріалах стосовно дальшої родини, значно виразніше виступив у достатньо обширному викладі біографії батька – князя Романа Мстиславовича (s. 40–63). Причому, йдеться акурат про переказ біографічних відомостей, а не логічно оправдане звернення до окремих з них, наділених очевидним інтересом з огляду життєвого шляху сина. Поміж рядків вдається зауважити також цілий ряд різнорідних міркувань, не зовсім придатних для погодження з ними. Так, твердження Вінцентія Кадлубека, нібито князь “niemał od kołyski” мав виховуватися при дворі польських родичів зі сторони матері⁶, найочевидніше, надається для сприйняття серед моментів, здатних виразніше промовляти до польського автора, хоча відкликання при цьому й зроблено до інформації “odosobnionej i niewątpliwie nie do końca ścisłej (sic!)” (s. 41). Однак наступне використання конкретного переказу хроніста доказом частого перебування у польських родичів уже навіть і після повернення на Волинь з князіння у Новгороді сприймається безперечним перебільшенням яскраво вираженого зацікавленого походження, позбавленим будь-яких реальних підстав. Запропоновано винятково “творчий розвиток” згаданої інформації “odosobnionej i niewątpliwie nie do końca ścisłej”. До того ж, самі ці зусилля зовсім не схильні враховувати відзначеного в літературі особливого наставлення самого хроніста щодо князя⁷. У такому контексті не підтверджена іншими джерелами, “тихо” висловлена версія стосовно улюбленого у колі власної традиції автора “наполегливого цивілізування” зусиллями польських родичів сприймається наділеною безперечним завданням ще яскравіше відігнати його немало розписані в польського хроніста пізніші “невірність”, “зраду” та “звірства”⁸.

⁴ Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia do początku XIV wieku. – Kraków, 2008.

* Як приклад ширшого використання такої практики можна навести також окремих абзац про пізнішу долю гаданої першої угорської нареченої юного на той час Данила Романовича, у якому вже відзначена вразливість автора до польських родинних успіхів віднайшла місце навіть для переліку

дітей... від її пізнішого чоловіка (s. 111).

⁶ Magistri Vincentii dicti Kadłubek Chronica Polonrum / Wyd. M. Plezia // Monumenta Poloniae Historica series nova. – Kraków, 1994. – T. 11. – S. 179.

⁷ З цього приводу див. новіші зауваження про твердження польського хроніста “як вияв звичної для нього тенденційності”: Головка О. Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. – Київ, 2001. – С. 60.

Тому наведений переказ здатний, радше, нагадати звичну приватну хитрість зацікавленого автора, ніж відображення достовірного історичного факту та його адекватне наукове сприйняття й осмислення. Студи ж випадало би віднести також наступні твердження про князя Романа: “był w rołowie Piastem (sic!), wychowywał się u polskich krewniaków” (s. 226). Вони підтверджують уже відзначені особливості підходів до інтерпретації свідчень джерел, коли над їх вимовою неподільно домінує “усталена” традиція (незалежно, як уже відзначено, від її конкретного походження). Зрештою, родинних пов’язань серед польських правителів у володарів Галицько-Волинської держави можна відзначити немало, проте чогось подібного на пропаговану тут залежність більше не зафіксовано (знаний краківський епізод біографії юних Романовичів – явище, звісно, принципово іншого наповнення). Тому, попри очевидні “польські успіхи” (=хитрощі) як магістра Вінцентія, так і професора Д. Домбровського, тут його безпосереднього продовжувача, нібито потенційні, хоча, насправді, нічим і ніяк не доведені, гадані польські акценти ранньої біографії князя Романа Мстиславовича не випадало би, вслід за професором, працювати перебільшувати. Принаймні, історикові не на тому повинно би залежати...

Наступним яскравим таким прикладом сприймаються висловлювання щодо обставин смерті князя Романа. У літературі з цього приводу існують немалі розходження, нерідко досить вільних за їх природою міркувань⁹, породжені відсутністю прямих відомостей на тлі неподоланної схильності до збагачення їх фонду на знаній “надійності” спосіб “від самого себе”. У попередній частині студії Д. Домбровського, як уже була нагода показати, з відповідного приводу на кількох сторінках викладено аж п’ять немало відмінних версій, позначених позбавленим будь яких джерельних підстав неухильним наростанням викладу аж до перетворення не знаного за його автентичними обставинами епізоду поблизу Завихоста на “битву” і “погром”¹⁰. Авторіві були відомі згадані зауваження до таких зусиль, проте у новій книзі, все ж, не обійшлося без знаної доказовості відмінних тлумачень. Правда, цього разу обмежалося тільки... трьома пропозиціями. Спершу стверджено, нібито князь “poległ pod Zawichostem w starciu z oddziałami Leszka Białego i Konrada” (s. 62), при тому, що самі “oddziały” тут, знову ж таки, – ні на чому не засноване припущення. Згодом принагідно відзначено “poległego pod Zawichostem księcia” (s. 86). Через сто сторінок знову з’являється “битва” – так само мимохідь пригадано, що “Konrad (I Mazowiecki – B. A.) wraz ze starszym bratem (Лешком Білим – В. А.) uczestniczył w bitwie pod Zawichostem, w której padł Roman Mściśławowicz” (s. 187). Хоча безпосередньої особистої участі обох князів у насправді не відомих тогочасних подіях нічим і ніде не засвідчено й докладніше розглядаючи завихостський сюжет у попередній частині біографії сам Д. Домбровський про щось подібне навіть не натякав. Тобто, випадало би розуміти, що відзначена незмінна вразливість на польський

⁸ Про таке сприйняття писав ще: Грушевський М. Історія України-Руси. – Львів, 1905. – Т. 3: До року 1340. – С. 5.

⁹ Найновіші розмірковування щодо цього запропонував: Войтович Л. Ще раз про загадку загибелі князя Романа Мстиславовича // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 9. – С. 9–22.

¹⁰ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... – S. 29, 30, 33, 34, 42, 50. Критичні зауваження стосовно наведеного в цих висловлюваннях цілком довольного, не заснованого на задокументованих фактах та немало відмінного в кожному окремому випадку трактування обставин загибелі князя див.: Александрович В. “Щастя”... – С. 315–317.

інтерес мала... скромно додати собі ще одну військову перемогу, яка “сама” уросла за чотири роки між виходом обох книг...

Значно ширшої амплітуди різнорідних дискусійних викликів приборала зна- на в літературі проблема матері короля Данила Романовича. Очевидно, за від- сутності у джерелах виразного висловлювання з відповідного приводу, справді, немає сенсу віддавати перевагу якомусь з цілком здогадних актуально існуючих намагань пояснити проблему, хоча опрацювання поодиноких з них, безпере- чно, звужує коло потенційно можливих варіантів, наближуючи до прийнятного вирішення. Проте в запропонованих у Д. Домбровського розмірковуваннях на- ведено висловлювання, з якими уже зараз не випадало би погодитися ніяк. Не обійшлося й без цілковитого спотворення вимови автентичних джерел.

Так, зокрема, згадано про залежність “ *pomiędzy niewystępującym w źródłach imieniem drugiej żony Romana (Maria) a wezwaniem kaplicy Joachima i Anny, w której złożone zostały jej zwłoki*” (s. 60). Не випадало би вдаватися до історії такого погляду – це виходить поза конкретне завдання на дану нагоду. На- ведена фраза у її фактичній частині пропонує, й цього разу, довільний виклад, так само з перекрученням, літописного переказу під 1291 р., згідно з яким “Того^ж лѣ^ѣ. Мьстиславоу князю в^ѣожи емоу Бѣ . во ср^ѣце мьсль бл^ѣгоу созда гробницу камену . надъ гробомъ . бабы своеи Романовои . в монастырѣ . въ стѣ и свѣца ю во има правѣдникоу Акима и Аньгы и слоужбоу в неи створи”¹¹. Тобто, всупереч зацитованому твердженню, княгиню не поховали “в каплиці”. Насправді її внук, князь Мстислав Данилович, спорудив каплицю над могилою тільки через якийсь час після її смерті. Як уже була нагода привернути увагу, згідно з вимо- вою літописного оповідання, гріб знаходився не в самому соборному храмі не названого в літописі монастиря, а поза його стінами¹². На волинському ґрунті таке влаштування могили представника княжих еліт має не так уже й віддалену за часом очевидну і безперечну аналогію у виявленому біля південної апсиди собору святого Іоана Богослова в Луцьку похованні, як аргументовано припус- кають, – князя Ізяслава Інгваровича, вбитого 1223 р. в знаній сутичці з монгола- ми на Калці¹³. Втім, через декілька сторінок і в самого Д. Домбровського можна вичитати згідне з літописним переказом: “*Wiemy jedynie, że przypuszczalnie w 1289 r. Mściśław (II) Daniłowicz ufundował kaplicę kamienną pod wezwaniem Jo- achima i Anny postawioną nad jej grobem*”¹⁴ (s. 68). В іншій версії те саме ствер- джено й на наступній сторінці, де йдеться “*o fundacji przez Mściśława kaplicy pod wezwaniem św. Joachima i Anny nad grobem babki*” (s. 69).

Проте дивні, правду кажучи, розважання на зазначену тему цим не об- межилися, бо можна ще навіть довідатися, нібито княгиня “fundacji kaplicy...

¹¹ Ипатьевская летопись // Полное собра- ние русских летописей (далі – ПСРЛ). – Мо- сква, 1998. – Т. 2. – Стб. 937 (інших відомос- тей з відповідного приводу не віднайдено).

¹² Александрович В. В якому монастирі проживала мати короля Данила Романо- вича? Свідчення джерел проти пропонова- них “широких” трактувань // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2016. – Т. 19–20. – С. 190.

¹³ До цієї аналогії увагу привернуто: Алек- сандрович В. В якому монастирі... – С. 191. Про згадане княже поховання біля собору

див.: Троневиц П. О., Сайчук Б. Т. Підплито- ве поховання в Луцькому замку // Минуле і сучасне Волині (освіта, наука, культу- ра). – Луцьк, 1990. – Ч. 2. – С. 16–17. Пор.: Терський С. Лучеськ X–XV ст. – Львів, 2006. – С. 46, 48–49.

¹⁴ Пор.: Dąbrowski D. Rodowód... – S. 44 (“Została pochowana w nieznanego wezwania monastyrze, zapewne we Włodzimierzu Wo- łyńskim. Dowiadujemy się o tym z Kroniki ha- licko-wołyńskiej, informującej o wystawieniu przez Mściśława (II) Daniłowica w 1289 roku kamiennej kaplicy nad grobem swojej babki”).

nie dożyła (sic!)” (s. 68). Тут автора, як бачимо, уже зовсім підвела елементарна логіка, оскільки з'ясувати як це небіжці належалося “дожити” до спорудження після її смерті каплиці... над власним гробом, звісно, не випадало б... Далі ще раз пригадано “ufundowanie przez Mściśława (II) nad grobem babki, z pewnością sprog lat po jej śmierci, specjalnej kaplicy” (s. 197) – у контексті викладу з приводу турбот Романовичів щодо вшанування пам'яті померлих предків.

Неодноразові, далеко не рівнозначні за вимовою у кожному окремому випадку звернення до того самого факту та його немало відмінні перекази – не без долучення власних, ні на чому не заснованих здогадів, привертають увагу до очевидної своєрідності не так уже й рідко засвідченого в аналізованому викладі поводження із задокументованими відомостями. Розглянутий епізод наочно показує також: автор не панує над поодинокими використаними фактами. Водночас очевидно є й відсутність схильності читати написане раніше. Це провадить до неунікнених неузгоджених повторень навіть на сусідніх сторінках, досить різномірної (трапляється, – не без взаємного заперечення) та цілком довірливої – у стосунку до вимови джерела – подачі тієї самої інформації.

Проте зарисована в наведених висловлюваннях щодо поховання та помертвого пошанування княгині Романової проблема наділена ще й і ширшою вимовою. Д. Домбровський твердив про поховання померлої у Володимирі, виходячи, найперше, з нещодавнього вокняжіння власне в цьому місті будівничого каплиці (s. 68, 69). До того ж, ще й уроблено додаткову проблему з того, чому княгиню поховано акурат там. Пояснення запропоновано винятково через набір “потрібних” спеціально на дану okazію здогадів: “Mogła ona wówczas pro prostu przenieść się w pobliże młodszego syna, Wasyłka” зі зміною після смерті короля Данила Романовича ситуації у Холмі, де княгиня, як твердо переконаний автор, мала перебувати до того. “Nie jest też wykluczone, że księżna życzyła sobie spocząć w pobliżu męża, który pochowany został we Włodzimierzu Wołyńskim”¹⁵ (s. 68). Наведені твердження засвідчують достатньо широкі можливості припущень, ні на чому, зрештою, поза великою на те потребою, не заснованих. А вже не відомо, ні що князя Романа Мстиславовича поховано, власне, у Володимирі, ні що княгиня пережила свого старшого сина, ні що вона проживала саме при ньому в Холмі: найновіший аналіз відповідної проблеми таку можливість спростовує однозначно¹⁶. А сам застосований тут популярний метод індивідуальної чи колективної “змови” не завжди увінчує прийнятний результат. Щодо конкретного місця, то в “змаганні версій” як “najbardziej prawdopodobna” в Д. Домбровського перемогла відготована в джерелах XVI ст. володимирська замкова церква святих Йоакима і Анни (s. 68). Цьому не завадило навіть те, що каплиця над гробом княгині, за свідченням літопису, мала знаходитися у монастирі, а про жіночий монастир на території замку не тільки відсутні будь-які відомості, а й існування такого як за литовської, так і – ще більше – польської доби, звісно, не лише немає найменших підстав припускати¹⁷ – перед нами очевидний нонсенс. Принаймні, до літописного монастиря замкова церква, ніби, не здатна мати жодного стосунку¹⁸ й може

¹⁵ Пор.: *Dąbrowski D. Rodowód...* – S. 28.

¹⁶ *Александрович В.* В якому монастирі... – С. 183–193.

¹⁷ Зазначена версія ніяк не вписується і до знаної історії пізньосередньовічних жіночих монастирів Волині, про них див.: *Горін С.* Монастирі Західної Волині (друга половина

XV – середина XVII ст.) – Львів, 2007; *Його ж.* Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середина XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. – Київ, 2012.

¹⁸ *Александрович В.* В якому монастирі... – С. 191.

продовжити його традицію хіба в посвяченні. Оскільки таке ж посвячення має й володимирський парафіяльний костюл, у цьому випадку би вбачати певний істотний аспект ранньої місцевої церковної історії, проте відомостей щодо самого родоvodu відповідного досвіду джерела не зберегли.

Зрештою, намагання Д. Домбровського “переселити” княгиню до Володимира лише наприкінці життя також засноване винятково на його власному бажанні й нічому іншому та приписаному княгині-вдові шануванню стовпництва (s. 219) – аж до... перетворення її самої на “стовпницю”¹⁹. Вони виводяться тільки від званої твердості переконання, нібито монастир княгині-вдови мав знаходитися при вежі у селі Стовп (польськ.: Столп’є) поблизу Холма. Сама ця версія, однак, є суцільною фікцією, до чого була нагода привернути увагу неодноразово²⁰. Насправді монастир у місцевості Стовп знаходився, як випадає здогадуватися на підставі новіших документальних свідчень, не при знаній вежі, а стосовно менше досі відомій церкві княжої доби в сусідній – тепер – місцевості Спас (за новітніх часів перейменована на Podgurze), виділеній за новіших часів в окрему адміністративну одиницю з давнього села Стовп. На підставі аналогій та свідчень пізньосередньовічних джерел Спаський монастир випадає визнати заміською резиденцією холмських владик²¹. Що ж до самої стовпівської вежі, то вона, за усім стійким комплексом ознак, не тільки має бути резиденційною спорудою оборонного призначення. Водночас, як переконують новіші дослідження, – разом з літописною вежею в ансамблі холмської резиденції та іншою підміською, в розташованому з протилежної сторони міста Білавині, вони творили єдиний комплекс мурованого оборонного будівництва Холма й околиці періоду

¹⁹ Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславович, володар, воїн, дипломат: У 2 т. – Біла Церква, 2011. – Т. 2. – С. 553; *Ego же. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв.* (Studiorum Slavicorum Orbis. – Т. 1). – Санкт-Петербург, 2011. – С. 476.

²⁰ Александрович В. Здобутки і прорахунки найновіших студій над вежею у селі Стовп (Столп’є) поблизу Холма [Рец. на кн.:] *Zespół wieżowy w Stolpiu. Badania 2003–2005 / Pod red. A. Buko.* – Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Instytut Archeologii UW, 2009. – 375 s. // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2011. – Вип. 4 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 289–301; *Його ж. Не зовсім звичайна монографія “невичайного князя”* [рец. на кн.:] Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславович, володар, воїн, дипломат: У 2 т. – Біла Церква, 2011. – Т. 1–2 // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2013. – Вип. 7 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 309; *Його ж. У якому монастирі...* – С. 176. Особливо показовою є згадана версія про “княгиню-стовпницю”. З цього приводу див.: Александрович В. Не зовсім звичайна монографія... – С. 300–305. Вітім, для Д. Домбровського зазначена “стили-

зація” цілком прийнятна й вежу на території Угровська він, зокрема, так само визнано стовпницькою (s. 93), хоча, як і в Холмі чи Любліні, насправді йдеться про вежу місцевої резиденції, див.: *Його ж. Угровський епізод // Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович (Славетні постаті Середньовіччя.* – Вип. 3). – Біла Церква, 2013. – С. 91–94. Водночас Д. Домбровський виразно висловився проти показового в його науковому вимірі намагання А. Майорова визнати усі зафіксовані вежі волинсько-холмського регіону винятково монастирськими стовпницькими (s. 93, *przyp.* 203). Докладніше із зазначеного приводу див.: *Його ж. Не зовсім звичайна монографія...* – С. 300–306.

²¹ Александрович В. Архітектурний ансамбль середини XIII століття у Спасі-Стовпі в околицях Холма // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2006–2007. – Вип. 13: *Confraternitas.* Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Збірник наукових праць. – С. 110–114. Дальший розвиток з докладнішим опрацюванням цієї версії із дорученням нової аргументації див.: *Його ж. Холмське будівництво короля Данила Романовича // Княжа доба: історія і культура.* – Вип. 9. – С. 63–67.

короткого найвищого піднесення місцевого середовища за часів короля Данила Романовича в 40–50-х роках XIII ст.²²

Більшість уже давніше викладених міркувань стосовно як гаданого сакрального призначення Стівпівської вежі, так і Спаської церкви Д. Домбровського, звісно, були відомі – це доводять його відкликання (нехай навіть і в поодиноких давніших випадках дописані при уже завершеному тексті) до відповідних позицій літератури. Однак відступ від раз висловленої ідеї вже видавався неприйнятним: Карфаген не міг бути зруйнований... Щобільше, пропалований “монастир” при Стівпівській вежі навіть мав... взагалі обходитися без церкви, оскільки новіші дослідження жодних слідів такої в стівпівському ансамблі не виявили²³. Намагання ж бачити храм гаданого Стівпівського монастиря “княгині Романової” у віддаленій на півтора кілометра Спаській церкві²⁴, з огляду загальновідомих монастирських норм, не випадає кваліфікувати інакше, як “надто веселими”²⁵. Не кажучи вже, що сама версія монастиря у Стівпівській вежі, врешті, заснована – належить визнати – винятково на прийнятті погляду щодо сакрального характеру горішнього її ярусу, свого часу визнаного каплицею²⁶. Втім, у новішій літературі з’явилася погляд про пізніше, уже нібито з-поза часів княгині, походження не тільки відповідного ярусу, але й – як стверджено – тільки, нібито, згодом вбудованого до нього приміщення, визнаного каплицею²⁷. Водночас зазначену можливість відкинута як таку, що “nie znajduje podbudowy w źródłach archeologicznych”²⁸. При цьому збережено погляд про горішній ярус як каплицю, проте визнано відсутність “rzeczowych danych, aby wyznac klasztorną funkcję wieży w ścisłym tego słowa znaczeniu” й запропоновано “компромісний” погляд, згідно з яким стівпівський ансамбль тільки “mógł być postrzegany jako obiekt klasztorny”²⁹.

Такі разючі розходження трактувань здатні вказати, винятково, на недостатність дотеперішніх досліджень, за одне з підсумувань яких і випадає сприймати розглянуті міркування. Не дивлячись на прикладені зусилля, вони, фактично, так і не увінчалися прийнятним – з огляду актуального етапу історично-культурних студій – тлумаченням одного з виняткових об’єктів холмської околиці³⁰. Логічний розвиток останнього компромісного погляду веде до цілковитого заперечення бездоказово приданого стівпівському об’єктові монастирського наповнення.

Наведена версія, як і з тими ж намаганнями приписана їй візантійська “konsercja artystyczno-ideowa monasteru w Stołpiu” (s. 279), стали навіть чи не єдиним визнаним у польського автора доказом відвертості короля Данила Романовича

²² До такого значення стівпівської вежі та її історичного контексту увагу привернуто: *Александрович В.* Холмське будівництво... – С. 70–71.

²³ *Александрович В.* Здобутки... – С. 294.

²⁴ *Dąbrowski D.* Źródła pisane do dziejów zespołu wieżowego w Stołpiu // *Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003–2005* / Pod red. A. Buko. – Warszawa, 2009. – S. 37.

²⁵ *Александрович В.* Здобутки... – С. 294.

²⁶ Погляд про відповідне приміщення як каплицю до літератури впровадила: *Kutyłowska I.* Wczesnośredniowieczne baptysterium w Stołpiu koło Chełma // *Najważniejsze od-*

krycia archeologiczno-architektoniczne chełma i okolic. Materiały z sesji naukowej odbytej w Chełmie 1 XII 1995 r. / Red. S. Gołub. – Chełm, 1997. – S. 23–24.

²⁷ *Rodzińska-Chorąży T.* Analiza materiału badawczego // *Zespół wieżowy... – S. 243–246; Ejusdem.* Wieża w Stołpiu w kontekście materiału porównawczego // *Zespół wieżowy... – S. 259.*

²⁸ *Buko A.* Zespół wieżowy w Stołpiu w świetle wyników najnowszych badań // *Zespół wieżowy... – S. 334.*

²⁹ *Ibidem.* – S. 335.

³⁰ *Александрович В.* Здобутки... – С. 300–301.

на “візантійські естетичні впливи” (s. 256, 279). Натомість сприйняття “загадкового” архітектурного ансамблю у контексті холмського оборонного будівництва 1240 – першої половини 1250-х років не тільки сумісне з логікою історично-культурного процесу на місцевому ґрунті. Водночас воно здатне принести ще один істотний аргумент до осмислення будівельної спадщини Холма з найближчою околицею середини XIII ст. наслідком цілеспрямованої діяльності засновника.

“To było wprost idealne miejsce do ulokowania monasteru przeznaczonego dla księżnej matki” – твердив не без очевидного “самоекстазу” Д. Домбровський³¹. “Prowadzone w ostatnim czasie interdyscyplinarne badania zdają się wskazywać, że rezydowała ona (княгиня Романова – В. А.) w stylckim monasterze w Stołpiu, położonym około 10 km od Chełma” (s. 67; пор.: s. 68) підсумовував він далі розглянуті власні зусилля з відповідного приводу. Проте докладніший аналіз підстав такого висновку переконує, що пропагована (не без намагань навіть виразного анекдотичного наповнення³²) версія уже віддавна просить до пережитого в історії, тільки “гріхи” окремих особливо наполегливих на відповідному полі авторів заслуженого спокою їй все ніяк не дають...

Справа примарного “монастиря при вежі” в місцевості Стовп наочно показує, наскільки живучими є окремі “безконечно прекрасні” вигадки і... наскільки впертими виявляються поодинокі “працьовиті автори” при їх обстоюванні. Зрештою, у цьому конкретному випадку затрачені зусилля неважко зрозуміти... Проте ситуацію рально повернуто так, що “таємниці Стовпівської вежі” тепер доводиться... відгрібати ще й з-під нашарованих на них різнорідних цілком рукотворного походження новітніх “таємниць”...

Втім, з усієї уробленої на такий спосіб епопеї, все ж, може бути хоч якась користь, коли сприймати її свідченням поведження в історії на знаний спосіб слона серед фарфору. Позитивний досвід окреслює все та ж проблема інтерпретації джерел з очевидним збагаченням – у цьому конкретному випадку – звичних писемних переказів ще також вимовою здобутків археології та будівельної історії. На жаль, на дотеперішньому етапі осмислення стовпівського архітектурного ансамблю – немало потенційною й навіть для достатньо віддаленої перспективи.

Показовим прикладом можливих тонкощів залученої інтерпретації здатний послужити також й інший сюжет з особою княгині-матері. “Radziła wówczas synowi, by zgodził się na koronację” i, відповідно, “radził się matki w istotnej sprawie liczący sobie wówczas ponad 50 lat potężny władca, utrzymujący kontakty z głównymi potęgami europejskimi, nie bojąc się przeciwstawić imperium mongolskiemu” (s. 67) – ствердив В. Домбровський, відкликавшись до знаного аспекту “коронаційного процесу”. Кожен з наведених у зацитованому висловлюванні фактів, ніби, цілком мав бути згідним з історичною правдою і сам по собі, немов, не здатний викликати застережень. Проте зовсім не зайве вдатися до ситуації так, як її зафіксувало унікальне з цього приводу джерело – літопис, викладом якого і є наведені роздумування: “и оубѣди его мти его . и

³¹ Dąbrowski D. Źródła pisane... – S. 58.

³² Одним з них спиймається глумачення, згідно з яким вежу-монастир мав збудувати ще князь Роман Мстиславович, який – загальновідомо – не виявив ніякої активності в холмській околиці, мало що не для своєї... майбутньої вдови – і ще навіть... пе-

ред одруженням з нею. Принаймні, саме так належалося би сприймати ймовірність гаданого будівництва монастиря для княгині-вдови, можливо, ще й... перед кінцем XII ст.: Vuko A. Zespół wieżowy... – S. 325. З цього приводу див.: Александрович В. Здобутки... – С. 297–298.

Болеславъ . и Семовить и бояре Ладьскыѣ”³³. Отож, як бачимо, йдеться зовсім не про “радження” з матір’ю за непростих обставин, у тлі якого досить виразно видніється схилення до визнання нараджування з нею постійно. Буквально: княгиню-матір згадано тільки серед переліку осіб, яким вдалося схилити князя до рішення прийняти папську корону. Тому для запропонованого висновку про якісь, нібито, сталі пошуки поради в матері у наведеному конкретному висловлюванні, як виявляється, насправді неможливо віднайти бодай найменших підстав. Про інші, силоміць притягнуті до уробленого на такий спосіб “факту” обставини, йтися, тим більше, не може ніяк.

Цей скромний – сам по собі – епізод сприймається одним з яскравих прикладів того, наскільки, насправді, тонкого та врівноваженого підходу потребує трактування джерел і як легко непомітно скотитися до лабет поширеної “чесноти тлумачення непрочитаних джерел” та виведених від такої постави так само неумникенно поверхових наслідків. Щодо ролі матері в цей період біографії короля, то, мабуть, не зайве привернути увагу до не зауваженої досі вимови знаного літописного опису його повернення з чеського походу³⁴, згідно з якою з-поміж родини при цьому згадано тільки брата – князя Василька Романовича (“и видѣвса со браѣмъ своимъ”³⁵). Непросто пояснити відсутність при цьому матері з огляду переконання Д. Домбровського, нібито вона мала резидувати в гаданому монастирі “околю 10 km od Chełma”. Зовсім інакше випадає даний сюжет, коли, насправді, від закріплення княжої родини у Володимирі 1215 р. княгиня постійно мала проживати там й після постригу перебувати в тамтешньому Федорівському монастирі³⁶, де, як переконують наведені на сторінках літопису й донедавна не осмислені в такому зіставленні факти, мали перебувати ще також її пасербиця Феодора та – невдовзі – правдоподібна внучата невістка Олена, вдова князя Романа Даниловича³⁷.

Ще один співвіднесений з княгинею-вдовою приклад неслухного трактування задокументованого в літописному переказі факту стосується званої згадки про її намісти в описі завершального періоду життєвого шляху її внука Володимира Васильковича, який тоді “и мониста великаа золотаа . бабы своєї . и матери своєї все польа . и розъсла млѣтню по всеи земли”³⁸. З цього зроблено висновок: “Otóż ruchomości po wdowie po Romanie (faktem jest, że nie wiadomo, czy wszystkie) przypadły Wasylkowi, a następnie jego synowi Włodzimierowi” (s. 69). Проте насправді, згідно з вимовою наведеного літописного переказу, фактом є лише те, що князь перетопив “и мониста великаа золотаа . бабы своєї”. Ні про який інший її спадок при цьому не йдеться й “мониста” цілком могли залишатися у Володимирі при князеві Василькові Романовичу відколи він, після перенесення старшого брата до новозакладеного Холма, став князувати в батьківській столиці Романовичів. Зазначені “мониста”, до того ж, давно вже повинні були належати до спільного родинного скарбу, оскільки сама княгиня, звісно, не могла мати якогось стосунку до них ще відколи відійшла до

³³ Ипатьевская летопись. – Стб. 827.

³⁴ Сам чеський похід цього разу перебував поза увагою, проте його мимохідь згадано, як “wielką wyprawę przeciw Czechom” (s. 153), що сприймається досить несподіваним на тлі наполегливих зусиль з утвердження погляду про нібито “програну кампанію” у попередній частині біографії (до безпід-

ставності такого погляду увагу привернуто: Александрович В. “Щастя”... – S. 341–343).

³⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 826.

³⁶ Александрович В. В якому монастирі... – С. 185–189.

³⁷ Там само... – С. 185, 188–189.

³⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 914.

монастиря. Тим більше, не випадало би шукати тут підтвердження здогадів, чи, бува, мати не пережила короля Данила, як це пропонує польський історик (s. 68), оскільки для такого висновку, як уже відзначено, знову ж, відсутні будь-які підстави. Перед нами лиш ще один приклад звичайнісінького апріорного “з’ясування” проблеми в поєднанні з незмінним за таких обставин щедрим додумуванням “потрібних фактів”.

Згаданий літописний переказ про спорудження каплиці над гробом “великої княгині Романової” використано підставою й для висновку стосовно ще одного аспекту пам’яті про померлих у княжому середовищі. Заключну фразу звороту з описом спорудження й освячення каплиці “и слоужбоу в неи створи” потрактовано одним свідченням забезпечення “modlitw za duszę zmarłych za pomocą specjalnych mszy”. Однак церковний канон жодних “specjalnych mszy” такого призначення, не кажучи про “забезпечення modlitw za duszę zmarłych za pomocą specjalnych mszy” (наведена фраза є некоректною взагалі) не знає. Насправді наведене закінчення стосується не практики поминання померлих, а завершення каплиці, її освячення й відправлення після освячення першої літургії.

Окремим способом вшанування померлих відзначено “stawianie świec przy grobach krewnych, niewątpliwie związane z modlitwami za ich duszę” (s. 197). Літопис одинокий раз зафіксував практику, яка “спроковувала” наведене твердження, проте відповідне відсилання лише посередньо відкликається до неї. Згадка про “свічу” зафіксована у викладі слів посла князя Лева Даниловича, перемишльського єпископа Мемнона, перед помираючим князем Володимиром Васильковичем від імені свого князя: “абы ты бра^ѣ мои . не изгасиль . свѣчѣ надъ гробомъ . стрѣя своего и братѣи своеи абы далъ . городъ свои Берестии то бы твоѣ свѣща была”³⁹. Отже, всупереч твердженню Д. Домбровського, йдеться ніяк не про поставлення свічки над гробом, а передачу князеві Леву міста Берестя як “свічі” над гробом короля Данила та його синів Романа і Шварна, спадкоємцем яких виступив князь Лев Данилович. На саме такому трактуванні наголошує й чітка та вимовна реакція князя Володимира з виразним докором: “Лве княже ци без оума ма . творишиъ . вже быхъ не разоумѣлъ сеи хитрости . ци мала ть . рци своѣ земла . вже Берестѣя хочешъ . а самъ . держа княжения три . Галичкое . Перемышльское . Бельзское . да нѣтоу ти сыти все пакъ мои рци шѣъ . а твои стрѣи . лежитъ во епѣпѣи и оу стои Бѣи в Володимерѣ а много ль есь над нимъ свѣчъ поставиль . что есь далъ которѣи городъ . абы то свѣча была . вже рци просиль еси . живымъ . а оуже пакъ мртвѣымъ просиши . не да^м не рекоу города . но ни села не возмешъ оу мене . разоумѣю ѿ твою хитрость . не дамъ”⁴⁰. Після такої відповіді не випадає дискутувати, про яку “свічу” йшлося у даному конкретному випадку. Отже, переказ джерела та коментар польського автора знову розходяться цілковито.

Приклади невластивих висновків з літописних фактів можна наводити й далі. Як, зокрема, розуміти нотатку при викладі вказівки про чотирирічний вік Данила і дворічний Василька на момент смерті батька про “najprawdopodobniejsze rozwiązanie o konieczności odniesienia tej wzmianki jednak do 1205 r.”? Про якесь датування розважати тут, ніби, зайве зовсім. Позбавлене очікуваної в очах автора глибшої мови й наступне твердження: “od momentu, gdy starszy Romanowicz przyjechał do Kamieńca nad Słuczą, zaczął tworzyć z Wasylkiem zgodnie działający tandem” (s. 96). Оскільки сам приїзд відбувся коли старшому

³⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 913.

⁴⁰ Там же. – Стб. 913–914.

з них було років з дванадцять, про знаний з пізнішого часу “тандем” уже тоді випадало би твердити, звісно, не інакше, як, хіба, немало “на виріст”.

Таких різнорідного виразно “облегшеного наповнення” висновків та міркувань на сторінках видання немало. Так, зокрема, щодо вже згаданої зустрічі з братом після повернення з чеського походу додатково, немов цілком “від себе”, стверджено: “Niewątpliwie razem uczcili “zwycięstwo”, weseląc się i modląc w niedługo wcześniej powstałych miejscowych cerkwiach” (s. 105). Запрезентована тут “братня молитва” у поєднанні з веселощами, трактованими, зокрема, як “oddawanie się biesiadowaniu”, заснована на знаній літописній фразі: король Данило “приде во гра^а Холмъ . съ ч^етью и со славою в домъ . Преч^етоъ . падъ поклониса . и прослави Ба̄ . ѡ бывше^м не бѣ бо никоторыи князь . Роускыи воеваль землѣ . Чѣшьское . и видѣвса со бра^тмъ своимъ . и бы^е в радости велицѣ . и прибиваше в дому стго Ивана. во городѣ Холмѣ с веселиемъ . слава Ба̄ и прч^етоую его мѣрь . и стго Ивана Златаоуста⁴¹. Отже, само джерело говорить, власне, тільки про зустріч з братом, не приписуючи тому для описаної ситуації ніяких інших функцій додаткового наповнення та не подаючи жодних уточнень щодо особи володимирського князя взагалі. Усі відзначені молитовні чинності послідовно співвіднесено винятково зі старшим братом та його звитягою як виведені з особистого наставлення християнського володаря. Тому переносити їх водночас також і на молодшого, звісно, немає ніяких підстав. Отож, вжите у наведеному новітньому відкритті до описаної ситуації “razem” та його логічний розвиток у зазначеному “послідовно веселому” контексті, попри, на перший погляд, нібито переконливу правдоподібність, знову ж, повинні бути визнані пропозицією з цілковитим спотворенням реальної задокументованої ситуації – з-поміж класики все того ж незмінного “тлумачення непрочитаних джерел”.

У викладі польського історика віднесення до зазначеної літописної розповіді на цьому не завершилися, а отримали продовження у контексті вже з’ясованого стосунку до проблеми читання джерела при тлумаченні інспірованих відповідною нагодою “relacji braterskich”. Як переконає аналіз, текст, відзначивши побачення з братом, починаючи від звороту “и бы^е в радости велицѣ” стосується, як і все, про що йшлося перед відкриттям до самого побачення, винятково переможця особисто. Так само – й далі сказано про його ж тільки перебування “в дому стго Ивана. во городѣ Холмѣ с веселиемъ . слава Ба̄ и прч^етоую его мѣрь . и стго Ивана Златаоуста”. Тому наведене твердження, нібито брати “razem uczcili “zwycięstwo”, weseląc się i modląc w niedługo wcześniej powstałych miejscowych cerkwiach”, не випадає сприймати інакше, як винятково позаджерельний розвиток використаного переказу при послідовному недобаченні автентичної вимови літописного тексту, конкретики відображеної у ньому ситуації.

Згодом наведений погляд набрав у Д. Домбровського навіть ще й такого зовсім несподіваного вираження: “następnie zaś spotkał się z bratem i przebywali w domu św. Jana [...], weseląc się, sławiąc Boga i przeczystą jego Matkę i świętego Jana Złotoustego. Użyty zwrot o weseleniu się podczas pobytu w domu cerkiewnym (sic!) dość wyraźnie świadczy o odbyciu się tam wówczas uczy” (s. 286). Підкреслена “вразливість на учти” заступила перед автором те, що згаданий “дім святого Іоана” може означати винятково освячену на честь канонізованого константинопольського святителя холмську церкву⁴², споруджену згідно зі званою

⁴¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 826.

⁴² Останньо Олексій Толочко, зібравши приклади іменування храмів домами, ствер-

див, нібито йдеться винятково про монастирі. Не обійшлося при цьому й без наполягання, зі свого боку, так само на “учті” й

обітницею, даною при виборі місця для майбутнього Холма. Дискутувати над влаштуванням “учти” у храмі, звісно, не випадає... Так само молодший брат, як уже відзначено, насправді згаданий у літописному викладі тільки за обставин зустрічі зі старшим після повернення того з військового походу. Ніяких конкретних відсилань до самої зустрічі при цьому не наведено. Навпаки, літописець засвідчує повернення короля Данила Романовича, вказує на його подячну молитву в соборі як своєрідний “перший крок на холмській землі” й лише після цього йдеться про побачення з братом. За відсутності будь-яких часових відсилань, не відомо навіть, правду кажучи, коли, власне, їх зустріч мала відбутися, оскільки лаконічна побіжна згадка не зберегла підтвердження перебування володимирського князя у місті на момент повернення брата-переможця. Отже, сам переказ, хоч у літописному тексті нотатка про зустріч і перериває виклад тодішніх холмських урочистостей, цілком здатний поєднувати й різночасові події. Канонізованому першому (давньому), очевидно поверховому, як тепер виявляється, поглядові, до якого в даному конкретному випадку долучився польський автор, ніщо, звичайно, не гарантує непомильності. До практики учтування у княжому середовищі, всупереч намаганням Д. Домбровського зобразити ситуацію саме так (s. 265), викладена в літописі частина тодішніх холмських урочистостей, насправді, не має ніякого стосунку. Проте, розвиваючи версію учти, автор, як уже відзначено, дійшов навіть до переконання: “zwrot o weseleniu się podczas pobytu w domu cerkiewnym (sic!) dość wyraźnie świadczy o odbyciu się tam wówczas uczty” (s. 286).

Одна з “улюблених” у Д. Домбровського тем – учтування, як уже показано, понад усяку міру переексплуатована, надалі виросла навіть до своєрідного підсумкового розумування: “Czy zaś Daniel ucztował w klasztorach sam lub wraz z rodziną, tak jak to się zdarzało Rurykowi Rościślawowowiczowi, ze względu na brak źródeł nie jesteśmy w stanie powiedzieć” (s. 330). Наведене твердження – знову ж плід цілковитого непорозуміння, заснованого на передачі цілком поверхово сприйнятого переказу Київського літопису про утчу, влаштовану з нагоди завершення підпірної стіни у київському Видубицькому монастирі (1199): “и постави коутью оу стго Михаила . и млтвоу принесе в приатьи троуда . потщаниа своего... . и створи пиръ не малъ . и трапезоу со приготоулениемъ . и накорми игоумены . и со калоугъры всеми . и всакого чина цркъвнаго”⁴³. Отже, тут йдеться ніяк не про “гуляння” київського князя, та ще й з родиною, у монастирі – про можливість чогось подібного розважати не те що не випадало б (відповідне твердження надто змахує навіть на дикість), а прийняття, влаштоване в монастирі, головню, як зазначено, – для “людей церковних”. Зрештою, саме так – учтою в монастирі із відповідної нагоди зацитований переказ принагідно й потрактовано іншого разу (s. 265, *przur.* 874). Проте як ще один наведений, нібито, “аналогічний випадок” і паралель до уже розглянутого “учтування” у

навіть у ще оригінальніший спосіб. Нібито, “дом св. Иоанна” смог принять и разместить князей с их многочисленной свитой, и при этом вся эта орава (sic!) какое-то время пирила там (“прибываше [...] с веселиемъ”): *Толочко А. П.* Основание Холмской епископии // *Palaeoslavica*. – Cambridge, 2017. – Vol. 25, no 1. – С. 271. Наведений приклад вказує на непоодинокість засвідченого “розгулу учтувань”, про наукову коректність

якого трактувати не випадає, див.: *Александрович В.* Холмський єпархіяльний осередок часів короля Данила Романовича: міф як міфотворчість // *Княжа доба: історія і культура*. – Львів, 2018. – Вип. 12 / Відпов. ред. В. Александрович (друкується). Близькість застосованої інтерпретації здатна підказати вірогідне складення обстоюваного погляду внаслідок “плідних контактів” обох авторів.

⁴³ Ипатьевская летопись. – Стб. 791.

Холмі знаний видубицький епізод 1199 р. знову подано в дальшому фрагменті тексту. При цьому “пирь не малъ . и трапезоу со приготовлениемъ” літописного оповідання перетворено на... приватне учтування князя з родиною у монастирській трапезній (s. 286, przur. 976). Про засвідчене вражаюче нечитання навіть власного тексту уже й нагадувати не випадало б...

Отож, пропонуючи огляд повернення Данила Романовича з чеського походу, автор не завдав собі труда докладніше заглибитися до справжнього фактографічного наповнення літописного переказу, виклав його зовсім поверхово з очевидною перевагою навколонукавого “поверхаххапайства” над цілковито подавленими елементами об’єктивного повноцінного наукового дослідження. Тому всі розумування щодо спільних “братніх веселощів” незмінно опиняються поза каноном історичної правди разом із залученими у відповідному контексті “спільним відпочинком” і “не відмовлянням від вина”, не кажучи уже навіть про геть перемодернізоване “odcięli się od świata zewnętrznego”⁴⁴. Усі ці зауваження вказують тільки на готовність і здатність багато чого, нібито, стосовного наговорити на будь-яку нагоду. Однак вартість такого попису навколопрофесійної майстерності незмінно визначає вимова джерельної підстави як відображення автентичного історичного контексту епохи. У конкретному розглянутому випадку висновок однозначний. Не дивлячись на використані факти з достовірною літописною основою, самі викладені розмірковування послідовно випадають класичним прикладом того, що в польській науковій свідомості прийнято окреслювати знаного серйозного наповнення жартівливим поняттям “wiedza pozaźródłowa”.

Елементи такого ж характеру присутні й у міркуваннях навколо шлюбу Данила Романовича. Вони так само не позбавлені як очевидної зайвої інформації, так і виразного нерозуміння окремих залучених на зазначену нагоду фактів. Оскільки літопис не пропонує ніяких певних відомостей про одруження, Д. Домбровський вдався до теоретизування, притягаючи на оказію фактичний матеріал достатньо широкого, нерідко також, – немало віддаленого історично-культурного контексту. Так, у тексті примітки з приводу можливого терміну одруження, де йдеться про само собою зрозумілу невідповідність для цього у церковній практиці періоду передріздвяного посту та найближчих двох тижнів після Різдва, зовсім несподівано виринуло зауваження... “o chyba relatywnie dość swobodnym podejściu starszego Romanowicza do Cerkwi i jej praw”, а навіть практики церковного визнання шлюбу, укладеного у зазначені дні дії церковної заборони (s. 115, przur. 289). При цьому не зовсім зрозумілою є конкретна мета такого твердження. Адже не випадало би доводити, що весілля молодого правителя ніяк не могло відбутися у період посту чи інші не прийняті в церковному житті дні. Тому виникає питання як, власне, розуміти обидві частини наведеного висловлювання. Адже ніяких спеціальних виявів поборювання Церкви з боку короля літопис не відзначив (не кажучи вже про те, що такого й бути не могло). А знані проблемні стосунки з окремими представниками

⁴⁴ Застосування подібної модернізуючої термінології належить до прикметних особливостей почерку Д. Домбровського й засвідчене і в попередній частині його біографічного дослідження, пор.: *Александрович В. “Щастя”... – С. 343*. Інший приклад “неунікненого” за новітніх часів “прогресивного модернізування” стосується проблем

“сексу” (s. 127–128), хоча, поза народженням дітей та “загальнотеоретичними” розмірковуваннями, на цю тему, звісно ж, нічого не відомо, оскільки тогочасні джерела, на відміну від окремих “особливо прогресивно” налаштованих сучасних авторів, відповідної проблематики, традиційно, здатні торкатися, хіба що, винятково опосередковано.

церковної єрархії ніяк не тільки не здатні вказувати на ставлення до власне Церкви, а й не можуть бути трактовані в такому сенсі. Безперечно, перед нами ще один приклад завідомо безвідповідального говоріння й водночас – наслідок невміння сконцентруватися на певній обраній проблемі задля її адекватного обмірковування, з'ясування і висвітлення. З огляду на значення Церкви та церковного контексту для тогочасного життя, таке легковаження сприймається одним з найістотніших за наслідками недоліків аналізованого тексту.

Приклади очевидного нерозуміння засвідчує також “теоретичний” виклад самої шлюбної церемонії, взорований на відповідному тексті Службника XIII ст. з бібліотеки новгородського Софійського собору. Описуючи шлюбну процесію у храмі, Д. Домбровський відзначив стосовно пари молодих: “Zatrzymowała się przed ołtarzem, na którym kapłan stawiał naczynie liturgiczne, szklanicę wina i wieńce” (s. 117). З незрозумілих міркувань утаємничене “naczynie liturgiczne” повинне бути визнане не інакше, як келихом для причастя, до чого випадало б віднести й згадану далі “szklanicę wina”, – про причащення молоді пари при викладі церемонії йдеться дещо пізніше. Без останнього уточнення “вино” (на тлі згаданих понад всяку міру перепрацьованих сюжетів з “учтами”) здатне викликати асоціації з-поза можливого контексту самої урочистості. Залучене окреслення “szklanicę wina” в описі відповідного моменту до коректніших так само не належить. Цілковито безсенсовним є зауваження, нібито після з'єднання рук молодих священник “wchodził na ołtarz i modlił się ro sichu” (s. 118). Оскільки вітварем у церковній практиці є вітварна частина храму, але також встановлений у ній престіл, священник ніяк не міг увійти “на” вітвар у сенсі до вітварної частини храму, не кажучи вже про трактування “зійти на престіл”, як це передбачає поданий опис відповідного моменту шлюбної церемонії. Тут явно перенесено на православну традицію “рідну” практику латинської Церкви, де священник, справді, входив на вітвар, – східці вітваря. У результаті, як бачимо, постала ситуація виразно анекдотична...

Інші приклади недокладного сприйняття вимови літописного переказу стосуються окремих обставин біографії князя Лева Даниловича. Автор ствердив “mocne przesłanki” для визнання виділення уділу молодому князеві у зв'язку з одруженням 1246 р. (s. 150). Перші відзначення княжича в джерелах потрактовано при цьому достатньо побіжно. Винятково свідченням “relacji Daniela z synami na polu militarnym” визнано відіслання юного Лева 1244 р. проти претендента Ростислава Михайловича, який наближався тоді до Перемишля, хоча повинно йтися, звичайно, насамперед, про конкретний епізод біографії молодого Лева Даниловича, а вже тоді – притаманний відповідній ситуації ширший контекст. Д. Домбровський шукав пояснення такого призначення у тодішній зайнятості як Данила, так і Василька на польському напрямку, внаслідок чого старшому синові першого з них, нібито, й припала роль “zastępcy niemogących zaangażować się ojca i stryja” (s. 151). При цьому не усвідомлено потреби розглянути ситуацію докладніше та дошукатися якоїсь істотної причини. Як видається, однак, цей “moment debiutu militarnego” мав значити більше – юному князеві належалося виступити ніяк не заступником, а із зовсім іншим призначенням. Якби йшлося про звичайного заступника, ним цілком міг стати хтось досвідчений з найближчого оточення батька. Не був юний княжич присутній також у ролі “przedstawiciela dynastii mającego, nawet symbolicznie poprzez sam fakt obecności, zagrzewać do boju wojów” (s. 151). Військова практика такої присутності та “зігрівання”, звісно, не передбачала

обов'язковими і задля цього навряд чи наражали б підростаючого найстаршого нащадка та першого спадкоємця престолу на очевидну потенційну небезпеку. Тому належалося б дошукуватися істотної мотивації. Як випадає гадати, ситуація піддається поясненню тільки в наступний спосіб: юний князь Лев уже на той час повинен був отримати Перемишль і став на чолі війська, покликаного боронити від ворожого вторгнення власні володіння. За такого трактування присутність княжича, ще при участі наступного року в битві поблизу Ярослава, за словами літописця, “детску сушу”⁴⁵, надається для сприйняття логічно вмотивованою й оправданою.

У розглянутій ситуації не можна не вдатися також до проблеми віку молодого князя, за давнішою одностаينوю щодо цього літературою, традиційно визначеного в Д. Домбровського на 15–19 р. (s. 151). Проте “найдорослішу” пропозицію, мабуть, не випадало би сприймати ніяк з огляду на зазначене наголошення дитячих літ княжича ще наступного року при описі Ярославської битви. В аналогічній військовій ситуації, проте при боці батька і старшого брата як “младу сушу” через десятиліття зафіксовано також Шварна⁴⁶. Д. Домбровський зіставив обидва факти, вважаючи при цьому Шварна за відповідних обставин навіть молодшим, знову ж таки відкликаючись до популярної “найдорослішої” пропозиції. Відмінність при цьому витлумачено цілком від себе, ніби прибираючи роль самого короля Данила: “Zapewne król przywykł i przekonał się, że młodzi synowie dobrze sobie radzą na polu boju” (s. 160). Логічного запитання коли і з яких обставин була нагода (нагоди) “привичаїтися”, звісно, не виникло.

Щодо віку князя Лева, то його виводять винятково на підставі найстарших літописних згадок про молодого княжича 1240, 1244 та 1245 р. та збережених у викладі двох останніх з них посередніх часових натяків⁴⁷. Записи про “Лва млада соуца . и яко ни во бои емоу внити младоу соуцоу”⁴⁸ під час перемишльської експедиції 1244 р. та “Лвови же . дѣтскоу соуцоу”⁴⁹, “Лвь младъ сы”⁵⁰ в описі Ярославської битви 1245 р. здатні прихилити до висновку про вірогідність пізнішого, ніж звично вважається у літературі, часу народження князя. Намагання Д. Домбровського побачити якусь, нібито, переміну упродовж десятиліття, яке відділяє обидва наведені приклади, у тому, як король Данило Романович сприймав синів, – не більше, ніж яскраво виражене прагнення “позбутися проблеми”. Тобто, згідно з літописним переказом про нього як “дѣтскоу соуцоу” і “младъ сы” на 1245 р., князь Лев Данилович виявляється молодшим й насправді мав, очевидно, народитися не в другій половині 1220-х років, як вважалося досі, а тільки, мабуть, уже на зламі десятиліть. Інакше наведені акцентування його молодості у літописному викладі під 1244 р. та навіть ще дитячості далі, в описі Ярославської битви наступного року зрозуміти непросто. І, навпаки, після такого дворазового наголошення підкреслення того, як “w того же гордаго Филю . Львь младъ сы . изломи копье свое”⁵¹ та подане далі “Лвь ста на мѣстѣ воиномъ . посредѣ троупья . авлающа побѣдоу свою”⁵² на побойовищі Ярославської битви, навпаки, наголошує на звитязі та

⁴⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 802.

⁴⁶ Там же. – Стб. 838.

⁴⁷ Там же. – Стб. 785–787, 797, 802, 804, 805.

Підсумування відповідних поглядів у літературі наведено: *Dąbrowski D. Rodowód...* – S. 102–103. Пор. також: *Войтович Л. Князь Лев Данилович (Славетні постаті Середньовіччя. – Вип. 1).* – Львів, 2012. – С. 10; *Його ж.*

Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). – Львів, 2014. – С. 9.

⁴⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 797.

⁴⁹ Там же. – Стб. 802.

⁵⁰ Там же. – Стб. 804.

⁵¹ Там же.

⁵² Там же. – Стб. 802, 805.

особистій поставі юного воїна на полі бою. Показово, що наприкінці розповіді літописець уже не відкликається до молодості. Щобільше, в короткому оповіданні сприймається не зауважений при дотеперішніх достатньо поверхових зверненнях до аналізованої ситуації послідовний розвиток образу воїна. Спершу “Лвови же . дѣтскоу соущоу пороучи (батько – В. А.) и Василкови . храброу соущоу боариноу . и крѣпкоу . и да и стрежеть его во брани”⁵³, далі “w того же гордаго Филю . Львъ младъ сы . изломи копье свое”⁵⁴ та в завершенні: “и Львъ ста на мѣстѣ воиномъ . посредѣ троупъа . авляюща побѣдоу свою”⁵⁵. Окрім уже відзначеної послідовної еволюції образу, зіставлення засвідчує також свідомо залучений літературний засіб, коли в описі кількогадинного перебігу подій героєм з’являється декілька разів, кожного разу виступаючи в цілком інакшому освітленні. Причому, з якихось міркувань авторів явно повинно було залежати на презентуванні його “дѣтскоу соущоу” на початку, як “младого” у бою й уже як би цілком визрілим воїном на завершенні. Йдеться, звичайно, не про поодинокі вихоплені моменти ширшої картини, а винятково літературний хід, спрямований на звеличення молодого княжича, своєрідний “прихований панегірик”. Безперечно, в такому підході варто вбачати відображення вірогідних конкретних обставин укладення відповідної частини літописної розповіді, однак самих обставин текст не зберіг.

Аналогічна ситуація із рядом запитань постає й при описі повного другорядного, правду кажучи, за вимовою факту не зовсім докладно переданих у літописному оповіданні обставин одного з військових конфліктів – початкового етапу походу наприкінці 1254 р., коли Галич захопив князь Ізяслав⁵⁶. Король Данило “посла сѣа своего Романа . и боары свои всѣ на нь . Лва бо преже ѿрадилъ бѣ королеви . а самъ ѣха проводить вои свои^с . ѣдоущоу же емоу . до Грубешева . и оуби вепревѣ шесть . а самъ же оуби и^с рогатиною . г . а три . втрочи его . и вдасть маса воємъ на поуть”⁵⁷. Виходячи з поданої кількості вбитих вепрів, Д. Домбровський, чомусь, взявся трактувати їх, нібито, єдиним “харчовим забезпеченням” споряджених й на цій підставі прийняв логічний, як йому вдалося, висновок про малочисельність відісланого загону (s. 158). При звичному для практикованого методу поверховому сприйнятті літописної розповіді, не зауважено окремих особливостей викладу, вартих докладнішого осмислення. Насамперед, свідчення літописця про відрядження на супротивника до Галича “усіх своїх бояр” випадало би сприймати, очевидно, як усіх тих, то на той час служив безпосередньо при самому королеві, його тодішнього найближчого оточення. Далі, немає підстав визнавати, ніби їх виряджено до Галича без будь-якого провіанту, й той, нібито, мали замінити тільки цілком випадково впольовані поблизу Грубешева вепри. Не з’ясовано також, чому король особисто якийсь час супроводив експедицію – щонайменше до Грубешева й невідомі, так само, не тільки причини “принагідного” грубешівського полювання під час військового маршу, а й увага до нього літописця. Описана з деталями, здатними походити винятково від очевидця, грубешівська випадкова здобич, безперечно, повинна була стати лише поповненням загальноприйнятого за таких обставин харчового забезпечення. Дивно, що

⁵³ Там же. – Стб. 802.

⁵⁴ Там же. – Стб. 804.

⁵⁵ Там же. – Стб. 805.

⁵⁶ У Д. Домбровського – Володимирович (s. 157–158), хоча літопис такого князя з від-

повідного часу не віднотував. Леонід Махновець ідентифікував його з князем Ізяславом Мстиславовичем: Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Л. Махновець. – Київ, 1989. – С. 488.

⁵⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 830.

історик виявив нерозуміння зазначених цілком очевидних моментів, пропонуючи поспішні тлумачення, несумісні не тільки зі звичною практикою, а й водночас ще також – елементарною логікою. Втім, в іншому місці той же епізод фігурує серед розповіді про полювання короля без зафіксованих конкретних реалій, винятково як “приватні” лови поблизу Грубешева в товаристві “ludzi z otoczenia” (s. 264) – трьох вепрів, як пам’ятаємо, за словами літописця, вбили конкретно отроки. У наведеному ж новому зверненні: “Kolejne trzy padły z rąk ludzi z otoczenia”. Причому, само грубешівське полювання цього разу потрактоване “jako forma rozrywki i wyczerpania funkcji społecznych władcy (sic!)” (s. 264), не без очевидного часового зміщення щодо поняття сповнення обов’язків – явища у його суспільному вимірі зовсім іншої епохи. Адже, нагодувати підданих – обов’язок, як відомо, вождя ранніх суспільств, а про “суспільні функції” володаря випадало би, звичайно, твердити на значно пізнішій стадії еволюції. Наслідки ж відриву від властивого контексту цілком очевидні – їм знову віднайшлося заміщення поміж багатствами завжди напоготові невичерпної фантазії...

Ще один показовий приклад нерозуміння вимови джерела засвідчує повернення уваги як до цікавого до наступного явища – “kilka razy zapisano, że starszy Romanowicz był “bratem” Włodzimerza Rurykowicza”: “W tym wypadku jednak dziejopis – jak się wydaje – użył określenia “brat” głównie w znaczeniu krewniaka, ale przede wszystkim sojusznika i bliskiego współpracownika” (s. 180). Тут показано цілковите нерозуміння властивого змісту вкладеного в поняття “братерства” у кожному конкретному випадку: “Володимерь же посла Данилови . река идет на ма Михайль . а помози ми брате”⁵⁸, “приде вѣсть Къвеоу . Володимероу . и Даниловн . ѿ Володислава . рекшоу же Данилоу . князю Володимероу . брате . вѣдающе вѣбою наю идуть . наю поусти ма . да поидоу имъ взадъ”⁵⁹, “боудоущю же Володимероу Къевѣ . присла сна своего Ростислава в Галич . и приа с нимъ братство . и любовь великоу”⁶⁰. У двох перших цитатах наведено узвичаєне звернення один до одного в княжому середовищі. Остання відкликається до поширеної практики міжкнязівських стосунків та способу їх відзначення у літописній традиції. Тобто, справжнє наповнення усіх трьох цитат ніяк не відповідає ані стверженому – “że starszy Romanowicz był “bratem” Włodzimerza Rurykowicza”, ні запропонованому далі розшифруванню змісту цього поняття з притаманним авторові неодноразово відзначеним немалим модернізуванням історичного образу віддаленої епохи.

“Szczególnie głębokim cieniem na obrazie starszego Romanowicza kładnie się sprawa węgierskiego możnowładczy Fili. Jak podaje Kronika halicko-wołyńska, w dwóch zresztą miejscach, ten długiuletni wróg Romanowiczów został zabity przez Daniela. Przytoczone zapisy wskazują na dokonanie przez księcia niegodnego, niezgodnego z kodeksem rycerskim czynu zamordowania jeńca, co gorsza, najpewniej własnoręcznie” (s. 287–288). Чому польський автор, пишучи відповідну частину тексту, настільки перейнявся як “рицарським кодексом”⁶¹, так і його недотриманням у даному конкретному випадку, очевидно, приречене залишитися таємницею. Втім, історії, звичайно, не на тому повинно залежати. “Прегордий Філя”, судячи з самотньої давнішої згадки про нього на сторінках літопису⁶²,

⁵⁸Ипатьевская летопись. – Стб. 766.

⁵⁹Там же. – Стб. 766–767.

⁶⁰Там же. – Стб. 772.

⁶¹У цьому випадку вбачати очевидну ре-
мінісценцію критикованого сприйняття

проблеми як при викладі певних аспектів
угорського дитинства юного Данила Рома-
новича, так і пізнішого чеського походу, див.:
Александрович В. “Щастя”... – С. 342–343.

⁶²Ипатьевская летопись. – Стб. 736.

належав до особливих “шанувальників русі”, хоча докладніших відомостей про нього та його “прегордість” джерело не зберегло⁶³. Тому, хоча він тільки двічі фігурує у літописному викладі, не випадало би сумніватися щодо наявності в Данила Романовича достатніх підстав трактувати цього свого особистого ворога так само по-особливому, не наражаючись на ризики приписаного йому, нібито, “негідного вчинку”. Для свого часу це, звичайно, не мало бути чимось винятковим, випадком, як хочеться критикові “*przekroczenia norm religijnych i moralnych*” (s. 288). Зрештою, й сам Д. Домбровський у бездоганно білосніжній тозі судді більше подібних прикладів не відшукав. Тому, очевидно, цілком безпідставно, зовсім модернізуючи контекст епохи, заповзявся домагатися від галицько-волинського володаря дотримання норм сформульованої лише через багато століть після цього на принципово іншому історичному тлі Женевської конвенції щодо поводження з військовополоненими. Кориснішим було б, звичайно, переглянути на відповідну нагоду Київський літопис з попереднього століття...

Не менш яскравим прикладом своєрідного сприйняття і тлумачення літописного викладу виявляється також наголошення “співпраці” з королем Данилом Земовіта I Мазовецького – “*do końca życia Piast ten blisko współpracował z ruskimi krewnymi, współdziałając z nimi w podboju Jaćwieży, a także służąc radą w rokowaniach o przyjęcie korony królewskiej z nadania papieskiego*” (s. 190). Залучене формулювання щодо “співпраці”, найочевидніше, звично “не надто коректно” трактує зафіксовану причетність польського правителя до згаданих умовлянь Данила Романовича прийняти корону. Згідно з не у всьому зрозумілим літописним викладом⁶⁴, польський князь, правду кажучи, не зовсім “служив порадою” “*w rokowaniach*”. Я учасник походу проти ятвягів, він, насправді, виявився одним з немало випадкових пригаданих у літописі “докучальників”, знаних з наполегливого схилення Данила Романовича до коронації. Проте як конкретних обставин самих зусиль, так і безпосередньої причетності до них польського князя, літопис не подав. Не випадало би вдаватися до трати сил на з’ясування, наскільки адекватним повинно бути наведене викладення участі без врахування джерельно не засвідченого справжнього наповнення відзначеної причетності. Запропоноване трактування переконує, ніби сучасний історик за неодноразово відзначеним призвичаєнням мав немало перепрацюватися за свого князя... Тому, фактично, знову йдеться про класичний приклад наступного очевидного і чимало надуживання на “польський інтерес”. Підлаштовувати під такі факти усю біографію П’яста загалом – зусилля тим більше завідомо невдячне...

⁶³ За свідченням угорських джерел, йдеться про угорського палатина: *Фонт М.* Венгры на Руси в XI–XIII вв. // *А се его серебро: Збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя.* – Київ, 2002. – С. 95–96; *Волощук М.* “Филя древне прегорды”. До питання галицько-угорських родинних зв’язків // *Галицька митрополія в історії європейського християнства.* Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 14 травня 2009 року. – Галич, 2009. – С. 91–96; *Його ж.* “Филя древне прегорды” / *Fila Supruniensis.* Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII сто-

ліття // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2011. – Вип. 20: *Actes testantibus.* Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – С. 189–196. Проте угорські матеріали, окрім окремих відсилань до родинних контексту, так само не зберегли ніяких переказів стосовно “галицьких” аспектів біографії “Філі”.

⁶⁴ Увагу до окремих не врахованих моментів перебігу відповідних подій, втім не зауваженого в давнішій літературі своєрідного “переслідування з короною”, якої кандидат, виявляється, мав... цілеспрямовано й наполегливо уникати, привернуто: *Александрович В.* “Щастя”... – С. 344–347.

Серед проблем, вказаних за “вирішені назавжди”, виділяється холмське шанування святого Іоана Златоуста, визначене наявністю в Холмі в ансамблі княжої резиденції чи у зв'язку з нею⁶⁵ церкви святого Іоана Златоуста й виведеного від нього як головний аргумент хрещення короля на честь константинопольського святителя (s. 218–219). Прийняті заперечення наявності такого імені засновані на розумуваннях петербурзького історика Александра Майорова, у цьому конкретному моменті, однак, далеко не переконливих, а, досить часто, як показує докладніший аналіз, – цілковито “нафантазованих”⁶⁶. Саме таку належно не опрацьовану, побіжно викладену “робочу візію” Д. Домбровський і перейняв у цьому конкретному випадку немовби твердо встановленим фактом. Звідсіля холмська традиція святого Іоана Златоуста подана як, нібито, “opierająca się na częściowo błędnych, częściowo zaś nieweryfikowanych przesłankach, w żaden sposób nie jest potwierdzona źródłowo” (s. 219). При цьому дійшло навіть до “легкого” плутання святого Іоана Златоуста зі... святим Іоаном Хрестителем (s. 219, przur. 689). Однак холмське шанування канонізованого константинопольського архієпископа, все таки, немає підстав відкидати⁶⁷. Новітні дослідження додали на його користь не зауважений на давніших етапах осмислення й тільки нещодавно відкритий додатковий аргумент мистецького походження – унікальну для іконографічної традиції присутність святителя у найдавнішій холмській іконографії Покрову Богородиці⁶⁸. Принаймні, поза шануванням саме цього святого у колі короля Данила Романовича немає мотивації для пояснення обітниць побудувати храм власне на його честь у майбутньому місті, спорудження самого храму, наявності в ньому цілого ряду особливого походження дарів володаря⁶⁹ та вимовних відкликань до святого на сторінках літописної розповіді⁷⁰. Не випадково, звичайно, прихильникам

⁶⁵ Решток храму досі не ідентифіковано, див.: *Buko A., Dzieńkowski T., Gołub S. Rezydencja książęca na “Wysokiej Górze” w Chełmie w świetle wyników badań archeologicznych z lat 1210–1212 // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2015. – Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 182–184; *Buko A., Dobrowolski R., Dzieńkowski T. Gołub S., Petryk W., Rodzińska-Choraży T. Palatium czy zespół rezydencjonalny? Północna część Góry Katedralnej w Chełmie (Wysoka Górka) w świetle wyników najnowszych badań // Sprawozdania archeologiczne. – Kraków, 2014. – Т. 66. – С. 148, 152.**

⁶⁶ *Майоров О.* Галицько-волинський князь... – Т. 2. – С. 538–539; *Его же.* О происхождении имени и уточнении даты рождения Даниила Галицкого // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – С. 474–475; Его же.* Русь... – С. 464–465. Щодо підстав запропонованого трактування див.: *Александрович В.* Холмське шанування святого Іоана Златоуста // *Збірник матеріалів VIII Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво”, м. Львів, 23 листопада 2015 року. – Львів, 2015. – С. 249.*

Пор.: *Войтович Л.* Дата народження короля Данила // *Александрович В., Войтович Л.* Король... – С. 14–16.

⁶⁷ *Александрович В.* Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 4). – Львів, 2010. – С. 147–148; *Його ж.* Холм... – С. 164; *Його ж.* Холмське будівництво... – С. 49–51; *Його ж.* Холмське шанування... – С. 247–252.

⁶⁸ *Його ж.* Покров Богородиці. – С. 142–143, 147–148. Пор.: *Його ж.* Переказ холмської та київської іконографії XIII століття у храмовій іконі Покрову Богородиці початку XVIII століття з церкви в Андроніві поблизу Кобрини // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – С. 60, 64–65, 66–67 (мотив ангелів); Його ж.* Холмське шанування... – С. 251–252.

⁶⁹ Про них див.: *Александрович В.* Мистецькі сюжети холмського літопису князя Данила Романовича: нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела // *Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2009. – Вип. 13–14. – С. 57–58; Його ж.* Холм... – С. 175–176.

⁷⁰ *Ипатьевская летопись. – Стб. 826, 842, 843.*

заперечення холмського шанування святого Іоана Златоуста усіх цих фактів вдається не зауважити – вони в їхніх розмірковуваннях неprisутні⁷¹ як незмінна гарантія побудови завідомо “прекрасних” концепцій...

Схильність до нічим не обумовлених, неоправданих висновків виступає і в такому зовсім скромному моменті, як визнання можливості хрещення сина королівської пари Мстислава, нібито, не тільки на честь Мстислава Мстиславовича Удатного, а й дальшого родича зі сторони батька – луцького князя Мстислава Ярославовича Німого (s. 222). Надто вже сумнівною виглядає пропозиція найвиразніше випадковому в останньому наведеному прикладі співпадінню імен надати того наповнення, яке йому, найочевидніше, приписано цілком бездоказово. Проте і з першим взірцем теж не все так просто, як може видатися без належного заглиблення. Адже логічно, делікатно кажучи, не таким уже й вмотивованим сприймається охрещення на честь померлого за два десятиліття до того тестя, з донькою якого король уже розійшовся, сина... від другої, литовської дружини. Власне цієї останньої обставини Д. Домбровському якось... вдалося не зауважити зовсім⁷². Проте якщо історія здатна послуговуватися подібними “фактами”, то мимоволі напрошується питання, наскільки такого наповнення “творчість” наділена потенціалом як сприймати, так і – особливо – розуміти об’єкт свого інтересу й наскільки випадало би визнавати усвідомленим запропонований виклад? Що ж до походження імені одного з молодших потомків короля, то видається цілком певним: назвавши старшого сина на честь батька Романом, іншого охрещено Мстиславом на честь діда Мстислава Ізяславовича. Цієї “зовсім простої” й дохідливої істини при стосованому заглибленні до проблематики вдалося не зауважити...

По-своєму істотний за вимовою й наступний пригаданий епізод, коли в Галичі на звістку про смерть князя Романа Мстиславовича, за словами польського автора, юному княжичеві Данилу – “musiał być unany za symbolicznego reprezentanta władzy dynastii” – “zdecydowano się złożyć... przysięgę, co praktycznie było jednoznaczne z osadzeniem na tronie halickim” (s. 234). Складення присяги вказує, однак, не на символічність, а реальність влади, Юний, на той час, княжич як природний наступник батька успадкував після нього владу й присягу йому складено вже як новому володареві: інших мотивів описаної поведінки підданих історія не знає. Тому додатково тлумачити значення відповідного акту як посадження на престолі за даних обставин, все таки, не потрібне. Запропоноване пояснення здатне, хіба, вказати на очевидне нерозуміння ситуації.

Так само сприймається цілком зайвою докладніша розлога розповідь про Угорське королівство з okazji переїзду до нього юного Данила Романовича на кількалітнє, як виявилось, перебування на початку життєвого шляху (s. 237–246) зі щедрими численними акцентами, насправді, однак, здатними мати тільки дальший і набагато дальший стосунок до особи княжича. Не з усіма міркуваннями відповідної частини розповіді так само можна погодитися. Зокрема, не випадало би визнати слушність, коли при намірі короля Андрія II видати за юного гостя доньку твердиться “o bliskości Daniela wobec króla Węgier i środowiska dworskiego” (s. 248). Безперечно, угорський монарх виходив з інших засад, ніж би це відчувся покликаним робити сам польський історик,

⁷¹ Пор.: Майоров О. Галицько-волинський князь... – Т. 2. – С. 538–539; Его же. О происхождении имени... – С. 474–475; Его же.

Русь... – С. 464–465; Dąbrowski D. Król... – S. 218–219.

⁷² Див.: Dąbrowski D. Rodowód... – S. 174–180.

вибираючи власного зятя. Головним моментом потенційної “близькості”, звісно, мав бути розрахунок на такий спосіб закріпитися на галицько-волинських землях. Показово, однак, що плани короля невдовзі змінилися й вірогідне якийсь час одруження надто ще тоді юних нащадків скоро мало розладнатися. Щодо пропагованої “близькості”, варто мати на увазі й очевидно не врахований вік гостя, який так само зобов’язує до відмінного погляду на описану ситуацію, та, відповідно, – вживання інакшої, належної до цієї обставини фразеології: про яку “близькість” насправді мало б ітися. Тим більше ні на чому не заснованою, позбавленою будь-якого вартісного навантаження літературною формулою є твердження про близькість юного гостювальника ще й навіть і до “*środowiska dworskiego*”.

Наскільки при цьому княжич мав бути при угорському дворі “*kształcony na władcę według obowiązujących tam zasad*” (s. 249) – гадати теж, мабуть, не випадало б. Відповідних відомостей джерела, звичайно, не пропонують й такий висновок сприймається тільки іншою стороною уже знайомої нам “близькості”. Явним перепрацюванням на щойно викладену версію про гадані угорські зусилля з виховання майбутнього володаря та її безперечним продовженням сприймається також наступне пояснення до згадки про посадження юного княжича на престолі в галицькому соборі: “*Widać więc, że małoletni książę musiał już wtedy znać wszelkie procedury towarzyszące funkcjonowaniu władcy i potrafił się wśród nich odnaleźć*” (s. 250). З огляду на приблизно десятилітній вік Данила Романовича на час завершення його “угорського дитинства”, немає, звичайно, сенсу розгортати дискусію чи справді міг і, щоби́льше, – мусів. Наведене твердження пропонує ще один доказ того, наскільки істотні деталі аналізованої ситуації здатні зникати з поля зору при так налаштованому зверненні до неї.

З іншого характеру вибором читач стикається в огляді проблем культури, де привертає увагу спосіб викладу відомостей про архітектурний ансамбль холмської резиденції короля Данила Романовича та співвіднесені з нею об’єкти. Оскільки автор належить до групи польських дослідників, які вже тривалий час працюють над вивченням холмського резиденційного центру, вельми показово сприймається відсутність відсилань до нього на сторінках книги як окремого об’єкту разом з поодинокими складовими, зокрема, знаною з літописного опису вежею як єдиним зафіксованим у літописному викладі елементом резиденційного комплексу. Випадає здогадуватися, що цей аспект повинен був потрапити до “*wyciętego*” наразі етапу “пунктуаційних зусиль”. Проте водночас вилучення з проблематики культури одного з найважливіших і чи навіть не найпоказовішого її вияву на місцевому ґрунті – засіб як наочний, так і вимовний. З цієї сторони холмської дійсності окремо виявився згаданим тільки літописний стовп з орлом, але лише з наступного міркування – оскільки у ньому, за твердженням автора, “*mamy do czynienia z kolejnym świadectwem istnienia środowiska intelektualnego związanego z Danielem*” (!) (s. 256). І тільки... На який спосіб у монументі мало б реалізуватися оте “свідчення” – читачеві належить уже гадати самотужки... Разом із пам’ятником з культурної сторони холмської дійсності пригадано ще також генетично миліші серцю польського автора “*римські шкла*” та “*угорську чашу*” – останню як очевидний аргумент “*pozostawianą pod urokiem węgierskich wpływów kulturowych*” (s. 256). В цьому конкретному прикладі неможливо не побачити сліду уже розглянутого “європеїзування” (винятково у власних очах історика, звісно) майбутнього короля за часів його угорського дитинства та прийнятого в запропонованому викладі

значення гаданих тогочасних зусиль для всього подальшого життя. Тут було б дуже корисно пригадати, як після повернення з Угорщини юний княжич не впізнав матері. Але це вже не належить до епізодів, здатних прикрасити концептуальні зусилля новітнього прогресивного історика...

Покажемо прикладом нерозуміння ситуації, як і традиції, є також наведений одинокий “доказ” обізнаності короля з “письмом”, віднадений у його словах, зафіксованих під 1231 р. при описі вимаршу проти війська угорського королевича Андрія поблизу міста Шумська на Волині: “Данилови же рекшоу . како же писание глѣтъ . мѣдлаи на бранѣ . страшливою дшю иматъ”⁷³. Літературна критика вбачає тут перефразування слів Олександра Македонського: “яко црѣ , поздыся на бранѣ , оуже явился естъ противнымъ , яко страшиву душу иматъ на бранѣ”⁷⁴. Д. Домбровський витлумачив наведене місце літописної розповіді на той спосіб, нібито “starszy Romanowicz najpewniej przytoczył przeczytany tekst (sic!)” (s. 261). Однак фраза “писание глѣтъ” у тогочасному культурному обігу здатна мати єдине прийнятне наповнення як відсилання до Святого письма і з цього огляду зовсім безпідставно співвідносити її з проблемою грамотності у сприйнятому та викладеному сенсі. Інша річ, чи перед нами, справді, помилка й відкликання до історії знаменитого македонського царя зроблено неслухно, чи зазначені слова Данила Романовича, все ж, здатні приховувати якусь алюзію до християнських священних книг⁷⁵. І, врешті, оте, нібито, помилкове відкликання повинно належати самому королеві чи, радше, – його літописцеві? Принаймні, нам воно відоме саме в переказі останнього. Наведені міркування – ще один яскравий приклад того, наскільки глибший сенс здатний ховатися у поданій цитаті і як, насправді, поверхово та побіжно мав сприйняти її польський історик. Відповіді на поставлені питання, звісно, немає і це зайвий раз показує ті конкретні підстави, на яких зроблено запропонований висновок щодо “грамотності”. Зрештою, поза контекстом зазначеної проблеми, сама наведена фраза “з писання” цілком могла надаватися до обігу й у суто усній традиції, поза сферою власне писемної культури. Тому також і з цього огляду висновок щодо “грамотності” теж не випадало би сприймати обумовленим.

На тій же засаді учти визнано “za istotne ogniwo w mechanizmach komunikowania się władcy z przedstawicielami społeczeństwa” (s. 264). Єдиними конкретними прикладами подано запрошення на учту до боярина Филипа в Судову Вишню, коли мало не дійшло до планованого замаху на короля⁷⁶, та не названу іншу, на якій анонімний представник галицьких бояр заляв йому обличчя питтям⁷⁷. Знову ж, не випадало би модернізувати ситуацію, вбачаючи тут, відповідно до актуально модної фразеології, “механізми комунікації” чи якісь інші новомодні “функції”, навіть нібито... аж “політичного виміру” (s. 264). Радше, йшлося про звичне провадження часу з пошануванням як зі сторони гостя для господаря, так і зусиллями господаря – гостя. Класичним прикладом такої гостини видається знане з історії литовського князя Войшка запрошення князів до володимирського німецького вїта Марколта 1267 р.⁷⁸ Тому ще раз варто нагадати, що зовсім не про такі “веселощі” твердив літописець при описі

⁷³ Ипатьевская летопись. – Стб. 767.

⁷⁴ Найновіше зауваження з цього приводу див.: Вілкул Т. Біблія у Галицько-Волинському літописі // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 9. – С. 228.

⁷⁵ Найдокладніший огляд відповідної літописної традиції в зазначеному контексті див.: Вілкул Т. Біблія...

⁷⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 762.

⁷⁷ Там же. – Стб. 763.

⁷⁸ Там же. – Стб. 868.

повернення короля Данила до Холма з чеського походу (s. 265). Хоча без учтування тоді, звісно, так само не мало обійтися, однак у відповідному літописному переказі, як уже показано, не про нього, все ж, йшлося, щоби́льше, – чогось такого в самому тексті не пригадано зовсім. А зацитоване переконання автора, провадячи до тлумачення про влаштування “учти”... в холмській церкві святого Іоана Златоуста, виходить поза можливості наукового коментування (див. вище). Інший приклад такого ж “учтування” побачено в зазначених торжествах у київському Михайлівському Видубицькому монастирі, де, за словами історика: “Najpierw Ruryk (київський князь Рюрик Ростиславович – В. А.) postawił kutię u św. Michała, następnie w trapezie (jadalni) odbyła się właściwa uczta” (s. 286, przyp. 976). Безперечно, “u św. Michała” тут означає “у монастирі архангела Михайла”, а ніяк не конкретно монастирській церкві й літопис повідомляє про одну подію, а не якісь окремі її фази: “и постави коутью оу стго Михаила . и млтвоу принесе в приагтьи троуда . потщания... и створи пирь не малъ . и трапезоу со приготовлениемъ . и накорми игоумены . и со калоугѣры всеми . и всакого чина цркъвнаго”⁷⁹. Тобто, насправді, згідно з автентичною вимовою наведеного тексту, йдеться не про якесь “княже учтування”, а трапезу, влаштовану у монастирі, насамперед, як уже згадано, для “людей церковних”. Д. Домбровський не все розуміючи, випадає здогадуватися, у літописному викладі і внаслідок цього не завжди сприймаючи його адекватно, не кажучи про коректність, фактично, поверхово “підганяв” зазначений київський та достатньо відмінні інші вияви традиції під єдину облюбовану модель учтування. Проте з нею вони, все ж, не тільки не мають, а й не можуть мати нічого спільного. Польський автор не задав собі труда докладніше проаналізувати літописну розповідь у кожному конкретному випадку, аби встановити справжній закладений до них зміст. У результаті видубицький “пирь не малъ . и трапезоу со приготовлением” літопису подано як “właściwa uczta w trapezie (jadalni)”. Докладність і проникливість методу коментувати, звісно, зайве...

Скромніший, але від того не менш показовий випадок пропонує також відкликання до засвідченого в літописі перебування короля у київському Видубицькому монастирі перед від’їздом до Орди, у Д. Домбровського – “przykład z wizytą starszego Romanowicza w “obcym” monastyrze wydubickim w Kijowie, gdzie na prośbę wyruszającego do Ordy księcia zebrali się wszyscy mnisi, których prosił on osobiście o odprawieniu modłów w jego intencji” (s. 330). У викладі Іпатівського списку літопису цей момент виглядає так: “и прише^а в домъ архистратига Михаила . рекомьи Выдобичъ и созва калоугеры . и мнискии чинъ . и рекъ игоуменуу и всеи братьи . да створать млтву в немъ . и створиша . да ѿ Ба мл^еть полоучить . и бы^с тако и падъ пре^а архистратигомъ . Михаиломъ”⁸⁰. Навряд чи випадало би визнати стосовним описане тут перебування у підкиївському тоді монастирі перед відбуттям до Орди власне “wizytą” поряд з наголошенням на монастирі як “obcym” (сєнс цього останнього у відповідному контексті незрозумілий взагалі). Видубицький епізод видається далеко не випадковим, адже йдеться про молитву за князя, який відбував у небезпечну поїздку з непередбачуваними обставинами. Чому холмський літопис нічого не згадав про від’їзд з Холма і неодмінний релігійний акцент при цьому, обмежившись винятково вказівкою, що це відбулося в день пам’яті святого Дмитрія Солунського? І чому зазначений релігійний акцент співвіднесено із завідомо, нібито, немало

⁷⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 711.

⁸⁰ Там же. – Стб. 806.

“випадковим” на такому тлі київським Видубицьким Михайлівським монастирем? Чому для оповідача, який обійшов мовчанкою сам початок поїздки, скромніший, як випадало би гадати, видубицький епізод виявився вартим пильнішої уваги? Окрім вірогідного вибору монастиря з огляду на розташовану поблизу пристань, з якої Данило Романович відбув до Орди, для з’ясування ситуації, як видається, варто залучити й інші літописні відкликання до архангела Михаїла, згаданого як покровитель і захисник взагалі й особисто короля зокрема⁸¹. Власне, такий характер мало й аналізоване звернення до архистратига в посвяченому йому підкиївському монастирі. У цьому контексті не зайве пригадати також засвідчену літописним описом пожежі Холма ікону архангела холмської церкви святого Іоана Златоуста – єдину з “чудних ікон” гаданого патронального храму холмського володаря, врятовану при спаленні міста⁸². Є в наведеному переказі й ще одне важливе у холмському контексті відсилання, досі в такому його сенсі не зауважене. Згаданий “домъ архистратига Михаила . рекомьи Выдобичь” з однозначною за вимовою вазівкою на Видубицький Михайлівський монастир варто використати для інтерпретації розглянутого переказу про перебування короля після повернення з чеського походу “в домі святого Іоана” в Холмі. З тією лише вартою відзначення різницею, що в київському сюжеті зворот віднесено до монастиря, а холмському – королівського патронального храму, не наділеного монастирським статусом. У конкретній видубицькій ситуації варто враховувати також властивий час – виїзд із Холма 26 жовтня й описану урочистість у Видубицькому монастирі, мабуть, у день пам’яті архангела Михаїла – 8 листопада. За такого трактування вона здатна прибрати ознак, насамперед, звичного церковно-календарного забарвлення з додатковим моментом відзначеного від’їзду до Орди, власне, з розташованої поблизу монастиря пристані.

Яскравий приклад неодноразово наголошеного поверхового сприйняття певного факту поза його реальним історичним наповненням пропонує також мимохідь кинуте зауваження про немало “багатостраждальну” – зусиллями істориків – участь Данила Романовича в коронації угорського короля Бели IV (1235), “prowadzac za nim konia”, як ствердив Д. Домбровский (s. 273). Йдеться про загальновідому ситуацію, що нерідко привертала увагу на сторінках новітньої літератури через її сприйняття доказом гаданої підлеглості угорському монархові. Однак найновіші, прискіпливіші дослідження, врешті, показали таке трактування цілковито безпідставним, заснованим на помилковому витлумаченні описаної урочистості та співвіднесеної з нею історичної традиції⁸³. Збережений короткий латиномовний виклад церемонії (єдине доступне джерельне свідчення про неї), до того ж, всупереч переконанню Д. Домбровського, не твердить про провадження коня саме вслід за королем: “Daniele vero duce Ruthenorum equum suum ante ipsum summa cum reverencia ducente”⁸⁴. Вказано щось акурат протилежне – насправді, як видно з цього переказу, коня у коронаційній процесії ведено перед монархом. До речі, це ще один не зауважений досі аргумент проти трактування участі в церемонії як свідчення цілком вудуманої підлеглості. Як і королівський брат з церемоніальним мечем

⁸¹ Там же. – Стб. 760 (1229), 764 (1231)

⁸² Наведене трактування розглянутого видубицького епізоду та присутності в ньому відзначеної архангельської теми запропоновано: *Александрович В. “Щастя” ...* – С. 336.

⁸³ Див.: *Паршин І. Участь князя Данила Ро-*

мановича в інтронізації угорського короля Бели IV // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 9. – С. 23–33.

⁸⁴ Оригінальний текст і переклад відповідного фрагменту джерельного свідчення нещодавно навів: *Паршин І. Участь ...* – С. 23.

попереду короля, вміщений у коронаційній сфері зразу після нього руський гість, безперечно, був вивіщений дорученням виконувати однозначно почесну місію⁸⁵. Дотеперішні тлумачення не враховували конкретного характеру участі й зафіксоване в джерелах ведення коня в коронаційній процесії перед королем, виходячи із засвоєння знаного моменту церемоніальної практики, трактували як провадження за вуздечку коня, на якому їхав Бела IV. Насправді ж, король – виявляється – навіть не їхав на коні... Власне оте тримання за вуздечку королівського коня, чого, як видно з відповідного переказу, само джерело не зафіксувало, за знаною середньовічною традицією, сприймалося виразом визнання зверхності угорського монарха й тільки в окремих випадках при цьому намагалися відшукати якусь, нібито, пом'якшену форму самої залежності. Д. Домбровський, прихилившись до такого сприйняття, запропонував ще іншу, так само цілком довільну інтерпретацію, теж тримаючись відповідного його власному поглядові на короля Данила Романовича “підпорядкування” – поза контекстом засвідченого в джерелах реального місця руського володаря у коронаційній процесії. Руський гість, як врешті виявилося, насправді не міг “триматися за вуздечку королівського коня”⁸⁶, оскільки в процесії вів коня перед королем. Тому всі дотеперішні тлумачення відповідного фрагменту опису церемонії як свідчення угорського підпорядкування виявляються звичайнісіньким непорозумінням, заснованим, винятково, на знаному науковістю методі “інтерпретації інтерпретацій” – без адекватного залучення самого джерельного переказу та його коректного засвоєння і трактування.

Поверхову обізнаність – цього разу знову з літописом – показано у твердженні про дари, які упродовж усього життя мав отримати король. Перед очима польського історика при цьому постали тільки цінні коні та одяг з відкликанням до присутності за подібних обставин також кінської упряжі, зброї, а навіть верблюдів і невільників (s. 276), хоча в доступних джерелах немає нічого такого, що давало би підстави для співвіднесення з особою короля завершення наведеного переліку. Натомість не побачено виняткових для традиції ікон “и Спса . прѣтоє Бѣѣ иже емоу сестра Федора и вда из монастыра Федора”⁸⁷. Як уже була нагода зауважити, йдеться, очевидно, про пару намісних ікон неодноразово згаданої холмської церкви святого Іоана Златоуста, отриманих в дарі від сестри, що перебувала у володимирському Федорівському монастирі, – гадане, навіть, можливе унікальне свідчення відповідного аспекту мистецької активності на володимирському ґрунті⁸⁸. Це конкретне упущення вкладається до відзначеного послідовного недобачування окремих “дальших” – як від інтересів, так і сприйняття – переказів джерел. Мабуть, тут не випадало би шукати оправдання через належність володимирського дару сестри до кола тем, знову ж, відкладених на пізніше. Зрештою, володимирське обдарування виступає поміж унікальних фактів родини історії не тільки самих Романовичів, а й українського княжого середовища загалом⁸⁹ і з цього огляду так само вартує залучення в аналізованому контексті.

⁸⁵ На цьому. але з інших міркувань, наголосив: *Гарді Д.* Данило Романович на інтронізації Бейли IV 1235 року – або повернення до королівської сім'ї // *Король Данило Романович: культурна та державотворча спадщина його доби.* Монографія під загальною редакцією М. Бевза, Ю. Лукомсько-го. – Львів, 2016. – С. 51.

⁸⁶ Новіші, докладніші трактування цієї версії див.: *Паршин І.* Участь... – С. 28–33.

⁸⁷ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 844.

⁸⁸ *Александрович В.* Мистецькі сюжети... – С. 56–57.

⁸⁹ Хоча джерела пропонують тільки глухі вказівки на систематичність таких дарів, через це винятково рідко збережених для

Очевидне нерозуміння конкретної історичної ситуації виступає й при викладі перебування Данила Романовича в Орді, коли він, за словами польського автора, “musiał, ku swemu wielkiemu upokorzeniu, bić pokłony zwyczajem mongolskim” (s. 276). Натомість джерела не знають якогось окремого “монгольського” способу биття поклонів й у цьому випадку йдеться про звичайну необхідність кланятися. Оскільки кланятися випадало завойовникам, для володаря Галицько-Волинської держави це само собою виявлялося принизливим. Зрештою, даліше зауваження усуває тут будь-яку окрему “монгольську специфіку”: водночас, нібито, “pokłon taki był – oczywiście – praktykowany w relacjach wewnętrznych” (s. 276). Тут, звісно, випадало би задуматися, чому це “bić pokłony zwyczajem mongolskim” належалося також і в “relacjach wewnętrznych”, як видно з подальшого, – навіть князям та владикам... Безперечно, перед нами ще один приклад поверхового сприйняття історичних реалій та не читання написаного з їх приводу. Причому, не тільки в залученому джерелі, а й у себе самого теж. Тому Данило Романович в Орді не бив поклонів “zwyczajem mongolskim”, а просто кланявся завойовникам як їх підневільний “тість”, що й мало бути тим якнайвиразнішим приниженням, про яке з таким згіршенням твердив літописець.

У примітці додано й ще один вид приниження за тих самих обставин, виражений, нібито, також в “konieczności siedzenia na kolanach przed mongolskimi dostojnikami” (s. 276, przyp. 930). Однак наведена нотатка, знову ж, цілковито перекручує конкретний зміст літописного переказу. Насправді ніякої такої “konieczności” не було, а “гостеві” належалося сидіти не, як сказано, – перед монголами, а, в їхньому колі, – так само, як і вони, тут уже, справді, цілком – “zwyczajem mongolskim”. При цьому варто нагадати ще й чомусь не враховане зовсім пиття кумису і навіть заслужену похвалу за це від самого Батия: “ты оуже нашъ же Тотаринъ”⁹⁰. Опущення у відповідному контексті цих двох важливих – з аналізованого огляду – епізодів свідчить про неодноразово відзначену поверховість підходів до залучених фактів, логічно незрозумілий їх “вибір”. За такою постановою виявляється відсутність системності як ширша прикмета методу й пов’язане з нею нерозуміння багатьох істотних сторін історичного процесу і, як наслідок, – їх неврахування у запропонованому огляді.

З показовим прикладом такого поводження стикаємося й у зауваженні, нібито після завершення битви в околиці Ярослава: “Starszy Romanowicz wraz z bratem i synem (Lwem) zatrzymali się celowo (виділено – В. А.) na pobojowisku, czcąc w ten sposób zwycięstwo. Dla Daniłowicza miało to też w jakiejś mierze znaczenie inicjacyjne. Stał się wówczas prawdziwym wojownikiem” (s. 277). Сама літописна розповідь про пам’ятну битву якогось спеціального “ушанування перемоги” чи чогось бодай віддалено подібного на нього не зауважила зовсім, як, зрештою, не знає такої практики й ширша традиція епохи. Наведений виклад, знову ж цілком довільно, переказує фразу літописця: “Данило же и Василко . не идоста в городъ . и Львъ ста на мѣстѣ воиномъ . посредѣ . ѡавляюща побѣдоу свою”⁹¹. Однак, тут немає ані що всі три князі “zatrzymali się celowo на pobojowisku”, ні навіть що вони взагалі були разом. Власне, на побойовищі засвідчено лише Лева Даниловича “ѡавляюща побѣдоу свою”. З яких мотивів

історії: Александрович В. Святий Алімпій Печерський – перший відготований джерелами український маляр // Велика Успенська церква Києво-Печерської лаври. Слід у віках. Матеріали міжнародної наукової кон-

ференції 1–2 жовтня 2001 р. – Київ, 2002. – С. 9–10; *Його ж. Мистецькі сюжети...* – С. 58; *Його ж. Холм...* – С. 175, 176.

⁹⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 807.

⁹¹ Там же. – Стб. 805.

це зроблено – уже показано вище. Згадка, що брати-переможці “не идоста в городъ”, як випадає здогадуватися з наступного “Даниль же горо^д за^жже . еже Ростиславъ создалъ”⁹², повинна стосуватися укріплення покинутого ворожого табору⁹³. Отже, знову цілком поверхово сприйнявши відповідний важливий момент літописної розповіді, Д. Домбровський і цього разу теж звично запропонував немало “намріяне” трактування, позбавлене будь-яких елементів спільності із зафіксованими у джерелі автентичними історичними обставинами описаної події.

Так само очевидним “модернізмом” сприймається твердження про короля Данила Романовича: “Był otwarty na estetyczne wpływy z zewnątrz, skoro w zbudowanym przez niego zespole rezydencyjnym w Chełmie pojawiły się obiekty o wyraznie zachodniej proveniencji, takie jak “szkła rzymskie” w oknach cerkwi św. Jana Złotoustego czy czasza z czerwonego marmuru sprowadzona z Węgier” (s. 279). Не йшлося, однак, звичайно, у зазначених привезених “із Заходу” об’єктах про ніякі милі серцю автора як представника західного світу “estetyczne wpływy z zewnątrz”, а тільки спровадження певних виробів західного походження для холмських храмів. Зрештою, попри безперечний особистий акцент стосовно самого засновника, може, не зайве за даних конкретних обставин пригадати й потенційний ширший місцевий контекст, визначений присутністю численних “іноплеменників”, які, згідно з вимовою знаного літописного повідомлення, залюднювали новозасновану столицю холмського володаря.

Окремі твердження з приводу тих чи інших засвідчених у джерелах фактів Д. Домбровський додав ще навіть виразніше “від самого себе”. Так, наприклад, на завершення розповіді про ікону Спаса у церкві міста Мельник, яку король обіцяв оздобити, твердиться про виконання обіцянки та чимале шанування ікони згодом. Проте звернення до автентичного літописного переказу з відповідного приводу пропонує, правду кажучи, дещо інакшу картину: “и помоливса Боу стмоу Спсоу . избавникоу аже есть икона . аже есть в городѣ мѣлицѣ . во цркви стоѣ . Бѣѣ . и нынѣ стоить в велицѣ чѣти вбѣща емоу Данило король . оукрашениемь . оукрасити и”⁹⁴. Тобто, про виконання обітницї дано, винятково, з власної ініціативи. Не цілком коректне також зауваження: “Sama zaś ikona miała się w różniejszym czasie cieszyć wielką czcią” (s. 284). Насправді зазначений час не здатен сягати поза період укладення літопису, оскільки ніяких пізніших відомостей про долю самої мельницької реліквії досі не віднайдено.

Інший приклад як своєрідного, так і очевидно помилкового трактування залученого літописного переказу пропонує пояснення того, як повернувшись з чеського походу, король увійшов до холмського собору “i padł [przed jakimś ze świętych wizerunków], pokłoniwszy się...”. Для автора виявляється невідомим, що в храмі складається молитву Богу не обов’язково перед якимось конкретним образом... Цього найвиразніше не враховує й даліше твердження, нібито до “stałego rytuału modlitewnego należało też składanie Bogu pokłonów i padanie przed jego lub świętych wizerunkami na twarz w akcie uwielbienia” (s. 287), так само засвідчуючи досить своєрідну орієнтацію у традиції разом з відповідним її відображенням. Адже загальновідомою є неприсутність зображень Бога у тогочасних храмах східнохристиянського культурного кола. Тому перед

⁹² Ипатьевская летопись. – Стб. 805

⁹³ Новіший огляд відповідної термінології у літописній традиції епохи цього факту не врахував: Баран О. Образ укріпленого міста

у Галицько-Волинському літописі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2005. – Вип. 9. – С. 157–159.

⁹⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 846–847.

нами, знову ж, показовий приклад фактичної відсутності орієнтації щодо того, про що йдеться.

Так само просто вражаюче нерозуміння засвідчує твердження “w soborze Bohurodzicy w Haliczu Daniel, nieraz zresztą, sadzany był na tronie książęcym” (s. 286). Уже була нагода з приводу відповідного твердження у першій частині біографії застерегти, що йдеться не про “сидіння”, а сакральний акт помазання на володарювання, який за самою природою не міг відбуватися неодноразово⁹⁵. Тому випадало би, хіба, жаліти того адепта Клію, який заповзявся пропагувати з відповідної нагоди “рішуче відмінні” погляди. А те, що король неодноразово мав засідати на престолах у галицькому соборі після наступних повернень до батьківської столиці наділене, звісно, зовсім іншим виміром і так само потребує цілком іншого від запропонованого наголошення ї у відповідних нагоді поняттях.

До уже відзначених заслуг автора як послідовного адепта “католицького світу” варто додати й трактування окремих моментів релігійної політики, окреслених “podejściem do planów stworzenia łacińskiego biskupstwa na Rusi, utrzymywaniem u swego boku katolickich duchownych, gościnnym przyjęciem legata papieskiego Jana di Piano Carpini, czy też charakterem kontaktów z papieństwem, w tym podejściem do sprawy przyjęcia obediencji” (s. 289). Зазначені проблеми не тільки в польській, а й немало – українській (західноукраїнській) літературі звично трактуються не без долі завідомої католицької апології. Вона, зокрема, не давала до останнього часу побачити очевидних немало дивних моментів самої коронації, виражених, втім, через своєрідне “переслідування короною” та довготривале наполегливе її уникання з боку Данила Романовича – починаючи від першого контакту з папським легатом ще в Кракові⁹⁶. Що ж до ситуації з “utrzymywaniem u swego boku katolickich duchownych”, то, як видно з іншого викладу на підставі того самого переказу, це твердження засноване на стосовно недовготривалому перебуванні (не відомо наскільки власне “u boku”) відправлених 3 травня 1246 р. папських посланців-домініканців: “zarowne przez mniej wiecej rok przebywali oni w otoczeniu księcia, może nawet tworząc z współtworząc jego łacińską kancelarię, jednak w rzeczywistości byli przede wszystkim wysłannikami obcej potęgi” (s. 331). Однак жодних слідів їх активності “w otoczeniu księcia” не відногував навіть сам Д. Домбровський. Як виявляється далі, гадана присутність, насправді, наділена зовсім іншою вимовою: “Podejrzewamy, że zakonnicy ci mieli nadzorować na miejscu przebieg rozmów w sprawie podporządkowania się ruskiego władcy obediencji papieskiej, a także pełnić funkcje kancelaryjne i łącznikowe. Po mniej więcej roku odesłani zostali zresztą do Innocentego IV” (s. 346). Отже, “funkcje kancelaryjne” – тільки черговий “католицько-апологетичний” здогад зацікавлено-вразливої уяви, надто скромно співвіднесений з незадовго до цього прийнятим “utrzymywaniem u swego boku katolickich duchownych”.

Чимось зовсім новим, у літературі досі не відзначеним, є також твердження стосовно навіть нібито “planów stworzenia łacińskiego biskupstwa na Rusi”. Як і немає так само жодних підстав вбачати мало що не з’їзд католицьких біскупів на коронацію у Дрогоичині (s. 346). Ніяких слідів чогось такого не тільки не зафіксовано в актуально доступних джерелах. Враховуючи уже відзначене довготривале в часі “переслідування короною”, безперечно випадковість

⁹⁵ Александрович В. “Щастя”... – С. 318–319.

⁹⁶ Там само. – С. 344–347. Про “позакоро-

наційні”, ширші аспекти контактів з папством поза контекстом зусиль католицької апології див.: Там само. – С. 337–340.

вибору Дорогичина, виразно “прив’язаного” до значно важливішого тоді, як з усього видно, для самого Данила Романовича ятвязького походу, допускати гаданий з’їзд теж немає ніяких підстав. Вимушена на “підневільному” претендентові коронація, найвиразніше, мала відбутися за немало “укороченою” щодо канонічних програмою й сприймати її за звичну для таких обставин, нібито заздалегідь розплановану та, відповідно до засад протоколу, з належною ретельністю організовану урочистість немає ніяких підстав. Зафіксовані, хоча й досі ще не завжди сприйняті нечисленні реалії тогочасних подій таку можливість заперечують виразно й рішуче. Не випадало би тратити зусилля на спростування запропонованого відмінного погляду, оскільки він виводиться простісінько “від самого себе”. Автору, безперечно, природним способом мало залежати на підкресленні католицької складової дорогичинської церемонії і його не стримували ніякі перепони у цілеспрямованих зусиллях домагатися свого. Проте сама збудована на такий спосіб концепція приречена надаватися звісно, винятково для приватного вжитку, до того ж, як є усі підстави вважати, – і то лише тільки на обмежений час...

Неодноразово відзначена особлива вразливість на комплекс проблем “pro domo suaе” привела до того, що навіть стосовно попа Юрія, у супроводі якого вдова князя Романа Мстиславовича з малолітніми синами на початку 1207 р. втікала з міста Володимира, через само тільки його, нібито, “uniwersalne imię chrześcijańskie”, закралася підозра у “можливому універсалізмі” – “trudno więc wypowiadać się na temat jego pochodzenia etnicznego” (s. 319), хоча незрозумілим сприймається виклад версій у ситуації, на тему якої нічого конкретно не відомо (втім, у літературі немало улюблений). А практика стикання під час кількालітного перебування в Угорщині за часів дитинства, найперше, з латинським духовенством (цікаво, як при цьому мав виглядати елемент “нелатинський” – адже малолітній княжич та прибулі разом з ним особи його нечисленного оточення до латинників не належали), ніби, навіть “musiała wplynać, w to nie wątpimy, na kształtowanie się stosunku starszego Romanowicza do wyższego duchowieństwa swojego państwa” (s. 319). Знову випадає нагадати: йдеться про княжича у віці до десяти років, тому навіть “odrobineę psychologizując”, переоцінювати відзначений потенціал сприйнятого тоді досвіду не варто ніяк. Щодо потенційності “угорського сліду” в очах окремих новітніх істориків, то варто ще раз пригадати знаний літописний епізод, як, “гостюючи”, юний княжич мав зовсім забути матір й потім, звісно, відновлював свої сприйняття та пов’язані з ними почуття. Видається, така принципова модель цілком здатна підходити й до гаданого “угорського сліду” у стосунку щодо вищої церковної епархії як і цього разу, найочевидніше, цілковито надуманого.

Зазначена в наведеному безпідставному припущенні проблема знайшла далі конкретне відображення у розмірковуваннях про контакти з владиками держави Романовичів із так само достатньо численними моментами безперечного контрверсійного наповнення. Так, наприклад, виділення з давнього володимирського єпископства нової епархії в Угровську, невдовзі переведеної до Холма, в очах автора “jest również świadectwem braku dobrych stosunków między księciem i władzimirskimi władzami. Najwyraźniej trzeba było ich osłabić, aby sobie w końcu podporządkować, co też nastąpiło, bo przecież dość wymowne są słowa Carpiniego o zwoływaniu biskupów przez Wasylka w celu wysłuchania listu papieskiego oraz relacja dworskiego dziejopisa Romanowiczów o postusznym (виділено – В. А.) uczestnictwie episkopatu prawosławnego w królewskiej

koronacji Daniela” (s. 322). Сприймається очевидним: вишукуючи найменші моменти позитивного наповнення навіть там, де їх віднайти взагалі неможливо, коли йдеться про латинський світ, автор щиро і щиро намагається подати у стані мало не суцільного конфлікту стосунки короля з церковною ерархією. При цьому зовсім не йдеться про контекст, де вони були справді такими, як знама ситуація з перемишльським владикою – поплічником “невірних галичан” з протиріччям на зовсім іншому ґрунті. Протистояння віднаходиться навіть у володимирському середовищі, де слідів чогось такого не зафіксовано зовсім. Одиноким винятком мала би бути знана, але так і не з’ясована “справа” владика Асафа, проте до неї виявлено мінімальну увагу. Однак стосунки короля з середовищем церковної ерархії польський автор послідовно зображає винятково в барвах сталого конфлікту. Примус віднаходиться навіть у зібранні владик для вислухання папського листа (а звідкіль ще мала виходити ініціатива, коли посланець папи прибув до князя?), і в так само “posłusznym uczęstnictwie episkopatu prawosławnego w królewskiej koronacji Daniela”. Останнє підкреслення підібрано також із термінології “війни всіх супроти всіх”, хоча літописна традиція, ніби, не зберегла жодних реальних слідів якогось конфлікту на відповідному рівні ані тут, ні будь де інде. Щодо коронації, то літописець ствердив цілком виразно: “wnъ же вѣнѣць ѿ Ба̄ приа . ѿ цр̄кве стхъ апостоль . и ѿ стола стго Петра . и ѿ шѣа своего папы Некѣнтиа . и ѿ вси^ѣ епѣповъ swoich”⁹⁷. Очевидно, не випадало би залучене формулювання відносити тільки до особистої творчості літописця. Подія вимагала відтворення певної офіційного характеру позиції і з цього огляду цілком несподіване долучення до коронаційного акту ще й окремого “єпископського” акценту прийняття вінця – “и ѿ вси^ѣ епѣповъ swoich” – ніяк не випадало би тлумачити винятково виразом їх “послушності”. Направді йдеться про намагання перенести зовсім штучно та безпідставно, як уже показано, створений стан нібито безперервного конфлікту короля з єпископатом і на дорогичинську коронацію теж.

Привернуто увагу навіть до відсутності в літопису інформації щодо чинностей володимирських владик (s. 322). Те, чому це холмському літописові належалося якось особливо перейматися владиками сусідньої – володимирської – епархії до автора не промовило. Втім, можна пригадати відсутність її у пізнішій, володимирській частині літопису, вже князя Володимира Васильковича, якогось спеціального афішування постаті володимирського владика: про нього віднайшлася згадка щойно при описі похорону князя та пізнішого відкриття його гробу⁹⁸. Важливішим, однак, виявилось інше. У наведеному мовчанні віднайдено свідчення, “że najpewniej Daniel nie uważał żadnego z nich za godnego zaufania współpracownika” (s. 322). Пошукові доказів правоти цього свого міркування автор, звісно, не мав віддаватися. Підсумування на такий спосіб розвинутого викладу щодо духовенства пішло ще далі: виявляється, “że hierarchowie, poza drobnymi wyjątkami..., nie należeli do grona zaufanych doradców naszego bohatera” (s. 327). Натомість в позитивних барвах характеризований винятково холмський владика Іван – як один з небагатьох “musiał być zaufanym współpracownikiem” (s. 323). Що ж до володимирської епархії, то, на думку Д. Домбровського, “jakkolwiek zapewne też próbowała walczyć o jak najszerszy zakres swobod, została stosunkowo szybko (zapewne już w latach 20. XIII w.) spacyfikowana” (s. 327). Те, що висновки стосовно гаданої “сумної

⁹⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 827.

⁹⁸ Там же. – Стб. 919, 927.

долі" володимирської єрархії, фактично, ні на яких конкретних відомостях не засновані, автора з немалим досвідом подібних успіхів, звичайно, не мало хвилювати надміру. Зрештою, їх справжньою реальною підставою виявляється давня теорія Ярослава Щапова про "ланцюг інтриг" Данила Романовича проти володимирського єпископа Асафа, наслідком яких, нібито, й повинна була стати поява угровської кафедри, перенесеної надалі до Холма⁹⁹. Важливішою при цьому стала послідовна реалізація набутого свого часу "в розмові у Москві" твердого переконання, "że relacje między Danielem a hierarchią, za wyjątkiem Iwana chełmskiego, były złe" (s. 327, przyp. 1154). Безперечної щапівської інспірації в голові московського натхненника трудно не додати, проте вказана ідея, як відомо, походить винятково "від самого себе"¹⁰⁰. Опрацьований на такий спосіб черговий "належний і пожаданий" штрих до не зовсім світлого образу не зовсім любого короля¹⁰¹ й цього разу теж мав вдатися цілком...

З кола церковних еліт скромнішого рангу виділено винятково Григорія, ігумена на той час, вірогідно, Угровського монастиря святого Даниїла, посла до папи з-перед червня 1247 р. При цьому домініканців Алексія і Генріха та клірика Газелона, з якими він відбув, до складу самого галицько-волинського посольства віднесено, найочевидніше, цілком безпідставно (s. 323). Правда, мабуть, помилково стверджено відсутність дальших відомостей щодо особи посланця, оскільки досить правдоподібною видається його ідентичність з полонинським ігуменом Григорієм, знаним з пізнішої історії литовського князя Войшелка¹⁰².

Неодноразово відзначене сприйняття галицько-волинської дійсності через призму західних моделей привело також до нічим не вмотивованого визнання уже на осінь 1241 р. духовною особою печатника Кирила з одночасним приписуванням йому на той час несумісних з духовним статусом у галицько-волинських реаліях, нібито, військових функцій (s. 324). Однак літопис при викладі тодішнього болохівського епізоду, на якому засноване таке трактування, ніяких військових дій за безосереднього участю печатника не відзначає: "Ростиславъ . собра князѣ Болоховские . и встанокъ Галичанъ . приде ко Бакотѣ . Коурилови же соущоу печатникоу . тогда въ Бакотѣ посланоу Даниломъ княземъ и Василкомъ . исписати грабительства нечѣтвѣхъ боарю оутиши землю"¹⁰³. Далі, хоча й розказано про сутичку з військами Ростислава біля воріт Бакоти, наголошено винятково на мудрості Кирила, який, докоряючи нападників за невірність супроти того, як князі Данило й Василько прийняли його родину попереднього року, зумів змусити супротивників покинути місто. Наведений фрагмент самого джерела, натомість, виразно вказує на відіслання печатника до Бакоти раніше, незалежно від походу Ростислава, із завданням "исписати грабительства нечѣтвѣхъ боарѣ". Отож, як видно з літописного оповідання, насправді, печатник не тільки зовсім випадково мав перебувати в місті на час описаного нападу, а й прибув туди з конкретним, виразно позамілітарним

⁹⁹ Див.: Щапов Я. Н. Государство и церковъ в Древней Руси XI–XIII вв. – Москва, 1989. – С. 52. О. Толочко на цю тему нещодавно зауважив (приймавши знаної делікатності погляд про двох єпископів з іменем Асаф в оточенні короля Данила Романовича): "По странному стечению обстоятельств Даниил ссорился только с епископами по имени Иоасаф". Див.: Толочко А. П. Основание... – С. 257.

¹⁰⁰ "Эту детективную историю трудно комментировать в силу ее абсолютной вымышленности": Толочко А. П. Основание... – С. 257.

¹⁰¹ Про такий акцент за результатами читання першої частини біографії див.: Александрович В. "Щастя"... – С. 349–350.

¹⁰² Ипатьевская летопись. – Стб. 867–868.

¹⁰³ Там же. – Стб. 791.

завданням. Внаслідок цього ніяких підстав для висновку не тільки про тодішню суто військову, а й взагалі якусь військову місію печатника в наведеній розповіді дошукуватися не випадало б. Тим більше бездоказовими доводиться визнати запропоновані на основі так викривлено сприйнятої ситуації міркування, нібито “w państwie Daniela mogły obowiązywać inne, nietypowe i niezgodne z pouczeniami hierarchii grecko-ruskiej, a przejęte od zachodnich sąsiadów (najprawdopodobniej od Węgrów) zwyczajem”¹⁰⁴ (s. 324), згідно з якими тамтешні церковні єрархи нерідко діяли “*manu armata*” (обіцяний на початку відповідної частини викладу ще один аргумент на підтвердження наведеного міркування так і не об’явився). Знаний уже нам давніший угорський слід тут надто очевидний, проте, окрім безперечної наївності, він нічого запропонувати не здатний. Цей яскравий приклад ще раз наочно показує, наскільки автор схильний переоцінювати західну складову за одночасного недооцінювання (при очевидному незнанні й нерозумінні) специфіки місцевої автентичної традиції. Про ще один показовий успіх “тлумачення непрочитаних джерел” нагадати теж не зайве, як і окремо – наслідки перебування у колі власних, немало довільних конструкцій... Ще раз засвідчене намагання поширити на галицько-волинську церковну єрархію “нетипових моделей поведінки” й тут так само випадає віднести на користь надто скромної обізнаності в таких справах самого автора.

Водночас наведені цілком безпідставні, нічим не вмотивовані висновки з бакотського епізоду ще раз виявляють один з улюблених та послідовно стосованих підходів – незмінного применшення ролі і місця вищої церковної єрархії у державі короля Данила Романовича, а через нього – не меншою мірою й особи самого короля так само. При малочисельності й очевидній випадковості доступних відомостей про представників середовища церковної єрархії навряд чи правомірно було б взагалі заходитися навколо якихось ширших висновків стосовно неї та її ролі в державі Романовичів. Зрештою, варто також пам’ятати: припущення “mogły obowiązywać” за самою природою ще дуже і дуже далеко від підкріпленого належним добором переконливих аргументів визнання, що мали діяти насправді...

Опрацьовані за посередництвом таких проміжних зусиль (пропонований перегляд, звісно, не належалося б сприймати вичерпним) підсумкові розмірковування Д. Домбровського, як тут неодноразово показано на численних конкретних прикладах, не так уже й рідко здатні немало відбігати від того, для чого слугують підставою доступні літописні перекази. Надто часто запропоновані їх тлумачення прибирають також стійких прикмет цілком самостійної творчості на надто вже вільно потрактовану тему. До сказаного випадало би додати також наступний показовий приклад з кола сюжетів навколо церковної єрархії. Отож, виразно позитивне сприйняття ідентифікованого з пізнішим митрополитом печатника Кирила стало однією з головних підстав для визнання, “ze Daniel miał wokół siebie grupę... duchownych, którzy zaangażowani byli w budowanie programu ideowego państwa (ośrodek intelektualny, w którym być może spisano Ustaw Włodzimierza, dworską kronikę, kompleks chełmski i t. p.” (s. 326). Під так само “списаним” “холмським комплексом”, як видно з контексту та ще одного пізнішого відкликання зі згадкою про “koncept zespołu rezydencjonalnego w Chełmie” (s. 328), випадає сприймати... архітектурний ансамбль холмської резиденції (sic!). Що ж до самого зазначеного гаданого осередку, то при цьому наголошено на його активності й після виїзду митрополита Кирила, “czego pewnymi rezultatami są zarówno odpowiednia część Kroniki halicko-wołyńskiej, jak i

rozbudowany program ideowo-estetyczny chełmskiego zespołu rezydencjonalnego” (s. 326). Прийняття активності на таких ролях гаданої, ніде ні в який спосіб не зафіксованої і внаслідок цього зовсім таємничої “групи” – крок немало відважний. Особливо, коли пригадати твердого переконання раніше твердження, нібито “relacje między Danielem a hierarchią, za wyjątkiem Iwana chełmskiego, były złe” (s. 327, przyp. 1154). Втім, потенційний успіх виснуваної групи, насправді, немало належалося би визнати особистою заслугою самого короля. Навіть не так давнє “відкриття” існування холмського резиденційного ансамблю уже на 1253 р.¹⁰⁵ вказує на необхідність змістити хронологію функціонування гаданого осередку, точніше, віднесення приписаних йому результатів активності, знову ж таки, на користь короля особисто. Цей висновок підтверджує й докладніший аналіз засвідчених обставин розвитку самого холмського будівництва, зобов'язуючи сприймати його ще, найперше, в контексті 40-х років¹⁰⁶.

Однак, особи власне короля у викладеній в польського історика ситуації... явно забракло. Настільки навіть, що, як визнано, “udało się – trudno powiedzieć komu personalnie (sic!) – stworzyć wokół dworu książęcego i królewskiego silny ośrodek kulturowy”, зі складу якого цього разу вказано винятково печатника Кирила, поминаючи тепер і владика Івана (!) (s. 328)¹⁰⁷. За переконанням автора, поміж “przejawy działalności tego kręgu” належить вмістити навіть – повторено через дві сторінки – сам “koncept zespołu rezydencjonalnego w Chełmie (sic!)” (s. 328). Пропозиція, звичайно, цілком виразного наповнення і явно спрямована до визнання, нібито насправді поперед творця Холма, короля Данила Романовича, і замість нього повинен був діяти ніде не об'явлений і через те нікому досі невідомий якийсь, нібито, всюдисущий всесильний “груповий невидимка”¹⁰⁸... Тому випадало би цей успіх знаного критицизму критичного

¹⁰⁴ Це ще один яскравий приклад того, як автор здатний розписати ситуацію на зразок розглянутих аж надто далекоюжних висновків з невластиво витлумаченого дорогичинського епізоду 1241 р., коли не назаний у літописі “держатель” Дорогичина не впустив короля Данила Романовича до міста, див.: *Александрович В. “Щастя” ...* – С. 331–333.

¹⁰⁵ Увагу до цієї обставини принагідно привернуто щойно: *Александрович В. Холмська ікона Богородиці (Історичні та культурологічні студії. – Т. 1).* – Львів, 2001. – С. 34. Пор.: *Ejusdem. Sztuka XIII-wiecznego Chełma. Zasadnicze problemy badawcze // Do piękna nadprzyrodzonego. Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego i grecko-katolickiego.* – Chełm, 2003. – Т. 1: Referaty. – С. 56 (та ін.).

¹⁰⁶ Див.: *Александрович В. Холмське будівництво...*

¹⁰⁷ Існування холмського культурного осередку періоду короля Данила Романовича – поза всяким сумнівом. Новіші дослідження показали його – визнання чого, зі знаних міркувань, непросто очікувати від польського автора – винятковим явищем східноєвро-

пейської історії свого часу: *Александрович В. Холм...* – С. 201–202; *Його ж. Холмське будівництво...* – С. 74–77. Водночас поглиблено уявлення й про мистецький аспект культури холмського середовища, зокрема завдяки новоідентифікованим зразкам релігійної малярської іконографії з відсиленнями до тогочасної холмської традиції: *Його ж. Покров Богородиці.* – С. 139–149, 178; *Його ж. Холм...* – С. 195–201. Правда, сам Д. Домбровський, не дивлячись на загальновідомий винятковий мистецький контекст холмського середовища, цього разу навіть не пригадав його як окремого явища культурної традиції міста відповідного часу. Проте безперечність функціонування ширшого холмського культурного осередку, звісно, не може бути підставою до применшення ролі на місцевому ґрунті самого Данила Романовича, чим, як уже була нагода зауважити неодноразово, польський автор схильний, однак, грішити систематично і на різні та численні, немало винахідливі способи...

¹⁰⁸ Втім, для новітньої історіографії погляд не одинокий – нещодавно з'явилася пропозиція віднести королеві у “співтворці” холмського владика Івана, навіть “від-

осмислення також вписати до введеного з читання запропонованого тексту чималого переліку пунктів *de non existentia regis...* Як на біографічний виклад здобуток, звичайно, не з таких, що не здатні залишитися у пам'яті...

За тією ж схемою, породженою винятково з “ходячого переконання”, окремі “культурні осередки” вбачаються також при владичих дворах, хоча дошукуватися якоїсь їх “конкуренції” стосовно двору самого короля та ще й навіть, нібито, його гніву з відповідного приводу (s. 326) – зовсім зайве. Заперечувати таку можливість, звісно, не випадало б. Проте сам наведений умовивід заснований на тлумаченні самотнього епізоду зі співцем-митусою (у Д. Домбровського традиційно власне ім'я, хоча в літературі уже давно привернуто увагу, що насправді йдеться не про іменування певної особи, а спосіб музичного виконання, який вона практикувала¹⁰⁹) перемишльського владики. “Зачарований на Захід” польський автор категорично схильний бачити в ньому не “церковного співака”, а... відповідника трубадура (s. 269, przur. 896). Що належалося гаданому “трубадурові” робити при перемишльському владичому дворі – питання, звичайно, так само з-поміж тих, яким не місце під сонцем... У самому літописному викладі з відповідного приводу, насправді, немає ні гніву Данила Романовича (як і, зрештою,

давши” йому як патрональну холмську літописну церкву святого Іоана Златоуста, до якої, за згідною вимовою декількох місць літописного викладу, сам король мав бути прив'язаний якимось тісніше: *Мусин А.* Князь Александр Ярославович и король Даниил Романович как люди Средневековья // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 9. – С. 163. Проте така пропозиція видається надто вільною інтерпретацією знаних відсилань холмського літопису (див. вище) до знаменитого константинопольського святителя. Найоригінальнішим виявився, однак, О. Толочко, якого, завідомо, осідлав “бес сомненья”, й, поводячись за званою формулою “я заперечую усе й у цьому маю суть”, він в ерудиційно-наївному викладі взагалі відкинув версію про існування у Холмі за часів короля Данила Романовича єпископської кафедри (як і перед тим її угровської попередниці) та схильний прийняти її появу щойно при якихось цілком туманних обставинах – нібито, лишень, “для комплекту” при заснуванні Галицької митрополії на початку XIV ст., коли про Холм уже практично нічого не відомо. Владика Іван, попри відсутність його імені у знаному літописному переліку володимирських архиєреїв (*Ипатьевская летопись*. – Стб. 740), виявився володимирським, а не холмським, див.: *Толочко А. П.* Основание ... – С. 254–277. Задля “прекрасной картины”, знаний “концептуальний письменник”, працьовито вишукуючи свідчення *de non existentia*, задав собі труду не побачити зовсім цілковито зайвої для його візії загальновідомої дворової літописної вказівки на існування угровської

кафедри та її наступне переведення у короткому проміжку часу до Холма: “Данилови бо княжацоу . во Володимѣрѣ созда градъ Оугорескъ . и постави во немь пискоупа” (*Ипатьевская летопись*. – Стб. 842); “Боу же изволившю . Даииль созда градъ . именемъ Холмъ . создание же его . иногда скажемъ . Бжию же волею избранъ бы^с . и поставленъ бы^с . Иванъ пискоупъ . княземъ Даниломъ ѿ клироса . великое цркви стои Бци . Володимѣрской . бѣ бо преже того пискоупъ . Асафъ . Воугровьскыи . иже скочи на столъ митрофолить . и за то свѣржень бы^с стола своего и переведена бы^с пискоупа во Холмъ” (Там же. – Стб. 740). Обидва твердження для О. Толочка – тільки “пізніші вставки”. Й хоча наведений висновок вірчим не аргументовано, до того ж, друга з них за такого трактування опиняється... серед званої літописної вставки під 1223 р. з переліком володимирських владик, наведеного визнання виявилось досить, аби обидва свідчення... просто проігнорувати. З приводу заперечення функціонування холмської кафедри від середини XIII ст. та способу його вибудування див.: *Александрович В.* Холмський єпархіальний осередок часів короля Данила Романовича: міф як міфотворчість // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2018. – Вип. 12 / Відпов. ред. В. Александрович (друкується).

¹⁰⁹ *Ипатьевская летопись*. – Стб. 793–794. Про зазначений спосіб співу див.: *Сидоров Н. П.* К вопросу об авторах “Слова о полку Игореве” // “Слово о полку Игореве”. Сборник исследований и статей. – Москва; Ленинград, 1950. – С. 172–173.

самого його загалом), ні владичого двору, а тільки владичі слуги “гордые”, тобто, як не так уже й рідко виявляється при докладнішому ознайомленні з текстами польського історика, все подано у зовсім іншому, “немало кращому” реальному наповненні та співвідношенні. Це стосується навіть такої “не пропущеної”, немов, зовсім дрібною деталі – теж немало з-поза контексту постаті самого короля – “*że ludzie hierarchy byli bogato przyodziani*” (s. 326). Проте фрагмент літописної розповіді, на якому засноване наведене твердження, стосується, насправді, не багатого вбрання, а окремих частин військового спорядження владичих слуг: посланий двірський Андрій “и слоуги его разыграби гордые и тоулы ихъ . бобровье раздра . и прилбичѣ ихъ вольче . и борьсоуковые раздраны быша”¹¹⁰. Отже, знову та ж болісно знайома класика не читання-трактування...

Розважання далі над обставинами, за яких король повинен був стикатися зі своїми підданими, підказало віднесення до найважливіших поміж такими полювань (s. 329). Ремінісценція знаного літописного викладу обставин вибору місця для майбутнього Холма тут мала б видатися надто очевидною¹¹¹. Як і ще один приклад неодноразово засвідченої індивідуальної майстерності конструювання висновків на зовсім невідповідній для цього основі. Про властиву роль самих полювань для княжого середовища при цьому, звісно, не йдеться.

І, врешті, стосовно згаданого короткого маніфесту “стану і перспектив” “найсучаснішої передової науки” (s. 14). Добре свідчить про автора його початок: “*Wstyd o tym pisać...*”. Але в суспільстві не героїв, осіб духовних й інтелектуальних, а “біологічних істот” (s. 348) визначальними діють інші співвідношення та закони, яким здатні свідомо протистояти тільки поодинокі “люди Середньовіччя” (Євген Маланюк до Юрія Липи, 1926 р.), власними зусиллями спроможні піднятися понад всезагальним пануванням закономірності “гешефт і ніякої духовності” (там само), цілковите заперечення внутрішнього зобов’язання “морального закону в нас самих” (Гегель). Тобто, в повсякденному житті торжествує неминучий компроміс між немало обезличеним зусиллями першого з наведених критеріїв високим ідеалом належності до наукової спільноти та неунікненними “земними радощами” членства у відповідному колі з незмінним мурлом того ж всесильного “першого критерію”.

Проте накинуті зовні обставини примусу – лише одна, й, безперечно, – навіть не найдієвіша зі складових того результату, який читач віднаходить під палітуркою нової монографії. Усе решту належить уже самому авторові і є – винятково – плодом еволюції його особистості, індивідуальної традиції, втім, – і в науковому її вимірі. У наведених численних зауваженнях йшлося, насамперед, власне, про цю сторону засвідченого успіху. Підсумування із запропонованих вибраних прикладів випадає явно не на користь автора. Хоча основним джерелом є літопис, науку читання та тлумачення літописного викладу випадає визнати опанованою цілком поверхово. Неприкладення належних зусиль на цьому поприщі дається взнаки на кожному кроці. Воно обертається не тільки очевидним “не читанням”. Незмінним супроводом виступає завзяте трактування непрочитаного й не менш послідовно виражена готовність пояснювати ситуації, від яких автор далекий, а то й не розуміє зовсім. Внаслідок цього систематично додається “від самого себе” не завжди на дану нагоду стосовне, не кажучи про неунікненні за таких обставин непоодинокі приклади тлумачення

¹¹⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 794.

¹¹¹ Там же. – Стб. 842. Прийнятні, згадане грубешівське полювання наділене інакшим

наповненням, а інших подібних прикладів з біографії короля Данила Романовича літопис не зафіксував.

“з докладністю до навпаки”. Не бракує й моментів зацікавленого висловлення, спровокованих особистою історичною та культурною традицією. Як і іншого породження того ж досвіду – в уже відзначеному на прикладі давніше опублікованої частини очевидному “недотягуванні”, все-таки, “чужого” героя до власного ідеалу героя самого автора¹¹²: виявляється, навіть “nie mógł być uznany za człowieka religijnego (sic!)” (s. 291)¹¹³. Наведено також конкретні приклади переказування так чи інакше зайвих – з огляду головного інтересу – відомостей на зразок відзначеного обширного загального викладу про Угорщину з okazji кількарічного перебування там юного Данила Романовича.

Обраний метод, коли пропонується неодноразове відкликання до того самого історичного факту чи джерельного переказу, засвідчує також відсутність чіткого й однозначного погляду на багато конкретних моментів та подій. Безперечно, не вдалося запанувати над зібраним матеріалом, внаслідок чого в різних місцях запропонованого тексту можна натрапити на досить різноманітні, немало незалежні, а то й навіть протилежні трактування однієї літописної оповіді. Сам характер багаторазово засвідчених відмінностей здатний вказати і на відсутність природного органічного співвіднесення окремих частин запропонованого тексту. У ряді випадків залучені факти подано очевидно відірваними від їх власного контексту, через що вони, буває, здатні навіть цілком тратити автентичну вимову та внутрішньо притаманний їм сенс (відкликання до грубешівського полювання, де зовсім опущено вполювання вепрів, коли король супроводив сина у похід на Галич та до невпізнання переінакшено інших учасників, як і саму ситуацію загалом). До результатів далеко не рідкісного на опублікованих сторінках подібного виміру працездатності разом з навіть анекдотичними акцентами його наповнення так само була нагода привернути увагу неодноразово.

Численні відзначені такі приклади вказують не тільки на відсутність панування над власним викладом. Вони є безпосереднім наслідком попереднього немало поверхового засвоєння й осмислення самого літописного переказу, неунікненним результатом якого і виступає немало поширене використання джерел поза контекстом їх внутрішньої вимови. Усі ці особливості запропонованого тексту вказують на відсутність належно вдумливого і зваженого підходу як до самого джерела, так і його читання, використання автентичного наповнення для побудови авторської картини відповідних подій і фактів. За ними стоїть підхід не пошуково-дослідницький, а поверховий белетризаторський, з явною немалою перевагою літературизаторського первістка та виразними ознаками “дюма-роману”. Як переконує характер численних достатньо вільних трактувань, очевидно, немало з них породило звернення, насправді, не безпосередньо до першоджерела (все-таки, для літератури це далеко не незмінна норма), а переказ його підміни в образі давнішої літературної традиції на відповідну тему* (здається,

¹¹² Александрович В. “Щастя”... – С. 349–350.

¹¹³ Пор.: *Dąbrowski D. Religijność króla Daniela Romanowicza // Княжа доба: історія і культура*. – Вип. 10. – С. 90. Чи не утвердилося у свідомості автора таке переконання на основі викладених поглядів стосовно, нібито, “учт” короля (та ще й у товаристві родини!) у церквах та монастирях, на конкретних вимовних прикладах уже відзначено, на яких підставах заснованих? Принаймні, це вельми

показовий для послідовно засвідченої системи поглядів приклад “істини”, наділеної здатністю в лавиноподібній прогресії плодити собі подібні наступні “істини” рівновартісного наповнення...

* Одним з яскравих прикладів такого “механічного” відтворення найближчої попередньої традиції сприймається вперто набридливе іменування міста Володимира “Володимиром Волинським”. Не випадало

буває, навіть із пам'яті), щедро приправленої власними широкими здогадами. Автор, як виявляється, недостатньо засвоїв знану істину, згідно з якою дослідження проблеми ніяк не варто перетворювати на актуалізований виклад думок попередників з її приводу. Замість цього нерідко засвідчено поспішне і поверхове залучення відомостей літопису, втім, і з чужих рук, без належного попереднього їх опрацювання, до задалегідь укладеної, як звично, на підставі перейнятого з літератури попереднього досвіду, апробованої схеми. Внаслідок такого підходу загальний образ постаті та епохи не вибудовується з послідовним залученням задалегідь ретельно оброблених і докладно припасованих один до одного фрагментів. Замість реконструктора історії з окремих, випадково вцілілих розрізнених елементів, автор виступає у ролі своєрідного “неорганізованого творця”. При цьому, нерідко нехтуючи елементарними об'єктивними законами творення, він пропонує результат, немало з-поза очікуваного як для епохи, так і вимови комплексу джерел до її сприйняття й осмислення, того стійкого образу історичної дійсності, який спроможні зафіксувати скупі автентичні перекази нечисленних тогочасних писемних свідчень.

І цього головного принципу не здатні переважити ані безперечна широка ерудиція, ні звернення до обширної літератури самої теми та дотичної до неї. При недостатності визначальної основи, відсутності того стрижня, який дає розуміння історичного процесу в багатолітності поодиноких конкретних виявів, ніякий набір інших важливих і вартісних критеріїв забезпечити головного очікуваного успіху не в стані.

Втім, є ще один момент, згаданий тільки немало завуальовано й цілком побіжно, який істотно відобразився на характері та остаточному підсумку видання й водночас уже тривалий час накладає відбиток на новітньому стані певних сторін наукової ситуації загалом. Автор тільки побіжно згадав про недотримання при завершенні книги терміну (s. 13), зобов'язання загалом. Отож, новіша наукова і навколонукова література немало постає зусиллями породи “дітей капітана Гранта”, коли щедрою рукою даються кошти на “підтримку науки” із зобов'язанням досить обмежених твердих термінів. А тоді вже незмінно діють обидва немало, насамперед, позанаукових критерії, бо після “взяти” наступним головним виявляється зобов'язання “відзвітувати”. Власне наукове наповнення за такого зіставлення не здатне отримати найбільшого шансу задомінувати, що теж неunikнено немало відображається на остаточному результаті.

На самому початку, декларуючи, за прибраним призвичаєнням, наміри, Д. Домбровський ствердив: “Chciałszy... nie obserwować naszego bohatera, przyberając wygodną postawę wszechwiedzącego narratora, lecz jak gdyby wcielić się w niego i spojrzeć na otaczający go świat z perspektywy, jaką on sam mógł mieć” (s. 10–11). Виходячи з переказів Холмського літопису – а це, практично, все, що нам дано знати з відповідного приводу, – король Данило Романович був чоловіком, як на неподільно пануючі призвичаєння та стосунки своїх часів, достатньо спокійним і рівноваженим. Все ж, польському історикові, який упродовж усього викладу, відповідно до званої дії знаменитої моделі “іщущій

би докладати зусиль для доведення, що ця новітня назва історичного волинського міста з'явилася лише з поділами Польщі наприкінці XVIII ст. – коли землі Волині захопила Російська імперія. Ніколи до того “Волин-

ським” він не був, тому в контексті ситуації XIII ст. іменування волинської столиці на російсько-імперський лад повинно бути визнане безсенсовним.

да обряцет”, здається, затратив немало зусиль, виставляючи себе “справжні-сіньким” sobowtórem, варто б щиросердечно побажати ніколи не зустрітися з оригіналом засвідченого власною працею “sobowtóru”...

Відкликаючись до епохи та героїв, автор наприкінці ствердив: “Byli też po prostu istotami biologicznymi o określonych fizycznych możliwościach, a nie herosami z brązu” (s. 348). “Біологічної складової” немає, звичайно, сенсу применшувати, проте біологія як така відживає з відходом кожної конкретної особистості й тоді неминуче повинно постати питання, що є фактором, здатним утримувати окремі постаті минулого у свідомості багатьох наступних поколінь упродовж сотень і тисяч років. По-новомодному можна було б додати: і яка роль у цьому власне “біології”. Все-таки – мінімальна.

Не “біологією”, насамперед, звичайно, відзначилися ті, хто залишився в історії, особливо ті з них, яким концентрацією власних зусиль випало посісти перші для свого часу місця у своєму середовищі...

Тому при зверненнях до них випадало би очікувати якнайменше слідів власне “істоти біологічної”... Особливо там, звичайно, де жива пам’ять епохи у комплексі писемних джерел та автентичних матеріальних виявів не дає для цього ніяких підстав...

Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України

ЩО З НАУКИ ГОМЕРА НЕ ЗАСВОЮЄТЬСЯ НАВІТЬ ЧЕРЕЗ ТРИ ТИСЯЧІ РОКІВ...

Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького: альбом-каталог. – Київ, 2014. – 348 с., іл.

Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [(Шептицького)] (далі – НМЛ) переховує унікальну колекцію давнього українського релігійного малярства. У найстаршій, середньовічній частині¹ вона – єдина як за обсягом, так і репрезентацією відповідного чи не найважливішого серед спадщини епохи аспекту національної культурної практики. Це стосується також і повноти відображення двох найкраще зафіксованих у тогочасному мистецькому доробку її явищ – перемишльської школи XIII–XVI ст. разом з пізньосередньовічними послідовниками² та, не до порівняння скромнішого

¹ Перша публікація найважливішої частини зібраного на той час фонду: *Свенціцький-Святицький І.* Ікони Галицької України XV–XVI віків. – Львів, 1929 (не врахована в рецензованому виданні паралельна німецькомовна версія: *Ejusdem.* Die Iconenmalerei der galizischen Ukraine d. XV–XVI. Jhd. – Lwów, 1929). Чимало середньовічних об'єктів, втім і з-поміж тих, які поповнили музейну колекцію пізніше, репродуковано в, на загал, не таких уже й численних новіших збірних альбомних виданнях: *Логвин Г., Міляева Л., Свенціцька В.* Український середньовічний живопис. – Київ, 1976; *Свенціцька В. І., Сидор О. Ф.* Спадщина віків. Українське малярство XIV–XVIII століть у музейних колекціях Львова. – Львів, 1990; *Milyajeva L.* The Ukrainian Icon XI–XVIII Centuries. From Byzantine Sources to the Baroque. – Sankt-Peterburg, 1996; *Гелитович М.* Богородиця з Дитям і похвалою. Ікони колекції Національного музею у Львові. – Львів, 2005; *Її ж.* Українські ікони “Спас у славі”. – Львів, 2005; *Патріарх Димитрій (Ярема).* Іконопис Західної України XII–XV ст. – Львів, 2005; *Міляева Л. за участю М. Гелитович.* Українська ікона XI–XVIII століть. – Київ, 2007; *Гелитович М.* Святий Миколай з житієм. Ікони XV–XVIII ст. Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – Львів, 2008; *Її ж.* Ікони Старосамбірщини XIV–XVI сто-

літь зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – Львів, 2010; Національний музей у Львові. – Київ, 2013; *Гелитович М.* Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького: альбом-каталог. – Київ, 2014; *Патріарх Димитрій (Ярема).* Іконопис Західної України XVI – поч. XVII ст. – Львів, 2017.

² Хоча найбагатша спадщина ікон перемишльської школи за актуального стану середньовічного фонду українського малярства виступає центральним явищем відповідного аспекту національної мистецької традиції, її доробок все ще не опрацьовано – поза загальними оглядами з не завжди належним відзначенням виняткової історичної ролі місцевого осередку. Відповідний тон задала: *Свенціцька В. І.* Живопис XIV–XVI століть // *Історія українського мистецтва: У 6 т., 8-ми кн.* – Київ, 1967. – Т. 2: Мистецтво XIV – першої половини XVII століття. – С. 218–263. Досі окремі, зовсім недавні з походження, огляди має тільки найстарша спадщина Перемишля: *Александрович В.* Два стилі найстарших ікон Перемишля // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2014. – Вип. 8 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 271–298; *Ejusdem.* Najstarsze dzieje malarstwa przemyskiego // *Sztuka sakralna*

кількісно, – львівського осередку XV–XVI ст.³ Окрім започаткованого від 1905 р. історичного фонду самого музею, його немало поповнили також долучені до нього при “радянській реорганізації” від 1939 р. відповідні розділи інших, складених упродовж другої половини XIX – перших десятиліть XX ст. давніших історичних львівських (і позальвівських) збірок на чолі з найбагатшою і найвартіснішою з них – Музею Богословської академії⁴. До зростання колекції згодом причинилися також збирацькі зусилля музейників 60–80-х років⁵, відколи вони знову стали можливими за умов “радянської” дійсності.

Вивчення цього унікального фонду на тлі історичної долі західноукраїнських земель у XX ст. розвивалося досить своєрідно. Вступні публікації запропонував ще перший директор музею Іларіон Свенціцький (1876–1956)⁵. Проте як у короткому найдавнішому періоді існування заснованої 1905 р. інституції, за часів перебування західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії, так і в міжвоєнному двадцятилітті під польською окупацією перед одиноками, за тодішніх умов, музейниками стояло зовсім інші завдання. Насамперед випадало врятувати й зберегти найцінніші пам’ятки, на які на той час у достатньо масовій кількості вдавалося натрапити на місцях. Тому головним напрямом роботи було поповнення колекції. Водночас тоді не існувало належних об’єктивних передумов, а навіть і відповідних потенційних можливостей для докладнішого наукового опрацювання унікального фонду з огляду як на стан історично-мистецьких досліджень загалом, так і зовсім скромного українського їх відгалуження – зокрема. Далі, із встановленням від 1939 р. відновленого 1944 р. радянського окупаційного режиму,

pogranicza. – Przemyśl, 2016. – Т. 2: Materiały z konferencji naukowej II Międzynarodowego festiwalu sztuki sakralnej pogranicza Przemyśl, 11–12.10.2013 / Pod red. Z. Bator i M. Trojanowskiej. – S. 153–164. Ситуацію почасти рятують те, що основний фонд українського середньовічного малярства належить, власне, майстрам перемишльської школи, тому її спадщина незмінно домінує як у нечисленних переглядах українських ікон відповідного часу, так і їх альбомних публікаціях, втім найновіших польських виданнях, присвячених українській середньовічній малярській культурі на теренах нинішньої Польщі, найважливіші з них див.: *Janocha M.*, *ks. Ikony w Polsce od średnowiecza do współczesności.* – Warszawa, 2008; *Biskupski R.* *Ikony z XV wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów.* – Sanok, 2013. – Т. 1; *Winnicka K.* *Ikony z XVI wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów.* – Sanok, 2013. – Т. 2; *Giemza J.* *Cerkwie i ikony Łemkowszczyzny.* – Rzeszów, 2017.

³Єдиний досі докладніший огляд її спадщини з-перед кінця XVI ст. див.: *Aleksandrowicz B.* *Дар Львова.* – Львів, 2014. – Вип. 1: Мистецтво XIII–XVI століть. – С. 48–65, 92–109, 116–154. Пор. також: *Його ж.* *Образотворче мистецтво // Історія Львова: У 3 т.* – Львів, 2006. – Т. 1: 1256–1772. – С. 202–203. Для по-

рівняння: відповідна частина статті для нової енциклопедії міста (*Сидор О.* *Іконопис // Енциклопедія Львова.* – Львів, 2008. – Т. 2: Д–Й. – С. 530–531) написана не тільки поза канонам жанру, а й навіть не зовсім на обрану тему. Текст обмежено достатньо випадково підібраними відомостями (здебільшого, про малярів), не здатними запропонувати хоч якогось наближеного до реалій адекватнішого уявлення про відповідний аспект мистецької культури осередку.

⁴Як одинока досі у Львові ця колекція має опублікований перелік повного складу з відтворенням більшості важливіших пам’яток: *Сидор О.* *Патріярх Йосиф Сліпий і мистецтво.* – Київ; Рим, 2012. – С. 104–185 (ілюстрації), 188–230 (реєстр).

⁵Цей аспект історії музею та його колекції досі не опрацьовано – відомості про нього можна віднайти, насамперед, при відзначенні часу та обставин придбання поодиноких об’єктів збірки у новіших публікаціях.

⁵*Свенціцький І.* *Галицько-руське церковне малярство XV–XVI ст. Матеріали і замітки // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка (далі – ЗНТШ).* – Львів, 1914. – Т. 121. – С. 63–116; *Його ж.* *Іконопис Галицької України XV–XVI віків.* – Львів, 1928; *Його ж.* *Ікони...*

будь-які перспективи досліджень на чималій час перестали існувати взагалі⁶. Їх припинено* на десятиліття, позначені, хіба, поодинокими, радше, – мінімальними кроками щойно від кінця 1950-х років⁷, відколи відновилося й поповнення самої колекції. Тому не дивно, що тільки із загальним оновленням останніх десятиліть стало можливим активніше відкриття й найдавніших західноукраїнських ікон музейної збірки. Хоча поступ самих досліджень відбувається далеко не на зовсім безхмарному тлі, започаткована нова культурно-історична ситуація уже дала свої істотні наслідки⁸. Як тепер виявилось,

⁶ Очевидно, перед початком 50-х років колекцію на рівні музейного карткового інвентарю поодинокі пам'яток опрацював Михайло Драган (1899–1952), проте ця його робота залишилася невідомою. Мою увагу до неї привернув багаторічний працівник музею Микола Батіг (1922–2008) Див.: *Александрович В. Століття Михайла Драгана // Пам'ятки України: історія та культура. – 2001. – Ч. 1–2. – С. 138. Довголітній головний охоронець фондів музею Данута Посацька у приватній розмові в період роботи автора над зазначеною статтею підтвердила наявність у музеї рукописного карткового каталогу (за її словами, було два “ящики карток”, був ще третій, але про його наявність вона висловлювалася непевно, зі “зміною топографії” розташування самих ікон каталог уже, мовляв, “втратив актуальність”, “не потрібний”). Як видно, головний охоронець не схильна була бачити в ньому нічого, окрім підручного допоміжного матеріалу. Закладена водночас у картотеці найважливіша в ній, зрештою, історично-культурна інформація до головного музейного охоронця не промовляла зовсім... Віра Свенціцька (1913–1992) у статті про М. Драгана як дослідника стосовно його роботи з музейною колекцією ікон також не згадала: *Свенціцька В. Михайло Драган – дослідник монументального мистецтва Західної України // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. 227: Праці Секції мистецтвознавства. – С. 183–195. Не відзначено такої праці й серед найголовніших наукових інтересів дослідника і в редакторському вступі до монографії царських врат українських іконостасів, яку В. Свенціцька готувала до друку: *Її ж. Від редактора // Драган М. Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст. – Київ, 1970. – С. 7. У музеї надалі “не схильні визнавати” цих його зусиль і вважається, нібито датування музейної колекції ікон належить В. Свенціцькій, яка – твердиться – “заклала підвалини систематизації пам'яток, зокрема, у хронологічному й стилістичному аспектах”: *Гелитович М. Українські ікони... – С. 7. Проте зіставлення доступних фактів переконує, що насправді відповідним розділом музейної збірки В. Свенціцька докладніше****

зайнялася набагато пізніше. Без огляду на внесок до її опрацювання самого М. Драгана, не випадало би, звичайно, закладати, нібито до неї у музеї ніяких кроків у відповідному напрямі не було... Зрештою, й не конкретизоване щодо його підстав визнання тієї ж М. Гелитович водночас слушно відзначає: “основи... наукової систематизації” музейної збірки ікон опрацьовано ще перед 1939 р. (с. 24). Очевидного заперечення при цьому висловленої раніше власної думки авторка не спостерегла...

⁷ Вони могли існувати винятково як приватні поетаємні зусилля поодиноких музейників – саме так, зокрема, з'явилася виняткова для свого часу згадана монографія царських врат українських іконостасів М. Драгана.

⁸ До таких належить, зокрема, написаний, насамперед, на матеріалах львівської колекції розділ про середньовічні ікони для багатотомної “Історії українського мистецтва”: *Свенціцька В. І. Живопис... – С. 208–274. Нова, перероблена і доповнена версія тексту: *Її ж. Українське малярство XIV–XVI століть // Свенціцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків. – С. 7–19. Як явище для свого часу виняткове варто відзначити також альбом середньовічних ікон зі збірок України і Польщі зі вступним текстом про ікони відповідного часу В. Свенціцької (1976): *Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис...***

⁸ Перший крок у зазначеному напрямі зроблено щойно в короткому огляді: *Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – Львів, 1999. – С. 20–43. Дальший розвиток відповідних зусиль запропоновано: *Його ж. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво // Історія української культури: У 5 т. – Київ, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століття. – С. 282–292; *Його ж. Ікони, українські ікони // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 3: 3-Й. – С. 434–436; *Його ж. Західноукраїнські ікони другої половини XIV століття на тлі перемін історичної традиції // Україна крізь віки. Збірник наукових праць на пошану****

донедавна навіть не всі найстарші пам'ятки – з-перед початку XVI ст. – були відзначені у літературі.

Правда, зі змінами після 1990 р. й падінням заборони на дослідження “небажаних” давніше тем стали з'являтися публікації про окремі позиції музейної збірки та їх групи. Тут помітними виявляються, зокрема, видані, починаючи від 2005 р., декілька альбомів з підбором поодиноких іконографічних сюжетів⁹. Вони немало поповнили фонд впроваджених до наукового вжитку музейних об'єктів, хоча самі книги, правду кажучи, дуже мало виходить поза найпростіше, вступне завдання “поповнення” та “презентації”. Значно повніше найстарша частина збірки відтворена у новішому обширному альбомі українських ікон¹⁰ та двох книгах про українські середньовічні ікони патріарха Димитрія (Володимир Ярема)¹¹, які пропонують своєрідний корпус українського середньовічного малярства, з огляду музейної колекції майже вичерпний. Показово, однак, що ґрунтовніші дослідження окремих об'єктів і надалі належать до винятково рідко практикованого жанру. Щойно не так давно дійшло й до окремого цілісного систематичного видання найстарших з-поміж них – з-перед початку XVI ст.¹²

На тлі такої своєрідної долі колекції, втім і в науковому вимірі, є цілком очевидною відсутність опрацьованої у музейних стінах власної традиції укладення наукових каталогів ікон (як і, зрештою, – наукових каталогів загалом). Видання найстаршої частини збірки ікон підтверджує це з усією очевидністю уже на рівні самої обраної концепції, немало зосередженої та відданої “впровадженню”. Каталог як такий, фактично, обмежено лаконічним переказом скупих відомостей музейного інвентарю, доповнених переліком літератури. Оскільки обраний підхід не передбачав прийнятої у практиці укладення музейних каталогів докладнішої інформації про поодинокі позиції, йдеться, отже, насправді, не про каталог, а, найперше, альбом ілюстрацій із численними фрагментами з доданими як доповнення до нього лаконічними відомостями каталогу: альбом у виданні домінує неподільно. Єдиним акцентом наукового забарвлення покликаний слугувати додаток з бібліографією поодиноких позицій, втім, як переконає навіть побіжний перегляд, – достатньо далекою від можливої й пожаданої вичерпності, немало вибраною. Її підбір відзначають істотні пропуски як у розділі давніших, так і – навіть – найновіших видань, включно з окремими найважливішими позиціями. Альбом і справді займає основну частину книги. Йому передує коротка вступна стаття.

Оскільки, незалежно від способу реалізації, йдеться про підсумкового характеру видання певної, упродовж тривалого часу складеної колекції, на самому

академіка НАН України професора Валерія Смоля. – Київ, 2010. – С. 1029–1049; *Його ж*. Відкриття малярської спадщини Галицько-Волинського князівства XIII століття // *Княжа доба: історія і культура*. – Львів, 2011. – Вип. 4 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 154–179; *Його ж*. Західноукраїнські ікони “мініатюрного стилю” – невідомий аспект мистецької культури XIII століття // *Княжа доба: історія і культура*. – Львів, 2011. – Вип. 5 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 163–188; *Його ж*. Ікони // *Енциклопедія сучасної України*. – Київ, 2011. – Т. 11: Зор–Как. – С. 278–279; *Його ж*. Ікони часів князя Лева Даниловича // *Україна в Централь-*

но-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Київ, 2011. – Вип. 11. – С. 307–326; *Його ж*. Два стилі... – С. 271–298; *Ejusdem*. Najstarsze dzieje... – S. 153–164.

⁹ *Гелитович М.* Богородиця...; *Її ж*. Українські ікони “Спас у славі”; *Її ж*. Святий Миколай... Пор. також: *Її ж*. Ікони Старосамбірщини...

¹⁰ *Міляева Л.* за участю *М. Гелитович*. Українська ікона...

¹¹ *Патріарх Димитрій (Ярема)*. Іконопис Західної України XII...; *Його ж*. Іконопис Західної України XVI...

¹² *Гелитович М.* Українські ікони...

початку варто було б очікувати на її історію, щобільше, – за наявності об'єктів так різного походження, нерідко зі своєю власною окремою долею перед появою у стінах музею. Однак про формування самої головної музейної збірки у вступі, фактично, не сказано нічого. Тільки названо й інші, долучені до неї згодом. Про окремі їх пам'ятки – навіть найвизначніші – не йшлося зовсім: відповідна лаконічно викладена інформація залишилася винятково за каталогом, де зазначено тільки, з якої давнішої колекції походить та чи інша позиція музейного фонду. За такої постави упорядника само видання, замість логічно очікуваного важливого елементу невідмінного наукового наповнення, збагатилося “науково-популярністю” з незмінним за таких обставин приреченням “щасливих нащадків” робити те, до чого актуально не виявилось найменшого, а не те що належного потягу...

Відзначений незрозумілий, з огляду канону жанру, делікатно кажучи, поспіх має у викладі свою – нібито – мотивацію, хоч про неї і не йшлося. За введеним уже в своєрідну традицію призвичаєнням, вступну статтю перетворено на – не так уже й рідкісну за подібних обставин¹³ – ще одну подобу історії мистецтва ікони. Носіям такого “методу” все ніяк не вдається досягнути цілком очевидної закономірності, згідно з якою подібні “історії” від чергової зовсім не підготовленої до цього особи і не на належну для цього нагоду писані, призначені за самою природою підкреслити “блиск ерудиції” конкретного окремо взятого автора, “теж здатного”, замість виносити його на висоту завдання, насправді незмінно показують, найперше, зовсім інше. З неунікненою послідовністю вони виявляють, головне, те, чого автор не зумів засвоїти... Цієї закономірності не уникла й Марія Гелитович, і собі прибравши лаврів “історика” за зовсім неналежної на те okazji. Втім, згідно з традицією жанру, в опублікованому огляді немало очевидних пропусків – навіть стосовно поодиноких найістотніших явищ мистецького процесу відповідного періоду, відображених найважливішими об'єктами музейного фонду.

Запропонований вступний текст явно не продуманий, не написаний за якоюсь конкретною системою, окремим немало випадково підібраним, з тих чи інших причин “фаворизованим” іконам у викладі відведено більше місця, інші відзначено скоромовкою, а то й не згадано взагалі. Причому, більше уваги зовсім не означає докладності аналізу – у тексті немало різномірної інформації з-поза прийняттого на таку нагоду. Належний за таких обставин вибір підмінено не так уже й ненав'язливим намаганням втомлювати читача багатством наявних під рукою відомостей. Особливо очевидною виявляється втомленість самої авторки ближче до кінця викладу¹⁴, де інформація про конкретні об'єкти прикінцевої частини альбому-каталогу спершу поступово розвивається, аби далі зникнути й зовсім. Чимало уваги приділено поверховому переказу чужих розмірковувань про поодинокі пам'ятки, хоча, ніби, загальновідомо, що написання історії не належить перетворювати у пригадування розмаїття думок з приводу історії. Причому, запропонований виклад на диво нерозбірливий, позбавлений належного критичного підходу до висловлених міркувань, необхідного за таких обставин заглиблення до

¹³ Цей своєрідний канон уже була нагода відзначити на зовсім іншому матеріалі: *Александрович В. “Ікона карпачка”: фігура звеличення – фігура замовчування // Український гуманітарний огляд. – Київ, 1999. – Вип. 2. – С. 144.*

¹⁴ У літературі явище не виняткове – вияв такої “безконечної втомленості” вда-

ється відшукати й більше, див., зокрема: *Grządziela R. Proweniencja i dzieje malarstwa ikonowego po północnej stronie Karpat w XV i na pocz. XVI wieku // Łemkowie w historii i kulturze Karpat / Pod redakcją Jerzego Czajkowskiego. – Sanok, 1994. – Cz. 2. – S. 256 (обширна стаття, фактично, не має логічного закінчення).*

вимови поодиноких пропозицій, присутності авторського бачення та власної позиції з того чи іншого приводу загалом, відсіювання поглядів очевидно “веселих”, яких навіть у найновішій літературі далеко не бракує...

Оскільки видання присвячене найстаршій частині колекції, на перший план незмінно виступає проблема хронології. Початки, звісно ж, не завдають ніяких клопотів. Адже до того, що на західноукраїнських землях ікони збереглися починаючи від XIII ст., “колективний розум” в особах окремих нечисленних його носіїв, здається, поволі починає звикати. Правда, перебудова – річ непроста (новітній історичний досвід здатний, навіть, переконати, що немало “безнадійна”). Тому далеко не всі новіші зусилля з приводу трактування окремих давніших ікон музейної збірки як пам’яток відповідного часу у виданні відображено. Щобільше, позаяк частина з них виходять від “контroversійного” для нинішніх господарів колекції джерела, вони, здебільшого, виявилися проігнорованими...

Однак це вже проблема датування. З ним значно складніше, оскільки в літературі, як слушно відзначено, з цього приводу (с. 8) щодо багатьох позицій наявне немало розходження пропозицій. Втім, в окремих таких випадках потенційні “терні” цілком можна б обійти, не викладаючи “геть усього” висловленого й уникаючи окремих, зовсім уже очевидних “надто веселих” з самої їх природи міркувань. Однак, “скарб знання”, як і поодинокі його носії, не завжди наділені у належному чи, бодай, бажаному обсязі здатністю самообмеження.

Проблема конкретного датування мусить бути розглянута докладніше, проте вже на вступі не вдається уникнути немало дивного враження від того, якого вигляду надано завершенню запропонованого підбору, коли упорядник, як уже відзначено, немало притомився... Звісно, сам вибір для цього початку XVI ст. – завдання не з легших, оскільки в історії обраний період виступає лише цілком умовною часовою паузою прийнятої хронології¹⁵. Для українського мистецтва й іконопису, зокрема, – це не якийсь етап зламу чи перемін. Радше, навіть, навпаки – продовження і послідовний розвиток тенденцій, закладених у другій половині попереднього століття з утворенням із відновленням Київської митрополії (1458) основ пізньосередньовічного варіанту національної релігійної мистецької культури¹⁶. У музейній колекції цей генетичний взаємозв’язок виявлено надто виразно, тому як належалося дати раду з очевидною проблемою? Виявляється, на добре знаний і незмінно стосовний “найкращий” спосіб: не роблячи собі з того жодних проблем...

Може, навіть найяскравішим свідченням такого підходу сприймається віднесення до кінця XV – початку XVI ст. “Преображення” з Воскресенської церкви в селі Цеперів Кам’янка-Бузького р-ну* (Кат. № 121)¹⁷. Безперечна відсутність

¹⁵ Новіший приклад радження з відповідною проблемою див.: *Патріарх Димитрій (Ярема)*. Іконопис Західної України XVI... На відміну від М. Гелитович, яка безпідставно занизила датування окремих з-поміж пізніх використаних ікон XVI ст., автор, навпаки, цього разу немало черпав з давнішого доробку.

¹⁶ Переломний характер зазначеного явища разом з контекстом в Україні все ще не сприйнято. Єдину спробу показати його на конкретному прикладі з викладом ширшого культурно-історичного тла зроблено за

матеріалами аналізу іконографії Покрову Богородиці: *Александрович В. Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія* (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 4). – Львів, 2010. – С. 271–359.

* При пам’ятках музейної збірки місце знаходження не подається.

¹⁷ З огляду на знану “несамостійність” М. Гелитович у таких питаннях (див. далі), запропоноване неоправдано раннє датування цеперівського образу мало спровокувати давніше, нічим не аргументоване віднесення

найменших спільних рис з традицією XV ст., попри прийняту дату, свідчить про його появу в істотному часовому віддаленні від попереднього століття. Водночас привертають увагу виразна графічна стилізація – аж до прикметної для стилістики другої половини XVI ст. й званої на підставі обширного фонду тогочасної спадщини горизонтальної складки на стегнах в одязі апостолів Петра та Якова. Початки зазначеного напрямку в малярстві перемишльсько-львівського кола досі не опрацьовано, проте ранні за характером його сліди вловлюються щойно в мініатюрах Євангелія 1546 р. з церкви апостола Филипа в селі Хишевичі Городоцького р-ну¹⁸ та датованому 1547 р. “Успінні” перемишльського маляра Олексія – Олексія Горошковича – з церкви архангела Михаїла в селі Смільник, тепер на території Польщі¹⁹. Ще однією важливою цезурою для відповідного напрямку в перемишльській спадщині виявилися не так дано впроваджені до наукового вжитку мініатюри євангелістів з Євангелія, подарованого 1556 р. до церкви святого Миколая у селі Поляна, тепер на території Польщі (Варшава, Бібліотека Народова). Вони засвідчують уже цілком зрілу версію відповідної стилістики, до того ж, – у трактуванні майстра провінційної орієнтації²⁰. Заснована на зіставленні небагатої гами приглушених охристих барв колористика цепенівського “Преображення” теж не менш далека від того, що незмінно виказує загальновідома звична практика зламу століть. Тонкі чорні лінії умовного моделювання поверхні червоного плаща євангеліста Іоана немало нагадують щойно трактування плаща святого Микити в знаній його іконі з церкви святої великомучениці Параскеви в селі Льник Турківського р-ну²¹ й сприймаються ще навіть молодшими за виконанням. Натомість очевидною є безперечна відповідність цього малярства цілком певного львівського походження царським вратам середини століття з Успенської церкви в селі Домажир Яворівського р-ну²² – найближчій околиці міста. З тим, що врата однозначно випереджують цепенівську ікону. Як вдалося встановити²³, серед львівського

його ще навіть... до кінця XV ст.: *Патріарх Димитрій (Ярема)*. Іконопис Західної України XII... – С. 496 (один з яскравих у книзі прикладів бездоказової і безпідставної зміни раніше прийнятого датування). В аналізованому альбомі таких “поправлених” використань віднаходиться більше.

¹⁸ Кольорові відтворення мініатюр “Євангеліст Матвій” та “Євангеліст Лука” наведено: *Запаско Я. П.* Пам’ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів, 1995. – С. 72, 36.

¹⁹ Новіші кольорові репродукції див.: *Логвин Г., Міляева Л., Свенціцька В.* Український середньовічний живопис. – Табл. LXXXVII; *Свенціцька В. І., Сидор О. Ф.* Спадщина віків. – Іл. 31; *Міляева Л. за участю М. Гелитович.* Українська ікона... – С. 238. – Іл. 205; *Пуцко В.* Іконопис. – С. 949.

²⁰ *Александрович В.* Мініатюри Євангелія 1556 року з церкви святого Миколи в Полянні з давньої збірки Перемишльської греко-католицької капітули // *Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології.* –

Львів, 2011. – Вип. 6. – С. 19–35.

²¹ Кольорові репродукції див., зокрема: *Логвин Г., Міляева Л., Свенціцька В.* Український середньовічний живопис. – Табл. LXXXVII; *Свенціцька В. І., Сидор О. Ф.* Спадщина віків. – Іл. 31; *Міляева Л. за участю М. Гелитович.* Українська ікона... – С. 197. – Іл. 146.

²² Кольорові репродукції див.: *Царські врата українських іконостасів / Упорядник Ю. Юркевич.* – Львів, 2012. – С. 49–53. – Іл. 3; *Александрович В.* Дар Львова. – С. 155 (фрагмент). На одну руку додатково здатний вказати рисунок розвіяних кінців плащів. При цьому безперечною є різниця у часі між обома пам’ятками та очевидна заміна давнішого за характером малярського первістка врат посиленням графічного начала в іконі. Це свідчить про створення врат ще перед наростанням у малярстві львівської школи графічної стилізації й, відповідно, разом з іншими аргументами дає підстави для уточнення датування ікони щойно на третю чверть століття.

²³ *Александрович В.* Класичні акценти у львівському малярстві першої половини XVI століття // *Історія релігії в Україні:*

малярства першої половини століття їх випереджує ще також “Архангел Гавриїл та апостол Павло” другої чверті століття з Веденської церкви у сусідньому з Цеперовом Старому Яричеві²⁴, а відповідний малярський напрям на початку століття репрезентує “Успіння” з церкви апостолів Петра і Павла в селі Йосипівка Буського р-ну²⁵. Остання ікона й засвідчує стилістику перших десятиліть століття (з переосмисленими елементами відтвореного візантійського зразка XIV ст.)²⁶. Церепівське “Преображення” у цьому ряду, цілком очевидно, виступає не на початку, а наприкінці й пропонує один з тих випадків, “у яких не помиляються”. До того ж, надто вже істотною є його відмінність не тільки від усього доробку завершальної частини каталогу. Зазначена пропозиція вказує на притаманний авторці визначальний момент підходу до інтерпретації малярської спадщини, позначений очевидними недоліками докладнішої орієнтації у проблемах стилістичної еволюції. Саме внаслідок відсутності власного “вибору з росторопністю” (Захарія Копистенський) справді, а не через розходження давніше висловлених з відповідного приводу думок, у наведених в каталозі датуваннях немало таких, що ніяк не надаються для сприйняття.

Зрештою, М. Гелитович і не старалася приховувати власного небажання (неспроможності?) вдаватися до глибшого вивчення поодиноких позицій колекції. Усю “чорну” і “невдячну” роботу щодо “найскладнішого”, найстаршого фонду покликаний виконати невідомий – у музейному сприйнятті – “герой-рятівник” в особі Михайла Ковалюха з його лабораторією радіо-вуглецевого аналізу київського Інституту геохімії навколишнього середовища НАН України (с. 8, 10). З приводу відповідної новомодної методи вже була нагода висловитися на прикладі як знаменитого аналізу, так і не менш знаменитого трактування його “результатів” щодо найдавнішої української ікони Покрову Богородиці – з церкви святої великомучениці Параскеви в селі Малнів Мостиського р-ну (Київ, Національній художній музей України, далі – НХМ)²⁷. М. Гелитович разом з музеєм, зі свого боку, теж немало доклалися до утвердження цієї “моди”. Оскільки “рятівна” метода так багато значить при датуванні достатньо численних “сумнівних” (у баченні їх нинішніх господарів) ікон, насамперед з-поміж найдавніших²⁸, випадало би, врешті, нагадати її головну якнайвиразніше явлену науковий щорічник. – Львів, 2018. – Вип. 28, ч. 2. – С. 27.

²⁴ До літератури впроваджено: *Гелитович М. Українські ікони...* – С. 264. – № 131 (апостол помилково поданий як Петро).

²⁵ *Гелитович М. Українські ікони...* – С. 261. – № 126; *Александрович В. Дар Львова.* – С. 105.

²⁶ *Александрович В. Дар Львова.* – С. 104.

²⁷ *Його ж. Покров Богородиці.* – С. 99–102. Тут на конкретному прикладі показано, як отримана “перевірем науковим методом” дата далі... підправляється “від самого себе”, що в очах прихильників здобутого на такий спосіб завдяки очевидним і безперечним маніпуляціям “наукового осягнення” і повинно служити “останнім словом” тієї ж таки “науки”...

²⁸ Новим яскравим свідченням “тріумфуючого методу” стало віднесення за результатами радіо-вуглецевого аналізу до XII ст. (с. 8) й водночас у підписі під ілюстраці-

єю – “XII–XIII ст. (?)” (с. 9) ікони Богородиці з Емануїлом із церкви святого Миколая у місті Камінь-Каширський Волинської обл. (приватна збірка). “У кудуарах” щодо неї свого часу велися розмови про “Візантію” і “XIV ст.”, проте насправді йдеться про навіть достатньо скромнішої історично-мистецької вартості волинську ікону щойно другої чверті XVI ст.: *Александрович В. “Богородиця з Емануїлом” з церкви святого Миколая у Каміні-Каширському // Волинська ікона: дослідження та реставрація.* – Луцьк, 2016. – Вип. 23: Матеріали XXIII Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 жовтня 2016 року. – С. 3–19. Відсутність традиції датування нововіднайденого об’єкту при цьому... “не стояла на заваді” й “метод” “без віжок” пустився на відповідно “необмежену висоту”. Нагадаємо знову ж, що звично теж вистачило самої “дошки”: до малярства так само не дійшло... Зрештою, чогось спеці-

дотепер особливість, окреслену цілковитим зосередженням винятково... “на дощці”. Проте ще важливішою за наслідками прикметою самого методу виявляється як послідовне, так і незмінне ігнорування при цьому... малярства, про яке в очах прихильників на такий спосіб організованих “досліджень”, загалом, ніби і йтися не повинно²⁹. Власне, не що інше, як саме подібними зусиллями забезпечений “тріумф мистецтвознавства” у працюючому проведеному його дотриманні, найперше, й проводить альбом-каталог. На підтвердження такого висновку конкретних прикладів – хоч відбавляй...

Розпочати випадає, звісно, від, як уже зазначено, не на оказію викладеної історії української ікони. Попри, нібито, відданість історії, проблема засвідчених початків традиції як один з визначальних моментів сприйняття актуально доступного фонду її спадщини при цьому не повинна була постати зовсім. Новіші послідовні заходи з утвердження у широкій свідомості уявлення про ікони Галицько-Волинської держави XIII–XIV ст. як окреме самостійне унікальне явище не тільки національної практики, а й релігійної мистецької культури східнохристиянського світу³⁰ почасти до авторки не промовляли, а почасти... виявилися їй невідомими, при тому навіть, що їх результати, публіковано, здебільшого, у Львові... Те, що стало здобутком історії та її безперечним цінним скарбом ще акурат за півтора десятиліття до виходу альбому-каталогу³¹ й так само достатньо давно впроваджено до загального контексту національного культурного досвіду³², очевидно, було визнано “шкідливим”, або виявилось на дану конкретну нагоду

ально дивного добачати в такому успіхові не випадає, коли щодо ікони святого Георгія з церкви Перенесення мощів святого Миколая у селі Старий Кропивник Дрогобицького р-ну (Львів, Музей сакрального мистецтва Львівської архієпархії УГКЦ імені о. Антонія Петрушевича) спершу було замахнулося взагалі на... VII ст. “Опам’ятавшись від успіху”, “дату”, за практикованою методою, звично “притерли” до званої, відповідної старокропивницькій, ікони святого з церкви Собору святих Йоакима і Анни у селі Станіла Дрогобицького р-ну... Старокропивницький “Святий Георгій Змієборець” до наукового вжитку впроваджений: *Його ж. Священик Гайль – маляр короля Владислава II Ягайла – і перемишльське малярство XIV–XV століть // Його ж. Українське малярство XIII–XV ст. (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 1). – Львів, 1995. – С. 177, приміт. 212. Передрук важливіших опублікованих досі матеріалів про ікону з репродукціями, втім, – фрагментів, див.: Українське сакральне мистецтво з колекції “Студіон” / Упорядник о. Севастіян [(Дмитрух)]. – Львів, 2012. – С. 5–36, 54–55.*

²⁹ Такий підхід властивий особистому методові М. Гелитович не тільки в прикладенні до найдавніших ікон. На той самий спосіб, зосередившись на різьбленому в 1648 р. свічникові (до того ж, – давно витраченому) і зовсім не вдаючись до малярства, вона на-

полягала на датуванні тим же часом знаменитого комплексу ікон переддівтарної огорожі львівської П’ятиницької церкви, з цього приводу див.: *Александрович В. Ікони Покрову Богородиці з доробку “п’ятиницької майстерні” // Культура і мистецтво західноукраїнських земель 2009, 2010 / Відпов. ред. В. Александрович. – Львів, 2015. – С. 174–181.*

³⁰ Перелік найважливіших з них наведено вище, приміт. 8. До цих позицій літератури варто ще також додати: *Александрович В. Новий приклад малярства монументального ранньопалеологіського зразка в іконі Богородиці з церкви архангела Михаїла в Ісаїях // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 219–259.*

³¹ *Александрович В. Мистецтво...*

³² *Його ж. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 282–292. Велими показово, що до цього академічного видання, у якому пригадано немало ікон музейної колекції, наявних в альбомі-каталозі (докладніше див. у Додатку), на сторінках альбому віднайшлося одинокі відкриття: *Гелитович М. Українські ікони... – С. 12, приміт. 31. Проте ще вимовнішим сприймається “підпільний” спосіб, на який зроблено само відкриття: “Історія української культури. – С. 430”. Втім, до практикованих способів цитування ще доведеться вдатися окремо.**

“непотрібним”. Внаслідок цього українська ікона в західноукраїнському її варіанті на сторінках вступу з’являється зродженою немов Афіна з голови Зевса з усіма наслідками такого “самооб’явлення” не тільки для сприйняття цього конкретно, а й багатьох інших взаємопов’язаних з ним аспектів національного досвіду...

Дальші результати такої постави не мали забаритися: ікона й надалі “невідомо звідкіля береться”. Опублікованого ще 2000 р. корпусу джерельних переказів про професійне середовище та мережу малярських осередків західноукраїнських земель XVI ст.³³ авторка не те що не знала³⁴, а, працюючи цього разу, “не пригадала” як для облюбованого “методу” “непотрібних”. Зате, що виявляється незмінно актуальним, – так це уже немало “старша”, але від цього ніяк не переконливіша версія про гадане домінування у регіоні монастирських майстерень. На тлі скупості конкретних відомостей про майстрів українського середньовічного малярства свого часу В. Свенціцька твердила про, нібито, “розрізненіший”, за її словами, спосіб організації малярської активності на західноукраїнських землях за умов середньовічної доби, при якому кадри, радше, не мали звично концентруватися в окремих містах³⁵. Це було тільки “неуникнення” продовження і розвиток іншого, давніше викладеного (так само нічим, зрештою, не підтвердженого) переконання про походження певних ікон з монастирських малярських майстерень³⁶. Прихиляючись до цих поглядів, М. Гелитович теж вказала на наявність підстав окремі ікони “вважати приналежними (sic!) до монастирського середовища” (с. 8). Щодо власне “підстав”, зрештою, – нічого більше, давніше ніяких конкретних доказів з відповідного приводу також не подано. Навпаки, ще перед кінцем XIX ст. у літературі з’явилися відомості про розбудований осередок майстрів пізньосередньовічного українського малярства у Львові³⁷, а вже за новіших часів частково опубліковано матеріали до історії українського малярського середовища Перемишля³⁸. Проте до них відкликалися дуже скромно, а перемишльських в Україні донедавна не враховували

³³ Александрович В. Західноукраїнські малярі XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 3). – Львів, 2000 (відомості про українських малярів Перемишля наведено починаючи від 1460-х років: Там само. – С. 47–82).

³⁴ Своєю часу вона опублікувала рецензію на зазначене дослідження, див.: Гелитович М. Володимир Александрович. Західноукраїнські малярі XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища / Студії з історії українського мистецтва. – Том 3. – Львів, 2000. – 312 с., іл. // Український гуманітарний огляд. – Київ, 2003. – Вип. 3. – С. 199–208. Проте, як видно, надалі вдаватися до зазначеного своєрідного довідника про західноукраїнських пізньосередньовічних малярів не виникало не тільки нагоди, а й потреби...

³⁵ Свенціцька В. Про деякі іконографічні аналогії та паралелі в зображенні Страшного суду в західноукраїнських іконах XV–XVI століть та іконах художників новгородського кола // ЗНТШ. – Львів, 1998. – Т. 236: Праці Секції мистецтвознавства. – С. 87.

³⁶ Її ж. Живопис... – С. 211. Обережніше цей погляд висловлено в новішій публікації: Її ж. Українське малярство... – С. 11.

³⁷ Łoziński W. O malarzach lwowskich // Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce. – Kraków, 1891. – Т. 4. – S. LVIII–LX; Bostel F. Z dziejów malarstwa lwowskiego // SKHS. – Kraków, 1896. – Т. 5. – S. 155–161.

³⁸ Frazik J. T. Sztuka ziemi przemyskiej i sanockiej około r. 1600. Uwagi o wykonawcach // Sztuka około roku 1600. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowanej przy współpracy Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie. Lublin, listopad 1972. – Warszawa, 1974. – S. 214; Ejusdem. Zarys dziejów sztuki Przemyśla // 1000 lat Przemyśla. – Rzeszów, 1976. – Т. 1. – S. 502; Kiryk F. Przyczynki do dziejów szkolnictwa i stosunków kulturalnych późnośredniowiecznego Przemyśla // Cracovia Polonia Europa Studia z dziejów Średniowiecza, ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej. – Kraków, 1995. – S. 370.

взагалі³⁹. Сам висловлений погляд про монастирські малярські майстерні навіть для ситуації піввікової давності не виглядав надто переконливим. Адже доступні на той час нечисленні матеріали до історії професійного середовища зовсім обходили увагою потенційні монастирські центри, вказуючи, натомість, на зосередження малярських кадрів у містах. Проте тиражування монастирської версії ще й зараз, коли опрацьовано й впроваджено до наукового вжитку обширний комплекс джерел до історії пізньосередньовічного професійного середовища творців української ікони, не може не викликати здивування як цілком незрозумілі “труднощі росту”. Втім, свого часу в немало жартівливій полеміці з окремими польськими авторами, вперто не схильними ані визнавати української ікони, ні бачити її українською, уже випала нагода ствердити, що як історичне явище вона, подібно до мистецької творчості відповідного етапу еволюції культурної практики загалом, є продуктом, найперше і, практично, – винятково міського досвіду⁴⁰. Причому, ця закономірність стосується навіть пізніших часів на тлі притаманного їм значного розширення географії самої професійної активності⁴¹. Тому що всі такі милі серцю “мистецтвознавця” “народні малярі”, за свідченням немалої кількості опрацьованих досі писемних джерел, здатних відтворити достатньо репрезентативну картину справжньої ситуації, незмінно населяли, насамперед, міста та містечка⁴². Що ж до монастирів, то в Україні для давнішого періоду, починаючи ще від княжої доби, задокументовано єдине київське середовище⁴³. На західноукраїнських землях поодинокі монахи-малярі засвідчені щойно від останньої третини XVII ст.⁴⁴ Зіставлення цих відомостей переконує у відсутності не те що належних, а взагалі будь-яких підстав для розмірковувань про роль монастирських осередків в історії західноукраїнського релігійного малярства середньовічної доби. За таких обставин подібні зусилля приречені виглядати не інакше, як давно застарілою, але – зусиллями поодиноких все ще вірних пропагандистів – і надалі живучою “невмирущою монастирською легендою”⁴⁵.

³⁹ Останні в Україні використано щойно: *Александрович В.* Західноукраїнські малярі... – С. 23, 25, 42, 47–66. Пор. також новіший короткий перелік майстрів з-перед початку XVI ст.: *Frazik J. T.* Urbanistyka, architektura i sztuka gotyku // *Dzieje Przemyśla*. – Przemyśl, 2003. – Т. 2 (1340–1772), cz. 1: U schyłku średniowiecza / Pod red. F. Kiryka. – S. 228

⁴⁰ *Александрович В.* Спір про термінологію чи опозиція: наукове знання – “wiedza pozaźródłowa”? // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Дрогобич, 2003. – Вип. 7. – С. 611–612.

⁴¹ Увагу до цього моменту на ще досить обмеженому тоді фонді документальних відомостей привернуто: *Александрович В.* Система малярських осередків західноукраїнських земель XVI–XVII століть // *Другий Міжнародний конгрес українців Львів, 22–28 серпня 1993 р.* Доповіді та повідомлення. Історіографія українознавства, етнологія, культура. – Львів, 1994. – С. 198–205.

⁴² Ця закономірність виразно зазначена уже в XVI ст.: *Александрович В.* Західноукра-

їнські малярі... – С. 156–196. Пор. також: *Його ж.* Майстри “малих” осередків українського малярства історичного перемишльсько-львівського регіону першої половини XVII ст. // *Соціум. Альманах соціальної історії*. – Київ, 2013. – Вип. 10. – С. 9–30.

⁴³ *Александрович В.* Нотатки про київських малярів XIV–XVII століть // *Пам’ятки України: історія та культура*. – 1997. – Ч. 3. – С. 76–80.

⁴⁴ Перший приклад пов’язаний з відновленим під 1663 р. авторськими підписами Леонтієм (Рожицьким): *Петрушевич А.* Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов, 1874. – Т. 1. – С. 112).

⁴⁵ Одним з показових і вимовних її прикладів слугує не так давно принагідно висловлене припущення щодо авторства групи ікон анонімного Майстра ікон з церкви в селі Поляна. “Оскільки місця їх виявлення є недалеко від Добромиського монастиря, то напрошується здогад, що Майстер іконостасу з Поляни був ченцем цієї обителі і працював там”: *Сидор О.* Вступ // *Давня українська ікона із приватних збірок*. – Київ, 2003. – С. 17. Усе

Звичайно, погляд щодо середовища творців мистецької культури сам по собі ніяк не здатний відігравати визначальної ролі при осмисленні малярської спадщини. Проте водночас відповідна проблема виступає частиною цілісної системи історичної дійсності в багатогранній багатоликоості доступних виявів. Тому засвідчена цілковита відсутність орієнтації у такій, ніби, дальшій, з огляду також самого доробку професійної культури, сфері, звісно, виказує, так само, безперечної недоліки сприйняття й суто історично-мистецьких аспектів проблематики.

Зрештою, до цього уже була нагода привернути увагу на прикладі своєрідної присутності у виданні ікон княжої доби. Втім, для М. Гелитович залучений матеріал не слугує відображенням конкретних явищ історичного процесу в його внутрішній еволюції. Чогось такого у вступі шукати годі: поодинокі ікони розкладені лінійно подібно до гурту ситих горобчиків на дротах наприкінці жнив. Авторці зовсім не притаманне розуміння того, про що М. Драган ще на початку 1930-х років писав: "Традиція завжди була основою, на якій лучилися поодинокі етапи розвою в один нерозривний ланцюх форм"⁴⁶. Тому запропонована історія, за призвичаєнням уже відзначеної давності, презентується, здебільшого, обмеженою до опису зображеного в тому чи іншому конкретному випадку. Коли ж доходить до реалій істотніших, особливо прихованих, "виражених не на самій поверхні", необхідності глибших зіставлень, метод одразу ж виявляється не таким активним і переконливим, виказує очевидні недоліки "прогресу".

Одиною найстаршою іконою, не без виразної боязні позначеною кінцем XIII ст., подано фрагмент з вибраними святими⁴⁷. За В. Свенціцькою для окреслення сюжету використано назву "Святці", проте вона не є коректною, оскільки відображає нерозбірливо засвоєну московську традицію церковних календарів, хоча насправді запропоновано зовсім не календарне зіставлення персонажів. При цьому відзначено збереження самого зображення на звороті ікони молитовного ряду XV ст. (с. 8, 10), тоді як насправді то ікону XV ст. намальовано на звороті дошки частково вцілілої давнішої із зазначеними фігурами. Уточнення, нібито, не таке вже й істотне, проте вельми показове з огляду незмінно актуальної проблеми сприйняття фактів та їх інтерпретації. Пригадане припущення В. Свенціцької про пов'язання давньої ікони зі Спаським монастирем поблизу Старого Самбора уже йшлося, на яких підставах засноване. Чи варто й надалі посилено тиражувати погляди такої доказовості? Проте в даному разі

ніби мало бути зовсім переконливо, однак за стилістикою зазначений маляр повинен був працювати в другій чверті XVI ст., а відомостей про функціонування монастиря уже в цей час немає. Добромильський монастир, як відомо, засновано щойно... 1613 р.: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799 / Упор. О. Купчинський, Е. Ружицький. – Київ, 1972. – С. 202-203. – № 778; Коссак М. Короткий погляд на монастири и на монашество руское // Шематизм Провинции Св. Спасителя Чина св. Василия Великого въ Галиции. – Львов, 1867. – С. 18-19 (відштовхуючись від монастирських рукописних історій XVIII ст., автор наводить згадку 1600 р. про "заложителя" монастирської церкви протока Іллі – всховського ловчого Василя

Устрицького й далі твердить про надання Яна Фелікса Гербурта з дружиною 1613 р.). Про віддавна знаний активний за часу появи відповідної групи ікон, розбудований осередок українського малярства у сусідньому Перемишлі, як видно, пам'ятати при цьому не належалося зовсім...

⁴⁶ Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм: в двох частинах. – Львів, 1937. – Т. 1. – С. 112 (передрук: Харків, 2014).

⁴⁷ До літератури в короткій згадці впроваджена: *Исаевич Я. Д.* Культура Галицко-Волынской Руси // Вопросы истории. – 1973. – № 1. – С. 106. Цього та окремих інших найдавніших відсилань до ікони, втім також наступної друкованої згадки про неї – В. Свенціцької (1983), М. Гелитович не знала (докладніше див. у Додатку).

важливіше інше. Уже була нагода показати, наголосивши на цьому неодноразово, належність яворського фрагменту до ширшої течії малярської практики перемишльського кола, засвідченої й іншим об'єктами мистецької спадщини регіону. На західноукраїнському ґрунті цей напрям малярської культури нині вдається простежити від мініатюр Архирейського Службника і Требника першого перемишльського єпископа Антонія (він же новгородський архієпископ під тим самим іменем) (Москва, Державний історичний музей)⁴⁸. Пізнішими щодо них прикладами цієї стилістики сприймаються уже згадана найдавніша західноукраїнська ікона Покрову Богородиці⁴⁹ та “Свята великомучениця Параскева зі сценами історії” з церкви архангела Михаїла в селі Ісаї Турківського р-ну⁵⁰. Разом вони укладають невелику, стилістично винятково цілісну групу ідентифікованого досі найстаршого малярства перемишльського родоводу⁵¹.

Однак таке тлумачення М. Гелитович залишилося невідомим. У незмінно цілком штучно ускладненій за дотеперішнього сприйняття проблемі датування і цього разу покликаний був “виручити” завідомий герой-рятувальник, прив'язавши “непосильно-загадковий” ісаївський об'єкт до 1370 р., хоча в ньому немає рішуче нічого спільного з достовірним тогочасним малярством перемишльського кола. У вступі ісаївській іконі відведено місця більше, ніж будь-якій іншій позиції колекції (с. 11–12). Проте викладаючи, найперше, чужі міркування й додаючи до них щось і від себе, авторка з цим “найсенсаційнішим” (с. 11), за її словами, відкриттям заплуталася остаточно, визнавши: “Вона не має близьких відповідників у стилістичному плані”. Иконографію поодиноких сюжетів слушно відзначено винятковою, але, нібито, тільки через те, що... “у сценах мучеництва відсутні кати” (с. 11). При цьому не зауважено... відсутності в них взагалі інших персонажів, окрім самої святої. Як не побачено в цьому того ж унікального для усієї східнохристиянської релігійної мистецької культури найкоротшого можливого варіанту укладу поодиноких тем сюжетного циклу з самотньою постаттю святої і в двох віцілих сценах неодноразово пригаданої у тексті ікони святої великомучениці Параскеви зі сценами історії з придорожної каплиці в селі Кульчиці Самбірського р-ну – однієї з церков Кульчиць (Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького)⁵². Таке зіставлення здатне вказати на певну традицію у її історичному розвитку за умови, коли ісаївська ікона, як слушно зазначено, не тільки “виглядає давнішою” (с. 12), а й такою, причому, – немало давнішою, є насправді. Авторка не знала й сама не зауважила уже достатньо давно відзначеного безперечного взаємозв'язку кульчицької великомучениці зі станильським “Святим Георгієм” та відповідною традицією. Для неї, як і в галереї, це ікона тільки XV ст., хоча на вказаних пов'язаннях наголошено й заснована на них пропозиція щодо датування другою половиною попереднього століття з'явилися ще 1999 р.⁵³

⁴⁸ У зв'язку з яворським фрагментом мініатюри вперше відзначено: *Александрович В. Відкриття...* – С. 159, 162.

⁴⁹ У відповідному контексті вперше відзначена: *Александрович В. Покров...* – С. 168–169.

⁵⁰ У зазначеному взаємозв'язку вперше подана: *Александрович В. Покров...* – С. 112.

⁵¹ *Александрович В. Західноукраїнські ікони “мініатюрного стилю”...*

⁵² Новіші кольорові репродукції див.: *Александрович В. С. Образотворче і декора-*

тивно-ужиткове мистецтво. – С. 430; *Львівська галерея мистецтв.* – Львів, 2006. – С. 15; *Міляєва Л. за участю М. Гелитович.* Українська ікона... – С. 156. – Іл. 93.

⁵³ *Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави.* – С. 40. Пор.: *Його ж. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво.* – С. 340. Докладніше датування розглянуто й уточнено з огляду на не зауважену давніше присутність у фігурі святої елементів монументального стилю: *Його ж. Два стилі...* – С. 292.

Втрати обох горішніх сцен ісаївської ікони, звичайно, досить дошкульні, проте вони відчитуються цілком виразно і ніяких особливих труднощів при відгадуванні як самих сюжетів, так і, навіть, окремих деталей зображення, ніби, не виникає. Слушно зауважений “готизуючий характер” ісаївської ікони (с. 11) повинен бути визнаний ранньоготичним, співвідносним з початками відповідного сталевого напрямку, й конкретизований як найвиразніше виявлений через трактування рисунку складок червоного мафорію на грудях святої та пінакля її темниці⁵⁴. Окремо варто відзначити незнаний релігійній іконографії східнохристиянського культурного кола винятковий червоний колір стін темниці.

Оскільки перелічені ікони укладають хоч і невелику, проте окрему цілісну групу, ніяк не випадало би погодитися, ніби подібне групування серед української спадщини має виступати щойно від XV ст. (с. 13). Втім, як переконують новіші дослідження, уже для княжої доби запроєнтоване явище – не одиноким (див. далі). Однак результатів новітніх студій, покликаних систематизувати на актуально досяжному рівні фонд найдавніших ікон перемишльської школи, М. Гелитович, як була нагода привернути увагу, або не знала, або ж не визнала. Замість опрацьованої і вперше запропонованої цілісної системи їх сприйняття перевагу надано завченим свого часу підходам давно минулих літ, за самою природою, з нинішнього огляду, – вже немало неунікнено поверховим...

Попри відзначену (с. 12) подібність манери виконання, зовсім іншою, ніж розглянута “Свята великомучениця Параскева зі сценами історії”, є тільки мимохідь згадана (с. 12) того ж походження немало знищена й у музеї “домальована” ікона Богородиці з Емануїлом (кат. № 9). Комплекс прикметних рис “мініатюрного стилю” їй не властивий зовсім. Як уже йшлося, не так давно вона стала об’єктом докладнішого дослідження, за результатами якого в ній ідентифіковано найраніший для ікон перемишльського кола оригінальний приклад малярства монументального ранньопалеологіського зразка. Проте, на відміну від більшості доступних нині позицій тогочасної малярської практики, тут зазначену стилістику запроєнтовано не в звичній для тодішнього мистецького досвіду західноукраїнських земель аристократичній⁵⁵, а скромнішій, провінційній версії, позначеній певними антикласичними тенденціями (лик Богородиці) та акцентуванням графічного начала (права сторона постаті Богородиці). Ісаївська “Богородиця” відкриває наступну групу ікон з доробку перемишльських майстрів, у музейній збірці репрезентовану взірцями з тривалішого проміжку часу, як окреме зіставлення в аналізованому викладі так само не врахованими.

До української версії малярства монументального ранньопалеологіського зразка була нагода привернути увагу ще понад два десятиліття тому при вивченні найвизначнішого досі в Україні відкриття з-поміж цього

⁵⁴ Докладніше див.: *Александрович В. Українське “повернення обличчям до Заходу”*: досвід релігійної іконографії XIII–XVI століть // *Colloquia Russica*. – Kraków, 2016. – Ser. 1, t. 6: *Ruś a kraje kultury łacińskiej (X–XVI w.)*. *Materiały VI Międzynarodowej konferencji naukowej*, Kraków, 26–28 listopada 2015 r. / Red. naukowy Vitaliy Nagirnyy. – S. 158.

⁵⁵ Уявлення про саме таке наповнення елітарної малярської культури Галицько-Волинської держави княжої доби сформувалося щойно з новітніми відкриттями та

вступними кроками осмислення тогочасної малярської спадщини західноукраїнських земель. Підсумування міркувань з відповідного приводу див.: *Александрович В. Хрещення Київської держави й утвердження християнської мистецької традиції в Україні: досвід епохи святого Володимира Великого // Княжа доба: історія і культура*. – Львів, 2016. – Вип. 10: *Святий Володимир Великий 1015–2015 / Відпов. ред. В. Александрович*. – С. 213–219.

доробку – “Богородиці Одигітрії” з Успенської церкви в селі Дорогобуж Гошанського р-ну Рівненської обл. (Рівненський обласний краєзнавчий музей)⁵⁶. Однак М. Гелитович належить до тих, хто знає і враховує непоодинокі новіші публікації про зазначений малярський напрям дуже і дуже вибірково. У відповідному колі не бажано визнавати зробленого відкриття, хоча воно й виступає не тільки найяскравішим зафіксованим в актуально доступній національній малярській спадщині явищем мистецької культури пізньої княжої доби. Йдеться, водночас, також про зовсім невідомий давніше, щойно тепер ідентифікований найвіддаленіший від Візантії ареал культивування константинопольської аристократичної традиції у її найвищих, елітарних взірцях⁵⁷. Проте в тексті вступу чогось, здатного хоч якось пригадати подібні категорії, шукати марно. Відзначене винятково “лінійне” бачення трактує тільки про три ікони молитовного ряду (с. 10, кат. № 3–5) й згодом, без будь-якого віднесення до них, – наступні приклади тієї ж стилістичної групи (с. 10–11, кат. № 20), навіть не згадавши про наявність й іншої пам’ятки такого зразка в репродукованому у вступі, зрештою (с. 17, іл. 8), правда, – без будь-яких коментарів, “Спасі” з церкви святих Кузьми і Дем’яна у селі Війське біля Сянока, тепер на території Польщі (Історичний музей у Сяноку, далі – ІМС)⁵⁸. Однак центральні позиції музейної збірки відповідного контексту – ікони архангелів Михаїла (Кат. № 3) й Гавриїла (Кат. № 4) з церкви святої великомучениці Параскеви в селі Далява, тепер на території Польщі, та святого великомученика Георгія з церкви святого Миколая у селі Тур’є Старосамбірського р-ну (кат. № 5) побіжно пригадано винятково в контексті належності до ранніх молитовних рядів (с. 10), тобто, не тільки якнайскромніше, а й поза їх найголовнішою і визначальною вимовою. Причому, щодо тур’ївського ряду висловлено припущення про наявність у ньому не менше п’ятнадцяти постатей (с. 10). Подану кількість мало підказати на невідомих підставах прийняте входження до описаного укладу, нібито, вміщених перед апостолами пророків. Однак для такого висновку немає ніяких аргументів, оскільки він не тільки цілковито ігнорує звичну неодмінну внутрішню ієрархію християнської традиції. Окрім того, пророки, як відомо, не виступають невід’ємним елементом українських молитовних рядів⁵⁹. Вони зафіксовані єдиний раз в одинокому найбільшому зіставленні початку XVI ст. на одній дошці з 21 постагтю – з Успенської церкви в селі Мшана, тепер на території Польщі, де, відповідно до загальноприйнятої християнської єрархії,

⁵⁶ Александрович В. Дорогобужська ікона Богородиці Одигітрії і малярська культура княжої України другої половини XIII – початку XIV століття // Його ж. Українське малярство XIII–XV ст. (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 1). – Львів, 1995. – С. 7–76. Новіший огляд відповідних об’єктів див.: Його ж. Два стилі... – С. 282–292. Пор.: *Ejusedem. Najstarsze dzieje...* – S. 157–160; *Його ж. Хрещення...* – С. 213–219.

⁵⁷ Александрович В. Хрещення... – С. 219. Тут вперше започаткований з прийняттям християнства відповідний комплекс явищ показано окремим самостійним розбудованим напрямом еволюції національної релігійної мистецької культури від часів святого

Володимира Великого й до пізньосередньовічної доби.

⁵⁸ Цей взаємозв’язок вперше відзначено: Александрович В. Мистецтво... – С. 29–30. Докладніше див.: *Його ж.* Науковий каталог найбільшої збірки українських ікон XV ст. в Польщі [рец. на кн.:] *Biskupski R. Ikony z XV wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów* (Sanok, 2013), t. 1, 192 s., il. // *Ruthenica*. – Київ, 2016. – Т. 13. – С. 208–210.

⁵⁹ Див. огляд іконографії найдавніших українських молитовних рядів на одній дошці: *Biskupski R. Deisis na jednym podobraziu w malarstwie ikonowym XV i pierwszej połowy XVI wieku* // *Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*. – Sanok, 1986. – Nr 29. – S. 106–127.

логічно, знаходяться після не тільки апостолів, а й святих та мучеників (кат. № 98). Іншим – теж унікальним – прикладом залучення пророків є так само одинока, дещо молодша ікона пророка Давида зі згаданої церкви в селі Далява (кат. № 96) зі складу Моління на окремих дошках. Пропозиція про кількісний підбір тур’ївського молитовного ряду, до того ж, не враховує вміщення після апостолів святих та мучеників, що мало б допровадити сам ряд аж до 19 ікон. Для першої половини XIV ст. – початків традиції така пропозиція більш ніж сумнівна. Вона неприйнятна навіть при очевидності первісного призначення для іншого храму, а не віддаленого села, з якого сам цей елемент вивезено.

Як уже зазначено, продовження відповідної практики не визнано в ще одній музейній іконі вказаної стилістичної групи – архангела Михаїла з діяннями з церкви святого Миколая у селі Сторонна Дрогобицького р-ну (кат. № 20). Віднесена у виданні тільки до початку XV ст., вона виявилася цілком штучно прив’язаною до опрацьованої, нібито, за твердженням авторки, “у подібній стилістиці” (с. 11) невеликої групи немало пізніших ікон перемишльської школи, датованих при цьому щойно кінцем століття. Так істотна різниця часу, упродовж якого мало б змінитися не менше трьох поколінь, свідчить про безперечну сумнівність прийнятого поєднання. Окрім того, видаються цілком очевидними достатньо глибокі переміни в еволюції самої малярської культури упродовж століття, принаймні, їх виразно засвідчує зіставлення ікон званої “радрузької групи” зламів XIV–XV ст. з достатньо численним доробком митців кінця століття. До того ж, уже була нагода неодноразово вказати на відображення в унікальному трактуванні постаті сторонянського архангела давньої іконографії фресок архангелів в оточенні Вседержителя у системі розписів храмових бань і навіть з конкретним відсиланням до вірогідних взірців Михайлівської Золотоверхої соборної церкви у Києві початку XII ст.⁶⁰ Тут не обійшлося самою тільки ствердженням відсутності меча (с. 11), при якій (за зноюю уже нам схемою – див. вище) не зауваженою водночас також браку й будь-яких інших елементів воїнського наповнення. Усі ці особливості належать ранньому досвідові. Зрештою, відкликання до традицій відповідної епохи, звично їх не конкретизуючи, визнала й сама М. Гелитович (с. 11). Які стилістичні прикмети мали б вказувати, власне, на прийнятий у даному конкретному випадку початок XV ст. – за цілковитою відсутністю спільності з певними іконами зламів століть чи близькими до того часу, незмінно для методу авторки, приречене залишитися таємницею. Втім, запропонована інтерпретація, як і побачені зв’язки з перемишльськими іконами кінця XV ст., не виводяться від власних пошуків. Їх знаним уже відзначеним способом запозичено від найближчого попередника в особі патріарха Димитрія⁶¹.

Серед скромного доробку другої половини XIV ст. поміж українською спадщиною вирізняється невелика група підкреслено антикласичних – на тлі розглянутого малярства монументального ранньопалеологічного зразка – ікон в традиціях періоду домінування ідеології ісихазму. Її репрезентує згаданий станильський “Святий Георгій Змієборець” (кат. № 6). Уже немало десятиліть від першої публікації 1935 р.⁶² він незмінно фігурує серед загально визнаних

⁶⁰ Припущення про таке пов’язання запропоновано: *Александрович В.* Перемишльська ікона XIV ст. “Архангел Михаїл з діяннями” // *Перемишльські дзвони.* – 1994. – № 1. – С. 18. Пор.: *Його ж.* Мистецтво... – С. 29; *Його ж.* Два стилі... – С. 290–291.

⁶¹ Пор.: *Патріарх Димитрій (Ярема).* Іконопис Західної України XII... – С. 291–292, 295.

⁶² *Zaloziecky W. R.* Ikonenzammlung an der Griechisch-Katolischen Theologischen Akademie in Lemberg // *Byzantinische Zeitschrift.* –

найдавніших західноукраїнських ікон. Проте кількість відкликань ніяк не переросте у якісний вимір – належного осмислення цієї своєрідної позиції й сказане про неї у вступі здатне тільки додатково наголосити на такій неспроможності. Втім, про саму ікону не наведено ніяких істотніших міркувань. Запропонований виклад давніших думок (разом із зовсім “хуліганськими” на зразок віднесення до 1466 р.⁶³) доповнює датування дошки “від Ковалюха” першою половиною XIV ст. Неодноразово зазначено в літературі відображення духовного досвіду ісихастів⁶⁴ авторка “і не знала, і не визнала”. Проте саме ця особливість стилю окреслила виняткові позиції станильського образу в релігійному малярстві позавізантійського східноєвропейського світу свого часу. Не побаченою й досі зовсім залишається також інша визначальна прикмета стилістики – мініатюризованість форм, їх послідовно здрібнене трактування, не менш виразно виявлене і в того ж походження “Принесенні Марії до храму з історією Марії за Протоевангелієм Якова”⁶⁵, підписаному в новішому титулі як Собор святих Йоакима і Анни⁶⁶ (кат. № 7) – храмовій (напрестольній?) іконі тієї ж церкви.

Leipzig, 1935. – Abb. 1. Автор вперше доволі докладно проаналізував ікону, відзначивши, зокрема, графічні особливості стилю: Ibidem. – S. 70–73. “Забуту” й невідому зовсім у колі сучасних дослідників публікацію у новішій літературі у зв’язку зі станильською іконою пригадано: Александрович В. Дві версії ікони кінного святого Георгія з церкви Собору Іоакима і Анни у Станілі та церкви Перенесення мощів святого Миколая у Старому Кропивнику. Іконографічний аспект дослідження // Сакральне мистецтво Бойківщини. Наукові читання пам’яті Михайла Драгана. Доповіді та повідомлення 25–26 червня 1996 року м. Дрогобич. – Дрогобич, 1997. – С. 8, приміт. 7. М. Гелитович відкликала до останньої публікації (С. 289 – як рік видання помилково вказано 1996 р.), проте вперше пригадана тут серед новіших публікацій стаття Володимира Залозецького... залишилася їй незнаною.

⁶³ Це один з найяскравіших у тексті прикладів механічного повторення чужих думок – ікона, нібито, мала належати до зазначеного року через прийняту спільність виконання зі згаданим далі станильським “Принесенням Марії до храму з історією Марії за Протоевангелієм Якова”, на якому є така дата (с. 10). Стверджено в літературі за результатами реставраційного дослідження пізнішого походження дати (див. далі, прим. 66) пропозиція не врахувала.

⁶⁴ Александрович В. Мистецтво... – С. 40–41.

⁶⁵ Сюжет ідентифікував: Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславович, володар, воїн, дипломат: У 2 т. – Біла Церква, 2011. – Т. 2. – С. 439–443; Его же. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории

внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. – Т. 1). – Санкт-Петербург, 2011. – С. 384–387.

⁶⁶ Пізніше походження титульного напису з датою “1466” (6974 – ЗІЮД) встановлено за результатами реставраційного дослідження: Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона “Сретение со сценами из жизни Марии” конца XIV – начала XV в. из с. Станяля // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность Искусство Археология. Ежегодник 1990. – Москва, 1992. – С. 217. Цитування без розбору “усього сказаного” стосовно станильської ікони привело до повторення завідомо надуманої версії про помилковість дотеперішнього тлумачення дати на іконі – нібито насправді вказано не загальноприйнятий досі 1466, а 1426 р. (с. 10). Вказана “дискусійність прочитання” виводиться від трактування цифри десятків – відчитання О (70) запропоновано змінити на Л (30). Проте обидві літери в тексті вжито неодноразово і їх докладніше зіставлення перекоонує у слушності загальноприйнятого трактування написаною на іконі дати. Нова пропозиція заснована на побіжному сприйнятті рисунку долішньої частини літери О. Через втрату притамоного почеркові майстра завуження і загострення від долу літеру потрактовано як Л. Насправді всілілі елементи вказують на характерне для О завужене об’єднання обох сторін, а не їх розділення від долу, як звично в аналізованому написі при накресленні Л (напис на іконі розглянула Лідія Коць-Григорчук, проте самої дати вона не торкалася, прийнявши за наведеною публікацією її пізніше походження: Коць-Григорчук Л. Ділінти українських середньовічних ікон. – Львів, 2011. – С. 100).

З огляду відзначеної “не зауваженої” мініатюрної складової стилістичного наповнення обох реліквій станильського храму виявляються позбавленими сенсу новіші намагання приписати тому ж майстрові надзвичайно наближену до “Святого Георгія”, намальовану за досить близьким під оглядом іконографії прорисом згадану ікону з церкви в селі Старий Кропивник. Це досить докладне – з огляду іконографії – повторення станильського зразка виконане, однак, зовсім інакше. Відзначене визначальне для станильської версії послідовне здрібнення форм йому не властиве, тому старокропивницька репліка, безперечно, належить іншій руці, хоча, з огляду на засвідчений найтісніший взаємозв'язок, їх автори й могли працювати разом і навіть в одній майстерні. Принаймні, поза вказаним мініатюрним началом та виведеними від нього дальшими прикметами, обидві пам'ятки надзвичайно близькі, втім, і в тому, що об'єднує їх як головна спільна риса – стосунку до малярської культури в традиціях ісихастів.

Загалом, станильського “Святого Георгія” у вступі потрактовано, радше, скромніше й при тому – не у всьому прийнятно. Відзначено, як би принагідно: “В образі святого воїна помітний відгомін кінних образів періоду Київської Русі, зокрема, певний його відповідник є в мініатюрах Київського Псалтиря 1397 р.” (с. 10). Не випадало би розгадувати запропонований ребус з надто багатьма невідомими, найвиразніше, не заснований на докладнішому опрацюванні, оскільки він є звичайним “уживанням термінології на задану тему” – немало з-поза реального, як уже показано, контексту цієї виняткової ранньої пам'ятки релігійного малярства перемишльського кола.

Як видається, у музеї не побачено досі ще одного об'єкту з тієї ж майстерні – не зафіксованого конкретного походження фрагменту правої долішньої сторони ікони святої великомучениці Параскеви з історією. На ньому вціліла частина сцен правої сторони історичного циклу – долішня половина сюжету “Свята великомучениця Параскева у супроводі воїна перед правителем”, з численними дрібнішими втратами – одинока сцена “Бичування святої” та ліва сторона напису від розташованого нижче сюжету “Свята у темниці”. Акурат у такій самій послідовності, проте в горішній частині дошки вказані епізоди розташовані також на полі молодшої, не зафіксованого походження ікони (Краків, Музей Народовий)⁶⁷, віднесеної до ранньої спадщини знаного анонімого Майстра ікон з церкви святого Дмитрія у селі Жогатин, тепер на території Польщі⁶⁸. Вловлена спорідненість пропонує ще один доказ продовження у краківському прикладі давнішої перемишльської традиції. А встановлена аналогія відсилає якщо не до конкретного зразка, то, принаймні, – кола орієнтирів жогатинського майстра, де такого випадало би шукати. Водночас позначене елементами реалізму з-поза звичної візантійської практики трактування катів в одинокому вцілілому сюжеті (сіро-синя сорочка лівого ката, його вузькі чорні штани, червоні чоботи з характерними широкими червоними халявами) та їх іконографія виразно відкликаються до готичної мистецької системи як приклад безперечного продовження

⁶⁷ Кольорові репродукції див, зокрема: *Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В.* Український середньовічний живопис. – Табл. XIX; *Kłosińska J.* Icons from Poland. – Warsaw, 1989. – Pl. 66; *Biskupski R.* Ikony w zbiorach polskich. – Warszawa, 1991. – Pl. 11.

⁶⁸ Зазначене трактування краківської ікони запропоновано: *Александрович В.* Волинська середньовічна іконографія намісного

образу Спасу // *Волинська ікона: дослідження та реставрація.* Науковий збірник. – Луцьк, 2008. – Вип. 15: Матеріали XV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 25–26 вересня 2008 року. – С. 25, приміт. 68; *Його ж.* Нова експозиція українського релігійного мистецтва в Польщі // *Пам'ятки України: історія та культура.* – 2008. – Ч. 2. – С. 70–71.

західних запозичень, на західноукраїнському ґрунті вперше ідентифікованих ще в згаданій ранній іконі святої великомучениці з церкви в Ісаях⁶⁹.

Проте недооцінений дотепер музейний фрагмент відкликається не тільки до станильського “Святого Георгія”. Водночас частково збережена постать святої перед правителем виказує виразну спорідненість із зображенням святої Анни в згаданому станильському “Принесенні Марії до храму” та “Введенні” з його історичного циклу. Невисока скромно орнаментована світло-охриста стіна за фігурами в тому ж фрагменті теж має відповідники як у центральному образі, так і сценах історичного циклу. Завдяки цим аналогіям музейний фрагмент здатний додатково об’єднати обидві реліквії станильського храму, утворюючи разом з ними наступну єдину цілісну групу серед спадщини перемиського кола. Однак при незмінно презентованому в тексті способі сприйняття відзначених очевидних і виразних пов’язань теж не побачено, що й дало у цьому конкретному випадку вже зауважену прикметною особливістю аналізованого видання відсутність належного розуміння взаємозв’язку між поодинокими позиціями мистецького доробку.

Вказане на прикладі найстарших ікон групування продовжують декілька об’єктів зламу XIV–XV ст. з церков святої Параскеви Тирновської у Радружі та святого Георгія у Вільшанці. У вступі, не спостерігши і не визнавши взаємозв’язків серед давнішого складу музейної збірки, саме їх потрактовано щойно першим таким прикладом й віднесено тільки до XV ст. (с. 13). Водночас у каталозі та альбомі для них без будь-якої аргументації прийнято різні дати: щодо більшості “кінець XIV – початок XV ст.”, стосовно окремих – тільки “початок XV ст.” (с. 50–61, 291–293). Пропозицію, знову ж, супроводить очевидне додаткове непорозуміння, оскільки для стилістично найранішого поміж ними “Преображення” з церкви святого Георгія у селі Вільшаниця Яворівського р-ну прийнято датування тільки початком XV ст. (с. 61, 293)⁷⁰. До авторки не промовило неодноразово відзначене в літературі безперечне співвіднесення цих пам’яток з традицією монументального малярства⁷¹. Саме це – окрім уже вказаних загальніших моментів – стало причиною зазначеного цілком поверхового підходу до винятково важливої для історичного перемисько-львівського регіону групи ікон як, зокрема, ще й перших оригінальних зразків малярства, що їх вдалося співвіднести з львівським мистецьким осередком⁷².

⁶⁹ Александрович В. Два стилі... – С. 280–281. Пор.: Його ж. Українське “повернення...” – С. 158.

⁷⁰ На давніше походження ікони у відповідній групі вказано: Александрович В. Мистецтво... – С. 33; Його ж. Найдавніші львівські ікони... – С. 3.

⁷¹ Монументальність ікони святого Миколи з історією з церкви святої Параскеви Тирновської у селі Радружі відзначила ще: Свенціцька В. І. Живопис... – С. 241. До зв’язків відповідної групи пам’яток з традицією монументального малярства увагу привернуто: Александрович В. Священник Гайль... – С. 168–170. Пор. також: *Ejusdem*. Przemyski ośrodek malarstwa tradycji bizantyńskiej w końcu XIV i pierwszej połowie XV wieku // *Zachodnio-ukraińska sztuka cerkiewna*. – Łańcut, 2004. – Cz. 2: Materiały z międzynarodowej konferencji

naukowej Łańcut-Kotań, 17–18 kwietnia 2004 roku. – S. 279–280. У вступній статті є відкликання до першої з наведених позицій, але винятково через нібито “спроби приписати радрузькі ікон майстрові Гайлеві – виконавцеві малярських замовлень короля Владислава II Ягайла” (с. 15, приміт. 46). Насправді в цій першій та інших подібних пропозиціях йшлося про взаємозв’язок ікон радрузької групи у колі майстрів ансамблів фресок, створених на замовлення короля як аргумент на користь можливості авторства зафіксованого у пізній період його біографії на ґрунті Перемишля майстра. Про власне “авторство” – за відсутності автентичного доробку – твердити, звісно ж, не зовсім випадає.

⁷² До їх львівського контексту увагу привернуто: Александрович В. Монументальне малярство // *Історія українського мистецтва:*

Головна частина вступного тексту присвячена переглядові переважної більшості відібраних пам'яток – другої половини XV – початку XVI ст. При цьому їх групувано, здебільшого, за іконографічною ознакою і якихось істотніших, з огляду історії мистецтва, відкриттів не запропоновано, коли не враховувати окремих невідомих дотепер позицій музейної збірки вже XVI ст. та “принагідного” поверхового за характером впровадження до наукового вжитку декількох невідомих досі важливих ікон початку XVI ст., збережених у діючих церквах⁷³.

Запропонована коротка версія історії української ікони на матеріалі музейної збірки завершується поверненням до окремих прикладів новішого її вивчення й обривається без закінчення як текст виразно “вимучений”. Для багатьох найпізніших із залучених ікон сил уже забракло й у тексті їх не пригадано, хоча з окремими з них співвідносяться певні важливі моменти еволюції традиції. Вони не тільки відкликаються до попереднього досвіду, а й, водночас, вказують на певні тенденції, утверджені за умов наступного періоду еволюції релігійної мистецької культури. Однак усе це з того комплексу явищ, які до авторки промовляли значно скромніше й, внаслідок чого, майже не привернули уваги.

Тією проблемою, що найчастіше виступає у викладі, є датування, слушно окреслене недостатньо опрацьованим, з приводу якого існує немало розбіжностей. Їх головною причиною сприймається, однак, неодноразова показана у вступному тексті та інших частинах видання недостатня увага до чималой кількості пам'яток, поспішність у твердженнях і висновках, нерідко поспіхом прийнятих “з першого погляду”, без належного докладнішого обмірковування та зважування, або ж знаним “надійним способом” безкритично запозичених від попередників. Тобто, обійшлося без того прискіпливого студіювання поодиноких об'єктів колекції, яке виявляється єдиною надійною запорукою глибшого орієнтування у мистецькій спадщині. Власне, від такого ґрунтовнішого дослідження альбом-каталог відмежований і немало віддалений з усіма неунікненними наслідками прийнятої постави...

Найвиразніше на найчисленніших прикладах її засвідчує саме проблема датування. Зрештою, вона виражена не тільки через трактування поодиноких ікон музейної збірки. Історична інтерпретація наклала немалий відбиток й на інші аспекти видання. Насамперед, вона відобразилася на послідовності розміщення окремих пам'яток у книзі, де так само чимало очевидного і безперечного хаосу, здатного не просто істотно ускладнити сприйняття поодиноких позицій як виявів безперервної поступальної еволюції єдиної традиції. Хаотичність, найперше, стверджує цілковиту відсутність орієнтації у поданому

У 5 т. – Київ, 2010. – Т. 2: Мистецтво середніх віків. – С. 913–914; *Його ж.* Найдавніші львівські ікони... – С. 3–4. Новіший, найдокладніший огляд див.: *Його ж.* Дар Львова. – С. 47–53.

⁷³ Серед них важливим відкриттям виявилася ікона апостола Петра з історією. Публікуючи її, М. Гелитович не зауважила в історичному циклі унікального відтворення іконографічних мотивів малярства “радрузької групи”. Немає цього і в окремій статті з докладнішим викладом іконографії нововіднайденної ікони: *Гелитович М.* Невідомі перлини українського іконопи-

су // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – Львів, 2014. – № 10(15). – С. 77–79. Увагу до окресленого відзначеними пов'язаннями унікального місця зазначеного образу як єдиного ідентифікованого досі пізнішого відкриття до радрузької стилістики привернуто: *Александрович В.* Новоідентифіковані репліки ікон майстрів монументального малярства кінця XIV – першої третини XV століття // Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво: збірник матеріалів VII Міжнародної конференції, м. Львів, 24 листопада 2016 р. – Львів, 2016. – С. 195–200.

матеріалі, достатньо механічне його сприйняття, без глибшого осмислення і засвоєння використаних об'єктів. Пануючий суцільний хаос наочно показує відсутність повсякденної роботи з систематичного цілеспрямованого вивчення колекції, без якого подібні публікації незмінно наділені домінуючим “навколонуковим” та “приблизнонауковим” наповненням, чого численні кольорові фотографії не в змозі замінити (приховати?) ніяк. Показовим з відповідного огляду сприймається також відзначений логічно та історично нічим не вмотивований, так само не менш хаотичний вибір об'єктів завершальної частини видання (докладніше див. далі).

Відсутність глибшої обізнаності з поодинокими іконами музейної колекції, перекладення з'ясування “складніших” завдань історичної та стилістичної інтерпретації старших з них “на ласку” рятівного (проте насамперед цілком сумнівного) радіо-вуглецевого аналізу деревини основи, співіснує з очевидною відсутністю чіткого уявлення про визначальні історично-стилістичні критерії інтерпретації пам'яток. Рятівний “прогресивний метод” у дотеперішньому його застосуванні є нічим іншим, як одним з актуально поширених звичайнісіньких “дико-бізнесових проєктів”, рядовим шарлатанством при цілковитому несприйнятті саме такого і тільки такого його наповнення нечисленними адептами подібних “жартів”. Історично-стилістичних критеріїв трактування окремих позицій мистецької спадщини новітній прогрес, звичайно, відмінити не в стані. Сучасні можливості технічних методів здатні слугувати винятково допоміжними засобами глибшого проникнення у суть тих процесів історичного та культурного характеру, відображенням яких виступає конкретний об'єкт історично-культурного доробку. Коли ж допоміжне і, внаслідок цього, – за самою природою незмінно другорядне визнається і проголошується, нібито, єдино дійсним кроком до пожаданого успіху (із завідомо “великою” метою: аби тільки не “перепрацюватися” самому), – результат очевидний...

З огляду “традиційного” розуміння завдань історії мистецтва у музейному виданні запропоновано немало трактувань поодиноких ікон, позбавлених будь-яких переконалих підстав й нерідко – немало наївних. Досить часто вони прибирають усіх ознак знаного працівовитого тиражування давніших чужих думок, буває, наділених забарвленням авторитету тільки через те, що їх колись уже висловлено й до авторки вони дійшли...

Показовим прикладом може слугувати вже друга ікона колекції – згадана “Свята великомучениця Параскева з чотирма сценами історії” з церкви в селі Ісаї, за результатами “рятівного” методу віднесена щойно до другої половини XIV ст. і внаслідок цього подана в каталозі лише під номером 8, вміщена навіть після... станицького “Святого Георгія”. Однак другу половину зазначеного століття у доробку майстрів історичного перемишльського регіону репрезентує уже дещо більша група добре відомих, достатньо різнорідних пам'яток й ісаївська не виказує нічого спільного з жодною із них. Щобільше, згадана кульчицька ікона святої великомучениці відкликається до її традиції у сценах історичного циклу (див, вище), проте, як цілком слушно визнано в каталозі (с. 12)⁷⁴, є пізнішою, причому, варто б додати, – навіть немало пізнішою. Висунутого набору аргументів на користь датування ісаївської ікони ще другою половиною

⁷⁴ Таке трактування вперше запропоновано: *Гелитович М.* Нововідкриті з-під пізніших перемалювань пам'ятки іконопи-

су із збірки Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького // *Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького.* – Львів, 2006. – № 4(9). – С. 93.

XIII ст.⁷⁵, далі немало розвинутих та уточнених⁷⁶, М. Гелитович не знала й, не заглиблюючись до реального культурно-історичного контексту унікальної позиції музейної збірки, “уникла зайвих клопотів”, звично поверхово віддавшись на волю “модного методу”. Найважливішою винятковою для епохи й середовища особливості в елементах ранньоготичного походження, які дають самотній поки зафіксований подібний приклад для усієї княжої доби, немало випереджуючи більше поширення таких звернень до елементів готичного досвіду⁷⁷ від другої половини XV ст., у її справжньому наповненні не зауважено й не сприйнято. На “готизуючий” характер зображення вказано побіжно, без – бодай – спроби розкриття його конкретного визначення та окреслення. Поміж ранніми пам’ятками музейної колекції ісаївська ікона святої великомучениці сприймається чи не найяскравішим прикладом “працьовитого” уникання належного вивчення поодиноких з них. Конкретних свідчень такого підходу набагато більше.

Найближче з них пропонує виклад з того ж храму ікону Богородиці з Емануїлом. На її інтерпретації у вступі, безперечно, відобразилося спільне походження з розглянутою іконою святої великомучениці й саме через те їх, попри визнання очевидної відмінності (с. 12), потрактовано явищами однозначними, внаслідок чого й ікону Богородиці так само віднесено тільки до другої половини XIV ст. – також за результатами знаменитого аналізу дошки (с. 12). Проте вивчення, практично, цілковито проігнорованого при цьому самого зображення дало змогу побачити тут найстарший у регіоні автентичний приклад малярства монументального ранньопалеологічного взірця, але не зі звичного для місцевої практики кола аристократичної⁷⁸, а позаелітної культури⁷⁹. Запропонована інтерпретація заснована на докладнішому аналізі індивідуальних особливостей самого малярського трактування, його стилістики й виводиться від не зауваженої раніше найповніше відображеної у лику Емануїла очевидної і безперечної спорідненості зі стилістичними шуканнями зразка найвизначнішої української пам’ятки відповідного взірця – Дорогобузької ікони Богородиці з Емануїлом⁸⁰.

Разом три найстарших музейних ікони утворюють достатньо цілісну групу найдавнішого засвідченого автентичними взірцями малярства княжої доби на західноукраїнських землях, до якого, поза музеєм, належить ще тільки самотній згаданий найстарший західноукраїнський “Покров Богородиці”. Як окреме, не позбавлене унікального забарвлення на широкому візантійському тлі явище

⁷⁵ Александрович В. Покров... – С. 110.

⁷⁶ Його ж. Відкриття... – С. 156; Його ж. Західноукраїнські ікони... – С. 179–183; Його ж. Ікони часів князя... – С. 312–313; Його ж. Новий приклад... – С. 250–251; Його ж. Два стилі... – С. 279–281. Пор.: Його ж. Українське “повернення...”... – С. 157–159.

⁷⁷ До елементів готичної традиції у ній увагу привернуто: Александрович В. Відкриття... – С. 176; Його ж. Українське “повернення...”... – С. 161–163. Про них як окреме ширше явище за умов пізньосередньовічної доби див.: Ejusdem. Ukrainiske malarstwo religijne drugiej połowy XIV–XVI wieku: “spotkanie Wschodu i Zachodu” // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / Pod redakcją prof. Teresy Chynczewskiej-Hennel i prof. Natalii Jakowenko. – Lublin, 2000. – С. 69–72; Його

ж. Українське релігійне малярство другої половини XIV–XVI століть: “зустріч Сходу та Заходу” // Молода нація. – Київ, 2001. – Ч. 3: Україна і Польща: сторінки спільної історії (XIV–XVIII ст.). – С. 49; Його ж. Дар Львова. – С. 96–101.

⁷⁸ Про орієнтацію національної традиції насамперед на елітну малярську культуру та історичний розвиток цієї тенденції за умов княжої й пізньосередньовічної доби див.: Александрович В. Хрещення... – С. 199–228.

⁷⁹ Александрович В. Новий приклад... – С. 230, 242. Пор. також.: Його ж. Два стилі... – С. 283.

⁸⁰ Про відповідні елементи в ній див.: Александрович В. Новий приклад... – С. 238–242.

традиції їх сприйнято щойно останнім часом⁸¹, що забезпечило необхідні передумови для глибшого осмислення відповідного раннього етапу еволюції зазначеного аспекту релігійної мистецької культури. Завдяки ідентифікованому аналогу в мініатюрах Архирейського Службника і Требника перемишльського єпископа Антонія 1219–1225 рр.⁸² (Москва, Державний історичний музей)⁸³, зафіксований у них напрям малярської практики виявляється явищем усього століття, хоча й скромніше засвідченим автентичною спадщиною епохи, проте розбудованим та в поодиноких доступних його виявах достатньо різнорідним.

В історії західноукраїнського релігійного малярства княжої доби скромно засвідчений “мініатюрний стиль” випереджує хронологічно наступний стилістичний напрям, заснований на візантійській практиці монументального зразка періоду ранніх Палеологів⁸⁴. Альбом-каталог так само не трактує його окремим самостійним явищем традиції, хоча музейна збірка володіє найхарактернішими прикладами його української версії – в іконах архангелів Михаїла і Гавриїла з молитовного ряду зі згаданої церкви в селі Далява. У каталозі їх датовано загалом XIV ст., хоча ще два десятиліття тому запропоновано знане авторці вужче датування у межах його першої половини⁸⁵, далі уточнене на початок⁸⁶. Однак на нього, як видно, не було потреби реагувати й відповідні аргументи сприйнято “у повному обсязі титульного аркуша” (Освальд Шпенглер). Проте справа навіть не у визнанні того чи іншого погляду, хоча від зазначеної пропозиції минуло немало часу й зроблено наступні важливі кроки в осмисленні вловленого тоді явища та наведено немало нових переконливих аргументів на підтвердження висунутого при цьому погляду. Дотеперішні зусилля з опрацювання доробку української версії малярства монументального ранньопалеологівського зразка показали його окремим історичним явищем у самостійній внутрішній еволюції з достатньо чітко окресленим періодом функціонування, суголосним відповідним тенденціям на візантійському ґрунті. Тому немає ніяких підстав розтягати побутування зазначеного стилевого напрямку в Україні аж до самого кінця століття. Малярство другої його половини в ідентифікованих досі певних беззаперечних взірцях зовсім інакше й знову ж таки, відображає загальновізантійську тенденцію, показуючи українську спадщину в її власному широкому автентичному історичному контексті. Через те прийняте у виданні

⁸¹ Александрович В. Відкриття... – С. 164–168; *Його ж.* Західноукраїнські ікони... – С. 179–183; *Його ж.* Ікони часів князя... – С. 311–313; *Його ж.* Два стилі... – С. 273–182.

⁸² Походження рукопису ідентифіковано: Пуцко В. Г. Давньоруські писемність і книга у візантійсько-слов'янському світі // Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ, 1993. – С. 45. Про самі мініатюри най докладніше див.: Попова О. С. Миниатюры Хутынского Службника раннего XIII в. // Древнерусское искусство. Русь. Византия. Балканы. XIII век. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 274–289. Передрук див.: *Ее же.* Византийская и древнерусская миниатюра. – Москва, 2003. – С. 107–122.

⁸³ Відповідні пов'язання відзначено: Александрович В. Два стилі... – С. 163.

⁸⁴ Його відкриття в українському контексті співвідноситься із впровадженням до наукового вжитку Дорогобузької ікони Богородиці з Емануїлом: Александрович В. Дорогобузька ікона... – С. 7–76. Короткі огляди відповідної української спадщини див.: *Його ж.* Мистецтво... – С. 22–31; *Його ж.* Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 286, 288; *Його ж.* Два стилі... – С. 282–298; *Ejusdem.* Przemyski ośrodek... – S. 173–177; *Ejusdem.* Najstarsze dzieje... – S. 157–166; *Його ж.* Хрещення... – С. 213–219.

⁸⁵ Александрович В. Ікони першої половини XIV століття “Архангел Михаїл” та “Архангел Гавриїл” з церкви святої Параскеви у Даляві // ЗНТШ. – Львів, 1998. – Т. 236: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – С. 41–75.

⁸⁶ Александрович В. Два стилі... – С. 54.

неоправдано широке датування ніяк не відповідає актуальному стану уявлень про процес еволюції малярської культури східнохристиянського кола упродовж століття. Воно не враховує виразно зазначених поодиноких, немало відмінних за комплексом індивідуальних особливостей, етапів внутрішнього розвитку та тенденцій, які приходили на зміну один одному в процесі історичної еволюції.

Малярську практику другої половини XIV ст. репрезентують, насамперед, уже згадані ікони, зорієнтовані на вчення ісихастів. Причому, до них належать не тільки три зразки групи станильського “Святого Георгія”. У музейній колекції дещо відмінну сторону тогочасного досвіду репрезентує також знане монументальне “Преображення” з церкви Собору Богородиці в селі Бусовиська Старосамбірського р-ну з очевидними відкликаннями до досвіду початкової стадії епохи зрілих Палеологів зразка визначального для неї ансамблю мозаїк та фресок константинопольського монастиря Хора (Кахріє джами)⁸⁷. Водночас слушно наголошено на спорідненості бусовиського “Преображення” з згаданим станильським титульним образом⁸⁸. Новіші дослідження показали також відображення у ньому ширших тенденцій розвитку малярської культури епохи через співвіднесення з головою Спаса з композиції “Воскресіння – Зішестя до аду” в ансамблі фресок луцького собору святого Іоана Богослова (Державний історико-архітектурний заповідник в місті Луцьку)⁸⁹. Луцьке доповнення вказує на можливість істотнішого поширення відповідної стилістики на західноукраїнському ґрунті й показує її явищем усього широкого галицько-волинського контексту.

Той же стилістичний напрям, але цілком іншу лінію еволюції ілюструє також “Преображення” з церкви святого Георгія у селі Вільшаниця Яворівського р-ну (кат. № 16), наділене яскраво вираженими антикласичними тенденціями, проте винятково цілісне, підкреслено монументальне⁹⁰, зовсім безпідставно, як уже згадано, датоване щойно початком XV ст. Досить зіставити його з віднесеним до того ж часу того самого походження “Святим Миколаєм з історією” (кат. № 11), аби зрозуміти, що йдеться про об’єкти, втім, і різного часового наповнення. Однак, для такого висновку авторці явно забракло вразливості. Причому, “Святій Миколай”, попри відмінну стилістику, особливостями трактування лику характерним відтворенням світла під очима так само немало відкликається до традиції, на західноукраїнському ґрунті званої як з бусовиського “Преображення”, так і самотнього фрагменту фресок луцького собору⁹¹.

Натомість істотно молодшим повинен бути визнаний віднесений під запитанням ще до кінця XIV ст. цілофігурний “Спас” з церкви на Вовчу в Перемишлі (кат. № 27). У цьому передміському храмі вціліло немало різнорідних пам’яток – очевидно, з віддавна неіснуючих перемишльських церков на чолі

⁸⁷ До відповідних пов’язань бусовиської ікони увагу привернуто: *Александрович В.* Західноукраїнські ікони другої половини XIV століття на тлі перемін історичної традиції // *Україна крізь віки. Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля.* – Київ, 2010. – С. 1036.

⁸⁸ *Петрушак П. И., Свенцицкая В. И.* Икона... – С. 212–223. Окрім врахованих тут моментів, ікони об’єднує не зауважена давніше притаманна почеркові цього анонімого майстра зазначена прикметна змініатюри-

зованість форм, присутня ще також у згаданому “Принесенні Марії”.

⁸⁹ До відзначеної взаємозалежності увагу привернуто: *Александрович В.* “Музейне відкриття” іконопису Волині другої половини XIV століття // *Волинський музейний вісник. Науковий збірник.* – Луцьк, 2012. – Вип. 3. – С. 8, 10.

⁹⁰ До цієї його особливості коротко увагу привернуто: *Александрович В.* Дар Львова. – С. 48.

⁹¹ *Александрович В.* “Музейне відкриття”... – С. 8, 10.

з собором Різдва святого Іоана Предтечі. Хоч лик здатний, як уже зазначено, пригадати образ Спаса в згаданому бусовиському “Преображенні”, проте може йтися лише про достатньо віддалене й немало опосередковане відкликання до давно минулої традиції. Сама ікона, насправді, відповідає стилістиці, притаманній, за дотеперішніми уявленнями, щойно другій половині XV ст.⁹² і з власне таким датуванням була опублікована після реставраційного розкриття⁹³.

Поряд з ним істотно старшим сприймається унікальний серед української спадщини “Христос Халкітис”⁹⁴ з церкви Різдва Богородиці в селі Старичі Яворівського р-ну, так само поданий з “широкою” датою “XV ст.” (с. 88, 297), звично без відзначення докладнішого контексту. Проте ще понад два десятиліття тому його співвіднесено з фресками Майстра склепіння завершеної 1418 р. Троїцької каплиці Люблінського замку⁹⁵. Як встановлено останнім часом, до тієї ж традиції серед доробку львівського кола опосередковано відкликається й молодший, уже другої половини століття, “Спас на престолі” зі згаданої церкви в селі Сторонна як новіша репліка відповідного зразка (кат. № 69)⁹⁶. Обидві ікони власним скромним на загальному тлі прикладом виразно засвідчують також еволюцію малярської культури упродовж століття через посилення елементів графічного начала та лінійної стилізації. Разом вони вказують на збереження у львівському середовищі гравітації до досвіду початку століття до другої його половини, виставляючи тодішні здобутки невід’ємною складовою історичної практики осередку й показуючи, водночас, способи її переосмислення у широкому контексті актуальних тенденцій еволюції мистецької культури. Уже була нагода показати в них одне з унікальних ранніх свідчень мистецької практики⁹⁷ не відображеного в писемних джерелах зазначеного століття професійного українського малярського середовища⁹⁸. Проте вже випадало зауважити: до подібного контексту запрезентованого доробку альбом-каталог не вдається зовсім. За такого наставлення виявляються проігнорованими істотні сторони надто скромно засвоєної традиції, на різний спосіб відображені в поодиноких унікальних об’єктах музейної колекції.

⁹² Нічим не доведене раннє датування відтворює відповідну бездоказово висловлену пропозицію: *Патріарх Димитрій (Ярема)*. Іконопис Західної України XII... – С. 58.

⁹³ *Горда-Цибко О.* Найстарші ікони з церкви Успіння Богородиці у Вовчому в Перемишлі // *Пам’ятки України: історія та культура*. – 2011. – № 1–2. – С. 23–25, 27 (іл.). При цьому авторка відмовилася від запропонованого давніше датування кінцем XIV – початком XV ст.: *Ії ж.* Христос-Пантократор із села Вовче (Перемишль) кінець XIV – початок XV ст. – Львів, 2009. В. Свенціцька свого часу без докладнішої аргументації віднесла ікону до першої половини XV ст.: *Свенціцька В. І.* Українське малярство... – С. 13, 52.

⁹⁴ Йдеться про репліку зображення, яке, за традицією, знаходилося на брамі Халке в Константинополі. Без докладнішої аргументації зазначений епітет при іконі наведено: *Александрович В.* Монументальне малярство. – С. 911. Пор.: *Його ж.* Дар Львова. – С. 54.

⁹⁵ *Александрович В.* Ікона Спаса Пантократора з церкви Різдва Богородиці у Ста-

ричах // *Історія релігій в Україні. Тези повідомлень Міжнародного V круглого столу (Львів, 3–5 травня 1995 року)*. – Київ; Львів, 1995. – Т. 1. – С. 32–33; *Його ж.* Фрески каплиці Святої Трійці Люблінського замку. Нові аспекти малярської культури українсько-польського суміжжя // *Пам’ятки України: історія та культура*. – 1995. – № 3. – С. 170; *Ejusdem.* *Przemyski ośrodek...* – S. 280; *Його ж.* Монументальне малярство. – С. 911; *Його ж.* Дар Львова. – С. 54.

⁹⁶ *Александрович В.* Новоідентифіковані репліки... – С. 200–203.

⁹⁷ *Його ж.* Найдавніші львівські ікони... – С. 6; *Його ж.* Новоідентифіковані репліки... – С. 194, 203.

⁹⁸ Перший український маляр у місті відзначений тільки під 1495 р., коли громадянських прав набув Прокопій, виходець з Мараморошу (тепер на території Румунії): *Александрович В.* Іконостас П’ятницької церкви у Львові // *Львів: історичні нариси*. – Львів, 1996. – С. 109, приміт. 61. Пор.: *Його ж.* Західноукраїнські малярі... – С. 85.

Обидві ікони Спаса важливі не тільки через належність до рідкісної для того часу львівської спадщини. У музейній збірці вони так само хоч якось поєднують доробок XIV – початку XV ст. з наступним, уже значно численнішим – другої половини XV ст. Очевидна обмеженість фонду малярства першої половини століття в історії українського мистецтва досі все ще не зауважена й альбом-каталог не є винятком з цього загального правила. На його сторінках її відображено, зокрема, через уже наголошене з іншої нагоди надто широке датування поодиноких позицій. Навіть для XIV ст., як уже показано на конкретних прикладах, на актуальному етапі історично-мистецьких досліджень створення того чи іншого об'єкту цілком можливо визначати в межах половини століття. Тим неоправданіше приймати датування усім століттям для наступного періоду. Подібні пропозиції сприймаються не інакше, як виявом уже неодноразово відзначеної поверховості та небажання віддаватися вивченню поодиноких зразків. Так, наприклад, “Похвалу Богородиці” з церкви Жон мироносиць у місті Болахів Долинського р-ну Івано-Франківської обл. немає ніяких підстав співвідносити з традицією ще першої половини століття. Погляд про її, нібито, раннє тяжіння виводиться від нічим не обумовленого намагання побачити в ній приклад... “двірського” малярства ще XIII ст.⁹⁹ Уточненню датування сприяє зіставлення з окремими іконами молитовних рядів з церков Воздвиження Чесного Хреста в місті Дрогобич (Дрогобич, Музей “Бойківщина”, ЛНГМ)¹⁰⁰ та святої великомучениці Параскеви в місті Белз (НМЛ, ЛНГМ¹⁰¹). Обидва вони виразно відображають тенденції еволюції малярської культури, зафіксовані в болахівській “Похвалі”, доводячи її походження щойно з останніх десятиліть XV ст.¹⁰²

Очевидно, до того ж періоду випадає віднести й “Похвалу Богородиці” зі згаданої церкви в Малнові. Свого часу навколо неї уроблено нічим не оправданий ореол сенсаційності через ніяк не аргументоване датування на XIII ст.¹⁰³ М. Гелитович справедливо відкинула такі цілком безпідставні пропозиції, проте у своїй інтерпретації, знову ж, виходила винятково від “невідомного” аналізу деревини. Звернення до малярства з притаманною йому цілковитого відмежуваністю від звичного для мистецької практики східнохристиянського кола моделювання кольором, оперування розфарбованими однотонними площинами й активним залученням графічної чорної лінії переконує, що йдеться про плід активності провінційного майстра латинського культурного родоvodu, позбавленого відчуття третього виміру та елементів пластичного моделювання. Тому малнівську “Похвалу” випадає сприймати раннім прикладом праці митця відповідного кола для замовника з церковного середовища. Під цим оглядом

⁹⁹ Коць-Григорчук Л. Написи на іконах Богородиці Одиїтрії // Народознавчі зошити. – Львів, 1998. – Зош. 6. – С. 615 (все: 600–615); Її ж. Діпінті... – С. 174–191.

¹⁰⁰ Репродуковані: Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 138–139. – Іл. 64–69; Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 435–436, 438–440. – Іл. 526–531. Спільність з болахівською іконою зауважено: Там само. – С. 445.

¹⁰¹ Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 442. – Іл. 536, 537 (ікони апостолів); Гелитович М. Ікони XV–XVI століть з Белза (у колекції Націо-

нального музею у Львові) // Do piękną nadprzyrodzonego. Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego i grecko-katolickiego. – Chełm, 2003. – Т. 1: Referaty. – S. 72. – Іл. 1; Її ж. Українська ікона... – С. 312. – Кат. № 74 (в обох останніх випадках репродуковано ікону Іоана Предтечі).

¹⁰² “Її створення, очевидно, дещо випереджає дрогобицькі ікони, датовані кінцем XV ст.”: Гелитович М. Богородиця... – С. 17.

¹⁰³ Коць-Григорчук Л. Написи... – С. 600–606; Її ж. Діпінті... – С. 165–174.

вона, з одного боку, суголосна зі знаним у літературі проникненням упродовж останніх десятиліть XV ст. окремих елементів західної іконографії до ікон перемиської школи¹⁰⁴. З іншого – тут відображено стилістику в поширених згодом традиціях народної образотворчої культури, з якою чи не вперше випадає зіткнутися у знаному, за новішими дослідженнями уже XVI ст., “Успінні Богородиці” з церкви Собору Богородиці в знищеному селі Жукотин (ІМС)¹⁰⁵.

З очевидно помилкових датувань необхідно вказати також лише останнім часом впроваджене до наукового вжитку одиноке свого роду монументальне “Розп’яття з пристоячими” з церкви святого Дмитрія в селі Чорноріки, тепер на території Польщі (кат. № 42). Уже була нагода зауважити з огляду своєрідних розмірів (177,5x58,5) на єдино логічно прийнятне його вміщення в інтер’єрі храму замість звичного для української практики в такому залученні монументального “Розп’яття зі Страстями”¹⁰⁶. Чорноріцький образ через подібне призначення нині сприймається унікальним. Проте його стилістика немало відмінна від кола ікон, впевнено датованих досі другою половиною XV ст., за всім стійким комплексом ознак виразно молодша та пропонує уже істотно переосмислений варіант тогочасної норми. Тому чорноріцький образ випадало би віднести вже тільки до XVI ст. З огляду на особливості відзначеного переосмислення досвіду попереднього періоду (яскраві червоні рум’янци на щоках, характер висвітлення білилами одягу святого Іоана Богослова й трактування стіни Єрусалиму), це навіть не може бути сам початок, коли ще повинні були зберігатися виразні елементи традиції попередньої епохи.

Не менше таке ж передатування стосується й немало переоцінених зусиллями М. Гелитович сусідніх з ним на сторінках каталогу “Страстей” з церкви в Жогатині (кат. № 41), які так само репрезентують стилістику вже нового століття, до того ж, – в істотно спрощеному її варіанті, помітно наближеному до образотворчої культури народного середовища. Одним з аргументів молодшого походження сприймається не знаний зразком зламу століть активно залучений яскравий оранжевий колір, у малярстві відповідного кола, в ранній його версії асоційований шойно із загальновідомою “Богородицею з Емануїлом та архангелами Михаїлом і Гавриїлом” з церкви святої великомучениці Параскеви в селі Красів Миколаївського р-ну (кат. № 126) та пізнішим – згаданим ільницьким “Святим Микитою”.

Ще молодшим мусить бути визнаний так само жогатинського походження “Святий Георгій Змієборець” (кат. № 40), цілком позбавлений ознак малярства попереднього століття й позначений тенденціями, притаманними завершальному періодові еволюції пізньосередньовічної релігійної культури в межах першої половини XVI ст.

Прийняте в альбомі-каталозі віднесення усіх трьох останніх ікон без уточнення до кінця XV – початку XVI ст., до того ж, нехтує ще й суттєвими

¹⁰⁴ Само це явище досі докладніше не опрацьоване, найновіше звернення до нього в ширшому історичному контексті див.: *Александрович В.* Науковий каталог... – С. 161–163.

¹⁰⁵ Запропоноване трактування коротко обґрунтовано: *Александрович В.* Так звана “найстарша українська ікона в польських колекціях” // *Перемиські дзвони.* – 1995. – № 1(18). – С. 4–6. Пор.: *Його ж.* Науковий ка-

талог... – С. 203–208.

¹⁰⁶ *Александрович В.* Українська пізньосередньовічна іконографія Розп’яття: типологія та функціонування // *Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП.* – 2011. – № 29: Матеріали IV Міжнародної наукової конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво”, Львів, 24–25 листопада 2011 р. – С. 61.

відмінностями між окремими з них, ще раз вказуючи на очевидну поверховість залучених підходів до інтерпретації поодиноких об'єктів музейної колекції.

Такі враження у прикінцевій частині видання, з чималим кількісним наростанням фонду малярської спадщини, незмінно поширюються. З прикладів яскравіших варто вказати віднесений так само до зламу століть “Нерукотворний образ” із церкви святого Дмитрія у селі Богуша, тепер на території Польщі (кат. № 47). Спрощення виконання лику, різкі штрихи білил, покликані передати висвітлення, характер моделювання кольором лику та поверхні білої тканини немало виходять не тільки поза коло найдавніших зразків Нерукотворного образу XV ст., а й контекст тогочасної малярської культури у загальноприйнятій досі системі уявлень про неї.

Перелік невдалих з часового огляду датувань яскравим прикладом поповнює віднесена надто рано – ще на кінець XV ст. ікона святої великомучениці Параскеви з двома сценами історії на поземі зі згаданої церкви в Бусовицях (кат. № 87). Відтворення світла білилами на поверхні туніки й мафорію та трактування архітектурних форм обох сцен історії виразно співвідноситься не з тенденціями малярської культури останніх десятиліть XV ст., а переминами уже за умов наступного століття, причому навіть, – далеко не самого його початку. Тим більше незрозумілим виглядає вміщення одразу після неї трьох цілком слушно віднесених ще до кінця попереднього століття ікон – храмової святої великомучениці Параскеви з історією з церкви в селі Новий Яр Яворівського р-ну, святого Миколая з історією з Успенської церкви в селі Наконечне Яворівського р-ну та святого Миколая з церкви в селі Тур'є (кат. № 88–90).

Необґрунтованість і невпорядкованість окремих датувань до кінця книги наростає усе виразніше. Так, наприклад, щойно після достатньо численних об'єктів, віднесених до кінця XV – початку XVI ст. та початку XVI ст., опинилася датована, знову ж, ще кінцем попереднього століття znana ікона архангела Михаїла з діяннями зі згаданої церкви в Даляві (кат. № 106).

Поставлені у каталозі поряд з далявським архангелом як молодші дві версії ікони Похвали Богородиці – з сусідніх сільських церков архангела Михаїла в селі Береги Долішні (кат. № 107) та Різдва Богородиці в селі Коросно (тепер Кросьценко) (кат. № 108), обидва на території Польщі, насправді за всіма ознаками достатньо відмінні. Навіть першу з них навряд чи слушно було б тісніше співвідносити з традицією XV ст. Що ж до коросненської, то вона, поза природним віддаленим відкликанням до тогочасних взірців, не має нічого спільного з тодішнім малярством, стилістично набагато новіша й уже цілком належить XVI ст. як молодша й немало переосмислена версія вихідного протографу на кшталт монументального берегівського образу у контексті перемін малярської культури першої половини століття.

Ще очевидніше відхід від традицій XV ст. виявлено в так само коросненського походження іконі пророка Іллі (кат. № 80). Стилзація лику, вбрання, декоративні мотиви оздоблення позему не мають рішуче нічого спільного з малярською практикою кінця XV ст., немало відмежовані від неї й належать уже наступному століттю, причому навіть не самому його початку. Те ж саме випадає сказати й про один з пізніх зразків української іконографії цілофігурного Спаса – з церкви Покрову Богородиці в селі Трушевичі Старосамбірського р-ну (кат. № 79), визнаний старшим й віднесений до кінця XV – початку XVI ст. Насправді він виразно молодший, ремінісценції досвіду XV ст. у ньому виявляються тільки в постаті, проте, винятково, – як результат іконографічного переказу,

немало, однак, переосмисленого. Трактування форм та колорит тут істотно спрощені, так само позбавлені спільності з традицією попереднього століття декоративні мотиви позему. Вони мають безперечну аналогію у знаній того ж походження іконі Різдва Христового з євангельськими сценами¹⁰⁷, якої в альбомі-каталозі, однак, немає. Причина очевидна – його визнано молодшим. Проте обидві старші ікони виразно співвідносяться з ним – і не тільки декоративними мотивами тла, у якому спорідненість виявлена найочевидніше, тому немає ніяких підстав істотно віддаляти їх від “Різдва”. Намагання бачити в них традицію ще, нібито, XV ст. взагалі не надається для коментування. Обидві пропозиції виявляються одним з найхарактерніших прикладів відзначеного наростання “суцільного хаосу” як прикметної й показової сторони альбому-каталогу.

Вміщене тільки під 83 номером невелике “Розп’яття” з церкви архангела Михайла в селі Черськ, тепер на території Берестейської обл. Республіки Білорусь, взагалі визначене ще як мальоване в XV ст. Уже була нагода вказати в ньому виразні паралелі до підкреслено видовжених постатей пристоячих серед “Розп’ять” перемишльської школи кінця XV ст.¹⁰⁸ Вони, здається, здатні усунути окремі з-поміж засвідчених однозначно рукотворних труднощів щодо цієї унікальної найстаршої пам’ятки забутого, тільки від достатньо недавніх часів – “зарубіжного” регіону розвитку української релігійної мистецької культури. У виданні, звичайно, марно шукати такого контексту цієї рідкісної позиції музейної збірки, хоча новітню історію її викрадення з музею та повернення черговий раз розказано докладно, з очевидним смакуванням подробиць (с. 12–13). Звісно, нічого не здатні додати самій пам’ятці, вони, закономірно, цілком виходять поза завдання реалізованого видання як щось, знову ж таки, не на властиву нагоду залучене...

З переконливіше визначених об’єктів початку XVI ст. привертає увагу наділений унікальною індивідуальною манерою з послідовно зазначеними малярськими акцентами рідкісний для української спадщини молитовний ряд з цілофігурним Спасом посередині недокладно зазначеного походження (кат. № 75). Завдяки збереженій у музеї й опублікованій фотографії, де він зафіксований в інтер’єрі храму, вдалося встановити його давнішу належність Успенській церкві в селі Кліцко Городоцького р-ну¹⁰⁹.

На тлі доволі численних неоправданих зістарень окремих позицій каталогу безпідставні омолодження виявляються тільки поодинокими. Найяскравішим серед них є один з кращих зразків перемишльського доробку – образ Спаса на престолі з чотирма архангелами зі згаданої перемишльської церкви на Вовчу (кат. № 110). Його відзначено в літературі ще 1985 р.¹¹⁰, проте через

¹⁰⁷ Свенціцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків. – Іл. 33–38; Міляева Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 193. – Іл. 141; Гелитович М. Ікони Старосамбірщини... – С. 142.

¹⁰⁸ Александрович В. Науковий каталог... – С. 204.

¹⁰⁹ Вказане походження принагідно відзначено: Александрович В. Який об’єкт відтворив Мартін Груневег в рисунку “іконостасу Успенської церкви у Львові”? // Львівська Ставропігія: історія, персоналії, взаємини / Наук. ред. В. Александрович, І. Орлевич. – Львів, 2017. – С. 132, приміт. 6. Молитовний ряд, очевидно, потрапив до храму за новіших часів, оскільки разом з ним вціліли не набагато молодші зни-

щений “Спас на престолі з архангелами Михайлом і Гавриїлом” та три пари фігур іншого молитовного ряду (ЛНГМ), одна пара апостолів з них без коментарів репродукована: Боднар А., Козак О. Вивчення механізму впливу диметилсульфоксиду на коміопроболе-таїну на молекулярну структуру застарілих лакових плівок та пізніших перемалювань на іконах західного регіону України // Львівська філія національного науково-дослідного реставраційного центру України. 30 років 1983–2013. – [Без р. і м. вид.]. – С. 49.

¹¹⁰ Ярема В. Ікона Спасителя з Перемишля // Церковний календар 1986. – Сянок, 1985. – С. 123 (це одна з тих достатньо

значні втрати він перебував під профілактичним заклеєнням й впроваджений до наукового вжитку після реставрації щойно 2009 р.¹¹¹ Прийняте у виданні датування на кінець XV – початок XVI ст., безперечно, надто пізне й не враховує визначальних особливостей еволюції перемишльської школи українського релігійного малярства другої половини XV – початку XVI ст. Виняткова для доступної нині на перемишльському ґрунті спадщини відповідного часу малярська і пластична культура, делікатні переходи кольорів вказують у ньому найранішу й, очевидно, найкращу позицію серед групи ікон, до яких належить, насамперед, “Благовіщення” з церкви архангела Михаїла в селі Вітрилів, тепер на території Польщі (ІМС)¹¹². Однак у каталозі не зауважено цілком своєрідного місця цього “Спаса” серед мистецької спадщини Перемишля свого часу та в еволюції місцевої іконографії образу Спаса, як і малярської традиції загалом. При загальних, з неодноразово на конкретних прикладах відзначеною не малою поверховістю підходах до інтерпретації поодиноких позицій колекції, звісно, не побачено й того, що “Спас” попереджує не тільки намальований за його зразком аналогічний, проте скромніший образ з церкви святої великомучениці Параскеви в селі Устиянова Горішня, тепер на території Польщі (кат. № 111), а й групу стилістично споріднених з ним інших ікон, як, наприклад, “Богородицю з Емануїлом на престолі з чотирма пророками” з церкви святих Кузьми і Дем’яна в селі Крампна, тепер на території Польщі (кат. № 109), ту ж згадану “Похвалу Богородиці” з церкви у Берегах Долішніх. Щодо очевидної і безперечної відсутності належного заглиблення до проблеми датування варто пригадати віднесення перемишльської ікони до того ж часу, що й, наприклад, згадана “Похвала Богородиці” з церкви в Коросному. Таке зіставлення “одночасних” – для авторки – позицій ще раз засвідчує очевидну немалу “облегшеність” підходів до сприйняття навіть найвизначніших з-поміж опрацьованих об’єктів. Зрештою, у цьому конкретному випадку виняткової позиції ікони для свого часу та середовища не зауважено...

Як уже зазначено, неодноразово на конкретних прикладах показана неогрунтованість пропонуваних датувань найяскравіше виявилася через підбір заключних позицій каталогу, де багаторазово показана нерозбірливість при сприйнятті поодиноких з них у їх властивому історичному контексті виступила найсконцентрованіше. Водночас саме тут, за винятком хіба що найстаршої групи “не визнаних” найдавніших пропозицій, засвідчено найбільші відхилення датування стосовно прийнятих зі стилістичних міркувань. Показово також, що, попри наявність серед них вартісних і примітних зразків мистецької спадщини свого часу, жодного з останніх двох десятків номерів каталогу у вступному тексті до видання, як уже вказано, не відзначено зовсім.

Першою з них виступає невелика ікона святої великомучениці Параскеви з церкви святого Миколая в селі Крушельниця Сколівського р-ну (кат. № 116). Вона не тільки не має нічого спільного з достатньо численними зірцями, слухно

численних позицій літератури з відкликаннями до музейних ікон, яких авторка не знала). Пор.: *Його ж.* Західноукраїнські ікони ХІІ... – С. 88. – Іл. 76.

¹¹¹ *Горда-Цибко О.* Ікона “Спас на престолі” з церкви Успіння Богородиці на Вовчу в Перемишлі зі збірки Музею Ставропільського інституту в колекції Національного музею

у Львові ім. А. Шептицького // *Szczelina światła. Ruskie malarstwo ikonowe. Pamięci Romualda Biskupskiego* (Biblioteka Tradycji. – Nr 86). – Kraków, 2009. – S. 126–132. Пор.: *Її ж.* Найстарші ікони... – С. 11 (іл.), 25–26.

¹¹² Найновішу репродукцію див.: *Biskupski R. Ikony z XV wieku...* – S. 69–72.

віднесеними до початку XVI ст., а й виказує прикметну графічну стилізацію, особливості моделювання лику та трактування висвітлень білилами на поверхні тканини, притаманні малярству історичного перемишльсько-львівського регіону немало пізнішого періоду – щойно від середини століття. Тому за цими стійкими ознаками її випадало б віднести тільки до часу перед серединою століття.

Так само не до початку століття, а пізнішого часу випадає відсунути й датування званої згаданої красівської ікони Богородиці з Емануїлом та архангелами Михаїлом і Гавриїлом (кат. № 126). Ця достовірна позиція львівського малярського доробку через, нібито, реалістичну зовнішню привабливість та поверхово приписані “поетичні” акценти стала об’єктом досить різнорідних, немало “облегшених” трактувань, втім навіть, як зазначалося, виявилася віднесеною ще до початку XV ст. Тільки останнім часом стало, врешті, вироблятися вмотивоване і прийнятне зі стилістичного огляду вміщення її серед малярства лишень першої половини XVI ст.¹¹³ Особливості графічної стилізації й пов’язане з ними спрощення гами кольорів з розвитком до кольорової палітри малярської практики середини – другої половини століття при одночасній відсутності – поза, хіба що, півпостатями архангелів – хоч якось зазначених відкликань до досвіду останніх десятиліть попереднього століття, вказують на пізніше походження у межах прийнятого для неї ширшого проміжку часу. Через брак докладно датованих пам’яток за актуального стану осмислення малярської спадщини Львова та історичного перемишльсько-львівського регіону аргументовано звузити можливі часові межі немає змоги, проте, безперечно, про сам початок століття у даному конкретному випадку йтися не повинно ніяк.

Ще до кінця XV – початку XVI ст. віднесено знане “Розп’яття з пристоячими” із завершення ансамблю ікон переддвітарної огорожі з Успенської церкви в селі Боршевичі Старосамбірського р-ну (кат. № 129) (давніша література як місце збереження вказувала церкву святої великомучениці Параскеви в селі Борщовичі Пустомитівського р-ну в найближчій околиці Львова). Проте воно так само неприйнятне зі стилістичних міркувань, оскільки насправді група немало випереджує щойно розглянуту крушельницьку “Святу великомученицю Параскеву” і з цього огляду не може бути старшою від другої чверті століття. Характер готичних запозичень у ньому немало відмінний від того, що засвідчує автентичне малярство як кінця XV ст. на зразок найстаршого серед української спадщини званого “Розп’яття зі Страстями” з Хрестовоздвиженської церкви у селі Здвижень, тепер на території Польщі (кат. № 39), так і початку наступного століття, які в музеї репрезентують “Святі Георгій та великомучениця Параскева” з церкви святих Кузьми і Дем’яна в селі Корчин Сколівського р-ну (кат. № 119). Цілком очевидно, йдеться про ще пізніший етап як стилістичної еволюції малярської культури, так і побутування у ній елементів пізньоготичного походження. Окрім того, очевидно є близькість боршевицької групи до ікон святої великомучениці Параскеви та святого Миколая із однієї з церков у селі Сушиця Велика Старосамбірського р-ну (Кат. № 142, 143). Характер спорідненості дає підстави твердити про можливість єдиного авторства на різних стадіях творчої еволюції анонімного майстра.

¹¹³ Мокрій В., Гелитович М. “Богородиця Одігтрія” з Красова у світлі нових реставраційних досліджень // Збереження й дослідження історико-культурної спадщини: історичні, мистецтвознавчі та музеологіч-

ні аспекти діяльності. Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 2013 р. – Львів, 2013. – С. 714–717; Александрович В. Дар Львова. – С. 102.

Так само немає підстав датувати, власне, початком століття “Успіння” з церкви апостолів Петра і Павла в селі Йосипівка Буського р-ну (кат. № 128). Уже була нагода привернути увагу до можливого походження цього іконографічно виведеного з традиції XIV ст. образу як храмового з церкви в сусідньому містечку Олеську та відображення у ньому практики періоду докорінного переосмислення стилістики XV ст.¹¹⁴ Принаймні, попри закорінення у давній традиції, ікона уже немало відмежована від малярської культури не тільки XV ст., а й зламу століть і засвідчує молодший етап еволюції релігійного мистецького досвіду львівського кола.

Не менш виразно тенденції так само вже немало віддаленого від початку століття малярства виступають і в іконі архангела Гавриїла та апостола Павла молитовного ряду з Введенської церкви в селі Старий Яричів Кам'янка-Бузького р-ну (кат. № 131). Вона сприймається найцікавішою з історично-мистецького огляду нововпровадженою до наукового вжитку позицією завершальної частини альбому-каталогу. Унікальні для тогочасної львівської спадщини яскраво виражені монументальні властивості класичного складу відводять їй важливе місце в еволюції маловідомої львівської малярської культури епохи¹¹⁵. Класицизуючий анонімний майстер виявляється першим зафіксованим на місцевому ґрунті історичним попередником тієї лінії розвитку українського релігійного малярства Львова, яка в XVII ст. дала найвизначнішого митця епохи в особі послідовного прихильника класичних тенденцій Миколи Мороховського Петраховича († після 23 березня 1666)¹¹⁶. Трактуючи поверхні гіматію апостола немало нагадує олеське “Успіння”, що, окрім доказу їх очевидного тіснішого взаємозв'язку, сприймається підтвердженням висловленого здогаду про можливе львівське походження гаданої храмової ікони олеської церкви¹¹⁷.

Поряд із парою святих старояричівського молитовного ряду інший важливий львівський акцент, теж класичного складу, пропонує недооцінена досі в такому її значенні “Свята великомучениця Параскева” з церкви у Старичах (кат. № 115), безперечно, надто рано датована початком століття. Насправді вона наділена не властивим автентичному тогочасному доробкові переосмисленням стилістичної норми, внаслідок чого мусить бути визнана молодшою. В іконографії віднаходяться віддалені ремінісценції зразка, в Україні знаного ще від згаданої кульчицької ікони другої половини XIV ст. Виразно вкорочені, як і в старояричівському молитовному ряді, пропорції так само здатні відсилати до класицизуючих тенденцій¹¹⁸. З усіх можливих міркувань старицька ікона святої великомучениці сприймається важливою позицією усе ще і надалі достатньо скромної спадщини львівського малярського осередку першої половини століття.

Виразно не початок століття, а пізніший період істотного переосмислення традиції відображають віднесені також до початку століття “Святий Георгій Змієборець” (кат. № 135) та “Зішестя Святого Духа” (кат. № 136) з Преображенської церкви в селі Журавин Турківського р-ну. Їх новіше походження

¹¹⁴ Александрович В. Дар Львова. – С. 104.

¹¹⁵ Докладніше див.: Александрович В. Класичні акценти... – С. 24–27.

¹¹⁶ Про майстра, класичні тенденції його стилю та місце в мистецькій культурі тогочасного Львова див.: Александрович В. Микола Мороховський Петрахович (Вершина львівського малярства XVII століття) // Пам'ятки України: історія та культура. –

2015. – № 1. – С. 2–19.

¹¹⁷ Нові аргументи на користь львівського походження ікони, виведені з ширшого контексту взаємозв'язків у малярській спадщині тогочасного Львова, наведено: Александрович В. Класичні акценти... – С. 27.

¹¹⁸ Александрович В. Класичні акценти... – С. 28.

беззаперечно доводить комплекс індивідуальних особливостей, у всіх його складових уже немало віддалений від норм малярства другої половини попереднього століття. В іншому наповненні такий самий висновок випадає залучити й до двох останніх позицій каталогу, віднесених без спроби уточнення до першої половини століття, – пари згаданих цілофігурних ікон святих Миколая та великомучениці Параскеви з однієї з церков у селі Сушиця Велика. Розвинуте графічне начало й спосіб трактування кольорових площин так само немало відбігають не тільки від традицій попереднього століття, а й навіть їх відображення у практиці майстрів наступного перехідного періоду.

Докладний перегляд вибраних для альбому-каталогу об'єктів переконує у наявності серед запроєнтованих пізніх з них окремих немало відмінних на загальному, принципово достатньо однорідному тлі, що, навіть попри зафіксоване походження, здатне підважити вірогідність їх належності до національної спадщини. За неодноразово засвідчених на різних аспектах відображеної у книзі проблематики достатньо поверхових підходів як до самого явища загалом, так і поодиноких його конкретних прикладів зокрема, подібна можливість перед авторкою не виникала зовсім. Проте видається слушним уже зараз відзначити окремі такі об'єкти виразно не західноукраїнського і навіть, очевидно, – загалом не українського наповнення.

Першою поміж ними видавалася не зафіксованого походження досить своєрідної стилістики невелика ікона святої великомучениці Параскеви з двома сценами історії (кат. № 120). При незмінній і неухильній для національної традиції фронтальності подібних зображень, послідовно витриманій у всіх залучених до видання зразках, тут голова святої виразно звернута праворуч. Сам уклад композиції з постаттю та двома сценами історії відкликається до практики, утвердженої на українському ґрунті однією з прикметних самотутніх особливостей національного мистецького досвіду. Відповідна тенденція у ранніх виявах “скорочення” історичного циклу відзначена починаючи від згаданої “Святої великомучениці Параскеви з чотирма сценами історії” другої половини XIII ст.¹¹⁹ Серед візантійської спадщини поодинокі такі приклади досі ідентифіковано щойно тільки від початку XV–XVI ст.¹²⁰ Правда, самі сцени історії елементами архітектурного тла виразно споріднені з дещо старшою групою ікон перемишльської школи, зокрема, об'єднаних навколо храмового “Різдва Богородиці” з церкви в селі Нова Вєсь, тепер на території Польщі (кат. № 46)¹²¹. Послідовно розбудовані

¹¹⁹ Увагу до цього явища привернуто: *Александрович В.* Українські ікони святих зі скороченим історичним циклом (недооцінений аспект традиції княжої доби у мистецтві пізнього Середньовіччя та Нового часу) // Збірник матеріалів Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: історія і сьогодення” 6–7 грудня р., м. Львів. – Львів, 2013. – С. 15–31.

¹²⁰ Найстарший віднайдений досі з поодиноких таких прикладів пропонує ікона початку XV ст. “Святий Миколай з двома сценами історії”, вміщеними в горішній частині композиції обабіч голови (Нью Йорк, Метрополітен музей) електронний ресурс, режим доступу: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/479796> (консульта-

ція 24.06.2018).

¹²¹ Цю групу пам'яток як окреме явище релігійної мистецької культури перемишльського кола зібрано: *Александрович В.* Священик Гайль... – С. 169, прим. 201. Пор.: *Ejusdem.* Ze studiów nad geografią malarstwa ikonowego. Środowisko przemyskie do początku XVI wieku // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10–11 maja 2003 roku.* – Łańcut, 2003. – S. 61–62. Найістотнішим доповненням до них стало храмове “Успіння” з церкви в селі Андріївка, тепер на території Польщі (Андріївка, парафіяльний костюл), до наукового вжитку впроваджене: *Biskupski R.* Ikona Zaśnięcia Matki Boskiej z końca XV wieku w cerkwi w Andrzejówce //

за вертикаллю архітектурні мотиви відображають тенденцію, зафіксовану також у згаданому “Успінні” з церкви в Жукотині. Водночас окремі деталі немало відмінні від звичного для мистецької практики відповідного кола. Це стосується, найперше, орнаментики обрамлення країв мафорію, орнаментациї з рапортом сердець на подолі туніки та її вертикальній декоративній вставці, мальованого орнаменту полів. Одним з показових моментів є так само трактування складок мафорію від долу, призначених ніби “обгортати” постать. Таке їх завдання винятково майстерно, з реалістично відтвореним “обгортанням” подано в згаданій кульчицькій іконі. Тут же, при переданій суцільною площиною, без будь-якого навіть натяку на елементи об’єму туніці складки сприймаються, немов, стоячи перед фігурою, штивними, своїм характером вони здатні немало порушувати загальний площинний лад зображення. З усіх наведених міркувань ніяк не можна прийняти запропоноване датування ікони ще кінцем XV ст. Подібно до послідовно архаїзованого реплікою традиції кола зазначеного нововеського храмового образу та спорідненого з ним доробку й за відзначеними “реалістичними” акцентами трактування повинна бути віднесена вже до наступного століття.

Цілком вирізняється на тлі чималого фонду українських пізньосередньовічних ікон широко сприйнятого зламу XV–XVI ст. також не зафіксованого конкретного походження ікона Богородиці з Емануїлом давньої збірки монастиря Студитів у Львові¹²² (кат. № 124). Попри вміщення у постійній експозиції музею та декілька новіших звернень у літературі, вона ніколи не привертала окремої уваги й залишається не вивченою. Зіставлення з достатньо показним фондом західноукраїнських богородичних ікон останніх десятиліть XV та перших десятиліть XVI ст.¹²³ переконує у відсутності в неї будь-яких яскравіше виражених слідів контакту у їхньому колі, так само, зрештою, як і національній малярській спадщині загалом. Тому її випадає вилучити з національного доробку, визнавши культурно-історичний родовід окремою проблемою з-поза досвіду української мистецької культури.

Іншою, так само немало відмежованою від усього запрезентованого в альбомі-каталозі пізнішого походження малярства, сприймається віднесена до початку XVI ст. (?) репліка ікони Богородиці з Емануїлом та архангелами Михаїлом і Гавриїлом з церкви святого Іоана Предтечі в селі Черемошня Золочівського р-ну (кат. № 127)¹²⁴. Загалом, вона відтворює класичний варіант

Series Byzantina. – Warszawa, 2004. – Т. 2. – S. 123–127. Новішу кольорову репродукцію див.: Janocha M., ks. Ikony... – II. 176. – S. 224.

¹²² Українське сакральне мистецтво з колекції “Студіон”. – Львів, 2008. – Ч. 2: У збірці Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / Автор-упорядник о. д-р Севастіян Дмитрух. – С. 46. Кольорову репродукцію див. також: Міляева Л. За участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 125. – Іл. 46.

¹²³ Його наростання визначила практика вміщення ікони Богородиці з Емануїлом у намісному ряді, увагу до якої привернуто: Александрович В. С. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 429; Його ж. Ікони, українські ікони // Енциклопедія істо-

рії України. – Київ, 2005. – Т. 3: 3–Й. – С. 434; Його ж. Ансамбль ікон // Історія України. А–Я. Енциклопедичний довідник / Упоряд. та наук. ред. І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич. Вид. 3-тє доопр. і доповн. – Київ, 2008. – С. 38; Його ж. Ікони. – С. 278.

¹²⁴ Декілька незмінно побіжних звернень до ікони в дотеперішній літературі (Jareta W. Opracowniach w Galicji w XIV–XVI wieku // Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25–26 marca 1995 roku / Pod red. Jarosława Gienzy, Andreja Stepana. – Łańcut, 1999. – S. 45. – II. 21; Його ж. Ікони Західної України XII... – Іл. 379; Національний музей у Львові. – Київ, 2013. – С. 76. – Іл. 42) не сягали проблеми її походження: вона незмінно

Одигітрії дорогобузького зразка, в деталях немало, однак, переосмислений відповідно до канону епохи. Розбіжності виявлено у всіх найважливіших складових зображення, сукупність яких репрезентує цілком інакшу традицію. Лик Емануїла – як сам “портрет”, так і малярське трактування й викінчення – нічим не нагадують достатньо численних та різнорідних можливих українських паралелей. Не має аналога серед ідентифікованої національної іконографії також спосіб відтворення тканини хітону своєрідними “напливами”. З дрібніших деталей привертають увагу інакший у кожному окремому випадку оригінальний рисунок обох вух, підкреслено великі два пальці благословляючої правиці й рисунок своєрідного завершення широкого, немов “м’якого” рукава хітону. Різко скошений з правої сторони лик Богородиці (у виразному ракурсі відтворено навіть губи) відзначений своєрідним моделюванням, найяскравіше реалізованим у деталях, так само цілком відмінний на тлі, загалом, близького ракурсу голови в згаданій красівській “Богородиці”. Очі виконано на немалих однотонних плямах теплою відтінку оливкового санкірю з мінімальним залученням графічних засобів. Темне відкреслення горішньої повіки, дві тонких світлих лінії на ній, не зовсім правильної форми зіниці, овал лише частково від долу і від права обведеною тонкою коричневою лінією райдужної оболонки, скупий акцент білил тільки з правої її сторони, потрактований декількома широкими паралельними заокругленими лініями, відсутність окреслення долішньої повіки розвивають підходи дорогобузького зразка. Водночас унікальним характером наділене трактування мішків під очима: вжите притемнення, його форма й рисунок разом із розкладенням висвітлень моделюють, немов, глибоко врізаний у поверхню рельєф. Винятковим є також суцільне притінення вздовж лівої сторони носа й висока, майже пряма, ніби “припухла” ліва ніздря. Висвітлення обабіч мішків під очима, над надбрівними дугами та над переніссям завершені тонкими лініями білил, позбавленими підкресленої графічної стилізації, притаманної, зокрема, згаданій красівській “Богородиці”. Приглушений, теплою відтінку, мало розпрацьований колористично коричневий мафорій має нешироку суцільну, в плавних заламах смугу однотонного жовтого обведення винятково навколо голови, над чолом прикрашену рапортом дрібних жовтих стилізованих “квітів”. Докладно опрацьовані нарисовані жовтою фарбою чималі унікального рисунку зорі над чолом і на лівому плечі. Невеликі акценти зеленої, з висвітленням білилами, підкладки мафорію доповнюють дві більші плями під руками з суцільними тонкими графічними лініями білил при краях, посиленними додатковими лініями, покликаними передавати складки мафорію від долу, під руками. Тонкі видовжені півпостаті архангелів у горішніх кутах, втім і їх применшені голови, доволі схематичні,

сприймалася винятково в українському контексті. Нічого не дає для цього й збереження ікони в сільській церкві. Може, щось здатне значити розташування самого села в найближчій околиці колишнього міста Білий Камінь – підльвівської маєтності князів Вишневецьких. Втім, при знаних “мандрах” ікон варто мати на увазі й можливість її появи у сільській церкві незалежно від їхніх потенційних зусиль, уже за новіших часів. На таку ймовірність здатні вказати збере-

жені в тому ж храмі безперечного львівського походження унікальні монументальні “Покров Богородиці зі святими Антонієм і Феодосієм Печерськими” та “Введення зі святими Іоаном Богословом та Дмитрієм”, до наукового вжитку впроваджені: *Александрович В. Малярі Золочева та Золочівщини у XVII столітті // Шашкевичіана. Збірник наукових праць. – Львів; Вінніпег, 2004. – Вип. 5–6. – С. 207 (іл.), 209, 213 (іл.). Новішу кольорову репродукцію “Введення” див.: Національний музей... – С. 120. – Іл. 94.*

внаслідок чого сприймаються обов'язковою даниною незмінній схемі, від якої не належалося відступати, проте в структурі самої ікони не тільки не важливими, а й навіть цілком другорядними (втім, і за самим трактуванням).

Аналогій розглянутій іконі поки віднайти не вдалося. За усім колмплексом індивідуальних ознак вона немало виходить поза звичний західноукраїнський контекст епохи, презентується винятково й відосібно, тому потребує окремого докладнішого поглибленого дослідження.

Серед відібраних для видання об'єктів, загалом, таких, виразно створених поза національною традицією, виявляється не так уже й багато, проте їхня відмінність сприймається як цілком очевидною, так і безперечною. Тому все ще так і не зауважена в музеї їх інорідність, зі свого боку, теж вказує на вже неодноразово відзначені за різної нагоди явні й безперечні численні недоліки не тільки актуального стану засвоєння колекції, а й розвитку відповідних зусиль у стінах самого нинішнього музею.

Не прикрашає видання й немало своєрідне ставлення до чималої уже літератури з проблем історії української релігійної іконографії. Опрацювання каталогу переконує, що авторка не просто не знає значної кількості істотних її позицій, а й наче ігнорує немало з них. Як, наприклад, розуміти відзначену відсутність відсилань до німецькомовної версії музейного альбому ікон 1929 р. Він розійшовся по європейських бібліотеках й у літературі можна натрапити на відкликання до нього як свідчення входження перших скромних здобутків української літератури з історії ікони, на тогочасному загальноєвропейському тлі, водночас, немало виняткових, до широкого контексту наукової традиції. Однак авторці на таких виявах історичного досвіду ранніх кроків вивчення українських ікон, здається, не залежало.

Тому не варто, зокрема, шукати відкликання до опублікованої 1935 р. в журналі "Byzantinische Zeitschrift" статті Володимира Залозецького про новостворену колекцію ікон Богословської Академії у Львові, хоч саме тут запропоновано першу багато в чому актуальну ще й досі докладнішу характеристику однієї з центральних позицій збірки й української малярської спадщини епохи – станильської ікони святого великомученика Георгія – повнішої після цього не опрацьовано. Щобільше, публікацію "забутого" українського історика мистецтва, який свого часу відіграв важливу роль в утвердженні та розвитку європейської візантиністики, починаючи від 1995 р. неодноразово відзначено в новітній українській літературі, до того ж, навіть у публікаціях, врахованих в М. Гелитович¹²⁵.

Вартує уваги також перше у Львові післявоєнне видання з лаконічною згадкою про три ікони музейної збірки – далявського "Архангела Гавриїла" (кат. № 4), станильського "Святого Георгія" (кат. № 6) та бусовиське "Преображення" (кат. № 2)¹²⁶. Ця не врахована позиція є важливим свідченням того, як після встановлення радянського окупаційного режиму з його післясталінською модифікацією склалися початкові кроки з повернення давньої мистецької спадщини до новітнього культурного процесу. З цього огляду не просто бібліографічною позицією сприймається й перша лаконічна згадка найстаршої ікони

¹²⁵ Александрович В. Дорогобузька ікона... – С. 28, приміт. 59; *Його ж.* Дві версії ікони... – С. 8, приміт. 7. Не буде зайвим пригадати також видану у Львові бібліографію: Павличко-Александрович Я. Матеріали до бібліографії

Володимира Залозецького // Народознавчі зошити. – 1999. – Зош. 4(28). С. 524. – № 88.

¹²⁶ Кожин Н. А. Украинское искусство XIV – нач. XX вв. Очерки I. – Львов, 1958. – С. 21, 22.

музейної збірки, як і західноукраїнської ікони загалом (кат. № 1), у піонерському для свого часу огляді культури Галицько-Волинської держави¹²⁷.

Проте серед використаної літератури не враховано не тільки окремих під багатьма оглядами вартих уваги давніших, нерідко – немало символічних позицій. Марно шукати й достатньо численних новіших публікацій на чолі з виданим за три роки до виходу книги відповідним томом нової багатотомної “Історії українського мистецтва”. Незрозумілим пропуском сприймається також відсутність німецькомовної версії історичної книги Святослава Гординського про українські ікони¹²⁸. Це одне з тих найдосадніших упущень, яких у розділі новітньої літератури назбиралося аж надто багато. До невідомих авторці потрапили навіть, наприклад, написані з відкриттям до багатьох об’єктів музейної колекції статті Любові Бурковської та Ольги Канарської-Луцан у виданому 2011 р. у Львові томі праць Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва Наукового товариства імені Шевченка зі статтею самої М. Гелитович (!) – аби обмежитися прикладом з відповідного огляду чи не найпоказовішим. Їх кількість, втім не один десяток позицій, виданих у Львові, переконує, що авторка з новішою літературою обізнана досить вибірково, що не є якоюсь випадковістю, а яскраво вираженою свідомою позицією. Внаслідок цього залучена бібліографія надто скромно відображає новітнє істотне зрушення у вивченні давнього українського іконопису, силою обставин у фонді найдавнішої спадщини з-перед початку XVI ст. немало зосереджене саме на об’єктах музейної колекції. Радше, вона приречена давати уявлення про особисту книгозбірню самої авторки, та й то не завжди, як у випадку із забутим томом нтшівських “Записок”, на відповідну нагоду не переглянутих...

Може навіть найпоказовіше клубок немало рукотворних проблем, прихований під палітурками альбому-каталогу, засвідчує використання бібліографії поодиноких позицій музейної збірки. Уже була нагода на окремих конкретних прикладах показати усю своєрідність застосованих підходів. У цьому аспекті їх виявлено особливо наочно, оскільки тут не може бути жодного розходження чи відмінностей поглядів. Сама ситуація вимагає об’єктивного реєстрування наявної літератури та зафіксованих у ній позицій музейної колекції. Однак, у стосунку М. Гелитович до літератури переважає очевидна вибіркковість. Випадало би навіть твердити про елементи своєрідного “наукового антикваріату”, виражені через відданість окремим визнаним позиціям з-поміж прийнятих та апробованих, до них як зафіксованого авторитету пропонуються численні відкриття, на них, зрештою, насамперед, і засновано виклад. Їх перегляд вказує на досить обмежене коло з-поміж найдоступніших, здатних постійно перебувати “на відстані витягнутої руки”. Очевидно, справді йдеться про добре знаний ефект “особистої бібліотеки”, досить скромно доповненої позиціями “позадомашнього” походження, правду кажучи, дещо віддалений від звичних загальноприйнятих норм наукового досвіду. Про очевидний елемент виразного обману, незмінно присутній при тому, коли випадково зібрані несистематичні відомості видаються за, нібито, належну, існуючу їх цілість розважати, звісно, зайве.

Пропуски в бібліографічних описах не випадало би відзначати якось окремо. Проте, наприклад, опущення в описі вказівки на те, що публікований огляд

¹²⁷ *Исаевич Я. Д.* Культура Галицко-Волинской Руси // Вопросы истории. – 1973. – № 1. – С. 106.

¹²⁸ *Hordynsky S.* Die ukrainische Ikone 12.–18.

Jahrhunderts. – München; Graz, 1981. Так само варто було б якось відзначити паралельне до використаного українського англomовне філадельфійське видання 1973 р.

стосується мистецтва Перемишльської єпархії, цілковито спотворює уявлення про характер публікації (пропущене виділено): Александрович В. Середньовічне мистецтво *Перемишльської єпархії* на сторінках нового видання “Історії українського мистецтва” // Церковний календар 2012. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 2011]. – С. 138–162. В іншому вимовному випадку опущено значну частину бібліографічного опису та сторінки, на яких згадана ікона (вказано тільки сторінку з ілюстрацією), причому, йдеться про публікацію самої авторки (пропущене виділено): Гелитович М. Ікони XV–XVI століть з Бела (у колекції Національного музею у Львові // *Do piękną nadprzyrodzonego. Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego i grecko-katolickiego*. – Chełm, 2003. – Т. 1: *Referaty*. – S. 60–79. Уже відзначено своєрідність використання багатотомної колективної “Історії української культури”, при якому на відповідний розділ зроблено унікальну, немало зашифровану вказівку щодо датування згаданої кульчицької ікони святої великомучениці Параскеви зі сценами історії (с. 12, приміт. 31). Насправді зацитований на так своєрідний спосіб огляд подає 27 музейних ікон, які фігурують у каталозі, й репродукує окремі з них¹²⁹. Щодо датування самої кульчицької ікони, то узагальнюючий виклад, звісно, не здатний претендувати на якісь докладніші новації, а запропоноване часове визначення з ширшим контекстом повніше викладено давніше, у знаному авторці першому огляді мистецтва Галицько-Волинської держави (1999). Та ж картина постає і з монографії фресок люблінської каплиці. М. Гелитович відкликала у каталозі до трьох вміщених у ній ілюстрацій (кат. № 2, с. 288; кат. № 122, с. 328; кат. № 138, с. 333), до самого тексту при цьому, як видно, не сягаючи. З перелічених ікон у ньому відзначено тільки старицький молитовний ряд (кат. № 122), проте водночас згадано ще також декілька інших¹³⁰. Тобто, в цьому конкретному випадку ознайомлення так само виявляється цілком вибіркоким й, здається, мало обмежитися... переглядом ілюстрацій. Інший подібний приклад пов'язаний зі статтею: Александрович В. Дві версії ікони кінного святого Георгія з церкви Собору Іоакима і Анни у Станілі та церкви Перенесення мощів святого Миколая у Старому Кропивнику. Іконографічний аспект дослідження // *Сакральне мистецтво Бойківщини. Наукові читання пам'яті Михайла Драгана. Доповіді та повідомлення 25–26 червня 1996 року м. Дрогобич*. – Дрогобич, 1997. – С. 8–12. Її пригадано тільки серед літератури про станильську ікону святого Георгія (с. 289), хоча в ній відзначено й шість інших ікон відповідного розділу музейної збірки (див. у Додатку). Ще менше під відповідним оглядом “поталанило” монографії: Александрович В. Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 4). – Львів, 2010. Вона потрапила до переліку використаної літератури (с. 336), проте теж виявилася засвоєною майже винятково “у повному обсязі титульного аркуша”. У бібліографії при каталозі наведено одну ікону Покрову Богородиці з церкви однойменного посвячення у селі Рихвалд, тепер на території Польщі (с. 316. – № 86). Причому, зроблено поклик тільки на розділ про саму ікону, хоча її не тільки згадано в інших частинах дослідження, а й навіть наведено репродукції фрагментів. Відкликань до інших ікон шукати

¹²⁹ Александрович В. С. Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 275–302; 425–446 (докладне виличення див. у Додатку).

¹³⁰ *Różycka-Bryzek A. Bizantyńsko-ruskie mallowidła w kaplicy zamku lubelskiego*. – Warszawa, 1983. – S. 64, 144 (докладніше див. у Додатку).

марно, хоча на сторінках дослідження їх, згідно з вказівником, відзначено рівно чотири десятки (див. у Додатку).

Подібного поводження не уникли й інші автори. Для прикладу можна вказати нарис Володимира Овсійчука, з якого так само вибрано винятково ілюстрації¹³¹, не вдаючись до не репродукованих, проте відзначених у тексті майже двох десятків інших позицій каталогу (докладніше див. у Додатку). Призвичаєнню усе ще “юного мистецтвознавця” до оглядання “картинок” на тлі виразного небажання читати самі книжки, звісно, належить місце серед помітних здобутків актуального наукового досвіду...

Не випадало би вдаватися до аптекарського вилапування подібних прикладів – не така вже й утіха, проте показова тенденція послідовно “облегшеного” формування бібліографічної складової видання навіть з уже наведеного надто очевидна.

Не бракує у так укладеному з елементами безперечного облегшення виданні й звичайних помилок. До уже відзначених при розгляді окремих ікон можна додати й приклади принципово інакших, як, наприклад, щодо села Ступниця, що знаходиться не в Яворівському р-ні (кат. № 118, с. 327), а Дрогобицькому.

Істотне географічне зауваження підказує застосована в альбомі-каталозі зміна походження цілого ряду знаних об’єктів музейної збірки. Ікони, давно впроваджені до літератури як збережені в певних сільських церквах, нове видання подає із зовсім іншим походженням, саму переміну при цьому застосовано без будь-яких пояснень і коментарів, так, нібито нічого й не відбулося. Не випадало би вимагати належних пояснень та аргументів, чим викликана така зміна та відкриття до джерел наведених нових пропозицій.

Усі ці моменти пропонують ще одне красномовне свідчення того, наскільки нинішній музей живе у відриві від власної історичної традиції, наскільки “менеджерам” його актуального обличчя вона не потрібна й наскільки – звично вже для друкованої продукції музею – альбом-каталог зроблено на немало улюблений, як переконують чималий ряд новіших музейних видань, спосіб “облегшеного” за всіма ознаками “домашнього рукоділля” з послідовним нехтуванням багатьма загальноприйнятими вимогами і нормами, покликаними супроводити таку продукцію у новітній як науковій, так і видавничій практиці.

Показово також, що над книгою працював виразно скорочений склад видавничого колективу. Цілу колегію рецензентів так само підібрано своєрідно: лише один з них має певний стосунок до ікони, інтереси двох інших зосереджені на церковному будівництві та рукописній книзі. Звичайно, вони не найбільше віддавалися своєму призначенню на оказію, обмежившись, як видно, винятково “генеральськими” функціями... Хоча, як переконують наведені нотатки (без претензії, звичайно, на вичерпність), різнорідного “генералізування”, зрештою, на сторінках видання – значно більше, ніж “хоч відбавляй”... І навіть уже зовсім на завершення резюме виявилось перекладеним... “на англійську (sic!) мову” (с. 348).

Окремого огляду заслуговує вибір ілюстрацій до альбому. При вступному тексті вміщено три цілосторінкових ілюстрації пам’яток – одна з приватної збірки та дві – діючих церков й ряд невеликих репродукцій, визнаних, очевидно, з якогось огляду істотнішими для викладу чи зіставлення з поодинокими позиціями музейної збірки, або ж просто з тих чи інших міркувань чомусь цікавих для авторів видання. В альбомі репродуковано переважно більшість

¹³¹ Овсійчук В. А. Українське мистецтво XIV – першої половини XVII століття (Нариси з історії українського мистецтва). – Київ, 1985. – № 6, 32(фгамент), 33, 126.

задучених ікон. Важливіші з них доповнюють не лише цілосторінкові кольорові ілюстрації, а й нерідко, також – окремі фрагменти, при вибраних з тих чи інших міркувань позиціях численніші. Втім, вони супроводжують не тільки відтворення поодиноких ікон. Декілька фрагментів використано також як допоміжний ілюстративний матеріал перед окремими частинами книги. Їх підбір не завжди сприймається логічно вмотивованим. Так, наприклад, на обох сторонах аркуша фронтиспису вміщено руки “Святого Миколая” (кат. № 89) та “Святого Георгія” (кат. № 6). Перед альбомом репродуковано добряче “порізаний” фрагмент крила з рукою та лівою стороною титульного напису “Архангела Михаїла” (кат. № 20), а перед каталогом – фрагмент з рукою і хрестом “Святої великомучениці Параскеви” (кат. № 142). Відібрані на подібний спосіб фрагменти вміщено й серед ілюстрацій: “Архангела Гавриїла” (кат. № 4, с. 36), фігури архангела Михаїла з “Нерукотворного образу” (кат. № 23, с. 74), “Спаса” (кат. № 29, с. 74), святої великомучениці Параскеви (кат. № 53, с. 147; кат. № 88, с. 191). Непоодинокі використання подібного мотиву вказують на його певну привабливість для укладачів ілюстративної частини видання, проте чи сам хід такий уже вдалий та оправданий, особливо при неодноразовому повторенні, не кажучи про жанр видання? Вибір сприймається, радше, достатньо випадковим. Причому, різнорідних свідчень такого підходу можна подати й більше. Продовжуючи тему випадковості добору деталей, можна навести ще, наприклад, цілосторінковий фрагмент з головою коня станильського “Святого Георгія” (кат. № 6, с. 41) за відсутності голови святого, хоча саме на її трактуванні (а не голови коня, яка тут нічого не спроможна додати!) заснована інтерпретація цієї виняткової не тільки для національної мистецької традиції пам’ятки. Може, не варто було, кадруючи, обрізувати... частину ока святого Миколая (кат. № 12, с. 53) й так само – архангела Михаїла (кат. № 20, с. 70). Очевидною “мистецькою абстракцією” є фрагмент “Богоявлення” зі Святим Духом з найближчим до Нього оточенням (кат. № 15, с. 59). Те ж захоплення дало ще також фрагмент з архангелом і сферою з “Вознесіння” (кат. № 19, с. 66) чи нещадно порізаний фрагмент з архангелом й Адамом та Євою “Архангела Михаїла з діяннями” (кат. № 20, с. 69).

Відсутні фрагменти такої важливої позиції збірки, як ікона святого Миколая з історією (кат. № 11). Окремих ікон каталогу в альбомі, виявляється, не відтворено. Внаслідок цього, наприклад, з невеликої кольорової репродукції при каталозі, фактично, неможливо виробити жодного певнішого уявлення про цікавого іконографією, унікального для мистецької спадщини “Архангела Михаїла” молитовного ряду з церкви архангела Михаїла в селі Ясениця-Замкова Старосамбірського р-ну (кат. № 77). Ще істотнішою позицією сприймається “Святий Іоан Предтеча” другої половини XV ст. з церкви святої великомучениці Параскеви в місті Белз (кат. № 74), безпідставно віднесений щойно до кінця XV – першої половини XVI ст. Не дивлячись на значні втрати, втім знищення голови, це визначна пам’ятка свого часу – ще один слід активності кращого з двох анонімних майстрів – авторів частково збережених згаданих молитовних рядів з белзької церкви та Хрестовоздвиженської церкви в Дрогобичі й безпосередня паралель до аналогічної дрогобицької ікони. Зіставлення обох рядів у літературі проведено давніше¹³², тому незрозумілим сприймається “невізнання” запропонованого при цьому датування, до якого раніше схилилася й

¹³² Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 437–445 (львівської ікони автор не згадує).

сама М. Гелитович¹³³, та відсутність належного відтворення такої істотної позиції мистецької спадщини. Те ж зауваження стосується й “Архангела Михаїла та святого Георгія” з церкви Покрову Богородиці в селі Шляхтова, тепер на території Польщі (кат. № 130). У цьому останньому прикладі це видається особливо недоречним з огляду на наявність споріднених ікон¹³⁴, здатних утворити єдину іконографічну та стилістичну групу з виразно своєрідним місцем серед доробку свого часу. Безперечно, відсутність у такому виданні повноцінних цілосторінкових репродукцій окремих об’єктів не надається для логічного пояснення й належить до очевидних упущень як самого упорядника, так і видавців.

Значно показовішим виявом тієї ж тенденції сприймається уже відзначений цілковитий хаос розташування поодиноких позицій. На жаль, для нечисленних подібних українських видань це стало практикованою загальноприйнятною своєрідною “нормою”. Як уже була нагода вказати на конкретних прикладах, поодинокі позиції каталогу не співставлено між собою й не згруповано за критеріями стилістичної та хронологічної близькості, окремі приклади з наближених чи споріднених груп розділено, довільно розкидано впереміж з іншими, ніяк з ними не співвіднесеними, без будь яких ознак логіки та системи. Така нерозбірливість виявляється одним з показових виявів притаманної виданню, за різних обставин неодноразово відзначеної ширшої практики. За нею приховується очевидна поверховість застосованих підходів, відсутність системи й належного осмислення як поодиноких залучених позицій, так і самого видання загалом, виразна облегшеність пропонованих поглядів і суджень, очевидна відсутність чітко висловленого авторського бачення, зрештою, – безперечні вади професіоналізму, нерозуміння багатьох істотних ширших моментів еволюції традиції, незнання і неврахування численних позицій літератури, особливо новішої, а також нехтування вимогами обраного жанру. Внаслідок усіх цих моментів альбом-каталог перетворено на безсистемні витяги з барвистої історичної дійсності, багатого многоликого процесу еволюції традиції, щось приречене бути напівзробленим, напівпродуманим, напівнауковим, напівпопулярним, “напівзадовільним”, напівприйнятним...

Звичайно, не всі відзначені моменти співвідносяться винятково з самою авторкою – до неї, як видно, немало долучилися інші “причетні”, проте найбільше на таке враження, закономірно, спрацювала (=не спрацювала), власне, вона. Тому на тлі не рідкісних за новітніх часів подібних “напівпродуктів”¹³⁵

¹³³ Гелитович М. Богородиця... – С. 17.

¹³⁴ Йдеться, насамперед, про немало знищену сучасну ікону на той самий сюжет з церкви Покрову Богородиці в селі Воля Велика, тепер на території Польщі (Музей-замок у Ланьцуті): *Giemza J.* Ikony XVI i XVII wieku w zbiorach Muzeum-zamku w Łańcutcie // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki.* – Łańcut, 2003. – П. 18. – Кат. nr 6. У контексті відповідної іконографічної традиції варто також пригадати так само немало знищену ікону кінця XVI ст. “Архангел Михаїл і святий Миколай” з церкви архангела Михаїла в селі Перегримка, тепер на території Польщі (там само): *Ejusdem.* Ikony XV–XVIII wieku w zbiorach Muzeum-zamku w Łańcutcie //

Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. – Łańcut, 2004. – П. 19.

¹³⁵ На жаль, навіть на чолі з найновішою багатотомною “Історією українського мистецтва”. Окремі критичні зауваження з відповідного приводу на матеріалах західноукраїнських земель княжої доби, перемишльської та волинської шкіл малярства княжої доби й пізнього Середньовіччя див.: *Александрович В.* Иконы княжой доби на сторінках нового видання “Історії українського мистецтва” // *Княжа доба: історія і культура.* – Вип. 5. – С. 231–246; *Його ж.* Середньовічне мистецтво Перемишльської єпархії на сторінках нового видання “Історії українського мистецтва” // *Церковний календар 2012.* Видання Перемишсько-Новосанчівської

альбом-каталог найстаршої частини колекції ікон Національного музею у Львові не випадало би визнавати виданням, здатним повноцінно та адекватно репрезентувати одну з найістотніших складових не тільки самої збірки, а й національної мистецької і культурної спадщини загалом. На жаль, запропоновано надто багато такого, з чим заздалегідь не можна погодитися ніяк, що не тільки зовсім не відповідає як завданням належного репрезентування національної культурної традиції, так і актуальному станові її сприйняття й осмислення.

До останнього зауваження необхідно ще також додати – також і порядкування колекцією. На тлі всезагального “розумного ладу та втіхи” про це не прийнято заводити розмов, хоча й загальновідомим є знамените “перенесення” основної частини музейного фонду, втім і переважної більшості ікон, з Вірменського собору, де вони перебували пів століття, до нових приміщень, куди колекція 2004 була перекинута “як дрова” з цілковитим ігноруванням усіх можливих правил збереження та переміщення музейних експонатів. Організатор цієї варварської акції, тодішній директор музею Мирослав Откович недовзі (разом з сином і наступником у керівництві львівською реставрацією під опікою Міністерства культури) опублікував статтю з численними фотографіями цілковито порушених ікон – майже винятково зі збірки музею, які “незаконно” документують результати того знаменитого перенесення¹³⁶. Немало його слідів віднаходиться і в новіших музейних виданнях. Альбом засвідчує достатньо критичний стан окремих навіть найважливіших об’єктів збірки. Досить глянути, зокрема, на доброї якості репродукцію лику тур’ївського “Святого Георгія” (с. 38), аби зрозуміти, що фотографію виконано, коли ікона знаходилася у досить небезпечному стані під загрозою дрібних злущень. Ще очевиднішим сприймається він в лику Богородиці в іконі Богородиці Одигітрії з церкви святої великомучениці Параскеви в селі Шкло Яворівського р-ну (с. 250) – з численними дрібними здуттями на багатьох ділянках поверхні, а також очевидними зовсім свіжими втратами під рукою Емануїла з сувоєм на фотографії загального вигляду (с. 251). Згадані давніші каталоги засвідчували масове повторне реставрування багатьох ікон після 2004 р., нерідко, – відреставрованих щойно зовсім недавно¹³⁷. Після того, як було привернуто увагу до цього вимовного свідчення справжнього стану збереження музейної колекції та поводження з нею актуальних хазяїв¹³⁸, в аналізованому новому, спеціалізованому, з відповідного огляду, виданні відомостей про реставрацію пам’яток вже шукати марно... Отож, господарі, як видно, виявилися спроможними віднайти і використати нагоду для “самовдосконалення”...

Нотатки при новому виданні унікальної колекції найстарших українських ікон Національного музею, традиційно вже для подібних новітніх музейних здобутків, змушені обходитися достатньо обмеженою, навіть мінімальною кількістю радісних нот. Відкидати значення публікації, звісно, не випадало би з міркувань уже відзначених. Окрім того, вона ще й покликана хоч якось згладити катастрофічну відсутність літератури з відповідної проблематики як

епархії. – [Сянок, 2011]. – С. 138–162; Ковальчук Є. Мистецтво княжої Волині на сторінках нового видання “Історії українського мистецтва” // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 8. – С. 396–409.

¹³⁶ Откович Т., Откович М. Дослідження середовища домuzeйного зберігання експонатів // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiew-*

na. – Łańcut, 2004. – S. 556–571.

¹³⁷ Див.: Гелитович М. Богородиця...; Її ж. Святий Миколай...

¹³⁸ Александрович В. “...З нього розгортати перед світом хоч дрібну частину ціннощів української культури” // *Пам’ятки України: історія та культура.* – 2013. – № 12. – С. 8.

однієї з показових прикмет нинішнього стану музейного й ширше – загалом наукового та культурного життя в Україні...

Однак з багатого європейського історичного досвіду так організовані й подані зусилля здатні, все ж, пригадати, насамперед, заклик літньої Одисеєвої няньки до юного сина господаря взятися за розум і вміти поводитися з батьківським скарбом...

Проте чи здатні “братися за розум” так “розумні” господарі?..

А сам скарб віддавна проситься, і давно пора...

ДОДАТОК*

Zaloziecky W. R.

Ikonenzammlung an der Griechisch-Katolischen Teologischen Akademie in Lemberg // *Byzantinische Zeitschrift*. – Leipzig, 1935. – S. 70–77: № 6(70–73. – Abb. 1).

Кожин Н. А.

Украинское искусство XIV – нач. XX вв. Очерки I. – Львов, 1958: № 2(21), 4(22), 6(21). *Skrobucha H.*

Zur Ikonographie des “Jungsten Gerichts” in der Russischen Ikonenmalerei // *Kirche im Osten. Studien zur osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde*. – Stuttgart, 1962. – Bd. 5. – S. 51–73: № 35(61).

Исаевич Я. Д.

Культура Галицко-Волынской Руси // *Вопросы истории*. – 1973. – № 1. – С. 92–107: № 1(106).

Пуцко В. Г.

Логвин, Л. Міляєва, В. Свенціцька. Український середньовічний живопис. *Ukrainian Medieval Painting*, Київ, 1976, 28 стр. + 109 табл. // *Russia Medievals*. – München, 1978. – V. 5.1. – S. –: № 1(249), 29(249), 30(249), 46(249).

Свенціцька В. І.

Народний живопис // *Бойківщина: історично-етнографічне дослідження*. – Київ, 1983. – С. 287–295: № 1(288), 2(288), 5(289), 6(288), 7(289), 18(289), 20(289), 23(289), 36(289), 58–67(289), 78(289), 81(289), 105(290), 117(290), 118(290), 135(289).

Różycka-Bryzek A.

Bizantyńsko-ruskie malowidła w kaplicy zamku lubelskiego. – Warszawa, 1983: № 2(64, 67a**), 7(144), 32(144), 38(144), 122(176), 138(177).

Овсійчук В. А.

Українське мистецтво XIV – першої половини XVII століття (Нариси з історії українського мистецтва). – Київ, 1985: № 3(52), 4(49, 52), 5(52), 6(43, 48, 52), 18(50), 23(52), 29(51, 52), 30(53), 31(58), 32(53, 53, 54), 33(54, 61), 34(54), 35(54), 36(55), 38(58), 44(51, 55), 46(59), 52(52), 81(58), 18, 05(5107(52), 117(56), 119(56), 121(18), 126(47, 50, 56)***.

Свенціцька В.

Стрітення // *Україна*. – 1990. – № 26. – С. 12: № 7 (12), 38 (12), 44 (12).

* Оскільки достатньо численні позиції літератури, не використані в альбомі-каталозі, складно подати в звичайному рецензійному огляді, додається перелік важливішої не врахованої літератури з номерами поодиноких позицій каталогу та сторінками (в дужках), на яких вони фігурують у тій чи іншій публікації, сторінки, на яких відтворено ілюстрації, відзначено курсивом. Час появи

рецензованого видання, звісно, обумовив звернення до літератури, випущеної перед кінцем попереднього року.

** Номер відповідає нумерації ілюстрацій на окремих аркушах, враховані в бібліографії каталозі М. Гелитович.

*** Виділено сторінки з ілюстраціями, врахованими в бібліографії при каталозі М. Гелитович.

Пуцко В. Г.

“Темные века” в истории украинской и белорусской живописи // Наш радавод. Материали международной научной конференции по региональной истории Восточной Европы “Культура народов Великого Княжества Литовского и Белоруссии XIII – нач. XX в.”. – Гродно, 1991. – Кн. 3, ч. 2: Церковь и культура. – С. 366–374: № 1(369), 2(371), 6(371), 7(368, 372), 20(371), 32(371), 33(373), 122(371).

Пуцко В.

Українська ікона у візантійсько-слов'янському контексті // Церковний календар 1994 рік. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – Сянок, 1993. – С. 88–100: № 1(94), 7(94, 95), 17(283), 20(95), 23(91), 27(289), 28(289), 30(283, 284), 32(95, 95), 45(289), 46(289), 122(95).

Александрович В.

Львівська ікона Богородиці 1534 року // Релігія в Україні. Дослідження, матеріали. – Львів, 1994. – Вип. 2. – С. 10–25: № 18(24–25), 126(23)

Александрович В.

Старокиївський культ Богородиці Заступниці і становлення іконографії Покрову Богородиці // Mediaevalia ucrainica: ментальність та історія ідей. – Київ, 1994. – Т. 3. – С. 47–67: № 86(60).

Батихан О.

Мистецька україніка в щорічнику “Памятники культуры. Новые открытия”. Москва-Ленинград, 1974–1989 // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1994. – Т. 227: Праці Секції мистецтвознавства. – С. 478–493: № 20(490).

Біскупський Р.

Проблематика українського іконопису в аспекті впливу мистецтва Східної Церкви і властивих йому самобутніх рис // Церковний календар 1995 рік. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок. 1994]. – С. 84–99: № 3(93), 27(88), 29(88), 30(88), 33(93), 37(91, 93), 39(93), 79(88), 109(91, 98), 127(89), 129(91).

Александрович В.

Ікона Покрову Богородиці з Святотроїцької церкви у Речиці // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали II Міжнародної наукової конференції м. Луцьк, 29 листопада – 1 грудня 1995 року. – Луцьк, 1995. – С. 9–11: № 86(9).

Александрович В.

Так звана “найстарша українська ікона в польських колекціях” // Перемиські дзвони. – 1995.– № 1(18). – С.4–6: № 2(5), 6(5) № 20(5).

Александрович В.

Фрески каплиці Святої Трійці Люблінського замку. Нові аспекти малярської культури українсько-польського суміжжя // Пам'ятки України: історія та культура. – 1995. – № 3. – С. 168–173: № 3(170), 4(170), 5(170), 6(171), 7(171), 12(173), 13(171, 173), 14(173), 15(173), 16(173), 17(171, 173), 20(170), 30(170, 171, 172), 88(172), 122(170).

Пуцко В.

Волинські ікони Богородиці Одигітрії // Краківські українознавчі зошити. 1994–1995. – Kraków, 1995. – Т. 3–4. – С. 413–430: № 18(417) № 126(420).

Цодикович В. К.

Семантика іконографії Страшного суда в руском искусстве 15–16 веков. – Ульяновск, 1995: № 35(17, 19, 27, 35, 48, 50, 54, 126), 36(17, 19, 35, 48, 50, 54, 56, 126–127, 231–234).

Риско В.

Ukrainos ikonų tapyba Paleologų ir italų renesanso fone // Acta Academiae Artium Vilnensis. – Vilnius, 1995. – Т. 5: Lietuvos dailė europiniame kontekste. – S. 142–164: № 18(149, 150), 28(144), 29(143, 144), 30(143, 144), 148(144), 109(157, 158).

Александрович В.

Ікона Богородиці в мандорлі з церкви Арг. Михаїла у Флоринці // Церковний календар 1997 рік. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 1996]. – С. 86–95: № 18(87), 109(92).

Александрович В.

Релігійна мистецька культура України XVII століття: нова релігійна ситуація, нове мистецтво // Берестейська унія і українська культура XVII століття. Матеріали Третіх “Берестейських читань” Львів-Київ-Харків, 20–23 червня 1994 р. – Львів, 1996. – С. 129–143: № 7(133–134), 39(134).

Александрович В.

Українська мистецька культура XVI ст.: перші кроки до західноєвропейської традиції // Діалог культур. Матеріали Перших наукових читань пам’яті Дмитра Чижевського, Кіровоград–Київ, 17–19 жовтня 1994 р. – Київ, 1996. – С. 99–109: № 17(103), 30(104), 39(101), 81(102), 88(100), 105(102), 117(13, 104), 118(103, 104), 119(103, 104), 129(102).

Александрович В.

Дві версії ікони кінного святого Георгія з церкви Собору Іоакима і Анни у Станілі та церкви Перенесення мощів святого Миколая у Старому Кропивнику. Іконографічний аспект дослідження // Сакральне мистецтво Бойківщини. Наукові читання пам’яті Михайла Драгана. Доповіді та повідомлення 25–26 червня 1996 року м. Дрогобич. – Дрогобич, 1997. – С. 8–12: № 1(8), 6(8–10)*, 16(10), 20(8, 10), 49(9), 87(10), 135 (9).

Александрович В.

Регіони розвитку української малярської традиції у XVI столітті // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 42–49: №74(44). Коць-Григорчук Л.

Володимир Овсійчук. Українське малярство X–XVIII століть. Проблеми кольору. – Львів, 1996. – 480 с.; іл. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1998. – Т. 236: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – С. 640–643: № 2(641, 642), 6(641), 7(641, 642), 20(642)

Пуцко В.

Богородична ікона з Флоринки // Церковний календар 1999. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 1998]. – С. 105–114: № 109(112).

Biskupski R.

Chrystus Pantokrator z Wujskiego. Ikona z XV wieku. Sanok, 1998: № 79(7, 7)

Александрович В.

Візантія і мистецька культура княжої України: моделі взаємовідносин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 55–72: № 1(58), 20(58, 60), 86(65, 67).

Александрович В.

“Ікона карраска”: фігура звеличення – фігура замовчування // Український гуманітарний огляд. – Київ, 1999. – Вип. 2. – С. 143–160: № 1(151), 2(151), 6(151), 16(151), 88(159), 89(159).

* У М. Гелитович при зверненні до статті, як уже відзначено, наведено тільки згадку

про цю ікону й подано відкликання до сторінок, на яких опублікована вся стаття разом з покликами (с. 289).

Александрович В.

Традиції мистецької культури княжої доби у волинських іконах XVI століття // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації. Науковий збірник. Матеріали VI міжнародної наукової конференції по волинській іконі, м. Луцьк, 1–3 грудня 1999 року. – Луцьк, 1999. – С. 36–43: № 6(40), 7(43), 16(43), 18(39), 20(43), 89(43).

Biskupski R.

Król Chwały – Spas w siłach z Nowosielec i Matka Boska Hodigitria z Doliny. Ikony z drugiej połowy XV wieku. Sanok, 1999: № 3(23), 4(23), 12(23), 18(20, 23), 24(20), 29(23), 39(23), 52(23), 53(23), 58–67(23), 107(20), 123(19, 23), 125(19), 126 (19, 23), 127(19, 19).

Giemza J.

Kształtowanie się malarskiego wystroju drewnianej cerkwi w XVI–XVIII wieku na przykładzie zabytków Radruża // Rzeszowska Teka Konserwatorska. – Rzeszów, 1999. – T. 1. – S. 63–94: № 12(70), 13(70), 14(70), 15(70).

Kruk M. P.

Związki południowe malarstwa ikonowego XV–XVI wieku z obszaru północnych Karpat na przykładzie tematu Ukrzyżowania // Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25–26 marca 1995 roku / Pod red. Jarosława Giemzy, Andrzeja Stepana. – Łańcut, 1999. – S. 49–72: № 37(56), 39(51, 59), 41(54, 55, 56), 81(53, 54, 55, 60), 105(54, 55), 129(52, 53)

Александрович В.

Західноукраїнські малярі XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 3). – Львів, 2000: № 5(44), 126(84).

Александрович В.

Майстер циклу великих празників з Успенської церкви в Перемишлі (Невідомий сторінка зарубіжних зв'язків перемишльської школи українського релігійного малярства початку XVI століття) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 76–98: № 18(91), 39(92), 141(85).

Aleksandrowycz W.

Ukraińskie malarstwo religijne drugiej połowy XIV–XVI wieku: “spotkanie Wschodu i Zachodu” // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / Pod redakcją prof. Teresy Chynczewskiej-Hennel i prof. Natalii Jakowenko. Lublin, 2000. – S. 56–83: № 2(59), 3(58), 4(58), 5(58), 6(60), 7(59), 12(60), 13(60, 66), 16(60, 61), 18(69), 20(58), 30(61, 64), 36(66), 39(66), 50(67), 81(70), 87(59), 88(59), 89(59), 95(69), 105(70), 106(59), 109(69), 117(71), 118(71), 119(71)

Biskupski R.

Próba charakterystyki swoistych cech ukraińskiego malarstwa ikonowego od XV do pierwszej połowy XVIII wieku // Polska-Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. Przemysł, 2000. T. 5: Miejsce y rola Kościoła greckokatolickiego w Kościele powszechnym. – S. 157–164: № 11(163), 12(163), 18(161), 24(161), 26(161), 35(161), 36(161, il. 7), 39(162, il. 8), 44(163), 53(162), 85(160), 107(161), 109(164).

Deluga W.

Malarstwo i grafika cerkiewna w dawnej Rzeczypospolitej. – Gdańsk, 2000: № 44 (53).

Kruk M. P.

Motywy świątyni w tłach scen złożenia świętego do grobu w ikonach diecezji przemyskiej // Polska-Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. – Przemysł. 2000. – T. 5: Miejsce i rola Kościoła greckokatolickiego w Kościele Powszechnym. – S. 191–208: № 44(192, 195), 88(192, 193, 202).

Александрович В. С.

Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво // Історія української культури: У 5 т. – Київ, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століття. – С. 275–302; 425–446; 654–701: № 2(290), 3(286), 4(286), 5(288), 6(287, 288), 7(284, 290), 11(280, 292), 12(280, 284, 285, 292), 14(280, 292), 16(288, 291), 18(286, 433, 440), 20(288, 290), 27(284), 28(283), 29(432), 30(281, 284), 32(433), 33(433), 37(433), 39(431, 433, 436), 88(288, 290), 89(288, 290), 107(433), 118(437), 119(437), 126(432, 437, 440).

Александрович В.

Українське релігійне малярство другої половини XIV–XVI століть: “зустріч Сходу та Заходу” // Молода нація. – Київ, 2001. – Ч. 3: Україна і Польща: сторінки спільної історії (XIV–XVIII ст.). – С. 5–51: № 2(13, 25), 3(10–11, 24), 4(10–11, 24), 5(11, 24), 6(14), 7(13), 11(15), 12(15), 13(15, 26), 14(15), 16(14, 15), 18(30, 31), 20(11), 27(25), 28(25), 30(16), 31(27), 36(26), 39(26, 34), 81(34), 87(12), 88(12, 21), 89(12), 95(31), 105(33), 106(12), 109(32, 33), 117(35), 118(35), 119(35).

Александрович В.

Храмова ікона Покрови Богородиці з церкви у Рихвалді (Овчарах) // Церковний календар 2002. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 2001]. – С. 121–132: № 86(121–132, 123), 89(125).

Батихан О.

Традиції церковного мистецтва в історичній Перемишльській єпархії // Київська Церква. – 2001. – Ч. 2–3(13–14). – С. 276–284: № 13(278), 81(279), 127(278).

Біскупські Р.

Розп'яття з церкви у Рихвалді (Овчари). Ікона 2-ої половини XV віку // Церковний календар 2002. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 2001]. – С. 108–120: № 37(118, 119), 39(117, 118, 119), 42(118), 129(119)

Пуцко В.

Богородична ікона з Флоринки // Київська Церква. – 2001. – Ч. 2–3(13–14). – С. 190–192: № 109(191).

Сидор О.

Ікона Страшного Суду з Вільшаниці. З матеріалів до зведеного каталога збірок НМЛ // Літопис Національного музею у Львові. – 2001. – № 2(7). – С. 79–96: № 35(90), 36(90).

Aleksandrowycz W.

Ukraińska sztuka religijna do końca XVIII wieku // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia ukrainica. – Warszawa, 2001. – Т. 11–12. – S. 110–123: № 1(116), 2(16), 3(116), 4(116), 5(116), 6(116), 20(116).

Александрович В.

Храмова ікона святого Георгія другої половини XVI століття з церкви у Голобах // Сакральне мистецтво Волині. Науковий збірник. – Луцьк, 2002. – Вип. 9: Матеріали IX міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 31 жовтня – 1 листопада 2002 року. – С. 25–33: № 5(25–26), 6(26, 27), 49(27), 118(27), 135(27).

Александрович В.

Вінкельман по ціцеронах, або про “іконокарпатознавство” ще раз. Mirosław Piotr Kruk. Zachodnioruskie ikony Matki Boskiej z Dzieciątkiem w wieku XV i XVI. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. – 350 s. + II. // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2003. – Вип. 3. – С. 346–362: № 16(356), 32(359), 33(359), 107(356), 126(356).

Александрович В.

Мистецтво “галицького регіону”: співвідношення традиції та впливів у його еволюції до кінця XVIII століття // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Studia ukrainica*. – Warszawa, 2003. – Т. 15–16. – С. 11–23.

Александрович В.

“Покрова Богородиці” з ілюстрацій “Анфологіону” 1619 р. друкарні Києво-Печерського монастиря як переказ київської іконографічної традиції XV–XVI століть // *Могилянські читання 2002. Збірник наукових праць. Музейна справа в Україні на зламі тисячоліть*. – Київ, 2003. – С. 5–15: № 7(11), 86(8, 9, 12), 89(11).

Александрович В.

Споконвіку була Молдова? Дуже короткий витяг з нотаток на полях книги: Waldemar Deluga. *Malarstwo i grafika cerkiewna w dawnej Rzeczypospolitej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2000. – 207 s. + 73 il. // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. – Львів, 2003. – Ч. 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. – С. 273–283: № 3(282), 4(282), 5(282).

Біскупські Р.

Про дві XVI-вічні загублені ікони – Мандиліон – (Нерукотворний Спас) та Різдва пресвятої Богородиці з церкви у Королеві Руській // *Церковний календар 2004 рік. Видання Перемисько-Новволсанчівської єпархії*. [Сянок, 2003]. – С. 104–119: № 33(111, 113), 46(111, 113).

Aleksandrowycz W.

Ze studiów nad geografią malarstwa ikonowego. Środowisko przemyskie do początku XVI wieku // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10–11 maja 2003 roku*. – Łańcut, 2003. – S. 53–73: № 2(59), 11(59), 12(59), 13(59), 14(59), 15(59), 18(60, 61), 27(59), 39(60), 45(62), 46(61–62), 48(62), 49(62), 84(64), 88(60), 89(60), 97(63), 102(63), 105(63), 107(63).

Sygowski P.

Ikony chełmskiej diecezji prawosławnej (do czasów Unii Brzeskiej) na tle dziejów Kościoła Wschodniego na Lubelszczyźnie (historia, stan badań, obiekty zachowane) // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10–11 maja 2003 roku*. – Łańcut, 2003. – S. 307–380: № 74(341, 351).

Пуцко В.

Про церковне малярство України XIV ст. // *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2004*. – Львів, 2004. – Кн. 2. – С. 513–517: № 2(514), 3(514), 4(514), 5(514), 6(514), 7(514), 12(514), 14(514), 16(514), 20(514), 28(514), 37(514).

Aleksandrowycz W.

Przemyski ośrodek malarstwa tradycji bizantyńskiej w końcu XIV i pierwszej połowie XV wieku // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna*. – Łańcut, 2004. – Cz. 2: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Łańcut-Kotań, 17–18 kwietnia 2004 roku. – S. 261–292: № 3(275), 4(275), 5(276, 278), 6(279), 11(281), 12(279, 280), 13(279), 14(279, 280), 15(280), 16(278, 280), 17(279), 20(276, 278), 30(280), 88(277), 89(277), 105(278), 122(282).

Aleksandrowycz W.

Średniowieczne ikony Pokrowu Matki Boskiej z terenów eparchii przemyskiej // *Między Polską a Rusią / Pod red. Marii Starnawskiej*. – Siedlce, 2004. – S. 119–130: № 7(127), 86(124–125, 128).

Biskupski R.

Ikona Zaśnięcia Matki Boskiej z końca XV wieku w cerkwi w Andrzejówce // *Series Byzantina*. – Warszawa, 2004. – Т. 2. – S. 123–129: № 45(127), 46(127), 47(127), 48(127).

Biskupski R.

O dwu zaginionych szesnastowiecznych ikonach Mandylionu i Narodzenia Matki Boskiej z cerkwi w Królowej Ruskiej // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna*. – Łańcut, 2004. – Cz. 2: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Łańcut-Kotań, 17–18 kwietnia 2004 roku. – S. 234–260: № 33(258), 46(258), 47(244, 253), 85(244).

Różycka-Bryzek A.

Malarstwo ściennie bizantyńsko-ruskie // *Malarstwo gotyckie w Polsce. Synteza / Pod red. A. S. Labudy i K. Sekomskiej (Dzieje sztuki w Polsce. – Т. 2, cz. 3)*. – Warszawa, 2004. – S. :. № 6(174).

Sygowski P.

Ikony chełmskiej diecezji prawosławnej (do czasów Unii Brzeskiej) na tle dziejów Kościoła Wschodniego na Lubelszczyźnie (historia, stan badań, obiekty zachowane) // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10–11 maja 2003 roku*. – Łańcut, 2003. – S. 307–380: № 74(351).

Александрович В. С.

Ікони, українські ікони // *Енциклопедія історії України*. – Київ, 2005. – Т. 3: 3–ІІ. – С. 432–439: № 1(434), 2(435), 3(435), 4(435), 5(435), 6(435), 7(435), 11(435), 12(435), 13(435), 14(435), 15(435), 16(435), 20(435), 27(435), 83(436), 117(435–436), 119(436) 126(436), 128(436), 129(436).

Александрович В.

Малярство XIII–XVIII століть давньої Холмської єпархії східного обряду // *Сztuka sakralna i duchowość pogranicza polsko-ukraińskiego na Lubelszczyźnie (Materiały Międzynarodowej Konferencji “Sztuka Sakralna Pogranicza”, Lublin, 13–14.10.2005 r.)*. – Lublin, 2005. – С. 87–92: № 74(88).

Александрович В.

Чудотворна ікона Богородиці (“Воплочення”) з Жидачева // *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 116–135: № 1(127), 3(125), 4(125), 5(125), 20(118), 87(123).

Жишкович В.

Образ Христа Пантократора в українській іконі XV – першої половини XVI ст. // *Волинська ікона. Дослідження та реставрація. Науковий збірник*. – Луцьк, 2005. – Вип. 12: Матеріали XII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 27–28 жовтня 2005 року. – С. 18–22: № 27(19, 20), 28(19), 29(18, 19), 30(19, 20), 79(19, 20).

Коць-Григорчук Л.

Знаменна данка // *Слово і доля. Збірник на пошану Уляни Єдлінської*. – Львів, 2005. – С. 47–58: № 2(57), 7(57), 18(49, 50, 53, 55, 56), 28(55), 79(55).

Радомська В., Колпакова Н.

Ikona “Св. Георгій Змієборець” II пол. XIV ст. зі збірки “Студіон” монахів-студитів монастиря св. Обручника Йосифа (дослідження і атрибуція) // *Волинська ікона. Дослідження та реставрація. Науковий збірник*. – Луцьк, 2005. – Вип. 12: Матеріали XII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 27–28 жовтня 2005 року. – С. 9–18: № 6(14), 49(14), 118(14).

Степовик Д. В.

Іконостворчість та українське ікономалярство // *Енциклопедія історії України*. – Київ, 2005. – Т. 3: 3–ІІ. – С. 440–445: № 18(441).

Тумо S.

La pittura d'icone in Ukraina occidentale e Bielorussia XV–XVI secolo // Felmy R. Ch., Lory B., Tumo S., Velmans T., Vocotopoulos P. L. Le icone. Il viaggio da Bisanzio al'900 / A cura di T. Velmans. – Milano, 2005. – P. 199–225: № 2(238), 7(214), 14(238), 15(215), 18(211, 214), 24(220, 238), 33(220, 222), 35(214), 109(238).

Александрович В.

Візантійські іконографічні взірці XI століття в українському малярстві XIII–XIV століть // Студії мистецтвознавчі. – 2006. – Ч. 1(13): Архітектура, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 38–49: № 2(43), 5(41), 6(41), 7(42–43), 20(41), 27(46), 108(40–41).

Александрович В.

Образотворче мистецтво // Історія Львова: У 3 т. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256–1772. – С. 202–208: № 11(202), 16(202), 30(202), 117(202), 18(202), 119(202), 126(202, 203), 128(203), 129(202).

Біскупські Р.

Ікона з 2 половини XV ст. століття з церкви Різдва Пресвятої Богородиці в Ванівці (Węglówce) // Церковний календар 2007. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. [Сянок, 2006]. – С. 89–95: № 39(91, 93), 42(89–95, 90), 129(91).

Пуцко В.

“Богородиця Десятинна” – міф чи історична реалія? // Ruthenica. – 2006. – Т. 5. – С. 162–169: № 86(168).

Александрович В.

Пам'ятки малярства Перемиської єпархії найдавнішого періоду // Церковний календар 2007. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 2006]. – С. 96–107: № 1(98), 7(99), 58–67(99), 86(99).

Александрович В.

“Богородиця Десятинна”: де міф, а де історична реалія // Ruthenica. – 2007. – Т. 6. – С. 322–337: № 86(336).

Александрович В.

Ks. Michal Janocha. Ukrainskie i białoruskie ikony święteczne w dawnej Rzeczypospolitej. Problem kanonu. Warszawa: Heriton, 2001. 560 s. +281 il. // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2007. – Ч. 5. – С. 389–398: № 2(394), 7(394).

Александрович В.

Намісна ікона Спаса початку XVI століття у церкві Різдва Богородиці в Камені-Каширському // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 29–30 жовтня 2007 року. – Луцьк, 2007. – С. 8–17: № 30(15, 16).

Александрович В.

Чи була ікона Страстей Христових у київському Софійському соборі перед початком XV століття? // Софійські читання. Матеріали III науково-практичної конференції “Пам'ятки національного заповідника “Софія Київська” та сучасні тенденції музейної науки. – Київ, 2007. – С. 37–48: № 39(39), 129(39).

Groniek A.

O wątku ewangelicznym w bizantyńsko-ruskich malowidłach w wiślickiej kolegiacie // Artifex Doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. – Kraków, 2007. – Т. 1. – S. 179–188: № 37(183).

Grotowski P. L.

Motyw gotyckiej zbroy płytowej jako wczesny przejaw okcydentalizacji w ruskim malarstwie ikonowym XV wieku // Artifex Doctus. Studia ofiarowane profesorowi

Jerzemu Gadowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. – Kraków, 2007. – Т. 2. – С. 47–56: № 37(53, 54), 118(55, il. 5), 119(54).

Александрович В.

Ансамбль ікон // Історія України. А–Я. Енциклопедичний довідник / Упоряд. та наук. ред. І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич. Вид. 3-тє доопр. і доповн. – Київ, 2008. – С. 38–39: № 3(38), 4(38).

Александрович В.

Богородиці іконографія // Історія України. А–Я. Енциклопедичний довідник / Упоряд. та наук. ред. І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич. Вид. 3-тє доопр. і доповн. – Київ, 2008. – С. 123–124: № 86(124).

Александрович В.

Волинська середньовічна іконографія намісного образу Спаса // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник. – Луцьк, 2008. – Вип. 15: Матеріали XV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 25–26 вересня 2008 року. – С. 18–31: № 6(22), 24(29), 30(25), 95(26), 109(26), 110(26), 111(26), 126(22), 138(25).

Александрович В.

Галицько-Волинського князівства мистецтво // Історія України. А–Я. Енциклопедичний довідник / Упоряд. та наук. ред. І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич. Вид. 3-тє доопр. і доповн. – Київ, 2008. – С. 229–232: № 1(230), 2(231), 3(231), 4(231), 5(231), 7(231), 20(231).

Александрович В.

Нова експозиція українського релігійного мистецтва в Польщі // Пам'ятки України: історія та культура. – 2008. – Ч. 2. – С. 68–79: № 8(70), 20(79), 91(72), 95(72), 110(71).

Александрович В.

Покрову Богородиці іконографія // Історія України. А–Я. Енциклопедичний довідник / Упоряд. та наук. ред. І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич. Вид. 3-тє доопр. і доповн. – Київ, 2008. – С. 885–886: № 86(886).

Александрович В.

Українська пізньосередньовічна іконографія Христа та Богородиці зі святим покровителем храму // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник. – Луцьк, 2008. – Вип. 15: Матеріали XV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 25–26 вересня 2008 року. – С. 31–36: № 12(32), 48(35), 95(34), 119(35), 139(35).

Бурковська Л.

Клейма житійних ікон св. Миколи Мірлікійського в зв'язку з їхньою текстовою основою // Пам'ятки України: історія та культура. – 2008. – Ч. 2. – С. 24–37 № 11(25), 12(25, 26*, 27, 29, 30, 32, 33), 44(26, 28, 30, 31, 31, 32, 33, 34, 34, 35), 45(27–28), 89(27), 92(28, 34, 35,), 94(24, 31).

Сидор О. Іконопис // Енциклопедія Львова. – Львів, 2008. – Т. 2: Д–Й. – С. 530–533: № 126(530).

Бурковська Л.

Клеймо “Хрещення св. Миколи” в українських житійних іконах св. Миколи Мірлікійського. Гіпотеза виникнення сюжету // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник. – Луцьк, 2008. – Вип. 15: Матеріали XV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 25–26 вересня 2008 року. – С. 73–76: № 91(75), 94(74, 74, 75).

* Відповідно до теми статті, в ілюстраціях

відтворено винятково поодинокі сюжети історичних циклів.

Aleksandrowycz W.

Ikony Matki Boskiej fundacji przedstawicieli książęcych elit Wołynia XVI wieku // Acta Academiae Artium Vilnensis. – Vilnius, 2008. – Т. 51. – С. 21–32: № 18(27), 117(29), 118(29).

Александрович В.

Візантійський імпорт та візантизуюча течія волинського малярства княжої доби // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Науковий збірник. – Луцьк, 2009. – Вип. 16: Матеріали XVI міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 4–5 листопада 2009 р. – С. 17–27: № 1(18, 24), 2(26), 3(18), 4(18), 5(18), 7(26), 8(18), 9(18), 11(26).

Александрович В.

Мистецькі сюжети холмського літопису князя Данила Романовича: нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2009. – Вип. 13–14. – С. 38–72: № 7(58).

Мельник В.

Надпортальна фреска XIII століття Вознесенської церкви в Лужанах поблизу Чернівців й образ святого Юрія Змієборця у малярстві Галицько-Волинського князівства // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Науковий збірник. – Луцьк, 2009. – Вип. 16: Матеріали XVI міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 4–5 листопада 2009 р. – С. 28–30: № 5(28), 6(28, 29). Христос-Пантократор із села Вовче (Перемишль) кінець XIV – початок XV ст. – Львів, 2009: № 27.

Himka J-P.

Last Judgment Iconography in Carpatians. – Toronto; Buffalo; London, 2009: № 35(25, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 37, 43, 44, 46, 47, 48, 49–50, 52, 54, 55, 55, 58, 62, 70, 84, 108, 234), 36(25, 28, 29, 34, 35, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49–50, 52, 58, 59, 59, 61, 61, 62, 62, 64, 65, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 229).

Александрович В.

Західноукраїнські ікони другої половини XIV століття на тлі перемін історичної традиції // Україна крізь віки. Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. – Київ, 2010. – С. 1029–1049: № 2(1034, 1036, 1038), 3(1031, 1046), 4(1041, 1046), 5(1041, 1046), 6(1029, 1040, 1041), 7(1036, 1037, 1038, 1047), 8(1038–1049, 1040, 1041), 16(1044), 27(1044), 28(1044).

Александрович В.

Монументальне малярство // Історія українського мистецтва: У 5 т. – Київ, 2010. – Т. 2: Мистецтво середніх віків. – С. 904–924: № 3(912), 4(912), 6(911), 7(911), 11(910, 914), 12(909, 910), 13(910, 912), 14(910), 15(910), 30(911, 914), 50(911).

Александрович В.

Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 4). – Львів, 2010: № 1(168, 169, 189), 2(112), 3(116, 118, 255, 289, 339), 4(116, 118, 255, 289, 339), 6(105, 112, 115, 116, 168), 7(115, 118, 125, 151, 155, 156, 157, 311, 353, 356), 8(110, 112, 169), 9(110, 112, 115, 121), 11(263), 12(250, 338), 13(229), 14(115), 16(256), 18(61, 266, 324), 20(255, 349), 25(112), 26(113), 29(113), 33(286), 36(321, 329), 37(156, 259), 42(268), 43(267, 352), 50(324), 54(305), 55(305), 58–67(339, 342), 80(305), 86(14, 19, 28, 65, 67, 78, 80, 90, 125, 127, 138, 157, 158, 173, 174, 179, 180, 188, 190, 201, 204, 205, 206, 207, 212, 216, 219, 220, 223–269, 225, 238, 249, 252, 253, 257, 259, 260, 280, 281, 284, 286, 287, 288, 316, 318, 335, 351, 355, 356, 357, 367, 372, 381, 393, 401), 89(237, 250), 97(233, 266), 98–100(266), 102(265), 105(268), 107(265), 108(265), 110(249, 263), 110(249), 113(265, 266) 128(254), 141(115).

Ошуркевич Л.

Гаптування // Історія українського мистецтва: У 5 т. – Київ, 2010. – Т. 2: Мистецтво середніх віків. – С. 1003–1013: № 17(1012), 32(1012), 50(1012).

Скоп Л.

До проблеми дослідження галицького іконопису XV–XVI ст. // Софійські читання. – Київ, 2010. – Вип. 5. Матеріали 5 міжнародної науково-практичної конференції “Духовний потенціал та історичний контекст християнського мистецтва” (Київ, 28–29 травня 2009 р.). – С. 156–162: № 1(156–158, 157), 3(160), 4(160), 6(158–159), 7(158–159), 8(159), 9(159), 27(159), 24(160), 126(161).

Ямборко О.

Ткацтво // Історія українського мистецтва: У 5 т. – Київ, 2010. – Т. 2: Мистецтво середніх віків. – С. 1014–1023: № 33(1015, 1016, 1021), 46(1015, 1015), 126(1017, 1019, 1020).

Aleksandrowycz W.

Źródła literackie oraz tradycja ikonograficzna w przedstawieniach Pokrowu Bogurodzicy // Dajles historijos studijos. – Vilnius, 2010. – Т. 4: Socialinių tapatumų reprezentacijos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje. – S. 361–382: № 86(363, 365, 371, 377).

Александрович В.

Відкриття малярської спадщини Галицько-Волинського князівства XIII століття // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 4 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 154–179: № 1(156, 156, 166–167, 178), 2(175), 3(154), 4(154), 5(157), 6(155, 156), 7(175), 8(167), 9(174–176), 20(163), 89(163, 177).

Александрович В.

Західноукраїнські ікони “мініатюрного стилю” – невідомий аспект мистецької культури XIII століття // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 5 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 163–188: № 1(167, 168–173), 8(179–182), 20(166).

Александрович В. С.

Ікона // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2011. – Т. 11: Зор–Как. – С. 277–281: № 1(278), 2(279), 3(279), 4(278, 279), 5(279), 6(279), 7(279), 8(278), 9(278–279), 12(279), 13(279), 14(279), 20(279), 30(279), 117(279), 119(279), 126(279).

Александрович В.

Ікони княжої доби на сторінках нового видання “Історії українського мистецтва // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 5 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 231–246: № 2(242), 3(240), 4(240), 5(240), 6(242), 7(243), 8(239, 241), 9(240), 20(241, 243).

Александрович В.

Ікони часів князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Київ, 2011. – Вип. 11. – С. 307–326: № 1(311–312, 318), 8(312–313, 318), 9(315–316, 319), 59(311).

Александрович В.

Не зафіксованого походження ікона Волинського краєзнавчого музею й початки української іконографії Спаса у славі // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник. – Луцьк, 2011. – Вип. 18: Матеріали XVIII Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 27–28 жовтня 2011 року. – С. 36–48: № 30(39).

Александрович В.

Переказ холмської та київської іконографії XIII століття у храмовій іконі Pokrowu Богородиці початку XVIII століття з церкви в Андроніві поблизу Кобрини // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2011. – Вип. 20: Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – С. 55–71: № 86(57, 63).

Александрович В.

Українська пізньосередньовічна іконографія Розп'яття: типологія та функціонування // Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП. – 2011. – № 29: Матеріали IV Міжнародної наукової конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво”, Львів, 24–25 листопада 2011 р. – С. 57–70: № 39(61, 62), 42(61, 61, 68), 81(62, 62), 82(61), 83(63, 64), 105(61), 129(58).

Бурковська Л.

Ікона “Святий Миколай з житієм” кінця XIV – початку XIV століть з церкви св. Параскеви в селі Радруж // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2011. – Т. 261: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – С. 145–163: № 11(148, 152), 12(145–162), 44(148, 154, 156), 45(148), 94(158).

Канарська-Луцан О.

Ікона “Спас Нерукотворний” із збірки Володимир-Волинського історичного музею: порівняльна характеристика іконографії та спроба атрибуції // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2011. – Т. 261: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – С. 164–176: № 13(170, 3*), 14(170), 15(170), 21(170, 174), 22(170–171), 23(170, 172, 174, 6), 34(171, 172, 174) 47(170, 10), 69(173), 84(171, 172, 174, 5), 139(174).

Майоров О.

Галицько-волинський князь Роман Мстиславович, володар, воїн, дипломат: У 2 т. – Біла Церква, 2011. – Т. 2: № 2(418, 419–421, 445), 7(439–443, 441), 16(420, 421), 38(421, 422).

Майоров А. В.

Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicornum Orbis. – Т. 1). – Санкт-Петербург, 2011: № 2(368–369, 368, 387, 388), 7(383–386, 384, 387, 389), 16(369, 369), 38 (369, 370).

Сидор О.

Підписані та датовані ікони (Збірка Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2011. – Т. 261: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – С. 561–597: № 7(571).

Radruż. Kresowe dziedzictwo. – Lubaczów, 2011: № 12(20), 14(62), 15(66–67), 17(64–65).

Александрович В.

Дві версії ікони кінного святого Георгія з церкви Собору Іоакима і Анни у Станілі та церкви Перенесення мощів святого Миколая у Старому Кропивнику. Іконографічний аспект дослідження // Українське сакральне мистецтво з колекції “Студіон”. Альбомне видання / Упорядник о. Севастіян Дмитрух. – Львів, 2012. – С. 10–19: № 1(11), 6(11, 12), 16(15–16), 20(11), 49(14), 87(16).

Александрович В.

Друга збірка релігійного мистецтва отців Студитів у Львові // Українське сакральне мистецтво з колекції “Студіон”. Альбомне видання / Упорядник о. Севастіян Дмитрух. – Львів, 2012. – С. 10–19: № 6(26).

Александрович В.

Новий приклад малярства монументального ранньопалеологівського зразка в іконі Богородиці з церкви архангела Михаїла в Ісаях // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 219–259: № 2(226), 3(221, 241), 4(221, 241), 5(221), 6(248), 8(249, 250–251, 258), 9(219–259, 223, 233, 235), 11(226), 12(226), 13(226), 14(226), 15(26), 16(226), 18(243), 20(222, 248), 46(251).

Александрович В.

Київська іконографія початку XVII століття у переказі книжкової гравюри. Особливості “празникового” циклу ілюстрацій Анфологіону 1619 року // Історія

* Тут і далі цифри відповідають нумерації ілюстрацій на вклеєних аркушах після с. 168 (№ 3–5) та 172 (№ 10).

релігій в Україні. Науковий щорічник 2012 рік. – Львів, 2012. – Кн. 2. – С. 460–471: № 15(463).

Александрович В.

Комплекс ікон переддвітарної огорожі в українській церковній традиції княжої доби // Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП. – Львів, 2012. – № 32–33: Матеріали V Міжнародної наукової конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво”, Львів, 23–24 листопада 2012 р. – С. 41–60: № 2(47, 47, 48), 3(47, 47, 48), 4(47, 48, 48), 6(51), 8(50, 53), 9(52), 11(53), 12(53), 31(46), 49(60), 86(52, 53), 87(52), 89(59, 51), 93(52).

Александрович В.

“Музейне відкриття” іконопису Волині другої половини XIV століття // Волинський музейний вісник. Науковий збірник. – Луцьк, 2012. – Вип. 3. – С. 7–16: № 2(9, 10), 3(8), 4(8), 6(8), 9(8), 31(10), 50(10).

Александрович В.

Найдавніші ікони Богородиці Перемишльської єпархії // Церковний календар 2013. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 2012]. – С. 135–146: № 3(141, 142), 4(141, 142), 5(141, 142), 9(140–142), 20(141).

Гелитович М.

“Юрій Змієборець” зі Станілі // Українське сакральне мистецтво з колекції “Студіон”. Альбомне видання / Упорядник о. Севастіян Дмитрух. – Львів, 2012. – С. 29–31: № 6(29–31, 29), 7(29).

Друль М.

Техніко-технологічні дослідження ікон “Юрій Змієборець” зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького та музею монастиря студитського уставу святого обручника Йосипа “Студіон” // Українське сакральне мистецтво з колекції “Студіон”. Альбомне видання / Упорядник о. Севастіян Дмитрух. – Львів, 2012. – С. 32–36: № 6(32–36, 35, 36).

Пуцко В.

Український іконопис від другої половини XIII до середини XVI століття // Церковний календар 2013. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 2012]. – С. 86–127: № 1(89, 90), 2(96, 96), 3(95), 4(95) № 6(97, 97, 98), 7(98–99, 99), 12(102–103, 102), 20(98, 98), 23(112, 112), 27(101, 101), 32(107), 33(107, 108), 34(107), 35(107), 36(105–106, 105, 37(103, 104), 39(104, 104–105), 50(109), 69(109, 109), 81(117, 117), 122(112, 113), 126(115–116, 116).

Aleksandrowycz W.

Trimorfon z Chrystusem w chwale na sklepieniu lubelskiej zamkowej kaplicy Trójcy Przenajświętszej // Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą / Pod red. M. R. Drozdowskiego, W. Walczaka, K. Wiszowatej-Walczak. – Białystok, 2012. – S. 1027–1041: № 3(1037), 4(1037), 5(1037), 16(1035), 17(1033), 30(1032), 50(1033), 110(1039).

Александрович В.

“...З нього розгортати перед світом хоч дрібну частину цінностей української культури” // Пам’ятки України: історія та культура. – 2013. – № 12. – С. 2–13: № 91(3).

Александрович В. Перша експозиція Національного музею у Львові // Пам’ятки України: історія та культура. – 2013. – № 12. – С. 24–39: № 4(32), 89(29, 30).

Александрович В.

Не зовсім звичайна монографія “незвичайного князя” [рец. на кн.]: Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич, володар, воїн, дипломат: У 2 т. – Біла Церква, 2011. – Т. 1–2 // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2013. – Вип. 7. / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 295–313: № 2(30), 38 (303).

Александрович В.

Українські ікони святих зі скороченим історичним циклом (недооцінений аспект традиції княжої доби у мистецтві пізнього Середньовіччя та Нового часу) // Збірник матеріалів Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: історія і сьогодення” 6–7 грудня 2013 р., м. Львів. Музей Українського Католицького Університету. – Львів, 2013. – С. 15–31: № 6(17), 8(15–17, 16), 9(17), 46(19), 88(18), 92(15), 93(19), 109(26), 120(18).

Александрович В.

Українські пізньосередньовічні намісні ікони Спаса та Богородиці на престолі // Збірник матеріалів VI Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність мистецтво” м. Львів, 22 листопада 2013 року. – Львів, 2013. – С. 218–231: № 2(221), 30(222), 32(221), 69(222, 229), 95(222), 101–103(221), 109(225, 226, 230), 110(220–222, 228), 111(220, 221, 222, 228).

Гелитович М.

Роль митрополита Андрея Шептицького у збереженні українського іконопису // Пам’ятки України: історія та культура. – 2013. – № 12. – С. 14–23: № 2(16, 19).
Макоїда О.

Українські ікони “Страсті Христові” XV–XVI століть: стилістика та іконографія // Християнська сакральна традиція: історія і сьогодення. Науковий збірник. Матеріалів Міжнародної конференції м. Львів, 6–7 грудня 2013 року. Музей Українського Католицького Університету. – Львів, 2013. – С. 32–40: № 32(34), 33(34), 34(34), 35(34), 37(34), 39(33–35, 36), 41(35), 81(36), 82(36–37), 105(35–36, 37).

Мельник В.

Тенденція до заміни монументальних розписів іконами в інтер’єрах західноукраїнських церков // Збірник матеріалів VI Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність мистецтво” м. Львів, 22 листопада 2013 року. – Львів, 2013. – С. 266–272: № 3(269, 272), 4(269), 5(270, 272), 12(270, 272), 20(279)
Biskupski R.

Ikony z XV wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów. – Т. 1. – Sanok, 2013: № 3(97, 137), 4(97, 137), 8(159), 11(113, 114, 117, 121, 126), 12(97, 113, 117, 124, 126, 134, 167), 18(96, 97), 27(77, 77), 26(161), 28(77, 77, 78), 29(76, 77, 77, 78, 97), 30(77, 78), 31(85), 33(105, 149), 34(137), 37(105, 107), 39(97, 104, 104), 44(113, 116, 117, 123, 124, 125, 126, 127, 133, 165, 166, 167, 167, 168), 45(113, 114, 119, 124, 127, 134), 46(149), 50(85, 90), 52(97, 114), 53(97, 114, 124, 145), 58–67(97), 68(144), 79(76, 77, 77, 80), 86(108, 108, 138, 138, 161), 88(80, 124, 151, 159), 89(113, 116, 117, 119, 124, 165), 91(113, 120, 134, 159), 92(113, 119, 120, 121, 124, 127, 134, 135), 93(113, 123, 124), 94(113, 114, 121, 123, 168), 95(85, 143, 147, 149, 150, 155, 156, 157, 158, 159), 105(107), 106(80), 107(96), 109(159), 111(85), 114(173), 119(144), 115(144), 120(124), 123(96), 125(96), 126(96, 97), 127(94, 96), 129(106, 107), 137(144), 138(77, 78), 139(144), 142(143, 158).

Winnicka K.

Ikony z XVI wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów. – Sanok, 2013. – Т. 2: № 2(100), 23(117), 31(114), 97(114), 104(114).

Himka J.-P.

The Last Jugment Icon of Mshanets. Journal of Ukrainian Studies. – 2008–2009. – V. 33–34: Tentorium Honorum Essays Presented to Franl E. Sysyn on His Sixtieth Birthday. – P. 219–226: № 36(219–226).

Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України

АНОТАЦІЇ

Святослав ТЕРСЬКИЙ
ПОСЕЛЕНСЬКА СТРУКТУРА-
АГЛОМЕРАЦІЯ РАННЬОСЕРЕДНЬО-
ВІЧНОГО ЛЬВОВА: ЗАУВАЖЕННЯ ДО
СИСТЕМНОГО ВИВЧЕННЯ

У статті привернуто увагу до відсутності системного вивчення археології середньовічного Львова. Подано нові матеріали про давні археологічні напластування на плато Цитаделі.

Ключові слова: Львів, археологічні напластування, городище, давні шляхи.

Остап ЛАЗУРКО, Микола ШНИЦАР
МАТЕРІАЛИ КНЯЖОЇ ДОБИ НА
ТЕРИТОРІЇ ІСТОРИЧНОГО АРЕАЛУ
ЛЬВОВА

Проаналізовано матеріали княжої доби, віднайдені під час археологічних досліджень на території міста Львова, встановлено ареал їх поширення й граничні пункти заселення відповідного періоду. Показано розвиток археологічних досліджень у місті та публікацію їх матеріалів. Критично проаналізовано та верифіковано окремі інтерпретації давнішої літератури та викладено в них трактування певних об'єктів і знахідок.

Ключові слова: Львів, найдавніший період історії міста, археологічне дослідження, археологічні матеріали, княжа доба, західноукраїнські землі княжої доби

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ
ПОЧАТКИ БІОГРАФІЇ КНЯЗЯ
ЛЕВА ДАНИЛОВИЧА ТА ПОЧАТКО-
ВИЙ ПЕРІОД ІСТОРІЇ ЛЬВОВА

Проаналізовано літописні перекази до початків біографії князя Лева Даниловича та комплекс відомостей до початкового періоду історії міста Львова. Обґрунтовано погляд про народження князя не в другій половині 1220-х років, а близько 1230 р. Привернуто увагу до ролі Львова як наступника знищеного 1241 р. Звенигороду а також функціонування новоозакладеного міста вже на 1259 р. як осередку володінь князя Лева Даниловича. Спростовано вартість свідчень хроніста XVII ст. Юзефа Бартоломея Зіморовича як достовірного

SUMMARY

Sviatoslav TERS'KYJ
SETTLEMENT'S STRUCTURE-
AGLOMERATION OF THE EARLY
MIEVIAL CITY OF LVIV: NOTE TO
SYSTEMIC STUDY

The article attracted attention to the lack of a systematic study of the archeology of the medieval city of Lviv. New materials on ancient archaeological plating on the Citadel Plateau were submitted.

Key words: Lviv, archaeological plating, ancient settlement, ancient roads.

Ostap LAZURKO, Mykola SHNITSAR
MATERIALS OF PRINCELY ERA ON
THE TERRITORY OF LVIV HISTORICAL
AREA

Analyzed the materials of Princely era founded during archaeological researches on the territory of the city of Lviv, the range of their distribution and the limit points of settlement of the corresponding period are established. The development of archaeological researches in the city and the publication of these materials is shown. Critically analyzed and verified some interpretations of the ancient literature and the treatment of certain objects and findings in them.

Key words: Lviv, the oldest period in the history of the city, archaeological research, archaeological materials, Princely era, Western Ukrainian lands of Princely era.

Volodymyr ALEKSANDROVYCH
THE BEGINNINGS OF THE BIOGRAPHY OF PRINCE LEV DANYLOVYCH AND THE INITIAL PERIOD OF THE HISTORY OF LVIV

Chronicles about the beginning of the biography of Prince Lev Danylovych as well as complex of information about the initial period of history of Lviv are analyzed. The view that the birth of the prince was not in the second half of 1220-ies, but about 1230 is substantiated. Attention to the role of Lviv as the successor of Zvenygorod which was destroyed in 1241 as well as to functioning of the newly-built city in 1259 as the center of the possessions of Prince Lev Danylovych were drawn. The value of the testimony of the chronicler of the XVII century Juzef

джерела до початкового періоду історії Львова.

Ключові слова: князь Лев Данилович, початковий період історії Львова, король Данило Романович, Галицько-Волинський літопис, Галицько-Волинська держава, Звенигород.

Леонтій ВОЙТОВИЧ

ЛВІВ У XIII СТОЛІТТІ: НОВА СПРОБА ПОДОЛАННЯ СТАРИХ СТЕРЕОТИПІВ

Стаття присвячена виникненню і формуванню міста Львова у XIII ст. Особлива увага звернена на подолання старих стереотипів, які склалися за останні два століття. Зокрема, стосовно заснуванню міста королем Данилом Романовичем, існування Львова з XI ст. або й ранішого часу, різних дат заснування міста, будівництва Високого і Низького замків, заснування окремих церков і латинського собору та особи княгині Констанції.

Ключові слова: Львів, Лев Данилович, Данило Романович, Замкова гора, Високий замок, Низький замок, Констанція.

Віталій ЛЯСКА

(БЕЗ)ЛЮДНІ ПОЛЯ МІЖ ЛЬВОМ ТА БЕЛЗОМ У XIII СТОЛІТТІ

Ідеться про топонім "белзькі поля", згаданий у літописі при описі пожежі у Холмі (1256). Логіка літописного наративу та природні особливості Малоого Полісся дозволяють локалізувати белзькі поля на рівнинних обшарах між Львовом та Белзом. Дотепер ці поля трактували винятково як незаселені та незабудовані території, у XIII ст. вкрай несприятливі для проживання та господарської діяльності. Цю думку критично проаналізовано на тлі розгляду двох виразних "стрес-факторів", здатних вплинути на систему заселення Верхнього Побужжя у першій половині XIII ст.: навалу монголів та можливі природні катаклізми. Тезу про безлюдність белзьких полів заперечує і археологія, засвідчуючи інтенсивні процеси заселення у верхів'ях Західного Бугу зі сприятливими природними умовами для ведення землеробства та тваринництва. Це корелюється з писемними відомостями, згідно з якими поля активно освоювало тогочасне населення як ниви, пасовиська та сіножаті. Висловлено припущення, що белзькі поля і горбогірне пасмо Розточчя (давня

Bartolomei Zimorovich as a reliable source for the initial period of the history of Lviv is refuted.

Key words: Prince Lev Danylovych, the initial period of history of Lviv, King Danylo Romanovych, the Galician-Volhynian chronicle, the Galician-Volhynian state, Zvenygorod.

Leontiy VOITOVYCH

LVIV IN XIII CENTURY: NEW ATTEMPT OF OVERCOMING OF OLD STEREOTYPES

The article is sanctified to the origin of city of Lviv in XIII century. Special attention is convolute on overcoming of old stereotypes, that was folden for the last two centuries. In particular, concerning to founding of city by king by Danilo Romanovich, existence of Lviv from 11 century or and more early time, different dats of bounding of city, building of the High and Subzero locks, founding of separate churches and catedral and face of princess Constance.

Key words: Lviv, Lev Danilovich, Danilo Romanovich, Lock mountain, High lock, Subzero lock, Constance.

Vitalii LIASKA

(WITHOUT) HUMAN FIELDS BETWEEN LVIV AND BELZ IN THE XIII CENTURY

The article deals with the name "Belz fields", which is mentioned in the chronicle when describing the fire in the Holm (1256). The logic of the chronicle narrative and the natural features of the Little Polissya allow localization of the Belz fields on the plains between Lviv and Belz. Until now, these fields were treated exclusively as unoccupied and unbuilt territories, which in the XIII century were were extremely unfavorable for living and economic activity. This opinion is critically analyzed on the background of the consideration of two distinct "stress factors" that could have influenced the settlement system of the Upper Bug in the first half of the XIII century: the invasion of the Mongols and possible natural disasters. The thesis about desertification of the Belz fields is denied also by archeology, which witnesses the intensive processes of settlement in the upper reaches of the Western Bug, which had favorable natural conditions for agriculture and farming here. This correlates with the written sources according to which the fields were actively assimilated by the then people as fields of wheat, pasture and hayfields. The assumption is made that the Belz fields and

назва “Горай”) могли співвідноситися між собою у дихотомії “поле–гора” з кількома рівнями протиставлення. Літопис та акти XIV–XV ст. також схиляють до думки, що частина белзьких полів, яка лежала “нід горами”, була відома як Подгор’є.

Ключові слова: літопис, белзькі поля, Розточчя, археологія, поселення, монголи, клімат.

Александр МУСІН

ДЗВІН СВЯТОГО ЮРА 6849 РОКУ:
МІЖ ЛЬВОВОМ, ПЛОЦКОМ, ПІТЕР-
БУРГОМ І ТЕРЕБОВЛЕЮ

Проаналізовано історіографію вивчення дзвону святого Юра 6849 р. зі Львова й оцінено потенціал його кириличного напису 6849 р. та хімічний склад металу як історичне джерело. Вперше опубліковано фотографія дзвону, а також прорис надпису, які наприкінці XIX ст., правдоподібно, зробив Ісидор Шараневич. Фото попало до архіву Імператорської археологічної комісії в 1897 з. через Польську академію знань у Кракові завдяки російському чиновникові в Плоцку, Царство Польське, і дослідникові польської історії Григорію Воробйову. Відзначено відсутність серйозних досліджень в російській історіографії, присвячених дзвону, де утвердилася помилкова думка, що його первісно виготовлено для монастиря святого Георгія у Тербовлі. Іменування дзвону “тербовельським” пояснює його посвячення Тербовельській іконі Богородиці, перенесеній до Львова в 1675 р. Уточнена дата виготовлення дзвону як друга половина 1341 – лютий 1342 р. Вона відповідає новій політичній ситуації у регіоні після примирення Львова з королем Казимиром, приїзду європейських купців і майстрів, активного надходження до міста празьких грошів, що забезпечило економічні умови для відливання дзвону. Відзначено, що виготовлення нових дзвонів у 1340-х роках характерне для усєї Європи. Автор інтерпретує високий вміст сурми в металі дзвону (6%) недостатньою кваліфікацією майстра, а також початковою стадією імпорту міді з шахт Угорщини, Гарцу та Східних Альп. На завершення проаналізовано історіографічні приклади, в яких інтерпретації істориків не відповідають інформативній можливості напису як джерела, підтверджено, що дзвін виготовив

the hill-mountain range of Roztochya (the ancient name “Goray”) could be correlated with each other like dichotomy “field – mountain”, which had several levels of opposition. Chronicle and acts of XIV–XV centuries also inclined to think that part of the Belz fields, which was “under the mountains”, was known as Podgorye.

Key words: chronicle, Belz fields, Roztochya, archeology, settlement, Mongols, climate.

Alexander MUSIN

THE BELL OF SAINT GEORGE,
1341/1342 A. D.: BETWEEN LVIV, PŁOCK,
SAINT PETERSBURG, AND TREBOWLA

The present paper analyses the historiography of researches on the bell of 6849 AM from the cathedral of Saint George in Lviv, Ukraine, and estimates the potential of its Cyrillic inscription and chemical composition of its copper alloy as historical sources. The author publishes for the first time the photographs of the bell and the tracing of its inscription made at the end of the 19th century, probably by Isidor Szaraniewicz. All materials were sent to the Imperial Archaeological Commission in St Petersburg, Russia, in 1897 via Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow thank to efforts of Gregory Worobjow, Russian administrative official in Plock, Kingdom of Poland, and the researcher of the Polish history. The author notes the lack of serious publication on the bell in Russian historiography, where the erroneous opinion that the bell was originally made for the monastery of St. George in Trembowla was established. The name of the bell “trembowelski” should be explained by its dedication to the Icon of the Mother of God transferred to Lviv from Trembowla in 1675 AD. The article indicates the date of the manufacturing of the bell as the second half of 1341 – February 1342 AD. This period corresponds well to the new political situation in the region after reconciling between Lvov and Polish King Casimir III the Great, arriving of the European merchants and craftsmen in the city, and active circulation into the city of Prague groschens that created economic circumstances for the production of the bell. The article also notes that the production of new bells in the 1340s was very characteristic of the whole of Europe. The author interprets the high content of antimony in the metal of the bell (6%) by the insufficient level of the master’s qualifications, as well as by the initial stage of

європейський майстер, а Яков Скора був лише писарем, та вказано, що сам напис не може бути використаний як свідчення будівництва нової церкви святого Юра в 1341 р.

Ключові слова: дзвін собору святого Юра у Львові 6849 р., відливання дзвонів, компанологія, історія Львова XIII ст.

the imports of copper from the mines of Hungary, the Harz and the Eastern Alps. In conclusion, historiographical examples are analyzed, in which the interpretations of historians do not correspond to the informative possibility of the inscription on the bell as a historical source. The author confirms that the bell was made by a European master, while Yakov Skora was only a calligrapher, and gives the proof that the inscription itself can not be used as evidence of the construction of a new cathedral of St. George in 1341 AD.

Key words: the bell of 6849 AM from the cathedral of Saint George in Lviv, the production of the bell, companologi, History of Lviv in 13th century.

Богдана ПЕТРИШАК

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА В СВІТЛІ НАЙДАВНІШОЇ КНИГИ ЛЬВІВСЬКОГО МАГІСТРАТУ (1382–1389 РОКИ)

Найдавніша актовa книга магістрату Львова останньої чверті XIV ст. містить згадки про українську громаду, що мешкала в межах магдебурзького міста. Вони обмежені тематикою вписів до книги і стосуються переважно господарської сфери діяльності українців (контракти купівлі-продажу нерухомості, застави). Проте вдалося проаналізувати й інші сторони життя давніх русинів: сімейні зв'язки, територію проживання, стосунки з іншими етнічними групами.

Ключові слова: найдавніша книга львівського магістрату, русини (українці), нерухомість, етнічні громади.

Bohdana PETRYSHAK

THE UKRAINIAN COMMUNITY IN THE OLDEST LVIV MAGISTRACY BOOK (1382–1389)

The oldest Lviv magistracy book of the last quarter of the 14th century contains information of the Ukrainian community living within the magdeburg city. They are limited by the topics of the records to the book and show mainly the economic sphere of Ukrainian activities (contracts for the sale of real estate, mortgages). However, it was possible to analyze and other aspects of life of the ancient Ruthenians: family ties, territory of residence, relations with other ethnic groups.

Key words: the oldest Lviv magistracy book, the Orthodox Ruthenians (Ukrainians), real estate, ethnic groups.

Роман ГОЛИК

(НЕ)ЗНАНЕ МІСТО?: КНЯЖИЙ ЛЬВІВ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ, РАНЬОМОДЕРНІЙ ТА МОДЕРНІЙ КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ

Стаття присвячена еволюції образу середньовічного Львова в писемних джерелах та літературних творах, історичній пам'яті від XIII до початку XXI ст. Показано, як індивідуальні уявлення, ідеологічні преференції, історіографічні концепції, етнічні стереотипи сприяли формуванню й постійній трансформації уявлень про "початковий Львів" упродовж домодерного та модерного часу.

Ключові слова: Львів, писемна культура, культурна пам'ять, історична свідомість.

Roman HOLYK

(UN)KNOWN CITY?: PRINCELY LVIV IN MEDIEVAL, EARLY MODERN AND MODERN CULTURAL MEMORY

The article is devoted to the evolution of the image of the medieval Lviv in written sources and literary works and in the historical memory from the 13th to the beginning of the 21st century. The author shows how individual imagination, ideological preferences, historiographical concepts, and ethnic stereotypes contributed to the formation and transformation of ideas about "initial Lviv" in premodern and modern times.

Key words: princely Lviv, literary culture, cultural memory, historical consciousness.

Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2017. – Вип. 11: Княжий Львів: До річниці першої писемної згадки про Львів 1256–2016. – 256 с.

Художник
Федір Лукавий

Художньо-технічний редактор
Дмитро Савінов

Літературний редактор
Володимир Александрович

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
м. Львів-26, вул. Козельницька 4, тел. (032) 270-14-18

Підписано до друку 26.12.2017. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 20,74.